శ్రీ ర స్తు.

శ్లేషయమకచక్రవర్తినా

శ్రీమదరశాణిపాల వేంకటాధ్వరిమహాకవినా

విరచితా

శ్రీ విశ్వగుణాదర్శచమ్పూః

సవ్యాఖ్యా

చెన్నపురి:

'వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్'

ఇత్యుపాహ్వైః, ప్రకటితా.

1934.

Printed by
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
at the 'VAVILLA' PRESS,
Madras,—1934.

విశ్వగుణాదర్శనిర్దిష్టవిషయసూచీ.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీమదరశాణిపాల వేంకటాధ్వరికృతిః

శ్రీ వి శ్వ గు ణా ద ర్శ చ మ్పూః

స వ్యా ఖ్యా.

శ్లో. శ్రీకృష్ణం సచ్చిదానందరూపం ధ్యాయన్ సతాం ముదే,
కుర్వే విశ్వగుణాదర్శవ్యాఖ్యాం సంగ్రహతోఽధునా.

అవ. అథ తత్రభవాన్ ఖలు శ్రీవేంకటాధ్వరినామా కవిః విశ్వగుణాదర్శం నామ కావ్యం చికీర్షుః ఆదౌ ప్రబంధముఖలక్షణమాశిషం చికీర్షితస్య గ్రంథస్య ప్రత్యూహప్రశమనాయ ప్రస్తౌతి:—

ఉపోద్ఘాతః

ప. శ్రీరాజీవాక్షవక్షస్స్థలనిలయరమాహస్తవాస్తవ్యలోల
ల్లీలాబ్జాన్నిష్పతంతీ మధురమధుఝరీ నాభిపద్మే మురారేః,
అస్తోకం లోకమాత్రా ద్వియుగముఖశిశోరాననేష్వర్ప్యమాణం
శంఖప్రాంతేన దివ్యం పయ ఇతి విబుధైశ్శంక్యమానా పునాతు. 1

శ్రీరాజీవేతి. శ్రీయుక్తస్య రాజీవాక్షస్య విష్ణోః వక్షస్స్థలనిలయాయాః రమాయాః హస్తే వాస్తవ్యాత్ వర్తమానాత్, లోలత ఇతి మధుఝరీనిష్పతనసౌకుమార్యాయ. లీలార్థం అబ్జాత్ పుండరీకాత్, మురారేర్నాభిపద్మే నిష్పతంతీ, అతఏవ. ద్వే యుగే చత్వారి ముఖాని యస్య తస్య శిశోః బ్రహ్మణః, ఆననేషు లోకమాత్రా లక్ష్మ్యా, శంఖప్రాంతేన, అర్ప్యమాణం అస్తోకం అనల్పం, దివ్యం పయ ఇతి విబుధైః దేవైః శంక్యమానా ఉత్ప్రేక్ష్యమాణా, మధురా మధునః మకరందస్య ఝరీ ధారా, అస్మాన్ పునాతు పవిత్రీకరోతు. అత్రోత్ప్రేక్షాలంకారః. స్రగ్ధరావృత్త మేతత్; "మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్" ఇతి లక్షణాత్.

అవ. ఇదానీం కవిః స్వకీర్త్యనువృత్తయే స్వాభిజనప్రశంసాపూర్వకం స్వస్య గ్రంథస్య చ నామనీ ప్రస్తౌతి.—

ప. కాంచీమండలమండనస్య మఖినః కర్ణాటభూభృద్గురో
స్తాతార్యస్య దిగంతకాంతయశసో యం భాగినేయం విదుః,
అస్తోకాధ్వరకర్తురప్పయగురో రవ్యేష విద్వన్మణేః
పుత్ర శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిః పూర్ణో గుణై రేధతే. 2

కాంచీతి. కాంచీతినామ్నః మండలస్య రాష్ట్రస్య మండనస్య భూషణస్య, మఖినః ప్రశస్తయాగకర్తుః, కర్ణాటభూభృతః కృష్ణరాయస్య గురోః పంచసంస్కారకర్తుః, దిగంతేషు కాంతయశసః తాతార్యస్య, యం రఘునాథదీక్షితం, భాగినేయం స్వసృపుత్రం, విదుః, జనా ఇతి శేషః. అపి కించ, అస్తోకానా మధ్వరాణాం వాజపేయపౌండరీకాదీనాం కర్తుః, విద్వన్మణేః, అప్పయనామ్నః గురోః పితుః, పుత్రః శ్రీరఘునాథదీక్షితో నామ కవిః గుణైః పూర్ణస్సన్ ఏధతే వర్ధతే. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం, "సూర్యాశ్వై ర్మసజా స్తతా స్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడితమ్" ఇతి లక్షణాత్.

ప. తత్సూను స్తర్కవేదాన్తతన్త్రవ్యాకృతిచిన్తకః,
వ్యక్తం విశ్వగుణాదర్శం విధత్తే వేంకటాధ్వరీ. 3

తదితి. తస్య రఘునాథస్య సుతః, తర్కః వేదాంతః తంత్రం మీమాంసా వ్యాకృతి ర్వ్యాకరణం తేషాం చింతకః అధ్యేతా, వేంకటాధ్వరీనామా కవిః, విశ్వస్య ప్రపంచస్య గుణానా మాదర్శ మివ ఆదర్శం తత్ప్రతిపాదకం తన్నామకం చంపూప్రబంధం, వ్యక్తం విధత్తే కరోతి. శ్లోకవృత్తం—"పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః, షష్ఠం గురు చ సర్వేషా మేత చ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్."

ప. పద్యం యద్యపి విద్యతే బహు సతాం హృద్యం విగద్యం న త
ద్గద్యం చ ప్రతిపద్యతే న విజహత్పద్యం బుధాస్వాద్యతాం,
[1]ఆధత్తే హి తయోః ప్రయోగ ఉభయో రామోదభూమోదయం
సంగః కస్య హి న స్వదేత మనసే మాధ్వీకమృద్వీకయోః ? 4

పద్య మితి. యద్యపి లోకే బహు పద్యం శ్లోకకావ్యం, విద్యతే. తథాపి విగద్యం చూర్ణికారహితం, తత్ పద్యం, సతాం న హృద్యం న మనోజ్ఞం. విజహత్పద్యం గద్యం కావ్యం,చకారోఽప్యర్థః. బుధానాం సాహితీకుశలానాం ఆస్వాద్యతాం రుచ్యత్వం, న

1 ఆదత్తే.

ప్రతిపద్యతే. తయో రుభయో ర్గద్యపద్యయోః, ప్రకర్షేణ యోగో౽త్రేతి ప్రయోగః చంపూప్రబంధః, అర్శాదిత్వా దచ్. ఆమోదభూమ్నః సంతోషాతిశయస్య ఉదయం ఉత్పత్తిం, ఆధత్తే కరోతి. సతామితి యోజ్యం మాధ్వీకమృద్వీకయోః మాక్షిక ద్రాక్షయోః, సంగః వస్తువిశేషః, పూర్వవ దజంతః. కస్య మనసే న స్వదేత న రుచ్యేత? సర్వస్యా అపి రుచ్యేతైవేత్యర్థః. దృష్టాంతాలంకారః; "చేద్బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంత స్తదలంకృతిః" ఇతి లక్షణాత్. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

అవ. స్వస్యాభిధేయప్రయోజకం వస్తు నిక్షిపతి.—

ప. విశ్వావలోకస్పృహయా కదాచి
ద్విమాన మారుహ్య సమానవేషం,
కృశానువిశ్వావసునామధేయం
గంధర్వయుగ్మం గగనే చచార. 5

విశ్వేతి. సమానవేషం సదృశవేషం, కృశానువిశ్వావసునామధేయం గంధర్వయో ర్యుగ్మం, కదాచి ద్విశ్వస్య చరాచరాత్మకస్య, అవలోకస్పృహయా దిదృక్షయా, విమానం దేవయాన మారుహ్య, గగనే చచార. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రాలక్షణవత్త్వా దుప జాతివృత్తం; "స్యాదింద్రవజ్రాతతజా స్తతోగా ఉపేంద్రవజ్రా జతజా స్తతో గా"ఇతి ద్వయోర్లక్షణమ్.

గ. [1]తత్ర. 6

తత్రేతి. తత్ర ఇత్యుత్తరే ణాన్వయః.

ప. కృశాను రకృశాసూయః పురోభాగిపదం గతః,
విశ్వావసు రభూ ద్విశ్వగుణగ్రహణకౌతుకీ. 7

కృశాను రితి. అకృశా అనల్పా అసూయా గుణేషు దోషారోపణం యస్య సః, అత ఏవ కృశానుః గంధర్వః, పురోభాగినః దోషైకదృశః పదం స్థానం, గతో౽భూత్. 'దోషైక దృక్పురోభాగీ' ఇత్యమరః. విశ్వవిషయ ఇతి శేషః. విశ్వావసు స్తు విశ్వస్య గుణానాం గ్రహణే జ్ఞానవిషయే, కౌతుకీ అభూత్.

అథ సూర్యవర్ణనమ్.

గ. అథ పురతస్సమాపతంత మరవిందబాంధవ మవలోకయ
న్నవందతాగమసాగరపారదృశ్వా విశ్వావసుః. 8

---

1 తత్ర తు.

అథేతి. అథ ద్వయో రుక్తావస్థాప్రాప్త్యనంతరం, ఆగమానాం వేదానాం సాగ రస్య పార మంతం పశ్యతీతి. దృశేః క్వనిప్. అవందత నమస్కృతవాన్.

అవ. నమస్కారప్రకార మాహ.—

ప. బ్రహ్మచర్యవ్రతోత్సర్గగురవే కోకసంతతేః,
ఛాయాబిబ్బోకలోలాయ ఛాందసజ్యోతిషే నమః. 9

బ్రహ్మేతి. కోకసంతతేశ్చక్రవాకబృందస్య, బ్రహ్మచర్యవ్రతస్య సురతరాహిత్య నియమస్య, ఉత్సర్గే త్యాగకర్మణి, గురవే ఆచార్యాయ, సంభోగావసరప్రదాయిన ఇతి యావత్. ఛాయా సూర్యపత్నీ తస్యాః బిబ్బోకేషు విలాసేషు లోలాయ సతృష్ణాయ, 'లోలశ్చల సతృష్ణయో' రిత్యమరః. ఛాందసాయ వేదమయాయ జ్యోతిషే తేజసే, నమః, కరోమీతి యోజ్యం. శ్రు. "ఆదిత్యో వా ఏష ఏత న్మండలం తపతి తత్ర తా ఋచః" ఇతి శ్రుతేరితి భావః.

[కృశానుః].

గ. [1]అరే! సకల [2]భువనసంశోషణకారిణం [3]తపన మపి కిం నమన కర్మీకరోషి ? 10

అరే ఇతి. సకలస్య భువనస్య జలస్య చ సంశోషణకారిణం, తపతీతి తపనం సూర్య మపి, నమనేన నమస్కారక్రియయా కర్మీ కరోషి ద్వితీయాంతార్థీ కరోషి. అభూతతద్భావే చ్విః. అపి గర్హాయామ్.

గ. పశ్య ! 11

ప. పాంథాన్ దీనా నహహ! వసుమా నాతపాన్ధా న్విధత్తే
శుష్కాం పృథ్వీం రచయతి తరాం శోషయ త్యోషధీశ్చ,
కాసారాణాం హరతి విభవం క్లాంతిశాంతిప్రదానాం
క్రూరస్యైవం గుణలవకథా కా? స్వతో భాస్వతోఽస్య? 12

పాంథానితి. వసుమాన్ తేజస్వీ సూర్యః-ధనవాంశ్చ, 'రశ్మౌ వసూ రత్నే ధనే వసు'ఇత్యమరః. దీనానధ్వగతిఖిన్నాన్-దరిద్రాంశ్చ, 'నిస్స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్ర'ఇ త్యమరః. పాంథాన్ పథికాన్ యాచకాంశ్చ,ఆతపేన ప్రకాశేన-ఆసమంతా త్తాపాని గర్వవాక్యాని తైశ్చ అంధాన్ విహ్వలాన్, విధత్తే కరోతి, పృథ్వీం శుష్కాం నిర్జలాం శూన్యాం చ, రచయతి తరాం ప్రకర్షేణ కరోతి. ఓషధీ స్సస్యాని చ, శోషయతి. క్లాంతేః శ్రమస్య శాంతిప్రదానాం నివారకాణాం, కాసారాణాం సరసాం, విభవం

1 సఖే! కథమ్. 2 భువనశోషకారిణం. 3 తపన.మపి నమన,

సమృద్ధిం, హరతి. ఏవ ముక్తప్రకారాత్, స్వతః స్వభావాత్, క్రూరస్యాస్య గుణానాం లవస్యాపి కథా వార్తా, కా కీదృశీ? నాస్త్యే వేత్యర్థః. అతః కిం నమనకర్మీకరోషీతి పూర్వేణ సంబంధః. ఏవ మగ్రేఽపి. మందాక్రాన్తావృత్తం; "మందాక్రాంతా జలధి షడగై ర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చే"దితి లక్షణాత్.

[విశ్వావసుః].

గ. కి మరే! భగవంత మరవిందబాంధవమపి వినిందసి? శృణు పురోభాగిన్! 13

కి మితి. అరే 'తుచ్ఛసంబోధనే త్వరే' ఇత్యమరః. భగవంతం. శ్లో. 'ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిం, వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా నితి'. అనేన వచనేన భగవచ్ఛబ్దార్థో నిరూపితః.

ప. వృష్టిం ఘృష్టిభి రారచయ్య జగత స్తుష్టిం సరీసృష్టి యః
పుష్టిం ద్రా గ్విశినష్టి దృష్టిషు నృణాం ధ్వాంతం పినష్టి స్థిరం,
ప్రాజ్ఞానా మపవర్గ మార్గద మముం పద్మాగృహోల్లాసినం
కో న స్తౌతి సమస్తలోకసుహృదం ద్యోభూషణం పూషణమ్? 14

వృష్టి మితి. య స్సూర్యః, ఘృష్టిభిః కిరణైః, వృష్టిం వర్షం, ఆరచయ్య జనయిత్వా, శ్రు. 'యాభి రాదిత్య స్తపతి రశ్మిభి స్తాభిః పర్జన్యో వర్షతి' ఇతి శ్రుతేః. జగతః తుష్టిం సంతోషం, సరీసృష్టి జనయతి. సృజతే ర్యఙ్లుకి లటి రూపం. యః నృణాం దృష్టిషు నేత్రేషు, పుష్టిం విషయదర్శనసామర్థ్యం, విశినష్టి పోషయతి. స్థిరం ధ్వాంతం తమః, పినష్టి నాశయతి. ప్రాజ్ఞానాం జ్ఞానినాం, అపవర్గే మోక్షే మార్గం మండలాంతరతః దదాతీతి తద్దం, శ్లో. 'ద్వా విమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ, యోగ నిర్భిన్నమూ ర్ధికో పరావృత్తమృతః పర' ఇత్యాగమాదితి భావః. పద్మాయాః లక్ష్మ్యాః గృహస్య ఉల్లాసినం, పద్మవికాసక మితి యావత్. అత ఏవ సమస్తలోకసుహృదం, ద్యోభూషణం ఆకాశాలంకారం, అముం పూషణం సూర్యం, కో న స్తౌతి? సర్వోఽపి స్తౌత్యే వేత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

ప. యదా న పశ్య న్తి తమోవిమర్దినం
రవిం జనా స్తత్కథయంతి దుర్దినం,
ధినోతి చాంభోజతతిం సరోగతాం
ధునోత్యసౌ దేహభృతాం సరోగతామ్. 15

యదేతి. యదా యస్మిన్ దినే, జనాః తమోవిమర్దినం రవిం సూర్యం, న పశ్యంతి, తత్ దినం దుర్దినం కథయంతి. 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దిన' మిత్యమరః. అసౌ రవిః

సరసి గతాం స్థితాం, అంభోజానాం తతిం సమూహం, ధినోతి ప్రీణయతి. దేహభృతాం మనుష్యాణాం, రోగేణ సహితా స్సరోగా స్తేషాం భావ స్తత్తా తాం, రోగమిత్యర్థః. ధునోతి వారయతి. శ్లో. 'ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్' ఇత్యాగమాదితి భావః. వంశస్థవృత్తమ్. 'జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరా'వితి లక్షణాత్.

గ. [1](అపి చ). 16

ప. ఆశాపాలేషు పాశాయుధయమబలభిన్మారుతేశాదికేషు
ప్రాయోభూయస్సుజాగ్రత్స్వపిచశుచితయాభాసురాభూసురాద్యాః,
యస్యై కాలత్రయేఽపి ప్రతిదివస మమీ కుర్వతేఽర్ఘ్యప్రదానం
సైషా త్రయ్యేవ విద్యా తపతి రవిమయీ సర్వలోకా న్పునానా.

ఆశేతి. శుచితయా చిత్తశుద్ధ్యా, భాసురా దీప్తిమన్తః, అమీ భూసురాద్యాః విప్రక్షత్రియవైశ్యాః, పాశాయుధయమబలభిన్మారుతేశాదికేషు వరుణయమేంద్రవాయ్వీశానాదిషు, భూయస్సు ఆశాపాలేషు దిక్పాలేషు, జాగ్రత్సు వర్తమానేషు సత్స్వపి, యస్యై సూర్యదేవతాయా ఏవ, కాలత్రయేఽపి అర్ఘ్యప్రదానం కుర్వతే, సైషా రవిమయీ త్రయీవిద్యేవ, శ్లో. 'ఇతి వేదా స్త్రయ స్త్రయీ' త్యమరః. సర్వ లోకా న్పునానా పవిత్రయంతీ సతీ, తపతి ప్రకాశతే. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

గ. [2](జనానుద్దిశ్య). 18

ప. కృతత్రిదశపోషణం కృశరథాంగసంతోషణం
పిశాచకులభీషణం పృథుతమశ్ఛటాపేషణం,
వినమ్రగదశోషణం విహితవారిజోన్మేషణం
నమస్కురుత పూషణం నను నభఃస్థలీభూషణమ్. 19

కృతేతి. కృతత్రిదశపోషణం, వసంతాదికాలవిధానద్వారా యాగప్రయోజకత్వా దితి భావః. కృశరథాంగసంతోషణం ఖిన్నచక్రవాకసంతోషకరం, పిశాచకులభీషణం, తస్యాహ్నిసంచారాభావాదితి భావః. పృథుతమశ్ఛటాయాః బహుళతిమిరసంఘస్య పేషణం నాశకం, వినమ్రాణాం నమస్యతాం గదశోషణం రోగనివారకం, విహితం కృతం వారిజానా మున్మేషణం వికాసః యేన తం, నభఃస్థలీభూషణం పూషణం సూర్యం, నను జనా యూయం నమస్కురుత. పృథ్వీవృత్తమ్.

గ. ఇత్థం విశ్వావసు ర్విభావసు మభిష్టువన్ ప్రాంజలిః కృశానునా సహ ద్వాదశాత్మానం సమయా గమయామాస విమాన మానమ చ్చ తద్బింబమధ్యధామాన మతిమానమహిమానం పరమాత్మానమ్. 20

1 ఏతన్నాస్తి క్వచిత్. 2 ఏతదపి నాస్తి క్వచిత్.

ఇత్థ మితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ, విశ్వావసుః, విభావసుం సూర్యం అభిష్టువన్ స్తోత్రం కుర్వన్ సన్ ద్వాదశాత్మానం సమయా సూర్యస్య సమీపం, 'అభితః పరిత' ఇత్యాదినా ద్వితీయా. గమయామాస ప్రాపితవాన్. తస్య సూర్యస్య బింబమధ్యే ధామ యస్య తం, అతిమానః ప్రమాణాతీతః మహిమా యస్య తం, పరమః సర్వోత్కృష్టః ఆత్మా స్వరూపం యస్య తం, ఆనమత్ నమస్కృతవాన్.

ప. ప్రశస్తగుణసింధవే ప్రపదనస్పృశాం బంధవే
స్వతోఽపహతపాప్మనే సకలదేహినా మాత్మనే,
నమః కమలవాసినీనయనసౌఖ్య[1]సంధాయినే
తమశ్శమవిధాయినే తరణిమండలస్థాయినే. 21

ప్రశస్తేతి. ప్రశస్తాః ప్రసిద్ధాః గుణాః భక్తపాలనాదయః తేషాం సింధవే సముద్రాయ, తత్పరిపూర్ణాయేతి యావత్. ఏవమగ్రేఽపి. ప్రపదనం రక్షణార్థం ఆత్మార్పణం స్పృశంతి కుర్వంతీతి తత్స్పృశాం శరణాగతానాం, బంధవే సంరక్షకాయ, స్వతః స్వభావా దేవ అపహతపాప్మనే నిర్దోషాయ, సకలానాం దేహినాం శరీరధారిణాం, ఆత్మనే జీవస్వరూపాయ, శ్రు. 'అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవి'శ్యేత్యాది శ్రుతేః. కమలవాసిన్యాః లక్ష్మ్యాః నయనసౌఖ్యస్య సంధాయినే ఘటయిత్రే, తమసః అజ్ఞానస్య శమం నాశం విధత్త ఇతి విధాయినే, తమః తిమిరం వా శ్లో. 'యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్' ఇత్యాగమాదితి భావః. తరణేః సూర్యస్య మండలస్థాయినే భగవతే, నమః. శ్లో. 'ధ్యేయస్సదాసవితృమండలమధ్యవర్తీ నారాయణ' ఇత్యాగమాదితి భావః. పృథ్వీవృత్తమ్.

గ. పునస్సభక్త్యున్మేషమ్. 22

పున రితి. భక్తిః పూజ్యేష్వనురాగః తస్యా ఉన్మేషేణ వికాసేన సహితం యథా తథా, ప్రాహేతి యోజ్యం, ఏవ మగ్రేఽపి.

ప. భానుభానుదళదబ్జలోచనం భక్తలోకభవపాశమోచనం,
ధామ తామరసవాసినీసఖం హేమవర్ణ మిహ సౌతి మే సుఖమ్.

భాన్వితి. భానుభానుభిః సూర్యకిరణైః దళతీ వికసతీ అబ్జే ఇవ లోచనే యస్య తత్, భక్తస్య లోకస్య జనస్య యో భవపాశః సంసారబంధః తస్య మోచనం నివారకం, హేమవర్ణం స్వర్ణచ్ఛాయం, తామరసవాసినీసఖం లక్ష్మీసహాయం, వైష్ణవం ధామ, ఇహ ఇదానీం, అత్ర సూర్యబింబఇతి వా, మే సుఖ మానందం, సౌతి జనయతి. రథోద్ధతా వృత్తం; 'రా న్నరా విహ రథోద్ధతా లగా'వితి లక్షణాత్.

---

1 సందాయినే.

[కృశానుః].

గ. [1]కి మరే! కేవలం నిర్ఘృణోఽపి నారాయణో భవతా వివేకలోభవతా స్తవభాజనీక్రియతే? 24

కిమితి. కేవలం అత్యంతం, నిర్ఘృణః నిర్దయః, స్తవస్య భాజనీక్రియతే పాత్రీక్రియతే.

గ. తథాహి.— 25

ప. స్వేనాదౌ [2]నిఖిలం జగ ద్విరచితం స్వేనైవ సంరక్షితం
భిందన్ హంత! ముకుంద ఏష విధృతానందో హి నిందోచితః,
ఉత్పాద్య స్వయముత్తమాన్ ఫలతరూనుల్లాస్య చారూదకై
రున్మత్తోఽపి కి ముచ్ఛినత్తి జగతి? చ్ఛిత్వా చ కిం నందతి? 26

స్వేనేతి. హి యస్మా దేషః, స్తవస్య భాజనీకృతః ముకుందః నారాయణః, ఆదౌ స్వేన ఆత్మనైవ చతుర్ముఖరూపేణ, విరచితం, స్వేన విష్ణురూపేణైవ, సంరక్షితం, నిఖిలం జగ ద్భిందన్, స్వయమేవేతి శేషః. రుద్రరూప స్స న్నిత్యర్థః. న చైతావదేవ, విధృతానందః, అతఏవ నిందోచితః, న తు స్తుత్యుచిత ఇత్యర్థః. హంతేతి ఖేదే. ఉన్మత్తోఽపి స్వయ ముత్తమాన్ ఫలతరూన్ ఉత్పాద్య, చారుభి రుదకై రుల్లాస్య వర్ధయిత్వా, ఉచ్ఛినత్తి కిం? కించ-ఛిత్వా చ నందతి కిం? న చ్ఛినత్త్యేవ న నందత్యేవేత్యర్థః. వైధర్మ్యేణ ప్రతివస్తూపమా. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

ప. [3]స్వానుజ్ఞా మనవాప్య దర్పభరత స్స్వాజ్ఞాం విలంఘేత యః
తస్మైవేహ తనోతి లౌకికనృప శ్చండోఽపి దండం రుషా,
అంతర్యామ్యపథే ప్రవర్త్య భవినో హంత! స్వయం నారకే
యస్తాన్పాతయతి క్రుధా స తు న కిం? నారాయణో నిర్ఘృణః.

స్వేతి. యః మూఢః, దర్పభరతః గర్వాతిశయా ద్ధేతోః, స్వస్య లౌకికనృపస్య అనుజ్ఞా మనుమతిం, అనవాప్య, స్వస్య ఆజ్ఞాం విలంఘేత అతిక్రమేత, చండః అతికోపనోఽపి, లోకే భవః లౌకికః నృపః, రుషా స్వాజ్ఞాలంఘనజన్యకోపేన, తస్య మూఢస్యైవ, న త్వనపరాధినః. దండం కరోతి. యః నారాయణః। అంతః మనః యమయత్యాజ్ఞాపయతీ త్యంతర్యామీ స న్నత ఏవ, హంతే త్యాశ్చర్యే. స్వయమేవ, భవినః సాంసారికజనాన్, అపథే దుష్కర్మణి, ప్రవర్త్య ప్రవర్తయిత్వా, క్రుధా అసత్కర్మ

1 కి మయే. 2 సకలం. 3 కించ. స్వానుజ్ఞా.

జన్యకోపేన, తాన్యధినః, నారకే, పాతయతి, బాధత ఇత్యర్థః. స నారాయణస్తు, నిర్ఘృణో న కిం? నిర్ఘృణ ఏవేత్యర్థః. అత్ర నిరపరాధేఽపి దండన మితి భావనాలం కారేణ నిర్ఘృణత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. అహో! తప మతి రతిస్థూలా; యతః పరమకారుణికం భగవంతం పఙ్కజవాసినీప్రాణనాథమపి స్పృశతి తవోపాలంభః. 28

అహో ఇతి. అహో ఇతి ఖేదే. మతిః బుద్ధిః, అతిస్థూలా అతిమూఢా, ఉపాలంభః నిందావాక్యం, స్పృశతి వ్యాప్నోతి. తమపి నిందసీత్యర్థః. ఇదం కారుణ్యప్రఖ్యాపకం వక్ష్యమాణభగవచ్చరితమ్.

గ. ఆకర్ణయేదమ్. 29

ప. చిరాయ సంసృత్యుదధౌ సమజ్జనం
సమజ్జనం మజ్జన ఇత్యధోక్షజః,
దయాపయోధిః పరిగృహ్య దుర్లభం
నిజం పదం ప్రాపయతి స్వయం ప్రభుః. 30

చిరాయేతి. దయాపయోధిః అతఏవ, అధోక్షజః నారాయణః, సంసృత్యుదధౌ సంసారసముద్రే, చిరాయ ఆసృష్టి, మజ్జనేన భ్రమణేన సహితం సమజ్జనం, సమంతం జనంభక్తం, మమ సంబంధీ జనో మజ్జన ఇతి, ప్రభు స్సర్వసమర్థః, స్వయం పరిగృహ్య స్వీకృత్య,దుర్లభం నిజం పదం వైకుంఠంప్రాపయతి. అత్ర దయాప్రభుత్వయోః క్రమేణ సంసారిణాం స్వజనస్వీకరణవైకుంఠప్రాపణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. వంశస్థవృత్తమ్.

గ. కిం చ. 31

ప. లీలాలోలతమాం రమా మగణయన్ నీలా మనాలోకయన్
ముంచన్ కించ మహీమహీశ్వరమయం మంచం హఠాద్వంచయన్,
ఆకర్షన్ ద్విజరాజ మప్యతిజవం హా! హంత! లోకాంతరా
ద్గోప్తుం శౌరి రుదిత్వరత్వర ఉపైద్గ్రాహగ్రహార్తం గజమ్. 32

లీలేతి. గ్రాహేణ మకరేణ గ్రహాత్ గ్రహణాత్ ఆర్తం గజం,కిముత మనుష్యం. గోప్తుం రక్షితుం, ఉదిత్వరా ఆవిర్భవంతీ త్వరా యస్య సః, అతఏవ, శౌరి ర్నారాయణః, లీలాభిః శృంగారచేష్టాభిః లోలతమాం అత్యంతాసక్తాం, విస్పష్టపీదం యోజ్యం. రమాం లక్ష్మీం, అగణయన్ అవిచారయన్, నీలాం దేవీం, అనాలోకయన్, కించ మహీం దేవీం ముంచన్, అహీశ్వరమయం శేషస్వరూపం, మంచం శయనం, హఠాత్ బలాత్,

వంచయన్ త్యజంశ్చ సన్ ,ఏ తేన స్వసౌఖ్యాదతిప్రియతమం స్వీయరక్షణమితి సూచ్యతే. అతిజవ మపి ద్విజరాజం గరుడ మాకర్ణం త్వన్నితి భక్తార్తేః క్షణమప్యనుపేక్ష్యతా సూచ్యతే లోకాంతరాత్. వైకుంఠాత్, ఉపైత్ ఆగతవాన్. ఏ తేః కర్తరి లఙ్.

ప. వైకుంఠో [1]మహతా హతాఖిలమహారంభం మదేనోచ్చకై
శ్చండం ఖండయితుం హిరణ్యకశిపుం వేతండ ముత్కంఠయా,
సైంహం వేష మశేషభీషణ మహో! గృహ్ణన్ త్వరాగౌరవా
త్ప్రహ్లాదవ్యసనాసహిష్ణు రుదగా దాకంఠకంఠీరవః. 33

వైకుంఠఇతి. వైకుంఠో నారాయణః, మహతా మదేన గర్వేణ, హతా అఖిలాః మహాంతః ఆరంభాః దైవపిత్ర్యకర్మాణి యేన తం, అన్యత్ర, మదేన మదజలేన ఉప లక్షితః మహాన్ ఆరంభః నిర్మాణాదివ్యాపారః యేషాం తే గృహారామాదయః అఖిలాస్తే హతాః యేన తం, ఉచ్చకైరున్నతం, చండం అతికోపినం, హిరణ్యకశిపుమేవ వేతండం గజ మితి వ్యస్తరూపకం. ఖండయితుం, సైంహం సింహసంబంధి, అశేషభీషణం, వేషం రూపం,ఉత్కంఠయా గజమారణసౌకర్యవాంఛయా,గృహ్ణన్ సన్. ప్రహ్లాదస్య హిరణ్య కశిపుపుత్రస్య భక్తస్య, వ్యసనాసహిష్ణుః, అతఏవ ఆకంఠం కంఠపర్యంతం, కంఠీరవ స్సింహస్సన్, త్వరాయా గౌరవాత్ అతిశయాత్, ఉదగాత్ ఆవిర్బభూవ. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. అత్ర పుండరీకాక్షత్వాభిజ్ఞానేన స్వదర్శనక్షణ ఏవ తద్వ్యసనం నివర్తతే. తత్రాపి సింహత్వే తస్య పింగదృష్టిత్వా త్త న్నివర్తత ఇతి భగవదభిప్రాయః ఆకంఠ కంఠీరవ ఇత్యనేన సూచ్యతే. రూపకపరికరయో స్సంసృష్టిః.

గ. అన్యచ్చ. 34

ప. అవేమవ్యాపారాకలన మతురీస్పర్శ మచిరా
దనుస్యూత త్తంతుప్రకరఘటనాయాస మసకృత్,
విషీదత్పాంచాలీవిపదపనయైకప్రణయినః
పటానాం నిర్మాణం పతగపతికేతో రవతు నః. 35

అవేమేతి. విషీదంత్యాః దుశ్శాసనకృతవస్త్రాపహరణేన దుఃఖాయమానాయాః, పాంచాల్యాః ద్రౌపద్యాః యా విపత్ వస్త్రాపహరణరూపా తస్యాః అపనయే నివారణ విషయే ఏకః ముఖ్యః ప్రణయః ప్రేమ అస్యాస్తీతి తద్వతః, పతగపతికేతోః భగవత స్సంబంధి, వేమా వయనదండః-తురీ తంతువేష్టితతిర్యక్సూక్ష్మదారువిశేషః-తంతవ శ్చేతి త్రయః పటకారణాని తేషాం సంబంధో నాస్తి యస్మిన్ తాదృశం, పటానాం నిర్మాణం

1 మహసా.

సంపాదనం, నః అస్మాన్, అవతు రక్షతు. శిఖరిణీవృత్తం; 'రసై రుద్రై శ్ఛిన్నా యమన సభలాగ శ్శిఖరిణీ'తి లక్షణాత్.

గ అపరం చ. 36

ప కాక శ్శోకం [1]వ్యజహా దమితం వృద్ధగృధ్రోఽప్యనేకాన్
లోకాన్ లేభే కుశల మగమ న్నిర్విషాదం నిషాదః,
రాజ్యం ప్రాప్తౌ కపినిశిచరౌ రాఘవత్వే మురారేః
పారే వాచాం జయతి కరుణా పశ్య పద్మాసఖస్య. 37

కాక ఇతి. మురారేః-శౌరివ ద్వ్యాఖ్యేయం. రాఘవత్వే భగవతః, శ్రీరామావతారే, కాకః జయంతశ్చ, అమితం శోకం వ్యజహాత్. వృద్ధో గృధ్రోఽపి జటాయుశ్చ అనేకాన్ లోకాన్ లేభే, నిషాదః శ్వపచః గుహశ్చ, నిర్విషాదం కుశలం, అగమత్. కపినిశిచరౌ వానరరాక్షసౌ సుగ్రీవవిభీషణౌ చ, రాజ్యం ప్రాప్తౌ, యత స్తతః, పద్మాసఖస్య భగవతః, కరుణా కృపా, వాచాంపారే జయతి. వక్తు మశక్యే త్యర్థః. పశ్యేతి వాక్యార్థకర్మకం. మందాక్రాంతా.

అవ. నను జగత్సంహారణస్య ప్రథమస్య నరకపాతనస్య ద్వితీయస్య చ దూషణస్య నైర్ఘృణ్యప్రయోజకస్య నైతావతాఽప్యనుద్ధారః. దారుణేష్వపి స్వీయరక్షణస్య నైసర్గికత్వా దిత్యత ఆహ:—

గ. తదేవం దేవ పరిబృఢే దయా[2]పయోనిధా వపి ఉపన్యస్తం నైర్ఘృణ్యం తవ తావ దనైపుణ్యం అపుణ్యఫలం బుద్ధేః పిశునయతి.

తదితి. తస్మాత్. పరిబృఢే ప్రభౌ, ఏవ ముక్త ప్రకారం, దయాపయోనిధౌ, ఉపన్యస్తం ఆరోపితం, నైర్ఘృణ్యం, కర్తృ. అపుణ్యఫలం తవ బుద్ధేః అనైపుణ్యం మూఢత్వం, పిశునయతి సూచయతి.

గ. శృణు తావత్. 39

ప. జీవానాం దృషదాది [3]మత్వ ముముతాం స్వర్గాపవర్గాస్పదం
దేహం దత్తవతి శ్రియః ప్రియతమే నైవోపకారస్మృతిః,
దుఃఖే జాతు చి దాగతే స్వకలితా ద్దుష్కర్మణః పక్రిమా
న్నాథే హంత నిరాగసి వ్యసనిభి ర్నైర్ఘృణ్య మారోప్యతే. 40

---

1 వ్యసృజత్ ఇతిపాఠస్సమీచీనః. వ్యజహాదితిపాఠే వ్యజహాదితిరూపం ప్రామాదికం; తస్మాదయ మపపాఠ ఏవేతి ప్రతిభాతి. నచతావదభిరూపః కవిశ్ఛందోభంగభయాదేతాదృశం రూపం ప్రయుంక్తే. 2 పయోధౌ. 3 వత్వ.

జీవానా మితి. దృషత్పాషాణః ఆదిమః ప్రథమః యేషాం తేషాం దేహానాం భావం తత్త్వం, పాషాణపశ్వాదిదేహ మిత్యర్థః. అయతాం ప్రాప్నువతాం, జీవానాం, స్వర్గస్య అపవర్గస్య మోక్షస్య చ ఆస్పదం సంపాదకం, కర్మజ్ఞానద్వారేతి భావః. దేహం మనుష్యశరీరం, దత్తవతి శ్రియః ప్రియతమే విషయే, ఉపకారస్య తాదృశదేహదాన రూపస్య స్మృతిః చింతా నాస్త్యేవ. ప్రత్యుత జాతు కదాచి త్స్వేన కలితా త్కృతా త్స్వక్రిమాత్ ఫలాభిముఖాత్, దుష్కర్మణః పాపాత్, దుఃఖే ఆగతే సతి వ్యసనిభిః శోచద్భిః జనైః, నిరాగసి నిరపరాధే, దుఃఖస్య స్వపాపజన్యత్వా దితి భావః. నాథే జగదీశ్వరే. నైర్ఘృణ్యం ఆరోప్యతే, న వస్తుతో ఽస్తీత్యర్థః. హంతే త్యాశ్చర్యే.

గ. హంత! జంతవః పామరాః స్వాపరాధం పరమకారుణికే పరస్మిన్ బ్రహ్మ[1]ణ్యాధ్యస్యంతి. 41

హంతేతి. పామరాః నీచాః, స్వేషాం అపరాధం అనర్థసంఘటనం, కరుణా ఏవ శీల మస్య కారుణిక ఇతి ఠక్. అధ్యస్యంతి ఆరోపయంతి.

గ. తథాహి. 42

ప. క్లేశత్యాగకృతే ఽర్పితేన కరణవ్యూహేన దేహేన చ
స్వానర్థం బత! జంతు రార్జయతి చే న్మంతుర్నియంతుః కుతః?
శస్త్రే శత్రుజయాయ నైజగురుణా దత్తేఽథ తేనైవ చే
త్పుత్రో హంతి నిజం వపుః కథయ రే! తత్రాపరాధీ తు కః? 43

క్లేశేతి. జంతుర్జీవః, జాత్యేకవచనం. క్లేశస్య సంసారదుఃఖస్య త్యాగకృతే వర్జనార్థం, అర్పితేన దత్తే నేత్యుభయత్ర యోజ్యం. కరణానాం చక్షురాదీంద్రియాణాం వ్యూహేన సమూహేన, దేహేన చ, స్వం స్వీయం, అనర్థం దుష్కర్మరూపం, ఆర్జయతి చే త్తదా. నియంతుః భగవతః, మంతుః అపరాధః, కుతో భవతి? న కుతోఽపీత్యర్థః. ఉక్తార్థే దృష్టాంత మాహ—శస్త్ర ఇతి. పుత్రః, నిజః స్వీయ ఏవ నైజ స్తేవ గురుణా పిత్రా, శత్రూణాం జయాయ శస్త్రే ఖడ్గే దత్తే సతి, అథ తేన ఖడ్గేన, నిజమేవ శిరః, నతు శత్రుశిరః. హంతి చేత్ ఛినత్తి యది, తదా తత్ర పితృపుత్రయో ర్మధ్యే, అపరాధీ కః? కథయ.

గ. కిం బహునా? 44

కిమితి. బహు నోక్తేన కి మిత్యర్థః.

ప. శాస్త్రం భూరి నిజస్వరూపమతయే స్వారాధనార్థం వపుః
స్వాధ్యాయాయ మనశ్చ [2]బుద్ధి మనఘాం లబ్ధుం చ తీర్థాదికం,

---

1 ణ్యాధ్యాస్యంతి. 2 శుద్ధి మనఘాం.

తత్త్వాన్యప్యుపదేష్టు ముత్తమగురూ౯ దత్వాఽనుగృహ్ణాతి నః
సంసారే తదపి భ్రమేమ యది కిం కుర్వీత? సర్వేశ్వరః. 45

శాస్త్రమితి. సర్వేశ్వరః భగవా౯, నిజస్య స్వరూపస్య సర్వత్ర పరిపూర్ణస్య మతయే విజ్ఞానార్థం, భూరిశాస్త్రం శారీరకసూత్రాది, స్వస్య ఆరాధనార్థం పూజనాయ, వపుః కరచరణాది, స్వధ్యానాయ చ మనః, అనఘాం బుద్ధిం లబ్ధుం చ తీర్థాదికం, తత్త్వాని ఉపనిషదాదీని, ఉపదేష్టు మపి ఉత్తమగురూ౯, దత్వా, నః అస్మా౯; అను గృహ్ణాతి. తదపి ఏవ మనుగ్రహే కృతేఽపి, సంసారే భ్రమేమ వర్తేమహి యది, తదా సర్వేశ్వరః కిం కుర్వీత? తథా చ జగత్సంహారనరకపాతాది సర్వం కర్మాయత్తం న భగవత్కృత మితి న తస్య నైర్ఘృణ్యలేశోఽపీతి భావః.

అథ భూలోకవర్ణనమ్.

గ. ఇతి పరిక్రామ౯ కించి [1]దుత్తర ముపసృత్యాథస్తా దవలోక్య నఖే! సకలపురుషార్థసాధనాను [2]ష్ఠానస్థానభూతం [3]తావ దవలోకయ భూలోకమ్. 46

ఇతీతి. ఇతి, ఉక్త్వేతి శేషః. ఏవ మగ్రేఽపి. పరిక్రామ౯ విమానం గమయ౯, ఉత్తరం దేశ ముపసృత్య ప్రాప్య, సకలా శ్చత్వారః పురుషార్థాః ధర్మాదయః తత్సాధనానాం కర్మణాం అనుష్ఠానస్య స్థానభూతమ్.

గ. సబహుమానం. 47

ప. స్వర్గౌకోభి రదోనివాసిపురుషారబ్ధాతిశుద్ధాధ్వర
స్వాహాకారవషట్క్రియోత్థ మమృతం స్వాదీయ మాదీయతే,
ఆమ్నాయప్రవణై రలంకృతిజుషేఽముష్యై మనుష్యైశ్శుభైః
దివ్యక్షేత్రసరిత్పవిత్రవపుషే దేవ్యై చ తస్యై నమః. 48

స్వర్గేతి. స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తైర్దేవైః, అముష్మి౯ భూలోకే, నివాసిభిః పురుషైః, ఆరబ్ధేషు అనుష్ఠితేషు అతిశుద్ధేషు యజమానాపచారాదిదోషరహితేషు అధ్వరేషు యాగేషు స్వాహాకారవషట్క్రియాభ్యాం తదుపలక్షితహవిస్త్యాగాభ్యాం ఉత్థం స్వకీయాకృతం, స్వాదీయం రుచ్యం, అమృతం హవిః, ఆదీయతే స్వీక్రియతే. ఆమ్నాయేషు వేదేషు, ప్రవణైః వ్యగ్రైః, తదధ్యయనతద్విహితకర్మానుష్ఠానతత్పరై రితి యావత్.

1 దనన్తరం. 2 ష్ఠానాస్థానభూతం. 3 త్త్వ మవలోకయ.

శుభ్రైః మనుష్యైః,అలంకృతిజుషే, దివ్యైః క్షేత్రైః బదరీకేదారాదిభిః సరిద్భిః గంగాదిభిః పవిత్రం పరిశుద్ధం వపుః శరీరం యస్యా స్తస్యై, అముష్యై పృథివ్యై దేవ్యై, నమః. [కృశానుః].

గ. నను సఖే! నాకగతోఽపి భవా న్న [1]మధ్యమలోకం నమస్కర్తు మర్హతి. 49

నన్వితి. నను సఖే! మధ్యమలోకం భూలోకం, అర్హతి అర్హసీత్యర్థ. 'శేషే ప్రథమః' ఇతి భవచ్ఛబ్దప్రయోగా త్ప్రథమపురుషః.

ప. [2]జననమరణక్వాధివ్యాధిప్రభేదశుభేతరా
కలనమలినా లోకా శ్శోకాతురాశ్చ భువం గతాః,
త దిహ మదిభిః క్షుద్రైః ఛిద్రైకమార్గణతత్పరైః
ప్రభుభి రుదితక్షత్యై క్షిత్యై బుధ స్స్పృహయేత కః? 50

జననేతి. యతః భువం గతాః మనుష్యాః, జననమరణాభ్యాం క్వాధి స్సంతాపశ్చ వ్యాధిప్రభేదాః జ్వరాదిరోగా శ్చ శుభేతరాణి అశుభాని చ తేషాం ఆకలనేన సంబంధేన మలినాః, శోకేనాతురాః పీడితాశ్చ, త త్తస్మాత్, ఇహ స్వర్గే, స్థితః బుధః న తు మూఢః. కః పుమాన్, క్షుద్రైః ఛిద్రాణాం పరమర్మణాం ఏకం ముఖ్యం యథా తథా మార్గణే అన్వేషణే తత్పరైః ఆసక్తైః, మదిభిః దురహంకారైః ప్రభుభిః, ఉదితా క్షతి ర్హాని ర్యస్యా స్తస్యై, క్షిత్యై పృథివ్యై, స్పృహయేత ? 'స్పృహే రీప్సిత' ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ. హరిణీవృత్తం; 'రసయుగహయై ర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా హరిణీగురు' రితి లక్షణాత్.

గ. కించ.— 51

ప. బాలత్వే వా తరుణిమని వా ప్రాయశో వార్ధకే వా
మృత్వా మర్త్యా బత! యమభటై ర్మథ్యమానా వ్యథంతే
శ్రేయ స్తేషా మమితవిపదాం జీవతాం వా కి మాస్తే?
కస్మి న్గ్రామే పున రనడుహాం కర్షణక్లేశహానిః? 52

బాలత్వ ఇతి. ప్రాయశ ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. బాలత్వే వా, తరుణిమని వా వార్ధకే వా, మృత్వా మర్త్యాః యమభటైః మథ్యమానాః నరకేషు బాధ్యమానా స్సంతః, వ్యథంతే దుఃఖాయంతే. కించ—అమితవిపదాం తేషాం జీవతాం వా సతాం కిం శ్రేయః ఆస్తే? న కిమపీ త్యర్థః. అనడుహాం వృషభాణాం లోకపూజ్యానాం కర్షణేన యః క్లేశః తస్య హానిః కస్మి న్గ్రామేఽస్తి న కస్మి న్నపీతి భావః. మందాక్రాంతా.

1 బధ్యలోకం. 2 తథాహి - జననమరణ. 3 బధ్యమానాః.

[విశ్వావసుః].

గ. [1]సత్య మేవ తథాపి సఖే! మహాశ్చర్యం మానుషజన్మ మా
దూదుషః. 53

సత్య మితి. సత్య మిత్యర్థాంగీకారే.

ప. [2]రామః క్షేమస్య దాతా భువి నను మనుజో రావణస్య ప్రహర్తా
తత్తాతః కిం? న మర్త్యస్త్రిదశకులపతే ర్దైత్యయుద్ధే సహాయః,
కృష్ణో వృష్ణోమదం యోఽహరతనరతయా నశ్రుతః కిం త్వయాఽసౌ?
కేవా దేవాః ప్రభావాత్స్వయమతిశయితాః? మానవాద్దానవా వా.

రామ ఇతి. భువి క్షేమస్య దాతా రామో దాశరథిః మనుజో నను, మనుజ ఏవేత్యర్థః. త్రిదశకులపతే రింద్రస్య, దైత్యయుద్ధే సహాయః, తస్య రామస్య తాతః దశరథః, మర్త్యః న కిం? మర్త్యఏవేత్యర్థః. యః కృష్ణః, వృష్ణః ఇంద్రస్య, మదం అహరత, గోవర్ధనోద్ధారణాదినేతి భావః. అసౌ కృష్ణః, నరతయా మనుష్యత్వేన ఉప లక్షితః, త్వయా శ్రుతః న కిం? కే వా దేవాః, కే వా దానవాః, స్వయంప్రభావా న్మానవాత్ అతిశయితాః సంజాతాతిశయాః, న కేఽపీత్యర్థః. అతో మనుష్యా దేవ తుల్యా ఏవేతి పరమార్థః. స్రగ్ధరా.

అవ. నను రామకృష్ణయోః భగవదవతారత్వా ద్దశరథస్య తత్పితృత్వాచ్చ తథా త్వేఽపి తదన్యే తాదృశ ఇత్యాశంక్యాహ.—

గ. కించ.— 55

ప. మాంధాతా చ భగీరథశ్చ సగరో మాన్యః కకుత్స్థో రఘుః
పూరు స్సోఽపి పురూరవా స్స చ శిబిః పుణ్యశ్చ రుక్మాంగదః,
వైదేహో నహుషశ్చ హైహయపతి ర్వీరో యయాతి ర్నలః
పార్థ శ్చేతి నృపాః ప్రశస్తయశసః ప్రాదుర్బభూవు ర్న కిం? 56

మాంధాతేతి. వైదేహః జనకః, పార్థః ధర్మరాజః, ఇత్యేతే ప్రశస్తయశసః నృపాః, భువి న ప్రాదుర్బభూవుః కిం?

[కృశానుః].

గ. సార్థాంగీకారం. 57

1 తథాపి - సూక్ష్మ. 2 తథాహి - రామః క్షేమస్య.

ప. కామం జనాః కేఽపి గుణాభిరామాః
క్షమాతలే సంతు యుగాంతరేషు,
కలౌ యుగేఽస్మిన్ గుణలేశవంధ్యాః
సర్వేఽపి ఖర్వేతరదోషభాజః. 58

కామమితి. కామం గుణాభిరామాః కేపి కతిచిన్మాంధాత్రాదయః, క్షమాతలే యుగాంతరేషు కృతాదిషు సంతు. అస్మిన్ కలౌ యుగే, సర్వేఽపి గుణలేశేనాపి వంధ్యాః శూన్యాః, ఖర్వేతరాన్ మహతః దోషాన్ భజంతీతి తద్భాజశ్చ. అతః పృథివ్యై కోఽపి న స్పృహయేతేతి పూర్వేణ సంబంధః. ఉపజాతిః.

గ. కించ. 59

ప. మందేతరస్మరమలీమసమానసానాం
మన్యుస్పృహాదురభిమానమదాస్పదానామ్,
కాలే కలౌ [1]కలుషతః కలితోదయానాం
దోషాయ దృష్టిరపి హంత! దురీశ్వరాణామ్. 60

మందేతి. మందేతరః అనల్పః స్మరః కామః తేన మలీమసం మలినం మానసం మనో యేషాం తేషాం, మన్యుః క్రోధః స్పృహా లోభః దురభిమానః మోహః మదశ్చ తదాస్పదానాం, కలౌ కాలే, కలుషతః పాపాత్, కలితోదయానాం ఘటితజన్మనాం, దుష్టానాం ఈశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, దృష్టిః దర్శనమపి, దోషాయ పాపాయ, భవతి. దుష్టత్వం మాత్సర్యమ్. వసంతతిలకా. 'ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్.

[విశ్వావసుః.]

గ. తథాపి [2]సర్వథా కలికాలికా అపి మానుషా న దూషణీయాః, యతః [2]సార్వకాలేఽపి కేచన సంత్యేవ సాధవః. 61

గ. పశ్య. 62

పశ్యేతివక్ష్యమాణవాక్యార్థకర్మకమ్.

ప. దురితభరితతుచ్ఛక్ష్మాపప్రసాదనిరాదరాః
కమలనయనస్వైరక్రీడాగృహాయితహృద్గుహాః,
నిగమపదవీనిర్వాహాయ క్షితావుదితాః స్వయం
కతి న కృతినస్సందృశ్యంతే? కలావపి నిర్మలాః. 63

---

1 కలుషతా కలితో. 2 సర్వే. 3 సర్వకాలమపి.

దురితేతి. దురితేన భరితానాం పూర్ణానాం క్షీబానాం మత్తానాం క్ష్మాపానాం రాజ్ఞాం ప్రసాదే విషయే నిరాదరాః, కమలనయనః విష్ణుః కమలం కురంగం నయతి హస్తం ప్రాపయతీతి కమలనయనః శివశ్చ. ని. 'స్యాత్కురంగేఽపి కమల' ఇత్యమరః. తయోః స్వైరక్రీడా ఇచ్ఛావిహారా స్తదర్థం గృహావ దాచరంత్యః గృహాయితాః హృద్గుహాః దహరాకాశా యేషాం తే, సంతతహరిహరధ్యానసంపన్నాంతఃకరణా ఇత్యర్థః. అత ఏవ నిర్మలాః, స్వయమాత్మనా, నిగమానాం పదవ్యోః కర్మజ్ఞానమార్గయోః నిర్వాహాయ అనుష్ఠానాయ, క్షితా వుసితాః కృతినః కుశలాః, కతి కియంతః, సజ్జనాః, కలావసి, న సందృశ్యంతే? బహవోఽపి దృశ్యంత ఏవేత్యర్థః. హరిణీవృత్తమ్.

గ. అథ యది మదీయే వచసి న విస్రంభసంభవః తర్హి తత్ర తత్ర సంచార మాచరయ్య తత్తద్గుణదర్శనం కరవావ. 64

అథేతి. ప్రశ్నే, విస్రంభస్య విశ్వాసస్య సంభవః సత్తా, నిర్దిశ్య కంచి త్ప్రదేశ మితి శేషః.

[ఇతి విమానమగ్రతః స్థాపయన్ అంగుళ్యా నిర్దిశ్య.]

అథ బదరికాశ్రమవర్ణనమ్.

[విశ్వావసుః].

ప. ఇదం బదరికాశ్రమస్థల మిహైష నారాయణ
స్తపస్యతి నమస్యతాం స్థిరతమం తమ శ్శోషయన్,
వికాసిధిషణోన్మిషద్విషయవర్జనా స్సజ్జనా
జనార్దన మహర్దివం భుజగమంచ మంచంత్యమీ. 65

ఇద మితి. ఇదం పురోవర్తిదేశః, బదరికాశ్రమో నామ స్థలం దివ్యక్షేత్రం, ఇహ బదరికాశ్రమే, ఏష నారాయణః, నమస్యతాం నమస్కుర్వతాం, సతాం, స్థిరతమం తమః అజ్ఞానం, శోషయన్ నాశయం స్సన్, తపస్యతి తపశ్చరతి. సజ్జనాః అత ఏవ అమీ ఋషయః, వికాసిన్యాః తత్వజ్ఞానరూపప్రకాశవత్యాః ధిషణాయాః బుద్ధేః ఉన్మిషత్ జాయమానం విషయాణాం శబ్దాదీనాం వర్జనం త్యాగః యేషాం తే తథోక్తా స్సంతః, భుజగః శేషః మంచః శయనం యస్య తం, జనార్దనం, అహర్దివం దినేదినే, అంచంతి పూజయంతి. పృథ్వీ.

[కృశానుః].

గ. సఖే! తవాత్ర గుణవత్తాసమర్థనం న రోచతే మహ్యం. 66

అవ. హే సఖే! తవ సంబంధిని, అత్ర బదరికాశ్రమే, గుణాః భగవత్సాన్నిధ్యాదయః తద్వార్తాయాః సమర్థనం ప్రతిపాదనమ్.

ప. యదత్ర జాగర్తి శిలాసమం హిమం
సుశీతలా గంధవహాశ్చ దుస్సహాః,
జలావగాహా చ్చకితో జన స్తతః
కుత స్త్వనుష్ఠాస్యతి కర్మ నిర్మలమ్. 67

కుతః. యదితి. యద్యస్మా దత్ర బదరికాశ్రమే, శిలాసమం ఘనీభావా త్పాషాణతుల్యం, హిమం, జాగర్తి వర్తతే. సుశీతలాః హిమసంస్పర్శా దతిశీతలాః, అతఏవ దుస్సహాః సోఢు మశక్యాః, గంధవహాః వాతాశ్చ,జాగ్రతి.తతః ఉక్తోభయస్మాత్కారణాత్, జలే అతిశీతే అవగాహా త్స్నానా చ్చకితః జనః, నిర్మలం కర్మ తు కుతః కథం, అనుష్ఠాస్యతి కరిష్యతి. సర్వస్మిన్నపి కర్మణి స్నానస్య ప్రాథమికత్వాదితి భావః. వంశస్థమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. [1]అస్మన్మతానుకూలమే వైత ద్భవతి భవదు క్తమ్. 68

అస్మదితి. ఏత ద్భవతః ఉక్తం 'శిలాసమం హిమ' మిత్రేతివాక్యం, అస్మాకం మతే ఇష్టే బదరికాశ్రమమహత్త్వే విషయే, అనుకూల మేవ.

గ. యతః. 69

ప. పరమహిమయుతత్వా త్ప్రాప్తవైకుంఠసామ్యం
పద మిద ముపయాంతః పండితా శ్శాంతిమంతః,
ముహు రిహ సమయేషు స్నానహేతో స్సరోగా
స్తదపి భృశ మరోగా స్తార్క్ష్యకేతోః ప్రసాదాత్. 70

పరమేతి. పరమేణ సాంద్రేణ హిమేన, పరేణ సర్వోత్కృష్టేన మహిమ్నా మాహాత్మ్యేన చ, యుతత్వా త్ప్రాప్తవైకుంఠసామ్యం, ఇదం పదం బదరికాశ్రమం, ఉపయాంతః శాంతిమంతః పండితాః ముహుః, రోగః శీతబాధా తేన సహితాః సరోగాః సరో గచ్ఛంతీతి సరోగాశ్చ, తదపి.తథాపి, తే తార్క్ష్యకేతోః విష్ణోః, ప్రసాదా దనుగ్రహాత్, అరోగాః నిశ్చితాః, భవంతి. ప్రసన్నే భగవతి కిం దుర్లభ మితి భావః. మాలినీవృత్తం; 'ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః' రితి లక్షణాత్.

గ. ఇతి విమాన మన్యతః ప్రస్థాప్య సాంజలిబంధమ్. 71

1 అస్మదనుకూలమేత ద్భవతి.

అథ అయోధ్యావర్ణనమ్.

[విశ్వావసుః].

ప. సాకేతాయ నమః పురాయ భవతు స్తోకేతరశ్రీపుషే
నానాదోషముషే [1]తదంతికజుషే నద్యై సరయ్వై నమః,
యేఽమీ తత్తటభూమిషు ప్రవిలసద్ద్రూపాశ్చ యూపాస్థ్సితా
స్తేభ్యో భానుకులీనకీర్తిలతికోపఘ్నాయితేభ్యో నమః. 72

సాకేతాయేతి. స్తోకేతరా మనల్పాం శ్రియం పుష్ణాతీతి పుషే, సాకేతాయ పురాయ అయోధ్యాయై, నమః భవతు. నానాదోషాన్ పాపాని ముష్ణాతి హరతీతి ముషే, తస్యసాకేతస్య అంతికజుషే సమీపస్థితాయై, సరయ్వై నామ నద్యై, నమః భవతు. తత్తటభూమిషు ప్రవిలసద్ద్రూపాః యేఽమీయూపాః యజ్ఞీయపశుబంధదారూణి, స్థితాః, భానుకులే సూర్యవంశే భవాః భానుకులీనాః రాజానః తేషాం కీర్తయ ఏవ లతికాః లతాస్తాసా ముపఘ్నాః అంతికాశ్రయా ఇవాచరంతీ త్యుపఘ్నాయితాః తేభ్యః, యూపేభ్యః నమః.

గ. పునః [2]పురీం నిరీక్ష్య సభక్త్యుత్క్షేపమ్. 73

ప. భవసాగరశోషణేన పశ్యచ్చరణాంతగపురజీవనౌషధేన,
రజసా రఘునాథపాదభాజారచితాంహఃప్రశమామిమాం నమామి.

భవేతి. భవస్యేవ సాగరస్య శోషణేన, పశ్యచ్చరణస్య గౌతమస్యాంతగపురమహల్యా తజ్జీవనౌషధేన శాపప్రాప్త పాషాణభావనివారకేన, రఘునాథపాదభాజా రజసా, రచితః కృతః అంహసాం పాపానాం ప్రశమః యయా, తా మిమా మయోధ్యాం నమామి. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం.

గ. పున స్తానుస్మరణరోమాంచమ్. 75

పునరితి. అనుస్మరణం శ్రీరామధ్యానం.

ప. కల్యాణోల్లాససీమా కలయతు కుశలం కాలమేఘాభిరామా
కాచి త్సాకేతధామా భవగహనగతిక్లాంతిహారిప్రణామా,
సౌందర్యహ్రీణకామా ధృతజనకసుతాసాదరాపాంగ [3]దామా
దితు ప్రఖ్యాతభూమా దివిషదభినుతా దేవతా రామనామా. 76

కల్యాణేతి. సీమా మర్యాదా, భవ స్సంసార ఏవ గహనం అరణ్యం తస్మిన్ గత్యా భ్రమేణ యా క్లాంతిః శ్రమః తస్యా హారీ నాశకః ప్రణామః యస్యా స్సా, హ్రీణః

1 తదన్తర. 2 పున ర్నిరీక్ష్య. 3 ధామా.

లజ్జితః, అపాంగదామా కటాక్షపఙ్క్తిః భూమా అతిశయః, దివిషదః దేవాః, కుశలం క్షేమం, కలయతు ఘటయతు. స్రగ్ధరా.

ప. దశాననకుశాసనత్రసదశేషలోకవ్యథా
విలోపకర [1]కోపకో వసుమతీసుతావల్లభః,
కృపారస మపారసంసృతిపయోధినిస్తారకం
కృషీష్ట స ఋషీష్టకృత్కృపణతైకతానే మయి 77

దశేతి. దశాననస్య రావణస్య కుత్సితాత్ శాసనాత్ త్రసతో బిభ్యతః అశేషస్య లోకస్య వ్యథాయాః విలోపం నాశం కరోతీతి తత్కరః కోపః యస్య సః తత్కరః, ఋషీణాం ఇష్టకృత్, వసుమతీసుతాయాః సీతాయాః వల్లభో రామః, కృపణతాయాః దీనత్వస్య ఏకతానే ముఖ్యాశ్రయే, మయి, అపారాయాః స్సంసృతేః స్సంసారస్యైవ పయోధేః నిస్తారకం, కృపారసం, కృషీష్ట కుర్యాత్. కరోతేః రాశిషి లిఙి రూపమ్.

ప. [2]స జయతి చిత్రచరిత్రో యస్య హి వరచరణపుష్కరకరేణుః,
మహిషీ మృషిసింహస్య ప్రాజీజన దపి వృషోదయే [3]హేతుః. 78

స ఇతి. యస్య శ్రీరామస్య సంబంధీ, వృషస్య వృషభస్య ధర్మస్య చ ఉదయే ఉత్పత్తౌ హేతుః, అపి క్రమేణ విరోధం సముచ్చయం చ ద్యోతయతి. వరాణి చరణాని పుష్కరం శుండాగ్రం చ యస్య తాదృశః కరేణుః గజః-వరస్యచరణపుష్కరకస్య పాదపద్మస్య రేణుః రజ ఇతి చ, ఋచ్ఛతి గచ్ఛతి జానాతి తత్త్వం చేతి ఋషేః సింహస్య ఋషిశ్రేష్ఠస్య గౌతమస్య చ, మహిషీం మహిషస్త్రియం, పత్నీం, ప్రాజీజనత్ జనయామాస. అతఏవ చిత్రమాశ్చర్యకరం చరిత్రం యస్య సః శ్రీరామః, జయతి. విరోధానుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. విరోధశ్చ పుష్కరకరేణు రిత్యత్ర సభంగేన అన్యత్రాభంగేన శ్లేషేణ అనుప్రాణిత ఇతి త్రయాణా మంగాంగిభావేన సంకరః. గీతార్యా లక్షణం త్వార్యాపూర్వార్ధగతం.

ప. శ్రేయాంసి భూయాంసి మహావదాన్యః
ప్రేయాం త్స దేయా జ్జనకాత్మజాయాః,
కాకాయ కంకాయ చ యోఽదధి తేష్టం
దాశాయ కీశాయ చ రాక్షసాయ. 79

శ్రేయాంసీతి. యః రామః కాకాయ వాయసాయ, కంకాయ గృధ్రాయ, దాశాయ కైవర్తాయ, కీశాయ కపయే, రాక్షసాయ చ జయంతజటాయుర్గుహసుగ్రీవవిభీషణేభ్యశ్చ, ఇష్టమర్థం, అదిత దత్తవాన్. దదాతే ర్లుఙి తఙి 'స్థాఘ్వోరిచ్చే'తీత్వం.

1 రోపకో. 2 అపిచ స జయతి. 3 హేతుం.

జనకాత్మజాయాః ప్రేయాన్ ప్రియః, మహావదాన్యః, స రామః, భూయాంసి శ్రేయాంసి దేయాత్. దదాతే రాశిషి లిజి రూపం. ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్.

గ. [1]అన్య చ్చ. 80

ప. అభీష్టఘటకః క్షితౌ [2]వతులదీప్తికోదండభా
గితి క్షమ మిదం పునః పరమ మద్భుతం బ్రూమహే,
విధూతపరమార్తికో విఘటితారిచక్ర స్స్వయం
స కుంభజనకం ప్రభుః [3]శకలయాం బభూవ క్రుధా. 81

అభీష్టేతి. క్షితౌ లోకే, అభీష్టః కాంక్షితః ఘటః యేన సః ఘటకః జనః, దీప్యతే ఘటోఽనేనేతి దీప్తి ర్మృత్పిండః అతులా అనర్ఘ్యా సా యస్య తథోక్తః, ఉభయత్ర శైషికః కప్. దండభాక్చేతి, క్షమం ఉచితం. సః అభీష్టఘటక ఏవ, స్వయం, విధూతా ఉపాస్తా పరా శ్రేష్ఠా మృత్తికైవ మార్తికా యేన సః, అరాణి చక్రాంత స్తిర్యగ్దారూణి అస్య సంతీత్యరి తచ్చ తచ్చక్రం విఘటితం ఖండితం యేన స తథోక్తస్సన్, కించ - క్రుధా, కుంభస్య జనకం ఘటకారణం అన్యద్దండాదికం, శకలయాం బభూవ, ఖండిత వానితి యావత్. తదిదం పరమ మద్భుతం బ్రూమహే వదామః. ఘటకామస్య తత్సామగ్రీనాశన మాశ్చర్యకర మితి ప్రాతీతికోఽర్థః. వాస్తవస్తు అభీష్టం భక్తకాంక్షితం ఘటయతీతి అభీష్టఘటకః రామః, అతులా దీప్తిః ప్రభా యస్య తాదృశం కోదండం చాపం భజతీతి తద్భాక్, ఇతీదం క్షమం. పునః కించ, సః అభీష్టేత్యాది విశేషణద్వయాన్వితః, అతఏవ స్వయం, విధూతా పరమా.

ఆర్తిః రావణకృతలోకపీడా యేన స తథోక్తః, శైషికః కప్. విఘటితం అరీణాం ఖరాదీనాం చక్రం బృందం యేన స తథోక్తశ్చ సన్, క్రుధా, కుంభస్య రాక్షసస్య జనకం కుంభకర్ణం, శకలయాం బభూవేతి యత్తదిదం కర్మ అద్భుతం బ్రూమహే. కుంభకర్ణస్య దేవై ర ప్యజేయత్వా దితి భావః.

[కృశానుః].

గ. కథం నామ రామభద్ర మనుచితకర్మాణమప్యేవ [4]మీడిడిషే?

కథమితి. కథం కుతః, ఈడిడిషే ఈడితు మిచ్ఛసి?

ప. వర్షీయా నపి జానకీసహచరో మాతు స్సపత్న్యా ముదే
సంపన్నం రథహాస్తిపత్తితురగై స్సంత్యజ్య రాజ్యం నిజమ్,

1 అపి చ. 2 అమితదీప్తి. 3 ప్రశమయాం. 4 ఈడిషే.

విందన్ హంత! ఘనం వనం కథమసౌ న స్యాదయుక్తక్రియో?
గవ్యం దుగ్ధ మపాస్య పాస్యతి జనః కో వా యవాగూరసమ్? 83

వర్షీయానితి. వర్షీయాన్ జ్యేష్ఠోఽపి సన్, మాతుస్సపత్న్యాః కైకేయ్యాః, న తు మాతు ర్వా. తథాత్వే రాజ్యత్యాగోఽప్యుచిత ఏవ స్యాదితి భావః. రథై ర్హస్తిభిః పత్తిభిః పాదాతైః తురగైశ్చ, సంపన్నం సమృద్ధం, నిజం కులక్రమా త్స్వీయం, న త్వ న్యదీయం. రాజ్యం సంత్యజ్య, ఘనం వనం విందన్ గచ్ఛన్, అసౌ జానకీసహచరః రామః, అయుక్తక్రియః అనుచితకర్తా, కథం న స్యాత్? స్యాదేవేత్యత్ర దృష్టాంత మాహ—గవ్యమితి. గవ్యం గోసంబంధి, దుగ్ధం క్షీరం, అపాస్య త్యక్త్వా, యవాగూ రసం ఉష్ణికాం, కో వా పాస్యతి? న కోఽపీత్యర్థః.

గ. కించ. 84

ప. ధిక్కృత్యైవ దశాస్యదర్ప[1]దమనం ధీశాలినం వాలినం
సోఽయం రాక్షసవర్గనిగ్రహకృతే సుగ్రీవ మన్వగ్రహీత్,
తుంగప్రస్తరభంగలిప్సు రిహ నిశ్శంకం తు టంకం త్యజన్
సంకల్పం కలయేత పంకజదళాదానప్రసంగాయ కః? 85

ధిక్కృత్యేతి. సోఽయం రామః, రాక్షసానాం రావణాదీనాం వర్గస్య బృందస్య నిగ్రహార్థం నిగ్రహకృతే, దశాస్యస్య రావణస్య, దర్పదమనం గర్వహంతారం, ధీః జ్ఞానం తచ్ఛాలినం వాలినం, ధిక్కృత్య అనాదృత్యైవ, సుగ్రీవం, అన్వగ్రహీత్ అనుగృహీ తవాన్. తుంగప్రస్తరస్య కఠినపాషాణస్య భంగం భేదనం లిప్సుః ఇచ్ఛుః, కః పుమాన్, టంకం పాషాణభేదక మాయుధం, నిశ్శంకం త్యజన్ సన్, పంకజదళస్య ఆదానం పాషాణభేదనార్థం స్వీకార స్తస్య ప్రకర్షేణ సంగాయ సంబంధం కర్తుం, 'క్రియార్థే' త్యాదినా చతుర్థీ. సంకల్పమిచ్ఛాం, కలయేత కుర్యాత్? న కోఽపి కుర్యాదేవేత్యర్థః. దృష్టాంతాలంకారః.

గ. అపి చ. 86

అపీతి. అపి చ కించ.

ప. కృత్వా సేతుం కిల జలనిధౌ ఖండయిత్వా దురధ్వాన్
లబ్ధ్వా దేవీం స్ఫుటవిదితసంశుద్ధి మగ్నిప్రవేశాత్,
భూయోఽప్యేనాం భువనజననీం భూమికన్యా మనన్యా
మంతర్వత్నీ మనయత వనం హంత! పౌలస్త్యహంతా. 87

1 కదనం.

కృత్వేతి. పౌలస్త్యస్య రావణస్య హంతా రామః, జలనిధౌ సేతుం బధ్వా దురధ్వాన్ దుర్మార్గాన్, రావణాదీన్ ఖండయిత్వా, అగ్నౌ ప్రవేశాత్, స్ఫుటం విదితా జ్ఞాపితా సంశుద్ధిః పాతివ్రత్యం యస్యాస్తాం, దేవీం సీతాం, లబ్ధ్వా, భువనజననీ మితి రావణస్యాపి మాతృవత్పూజ్యత్వం, భూమికన్యా మితి అయోనిజత్వా ల్లోకోత్తరత్వం, అనన్యామితి ఆత్మస్వరూపత్వా త్త్యాగాయోగ్యత్వం, అంతర్వత్నీం గర్భిణీమితి కారుణ్యం చ సూచ్యతే. ఏనాం సీతాం, వనం అనయత ప్రాపితవాన్.

[విశ్వావసుః].

గ. [1]గుణిషు దోషావిష్కారం [2]కథంకార మాచరసి? 88

గుణిష్వితి. గుణిషు పిత్రాజ్ఞాకరణాదికల్యాణగుణవత్సు, దోషత్వస్య ఆవిష్కారం ఆరోపం కథంకారం, కథ మిత్యర్థః.

ప. గురౌ వసత్యోక్తినిరాసహేతో
స్స్వరాజ్య మగ్ర్యోఽపి స రామచంద్రః,
తృణాయ మేనే నిపుణాయతే న
ఫణాభృదీశోఽపి [3]ఫణాయితుం తమ్. 89

గురావితి. అగ్ర్యః జ్యేష్ఠోఽపి, స రామచంద్రః, గురౌ పితరి దశరథే, అసత్యోక్తేః వరద్వయాప్రదానే సతీతి నిరాసః నివారణం తద్రూపాద్ధేతోః, స్వం అర్హత్వేన స్వీయం రాజ్యం, తృణాయ తృణకల్పం, మేనే, 'మన్యకర్మ' ణీత్యాదినా చతుర్థీ. తతః, ఫణాభృదీశః సహస్రముఖ శ్శేషోఽపి, తం రామచంద్రం, ఫణాయితుం స్తోతుం, న నిపుణాయతే న కుశలీ భవతి, కిముతాన్య ఇత్యర్థః.

గ. కించ. 90

అవ. ధిక్కృత్యేత్యాదిదూషణం పరిహరతి:—

ప. వాలిని బలోర్మిమాలిని జాగ్రతి సుగ్రీవ మగ్రహీద్యదయమ్,
అస్య శ్రుతిశతవిదితం సువ్యక్తం తేన దీనబంధుత్వమ్. 91

వాలినీతి. అయం రామః, బలస్య ఊర్మిమాలిని సముద్రే, వాలిని, జాగ్రతి వర్తమానే సత్యపి, సుగ్రీవ మగ్రహీ దితి యత్, తేన వాలినం త్యక్త్వా సుగ్రీవానుగ్రహణేన శ్రుతిశతేన విదితం ప్రసిద్ధం, దీనబంధుత్వం సువ్యక్తం భవతి. గీతార్యా.

గ. [4]అపి చ. 92

---

1 సఖే గుణేషు. 2 కథ మాచరయసే. 3 పణాయితుం. 4 కించ.

అవ. కృత్వా సేతుమిత్యాది పరిహరతి:—

ప. లక్ష్మీం వక్షసి బిభ్ర ద[1]ప్యవిరతం రామాకృతి శ్శ్రీపతిః
వృత్తిం కామపి మానుషీ మభినయన్ వీరాగ్ర్యయాయా ప్రియాం,
కల్యాణీం తు వనీ మనీనయ దహో! కస్యా ప్యమృష్య న్వచో
మేదిన్యా మవలోకితః కి మపరో మానీ పుమా నీదృశః? 93

లక్ష్మీమితి. రామా శ్రీరామరూపా ఆకృతి ర్మనుష్యశరీరం యస్య సః, అత ఏవ శ్రీపతి ర్విష్ణుః, వక్షసి లక్ష్మీం, అవిరతం సతతం, బిభ్రదపి సన్, 'విష్ణో రేషాఽనపాయినీ' త్యాగమాదితి భావః. కామపి, ఆత్మైకవేద్యా మిత్యర్థః.మానుషీం వృత్తిం రీతిం,అభినయన్ ప్రకటయన్, అతఏవ కస్యాపి అజ్ఞాతకులగోత్రస్య, కిముత మహత ఇత్యర్థః. వచః అప వాదవాక్యం, అమృష్యన్ అసోఢా సన్, కల్యాణీం లోకోత్తరపాతివ్రత్యశాలినీమపి, తుశబ్దోఽప్యర్థకః. ప్రియాం న తు భార్యాం, విశేషణద్వయేన మానైకధనత్వం సూచ్యతే. వనీ మరణ్య మనీనయ త్ప్రాపితవాన్. తతః అపరః శ్రీరామా దన్యః, ఈదృశః మానీ ప్రశస్తమానః, పుమాన్ మేదిన్యాం భువి, అవలోకితః దృష్టః కిమ్? న దృష్ట ఏవేత్యర్థః.

గ. వస్తుతస్తు. 94

వస్తుత ఇతి. వస్తుతస్తు విచార్యమాణే సతీత్యర్థః.

ప. గాతుం క ఈష్టే శ్రితరామభద్రాన్
గణాన్ గుణానాం గణనాదరిద్రాన్,
ప్రాచేతసాద్యాః కవయోఽనవద్యా
యదేకదేశాకలనేఽపి నేశాః. 95

గాతుమితి. శ్రితః రామభద్రః యై స్తాన్ రామభద్రాశ్రయాన్, గణనాదరిద్రాన్ అసంఖ్యాన్, గుణానాం గణాన్, గాతుం స్వావ్యగ్ర్యేణ కీర్తితుం; కః పుమానీష్టే శక్నోతి? న కోఽపీత్యర్థః. యతః-ప్రాచేతసాద్యాః, వాల్మీకాదయః అనవద్యా అనింద్యాః, మహాత్మానోఽపీతి యావత్. కవయః, యేషాం శ్రీరామగుణానాం ఏకదేశస్య కించి దంశస్యాపి ఆకలనే వర్ణనేఽపి, నేశా న సమర్థాః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య సామర్థ్యేన శ్రీరామగుణగణగ్రహణాసమర్థత్వే హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం.

గ. తథాపి. 96

గ. తదీయగుణార్ణవ [2]కణైకదేశకోటితమాం శకలామాత్ర మిద మత్ర భవతా శ్రోతవ్యమ్. 97

---

1 ప్యవితథం. 2 కణానామేకదేశదేశ.

తదీయేతి. తదీయాః శ్రీరామసంబంధినః గుణా ఏవ అర్ణవః తస్య కణానామేకదేశః కించిదంశః తస్య కోటితమోఽంశః తస్య కళా షోడశభాగః తన్మాత్రం, ఇదం వక్ష్యమాణం, అత్రభవతా పూజ్యేన, భవతా.

ప. [1]కకుత్స్థకులపర్యాయకలశార్ణవకౌస్తుభః,
కౌసల్యాసుకృతవ్రాతకల్పకప్రసవోదయః. 98

కకుత్స్థేతి. ఇద మాద్యష్టాదశశ్లోక్యేకం వాక్యం. కకుత్స్థస్య నామ రాజ్ఞః కులం వంశః పర్యాయః ఏకార్థశబ్దాంతరం యస్య కలశార్ణవస్య క్షీరాబ్ధేః కౌస్తుభః రత్నం, ఏతదాద్యయోధ్యాపురేత్యంతవాక్యార్థేషు సర్వత్ర రూపకాలంకారః. సుకృతవ్రాతః పుణ్యరాశిః, కల్పకః కల్పవృక్షః, ప్రసవోదయః పుష్పోద్గమః.

ప. [2]ప్రాంచత్పఙ్క్తిరథాగారపరిష్కారహరిన్మణిః,
జానకీలోచనద్వంద్వచకోరానందచంద్రమాః. 99

ప్రాంచదితి. పఙ్క్తిరథః దశరథః, హరిన్మరకతం, చకోరః జ్యోత్స్నాపాయీ.

ప. సంసారమార్గసంచారశ్రాంతచ్ఛాయామహీరుహః,
[3]సర్వరాక్షసబేతాళసముచ్చాటనమాంత్రికః. 100

సంసారేతి. ఛాయామహీరుహః నమేరుః, బేతాళాః పిశాచభేదాః, మాంత్రికః భూతవైద్యః.

ప. కరుణారసకల్లోల[4]కదంబవరుణాలయః.
తపోధనజనాకాంక్షాతటాక[5]నవతోయదః. 101

కరుణేతి. కల్లోలకదంబం పృథుతరంగసమూహః, వరుణాలయః సముద్రః, ఆకాంక్షాః కామాః, తోయదః మేఘః.

ప. విద్యావిహరణోద్యానం [6]వినయాస్థానమంటపః,
[7]సౌలభ్య[8]ప్రాభవోత్కర్షసమావేశ[9]నివేశనమ్. 102

విద్యేతి. సౌలభ్యం సౌమ్యతా ప్రాభవం ప్రభుత్వం తదుత్కర్షయోః మిథో విరుద్ధయోః సమావేశస్య ఏకత్ర వాసస్య నివేశనం గృహం.

ప. సౌజన్యవాదాన్యకయో స్సామానాధికరణ్యభూః,
సౌముఖ్యముఖ్యభవనం సౌహార్దైకవితర్దికా. 103

1 కాకుత్స్థ. 2 ప్రోఢపఙ్క్తి. 3 సర్వపాతకవేతాళ. 4 పీయూష. 5 వనతోయదః. 6 వినయస్థాన. 7 సౌరభ్య. 8 ప్రభవో 9 నివేశనః.

సౌజన్యేతి. సౌజన్యం సుజనత్వం వాదాన్యకం ప్రదాతృత్వం తయోః, సామానాధికరణ్యభూః సహవాసదేశః, ఏతయోరపి విరుద్ధత్వా ల్లోకోత్తరత్వం సూచ్యతే. సౌముఖ్యం ప్రసన్నముఖత్వం, సౌహార్దం ఆశ్రితప్రేమ, వితర్దికా వేదిః.

ప. ప్రసాదలక్ష్మ్యాః ప్రాసాదః [1]ప్రతాపస్య పరా గతిః,
ప్రాణప్రతిష్ఠా [2]క్లిష్టానాం ప్రపన్నానాం పరాయణమ్. 104

ప్రసాదేతి. గతిః ప్రాప్యస్థానం, క్లిష్టానాం క్లేశేన పీడితానాం మృతకల్పానామిత్యర్థః. ప్రాణానాం ప్రతిష్ఠా ప్రతిసంధానం, ప్రపన్నానాం శరణాగతానాం పరమయనం ప్రాప్యస్థానం.

ప. అనపాయసమృద్ధీనా మవగాహనదీర్ఘికా,
జంభశాసనజీవాతుః జన్మగేహం జయశ్రియః. 105

అనపాయేతి. దీర్ఘికా వాపీ, జంభశాసనస్య ఇంద్రస్య రావణోపద్రవేణ మృతప్రాయస్య జీవాతు ర్జీవనౌషధం, గేహం గృహం.

ప. దుర్వారఘోరదారిద్ర్యదర్వీకరఖగేశ్వరః,
తత్తాదృక్తాటకాదేహధ్వాంతరాజీవబాంధవః. 106

దుర్వారేతి. దర్వీకర స్సర్పః, ఖగేశ్వరః గరుత్మాన్, ధ్వాంతం తమః, రాజీవబాంధవ స్సూర్యః.

ప. సుబాహుమత్తమాతంగసంహారవరకేసరీ,
భార్గవాగ్రహదావాగ్ని [3]పరిమార్జననిర్ఝరః. 107

సుబాహ్వితి. మాతంగః గజః, కేసరీ సింహః, భార్గవస్య పరశురామస్య, ఆగ్రహః క్రోధః, నిర్ఝరః ప్రవాహః.

ప. విరాధాఖ్యదురాతంకవిద్రావణమహౌషధమ్,
ఖరదూషణకింపాకఖండనైకపరశ్వథః. 108

విరాధేతి. దురాతంకస్య దుష్టరోగస్య విద్రావణం నాశనం, కింపాకః విషవృక్షః, పరశ్వథః కుఠారః.

ప. [4]దుర్మోచనీచమారీచకీచకప్రబలానలః,
గృధ్రరాజస్య నాకాదిలోకాక్రమణవర్తనీ. 109

దుర్మోచేతి. దుర్మోచః దుస్త్యాజ్యః, కీచకః వేణువిశేషః, వర్తనీ ఏకపదీ మార్గః.

1 ప్రసాదస్య. 2 శిష్టానాం. 3 పరివర్జన. 4 దుర్మోచనీయ.

ప. కబంధమయ కాసారకబళికరణాతపః,
శబరీచిత్త[1]కుముదశారదజ్యోత్స్నికోదయః. 110

కబంధేతి. కాసారస్య సరసః, కబళీకరణం శోషణం, శబరీ భక్తా కాచిత్కిరాతీ, కుముదం శ్వేతోత్పలం.

ప. పావమానియశఃకాశప్రకాశశరదాగమః,
ప్రగల్భవాలిజీమూతప్రోత్సారణసమీరణః. 111

పావమానీతి. పావమాని ర్హనూమాన్, కాశాని శరపుష్పాణి, జీమూతః మేఘః, సమీరణః వాయుః.

ప. సుగ్రీవరాజ్యసామగ్రీ సుదినం కాననౌకసాం,
దుర్నిరోధధునీనాథజాడ్యరోగచికిత్సకః. 112

సుగ్రీవేతి. సామగ్రీ సాధనసంపత్తిః, కాననౌకసః కపయః, సుదినం శ్రేయస్కరదివసః, ధునీనాథస్య సముద్రస్య జాడ్యం మూఢత్వమేవ శైత్యరోగస్య చికిత్సకః వైద్యః.

ప. దుష్టనక్తంచరస్తోమధూమకేతువిజృంభణం,
కుంభకర్ణ[2]మదాంభోధిస్తంభనే కుంభసంభవః. 113

దుష్టేతి. ధూమకేతు రుత్పాతః సవాలనక్షత్రం, కుంభసంభవః అగస్త్యః.

ప. బలీయో రావణప్రాణపాషాణ[3]దళనాపవిః,
విభీషణస్య సామ్రాజ్యవిశ్రాణనసురద్రుమః. 114

బలీయ ఇతి. బలీయాన్ బలిష్ఠః, పవిః వజ్రాయుధం.

ప. అయోధ్యాపురనారీణా మక్ష్ణోరత్యద్భుతోత్సవః,
[4]రమతే మమ తేజస్వీ రామః కామసమో హృది. 115

అయోధ్యేతి. కామసమ ఇత్యుపమా. రమతే క్రీడతి, సర్వదా తం భజామీత్యర్థః. ఉక్తవిశేషణాని క్రమేణ రామాయణకథాసూచకాని.

గ. అత్ర కిల పవిత్రచరిత్రః కశ్చిద్విపశ్చిదజస్ర మిత్థమనుసంధత్తే.

అత్రేతి. కశ్చి ద్విపశ్చి దేతత్కావ్యకర్తా, ఏవ మగ్రేఽపి.

ప. ధ్యాయామి రామ మభిరామగిరా మరంద
ధారామదఘ్న మితరామ మరే ర్విరామం,

---

1 కహ్లార. 2 మహాంభోధి. 3 దళనే. 4 అత్ర "అభిషిక్తో యథావచ్చ వసిష్ఠాద్యై ర్మహర్షిభిః" ఇత్యర్ధం క్వచిద్దృశ్యతే.

ఆరామ మద్భుతతరామలసద్గుణానాం
ఘోరామయఘ్న మసురామరవందితాంఘ్రిమ్. 117

ధ్యాయామీతి. అభిరామయా గిరా, వాఙ్మాధుర్యేణేత్యర్థః. మరందస్య మకరందస్య ధారాయా మదం హంతీతి మదఘ్నం, ఇతా ప్రాప్తా రామా సీతా యేన తం, ఆరేః శత్రోః, జాతా వేకవచనం. విరామం నాశకం, అద్భుతతరాణాం అమలానాం సతాం చ గుణానాం ఆరామ్, ఆస్పద మిత్యర్థః. ఘోర మామయం సంసారరోగం హంతీతి తత్ఘ్నం, అసురై రమరైశ్చ వందితాంఘ్రిం, ధ్యాయామి.

ప. దయాసముదయాలయే ముదధికాననే కాననే
పలాశనపలాయనప్రణయికార్ముకే ధార్మికే,
సమీరజసమీడితే ప్రవిశ చిత్త మే సత్తమే
బలీకృతవలీముఖే మనుజధర్మిణి బ్రహ్మణి. 118

దయేతి. దయాయాః సముదయస్య రాశేః ఆలయే స్థానే, కాననేఽపి, ముదా అధికం సర్వోన్నత మాననం యస్య తస్మిన్, పలాశనానాం రాక్షసానాం పలాయనే విద్రావణే ప్రణయి పరిచయవత్ కార్ముకం ధనుః యస్య తస్మిన్, ధార్మికే, సమీరజసమీడితే హనూమత్స్తుతే, సత్తమే, బలీకృతాః వలీముఖాః కపయో యేన తస్మిన్, మనుజధర్మిణి బ్రహ్మణి శ్రీరామే, మే చిత్త హే మదీయమనః! ప్రవిశ, తం భజేత్యర్థః.

ప. అస్త్రామాస తృణం ప్రియాద్రుహి తృణామాస స్మరారే ర్ధను
ర్దారామాస మునే శ్శిలాఽపి నృపరామాస స్వయంపాదుకా,
కుల్యామాస మహార్ణవోఽపి కపయో యోధాంబభూవు స్తథా
పౌలస్త్యో [1]మశకాంబభూవ బహునా త్వం మానుషా[2]మాసిథాః,

అస్త్రామాసేతి. హేభగవన్ శ్రీరామ! తవ తృణం ప్రియాయై ద్రుహ్యతీతి ప్రియాద్రుట్ తస్మిన్ కాకాసురే విషయే, అస్త్రామాస ఆయుధవదాచచార. అస్త్రాది శబ్దా దాచారార్థే క్వపి అనేకాల్త్వాల్లిట్యామాదేశే నాస్తే ర్భవతే ర్వాఽనుప్రయోగః. స్మరారేః ధనుః శివచాపః, తృణామాస. శిలాపి మునే ర్గౌతమస్య, దారామాస. పాదుకా త్వదీయా, స్వయం నృపరామాస రాజా బభూవ. భరతేన తస్యాం రాజ్యార్పణా దితి భావః. మహార్ణవోఽపి కుల్యామాస. కపయో యోధాం బభూవుః. తథా తాదృశః, పౌలస్త్యః రావణః, మశకాంబభూవ. కింబహునా? త్వం మానుషా మాసిథాః.

1 మశకే. 2 మాసిథ.

ప. అశిలాప్రాణద [1]పద్రై రచరాచరముక్తిదైః,
అసర్వభూతాభయదై రశర్వధనురర్దనైః. 120

ప. అబ్రహ్మాస్త్రీకృతతృణై రతృణీకృతరావణైః,
అలం కాతరదేవై స్తై రలంకాపురసాధకైః. 121

ఆశిలేతి. శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. అర్దనం భంజనం, కాతరాః భీతాః, అల మితి నిషేధే. ఈదృశా దేవామాసం త్విత్యర్థః.

గ. (ఇతి విమానం దక్షిణతః ప్రస్థాప్య కృశాను ముద్దిశ్య.) 122

అథ గంగానదీవర్ణనమ్.

ప. శిథిలితభవఖేదా శ్లిష్టవైకుంఠపాదా
కృతవిపదపనోదా క్లిష్టచిత్త[2]ప్రసాదా,
విమలతరతరంగా [3]విశ్రుతాంభోధిసంగా
విహితదురితభంగా వీక్ష్యతా మత్ర గంగా. 123

శిథిలితేతి. శిథిలితః మోచితః భవా త్సంసారా త్ఖేదః యయా సా, శ్లిష్టః ఆశ్రితః వైకుంఠస్య పాదః యయా సా, కృతః విపదాం అపనోదః వారణం యయా సా, క్లిష్టానాం చిత్తస్య ప్రసాదః దుఃఖరాహిత్యరూపం నైర్మల్యం యత స్సా, తజ్జనకే త్యర్థః. విమలతరతరంగా, విశ్రుతాంభోధిసంగా, విహితః కృతః దురితభంగః యయా సా, గంగా, అత్ర పురోదేశే, వీక్ష్యతాం.

[కృశానుః.]

గ. ఉపేక్షణీయాని భాగీరథీయాని పానీయాని కిమితి వీక్షణీయాని?

ఉపేక్షణీయానీతి. ఉపేక్షణీయా న్యనాదరణీయాని, ఉప సమీపే ఈక్షణీయాని దర్శనీయానీతి చ.

గ. యతః. 125

ప. యేషాం జని శ్చరణత స్తు హిరణ్యహర్తు
ర్దోషాకరేణ గురుదారవిటేన [4]మౌళౌ,
బ్రహ్మోత్తమాంగభిద ఏవ సహ స్థితిశ్చ
ఖ్యాతో లయో జలనిధౌ కిల గాంగవారాం. 126

యేషామితి. యేషాం గాంగానాం వారాం జలానాం, జని ర్జన్మ తు, హిరణ్యహర్తుః స్వర్ణస్తేయినః, చరణం, కర్మ. స్వర్ణస్తేయః తస్మా న్మహాపాతకాత్, ఖ్యాతా

1 పద్రైః 2 ప్రమోదా. 3 విస్తృతాంభో. 4 మూర్ధ్నా.

ప్రసిద్ధా, బ్రహ్మణః బ్రాహ్మణస్య ఉత్తమాంగభిదః శిరశ్ఛేత్తుః, మాళో, గురోరాచార్యస్య దారాణాం విటేన, అతఏవ దోషాణాం సర్వేషాం ఆకరేణ స్థానేన సహ, యేషాం స్థితి ర్వాసః, అనేన తత్సంయోగపాతక ముప్యుక్తం. జడానాం మూఢానాం, మద్యపాయినా మితి యావత్. తన్నిధా, యేషాం లీయతే అనే నైకీభూయత ఇతి లయః మైత్రీ, ఖ్యాత ఇతి యథాయోగం సర్వత్ర యోజ్యం. అనేన సురాపానం సూచ్యతే. తథాచ మహాపాతకపంచకాశ్రయాణి గంగాజలానీతి ప్రాతీతికోఽర్థః. వాస్తవస్తు-హిరణ్యో హిరణ్యకశిపుః, నామైకదేశగ్రహణం. తద్ధర్తు ర్విష్ణోః, పాదా జ్జన్మ, బ్రహ్మకపాలధారిణ శ్శివస్య మాళౌ బృహస్పతిపత్నీవిటేన నిశాకరేణ సహస్థితిః సముద్రమేళన మితి.

[విశ్వావసుః.]

గ. [1]మందమతే కిం ముకుందపాదార[2]విందమరందధారాధునీ మపి [3]వినిందసి—పశ్య 127

ప. గాంగాని వారి గరుడధ్వజపాదపద్మా
దావిర్బభూవు రపునర్ పున రిందుమాళిం,
నిన్యు ర్విచిత్ర మమృతం సగరాన్వయం చ
[4]నాతోధికం భువి పవిత్రతమం సమం వా. 128

గంగానీతి. గాంగాని వారి జలాని, రేఫాంత మిదం. గరుడధ్వజపాదపద్మా దావిర్బభూవుః. ఇందుమాళిం పునః అపునర్ పవిత్రీచక్రుః. విచిత్రం దృష్టం, సగరస్య రాజ్ఞః,అన్వయం, పుత్రసమూహ మిత్యర్థః.అమృతం స్వర్గం, న విద్యతే మరణం యత్రేతి వ్యుత్పత్తేః. నిన్యు ర్గమయామాసుః. అతః ఇతః గంగాజలేభ్యః, అధికం పవిత్రతమం భువి నాస్తి. అతః ఏషాం, సార్వవిభక్తిక స్తసిల్. సమం పవిత్రతమం వా నాస్తి, కింతు న్యూనాన్యే వాత స్సర్వాణీ త్యర్థః.

ప. సా సర్వతోముఖవతీ తటినీ సరాగాం
మూర్తి ర్విధే రివ బిభర్తి సరస్వతీం చ,
ఖేద స్త్వియాన్ బలిజిత శ్చరణారవిందా
దార్యా బభూవ చరమా కిల నాభిపద్మాత్. 129

సేతి. సర్వతోముఖం జలం సర్వతః చతుఃపార్శ్వేషు ముఖాని చ తద్వతీ, 'పుష్కరం సర్వతోముఖ' మితి జలపర్యాయే ష్వమరః. సా గంగా, విధే ర్బ్రహ్మణః,

1 శాంతంపాపం. 2 విందనిష్యందినీంధునీం. 3 వినిందయసి మందమతే. 4 నే తోఽధికం.

మూర్తి శ్శరీర మివ. రాగేణ ఆరుణ్యేన అనురాగేణ చ సహితాం సరాగాం, సరస్వతీం నామ నదీం వాణీం చ, బిభర్తి చ. కింతు-ఆద్యా ద్వయోః ప్రథమా గంగా, బలిజితః విష్ణోః, చరణారవిందా ద్బభూవ జాతా. చరమా నాభిపద్మాత్ బభూవ ఇతి ఇయాన్ ఏతావాన్, భేదః విశేషః, ౧౦౧.

గ. అపిచ. 130

ప. భాగీరథీం ప్రాప్య బుధాః పితృభ్యో
జలాంజలిం సాదర మర్పయంతి,
పాపాని సర్వాణి తతః పితౄణాం
భవం త్యహో! దత్తజలాంజలీని. 131

భాగీరథీ మితి. బుధాః కర్తవ్యకుశలాః, భాగీరథీం ప్రాప్య పితృభ్యః జలాంజలిం నివాపాంజలిం, సాదరం యథా తథా, అర్పయంతి దదతి. తతః నివాపదానా త్సర్వాణి పితౄణాం పాపాని, దత్తః కృతః జలాంజలిః నాస్మాకం పితర స్సంబంధిన ఇత్యుత్సర్గజల నిక్షేపః యైస్తథోక్తాని భవంతి. పితౄం స్సంత్యజంతీత్యర్థః అహో ఇత్యాశ్చర్యే.

ప. భాగీరథీం యః పటుధీ రుపాస్తే
యథాక్రతున్యాయత ఏష ధన్యః,
[1]దేవత్వ మేత్య త్రిదివే సురాణాం
భాగీ రథీతి వ్యపదేశ మేతి. 132

భాగీరథీమితి. పట్వీ సమర్థా ధీ ర్యస్య సః, యః జనః, భాగీరథీ ముపాస్తే భజతే. అత ఏవ ధన్య స్స ఏవ, యథాక్రతున్యాయతః 'యాం వై దేవతా ముపాస్తే సైవ భవ తీ' త్యాత్మకాత్. దేవత్వ మేత్య త్రిదివే స్వర్గే, సురాణాం సంబంధినం భాగీరథీత్యాకా రకం, వ్యపదేశం వ్యవహారం, సురాణాం మధ్యే, భాగీ అమృతాదిభాగవాన్, రథీ విమాన వాంశ్చేతి వ్యపదేశం, ఏతి ప్రాప్నోతి. 'సుధాయా' ఇతి పాఠః కథంచి ద్యోజ్యః.

ప. [2]సరస్వత్యాశ్లిష్టా సవితృతనయాలింగితధురా
స్ఫురద్గుచ్ఛస్వచ్ఛా ప్రకృతి రివ భాతి త్రిగుణభాక్,
తథా ప్యేషా దోషాపనయన[3]పటు స్స్వాకలనయా
ప్రగల్భం సంసారం ప్రశమయతి కంసారిపదభూః. 133

సరస్వతీతి. సరస్వత్యా పీతయా శ్లిష్టా,సవితృతనయయా యమునయా నీలయా ఆ లింగితధురా సంగతప్రవాహా, స్ఫురన్ గుచ్ఛః కుసుమపుంజ ఇవ స్వచ్ఛా ధవళా, ఏషా గంగా త్రీన్ గుణాన్ సత్వరజస్తమాంసి శుక్లపీతనీలవర్ణాంశ్చ భజతీతి తద్భాక్,ప్రకృతి

1 సుధాయామ్. 2 కించ-సరస్వత్యా. 3 పటుత్వాకల.

స్సంసారకారిణీ మాయేవ యద్యపి భాతి. తథాపి త్రైగుణ్యవత్త్వేఽపి, కంసారిపదభూ రతఏవ దోషస్య సంసారబంధస్య దోషాణాం చ అపనయనపటు రేషా స్వస్యాః ఆకలనయా సేవనయా కరణేన, ప్రగల్భం సంసారం ప్రశమయతి.

ప. [1]గాంభీర్యేణ గదాధరస్య హృదయం మాధుర్యత స్తద్గిరం
శ్వైతిమ్నా చ యశ స్తదీయ మనఘం శైతల్యత స్తత్కృపాం,
నైర్మల్యాతిశయేన తస్య ధిషణాం నిత్యప్రసాదేన త
ద్వక్త్రం చానుసరంతి తత్పదభువో వారాశిదారా [2]ఇమే. 134

గాంభీర్యేణేతి. తస్య గదాధరస్య పదా ద్భవంతీతి తత్పదభువః, ఇమే వారాశిదారాః గంగా, గాంభీర్యేణ గదాధరస్య విష్ణోః, హృదయం, మాధుర్యతః మధురత్వేన, తస్య విష్ణోః, గిరం వాచం, శ్వైతిమ్నా ధావళ్యేన చ, తదీయం అనఘం యశః, శైతల్యత శైత్యేన, తత్కృపాం, నైర్మల్యాతిశయేన తస్య ధిషణాం బుద్ధిం, నిత్యప్రసాదేన అకలుషత్వేన సౌమ్యత్వేన చ, తద్వక్త్రం చ, అనుసరంతీతి సర్వత్ర ద్వితీయాంతేన యోజ్యం. అత్ర అనుసరణం విష్ణుజన్యత్వప్రయుక్తతదీయాంగగుణజన్యగుణవత్త్వమితి బోధ్యమ్.

అథ కాశీవర్ణనమ్.

[గ. ఇతి[3]బద్ధాంజలి రగ్రతోఽవలోక్య సానందం.] 135

ఇతీతి. ఇత్యుక్త్వాఽగ్రతోఽవలోక్య బద్ధాంజలి స్సన్ సానందం.

ప. కాశీ సకాశీభవదింద్రగేహసౌధాగ్రభాగా బహుసప్తి[4]నాదా,
ఇంధే మయూఖై రివ మంధకారవ్యుత్పత్తిశూన్యా శివశేఖరేందోః.

కాశీతి. సకాశీభవత్ సామీప్యేన వర్తమానం ఇంద్రగేహం స్వర్గః యేషాం తాదృశాః సౌధానాం అగ్రభాగాః యస్యాం సా, బహవ స్సప్తయః అశ్వాః తేషాం నాదః యస్యాం సా, శివస్య విశ్వేశ్వరస్య శేఖరస్య శిరోభూషణస్య ఇందోః, మయూఖైః కిరణైః, అంధకారస్య వ్యుత్పత్త్యా ఉదయేన శూన్యా ఇయం కాశీనామపురీ, ఇంధే ప్రకాశతే.

[కృశానుః.]

గ. [5]కిమరే? వయస్యైషాఽపి తవ స్తవ్యపదం. 136

కిమితి. అపి ప్రశ్నే, నన్వితి యావత్. ఏషా కాశీ, తవ స్తవ్యస్య పదం విషయ ఇతి కాకుః. కిమిత్యాశ్చర్యే; తన్మాహాత్మ్యస్య మనోవాచా మగోచరత్వా దితిభావః. ఇతి వాస్తవార్థః. ప్రాతీతికస్తు స్పష్ట ఏవ.

---

1 కించ-గాంభీర్యేణ, 2 ఇవ. 3 సాంజలిః. 4 నాగా. 5 వయస్య కి మేషాపి.

గ. పశ్య. 137

అవ. కాశీమరణాన్ముక్తి రిత్యత్ర ముక్తిపదస్య సారూప్యపరతా మాశ్రిత్యాహ—

ప. యే [1]మృష్టాన్నభుజో [2]గజోత్తమహయారోహా [3]స్సుగేహాంతరే
[4]మత్తాభి ర్మహిళాభి రత్ర విహరం త్యాముక్తముక్తాస్రజః,
తే ఘోరాస్థిధరా విరాడనడుద్వాహా విషాహారిణో
నర్తిష్యంత్యవశా శ్మశాననిలయా నీచైః పిశాచైస్సమమ్. 138

య ఇతి. అత్ర కాశ్యాం, యే జనాః, మృష్టం షడ్రసోపేతం అన్నం భుంజత ఇతి తద్భుజః, ఆముక్తాః ధృతాః ముక్తాస్రజః మౌక్తికహారా యై స్తే, గజోత్తమహయారోహాశ్చ భవంతి. కించ-సుగేహాంతరే మత్తాభి స్సౌందర్యాదిగర్వితాభిః, మహిళాభి రంగనాభి స్సహ, విహరంతి క్రీడంతి. తే ఏవంవిషయోపరక్తచిత్తా అపీతి వాస్తవార్థః. జనాః విషాహారిణః,ఘోరాణి అత్యంతభీకరాణి అస్థీని ధరంతీతి ధరాః,విరాజః అనడ్వాన్ వృషభః వాహః వాహనం యేషాం తే తథోక్తాః, అవశా ఉన్మత్తాః, స్వతంత్రాశ్చేతి చతుష్టయం విధేయం. నీచై స్సమం శ్మశాననిలయా స్సంతః నర్తిష్యంతి నృత్యం కరిష్యంతి. అంతే ఇతి శేషః. తాదృగున్నతానా మీదృశ న్నచ్యకారిణీయమిత్యహితదూషణం. వస్తుతస్తు-ఈదృశవిషయోపరక్తచిత్తానామపి శివసారూప్యముక్తిసంపాదకేయ మన్యన్న కిమపీదృశం క్షేత్రమితి ప్రతీతే ర్వస్తునాఽలంకారధ్వనిః.

గ. [5]అన్యచ్చ. 139

ప. దత్తం సాధుముదే యదేక మపి తత్క్షేత్ర ప్రభావా ద్భవే
త్కామం కోటిగుణం భవాంతర ఇత ఖ్యాతం త్వయి త్వాస్థయా,
వాసం ప్రాప్య ముహు ర్బహూని దదతో వాసాంసి జన్మాంతరే
లోకా హాంత! భజంతి దిగ్వసనతాం హే కాశి! తుభ్యం నమః.

దత్తమితి. హేకాశి! ఏక మపి, కిముత ద్వయాదికం. యత్ యజ్జాతీయం వస్తు, సాధోః పాత్రస్య, ముదే దత్తం జనేన, పుణ్యక్షేత్ర ఇతి శేషః. తద్వస్తు, క్షేత్రస్య త్వదన్యస్య ప్రభావా ద్భవాంతరే అన్యజన్మని, కామం భృశం, కోటిగుణం కోటిసంఖ్యాకం సత్, భవేత్ సంపద్యేత, ఇతి వచనజాతం. ఖ్యాతం, పురాణాదావితిభావః. త్వయి తు వాసం ప్రాప్య, ముహుః అస్థయా ఆసక్త్యా, బహూని వాసాంసి దదతః, 'నాభ్యస్తాచ్ఛతు'రితి నుమ్నిషేధః. లోకాః జనాః, జన్మాంతరే దిగ్వసనతాం దిగంబరత్వం, భజంతి. హాంతేతి ఖేదే. తుభ్యం నమ ఇతి సర్వథా త్యాజ్యైవ త్వమితి ప్రాతీతికః: శివసారూప్యదాయిన్యై తుభ్యం నమః. హాంతేత్యానందే. ఇతి వాస్తవః.

---

1 మిష్టాన్న. 2 గజోద్ధత. 3 స్వగేహం. 4 సక్తాభిః. 5 కాశీముద్దిశ్య.

ప. వారాణసి! త్వయి సదైవ సరోగభూమా
వారోగ్య[1]భూమి రితి కామ మలీకవాదః,
సంతస్థుషాం భవతి యత్ర వపు స్సశూలం
జన్మాన్తరేఽపి జల[2]భారవ దుత్తమాంగమ్. 141

వారాణసీతి. హేవారాణసి కాశి! యత్ర త్వయి, సంతస్థుషాం నివాసినాం,వపుః జన్మాంతరేఽపి, కిముతాస్మిన్ జన్మని. శివసారూప్యజన్మని చ, సశూలం శూలరోగేణ శూలాయుధేన చాన్వితం, భవతి. ఉత్తమాంగం శిరః, జలభారః శైత్యరోగః గంగాజలాశ్రయ శ్చ తద్వద్భవతి. యతస్తతః, సదా సరోగభూమా త్వయి, ఆరోగ్యయుక్తా భూమి రితి వాదః కామం భృశం, అళీకః మృషావాదః ప్రవాదః. సరః గంగాప్రవాహం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి సరోగా భూమి రితి, అః విష్ణుః బ్బిందుమాధవః,రేణ లోచనాగ్నినా యుక్తః ఉః శివః విశ్వేశ్వరః తౌ గచ్ఛతీ త్యరోగా తస్యాః భావః ఆరోగ్యం తేన యుక్తా భూమి రితిచ, కామం అళీకవాదః? ఇతి కాకుః. నాళీకవాద ఏవేతి వాస్తవోఽర్థః. అత్ర యే మృషేత్యాదిశ్లోకత్రయే వాచ్యయా నిందయో క్తవిధస్తుతిప్రతీతే ర్వ్యాజస్తుత్యలంకారః.

[విశ్వావసుః].

గ. అనిపుణధిషణ! [3]గుణోదయా మపి కిమితి దోషికరోషి? య దేతన్నగరవాసినా భోగినాఽపి [4]యోగినాం ప్రాప్యం శివసారూప్య మాప్యతే. 142

అనిపుణేతి. హే అనిపుణధిషణ మందబుద్ధే! గుణస్య శివసారూప్యాదేః ఉదయః యస్యాం తాం, వారాణసీం, కిమితి కుతోహేతోః? భోగినా విషయాననుభవతాఽపి,ఏత న్నగరే కాశ్యాం వాసినా, యోగః హఠాది తద్వతా, ప్రాప్యం శివసారూప్యం-సమానం ఉపాసితదేవతాతుల్యం రూపం యస్యాం తస్యాభావ స్సారూప్యం ముక్తిః.

ప. అత్ర దేహ మపవిత్ర మపాస్య న్నచ్ఛ మృచ్ఛతి వపుః కిల యస్య, లోచనే శుచి రవాప్తనిటాలే మస్తకే హరిపదాంబు జటాలే. 143

అత్రేతి. అత్ర కాశ్యాం, అపవిత్రం మలమూత్రాదిబంధురం, దేహం అపాస్యన్ త్యజన్సన్, అచ్ఛం నిర్మలం ధవళం చ, వపుః శరీరం, ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. యస్య వపుషః సంబంధిని,అవాప్త మాశ్రితం నిటాలం ఫాలం యేన తస్మిన్, లోచనే శుచిరగ్నిః, అస్తి. జటాలే జటాయుక్తే, మస్తకే హరిపదే ఆకాశే అంబు గాంగం, అస్తి. తద్వపురితి సంబంధః. అపాస్యన్ ఋచ్ఛతీతి వర్తమాననిర్దేశేన దేహత్యాగసమకాలమేవ శివసారూప్యలాభ ఇతి సూచితః.

1 భూరితినితామ, 2 భావవ. 3 గుణమపి; గుణాన్ కిమితి. 4 యోగినామప్రాప్యం

గ. అదఃపురవాసినా మన్యాఽపి ఏషా ధన్యతా. 144

అద ఇతి. అముష్మిన్ పురే కాశ్యాం వాసినాం, అన్యా ఉక్తసారూప్యముక్తేరన్యా, ధన్యతా శ్రైష్ఠ్యం.

ప. ప్రదోషవత్ప్రాప్త ఇహ ప్రదోష
నటోఽన్ధకారివ్యపదేశ [1]మన్తే,
ప్రకాశయత్యేష హి తారకోద్య
ద్వర్ణాన్నృణాం కర్ణనభః ప్రదేశే. 145

ప్రదోషవదితి. అంధకో నామ కశ్చిదసురః తస్యారి రంధకారిః, అన్యత్ర అంధకారః అస్మిన్నస్తీతి అంధకారీ, ఇతి వ్యపదేశం నామ, ప్రాప్తః, ప్రదోషే సాయంకాలే నటతీతి నటః, ఏషః శివః, ప్రదోషవత్, ఇహ కాశ్యాం, నృణాం అంతే దేహావసానే అన్యత్ర దినాంతే, కర్ణనభఃప్రదేశే శ్రోత్రవివరాంతర్వర్త్యాకాశప్రదేశే, అన్యత్ర కిరతి వ్యాప్నోతీతి కర్ణః వ్యాపకః నభఃప్రదేశః తస్మిన్, తారఏవ తారకః ప్రణవః, స్వార్థే కః. తస్మిన్ ఉద్యతః ఉచ్చారణేన వ్యక్తీభవతః, వర్ణాన్ అకారముకారం మకారంచ త్రీన్, అన్యత్ర తారకాభ్యో నక్షత్రేభ్యః ఉద్యతః వర్ణాన్ కాంతీః, ప్రకాశయతి ఉపదిశతి, అన్యత్ర ప్రకటయతి. అత్ర వైష్ణవాః—అత్ర ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు రుద్రస్తారకం బ్రహ్మోపదిశతీ త్యత్ర తారకో రామమంత్ర ఇత్యాచఖ్యుః.

గ. (ఇతి గంగాతీరజనపదం కృత్స్నమవేక్ష్య సాంజలిబంధమ్) 146

ఇతీతి. కృత్స్నం సమస్తం జనపదం రాష్ట్రం.

ప. ప్రాతఃప్రాత ర్జాహ్నవీవారి భక్త్యా
గాహంగాహం [2]క్ళృప్తనిత్యక్రియేభ్యః,
పుష్పై రాద్యం పూరుషం పూజయద్భ్యః
పూతాత్మభ్యో భూసురేభ్యో నమోఽస్తు. 147

ప్రాతరితి. ప్రాతః ప్రాతః నిత్యం ప్రాతఃకాలే, భక్త్యా జాహ్నవీవారి గంగాజలం, గాహంగాహం అవగాహ్య, ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్. క్ళృప్తాః అనుష్ఠితాః నిత్యాః క్రియాః సంధ్యాదయః యైస్తేభ్యః, ఆద్యం పురాణం, పూరుషం హరిం హరం వా, పుష్పైః పూజయద్భ్యః, అత ఏవ పూతః ఆత్మా దేహః మనః జీవో వా యేషాం తేభ్యః, బ్రాహ్మణేభ్యః నమోఽస్తు.

[కృశానుః].

గ. కిమేతద్దేవవాసినోఽపి బ్రాహ్మణాః కేవలం కలిమాహాత్మ్యకలిత శాస్త్రీయచర్యావిపర్యయాః త్వయా నమస్క్రియంతే? పశ్య తావత్.

---

1 మేతి. 2 ప్రాప్తనిత్య.

గ. ప్రాయే ణాస్య కాశీ దేశజనస్య సుచర్యావిపర్యాసమ్. 149

కిమితి. కేవల మత్యంతం, కలే ర్యుగస్య మాహాత్మ్యేన కలితనిస్సంగతః శాస్త్రీయాయాః శ్రుతిస్మృతివిహితాయాః చర్యాయాః ఆచారస్య విపర్యయః వైపరీత్యం విహితత్యాగనిషిద్ధసేవనరూపం యైస్తే, అపి గర్హాయాం.

ప. ప్రాత ర్హంత! కృతాప్లవోఽపి రజకస్పృష్టాన్ జడో రాసభై
రూఢాన్ ధారయతే పటాననుదినం ధృత్వా బహిర్గచ్ఛతి,
గత్వామ్లేచ్ఛముఖాశుచీన్ స్పృశతి చ స్పృష్ట్వాఽపి నస్నాత్యహో!
న స్నాతోఽప్యథ భుఙ్క్త ఏష చపలో భుక్త్వాఽపి న వ్రీడతి. 150

ప్రాతరితి. జడః మూఢః, అతఏవ చపలః శాస్త్రీయచర్యావికలః, ఏష ఏతద్దేశవాసీ, అనుదినం, నత్వేకస్మి న్నిత్యర్థః. ప్రాతః కృతః ఆప్లవః గంగాయాం స్నానం యేన స తథోక్తోఽపి, రజకస్పృష్టాన్ రాసభైః ఊఢాన్ పటాన్ ధారయతే. ధృత్వా బహిర్గచ్ఛతి. గత్వా మ్లేచ్ఛముఖాశుచీన్ జనాన్ స్పృశతి.చ. స్పృష్ట్వాపి న స్నాతి. న స్నాతోఽపి, నఞర్థస్యనశబ్దస్య 'సుప్సు పే' తి సమాసః. అథ భుఙ్క్తే. భుక్త్వాపి న వ్రీడతి.న లజ్జతే. అహో!ఇత్యాశ్చర్యే. అత్ర రజకస్పృష్టరాసభారూఢపటధారణాద్యనేక కారణసత్త్వే ఽపి లజ్జానుత్పత్తే ర్విశేషోక్తి రలంకారః.

గ. కించ. 151

ప. శస్త్రై ర్జీవతి శాస్త్ర ముజ్ఝతి పరం శూద్రాహృతై రంబుభిః
[1]స్నాత్వాచామతి దేవతాస్స్నపయతి స్వైరం పచత్యోదనం
ఉచ్ఛిష్టాన్న బిభేతి యాతి యవనై రుచ్చావచై స్సంగతిం
మాతంగా [2]న్నికటాగతా నగణయ న్మార్గాన్ముహుర్గాహతే. 152

శస్త్రైరితి. ఏషః శస్త్రైః ఆయుధవృత్తిభి ర్జీవతి. పరీక్షార్థమపి తద్ధారణస్య నిషిద్ధత్వా దితి భావః. శాస్త్రం వేదాది, పరం సర్వథా, ఉజ్ఝతి త్యజతి. శూద్రాహృతై రంబుభిః, ఇద మోదనపాకపర్యంత మన్వేతి. ఉచ్చావచైర్నానావిధైః, యవనైః మ్లేచ్ఛైః, సంగతిం స్పర్శం, యాతి ప్రాప్నోతి. నికటం సమీపదేశం, ఆగతా నపి మాతంగాన్ చండాలాన్, అగణయన్ అవిచారయంత్సన్, మార్గాన్ ముహుః, నత్వేకదా. ఏకవారంవా, గాహతే ప్రవిశ్య గచ్ఛతీత్యర్థః.

1 స్నాత్వా. 2 నికటం.

ప. [1]నీచై ర్దుర్వ్యసనై శ్శునీభి రపి వా నిశ్శంక మాలోకితం
భు క్త్వే పఙ్క్తివిదూషకై స్సహ నరై రజ్ఞాత[2]వేదాక్షరః,
మద్యాస్వాదనమత్తచిత్తజనతామోహాయ [3]భీహానతః
కర్మాణ్యారభతే శ్రుతిస్మృతివచో దూరా [4]ణ్యసారాణి చ. 153

నీచైరితి. అజ్ఞాతం అనధీతం వేదస్య అక్షరం ఏకం యేన సః, ఏషః నీచైర్దుర్వ్యసనైః, కిం బహునా? శునీభిః శునకస్త్రీభిరపి వా, ఆలోకితం అన్నాది. ఏతావదేవ నేత్యాహ—పఙ్క్తివిదూషకై ర్నరై ర్మద్యపాయిభి స్సహ, నిశ్శంకం నిర్గతోభయలోకభ్రంశభయం యథాతథా, భుక్త్వే. కించ-మద్యాస్వాదనమత్తచిత్తాయాః జనతాయాః జనసమూహస్య మోహాయ అయం కర్మఠః దానపాత్రమితి భ్రమం కర్తుం, 'క్రియార్థే'త్యాదినా చతుర్థీ. భియః పరలోకాత్ భయస్య హానతః త్యాగం కృత్వా, 'ల్యబ్లోపే పంచమీ'. శ్రుతిస్మృతివచసాం దూరాణి, అవిధిసంపాదితానీ త్యర్థః. అతఏవ అసారాణి. నిష్ఫలాని, కర్మాణి ఆరభతే కరోతి.

ప. కన్యాం కామ ప్యుదూహ్య ప్రవిజహదుదయద్యౌవనా మజ్ఞ ఏనాం
ద్రవ్యాశాపాశకృష్టో భ్రమతి చిరతరం హంత దేశాంతరేషు,
అన్యోన్యాశ్లేషవాంఛావిగళితవయసో రాత్తమాలిన్యమత్యో
ర్దంపత్యో[5]రిత్యదిత్థైవం హతవిధిరుభయోర్లోకయో శ్శోకయోగం.

కన్యామితి. అజ్ఞః, అతఏవ కామపి అనిర్వాచ్యరూపసౌశీల్యాదిగుణాం, కన్యాం ఉదూహ్య పరిణీయ, ద్రవ్యాశాపాశకృష్టః, అతఏవ ఉదయద్యౌవనామపి ఏనాం ఊఢాం. ప్రవిజహత్ గృహ ఏవత్యజంస్సన్, దేశాంతరేషు సుదూరేషు, భ్రమతి. వార్తావృత్త్యాదినేతి భావః. హంతేతి ఖేదే. తత శ్చాన్యోన్యస్య ఆలింగనే వాంఛయైవ,న తు భోగేన. విగళితం అతిక్రాంతం వయః యౌవనం యయో స్తయోః, అత ఏవ-ఆత్తం మాలిన్యం వ్యసనం యయోః తాదృశీ మతిః మనః యయో స్తయోః, దంపత్యోః ఏతద్దేశీయయోః,ఏవ ముక్తప్రకారం, ఉభయో ర్లోకయో శ్శోకయోగం, ఇహలోకే సాంసారికసౌఖ్యాభావాత్ అముష్మిన్ ఉక్తదుష్కర్మవశా చ్చేతి భావః. హతవిధిః దుష్టదైవం, వ్యాదిత దత్తవాన్, అత్ర హతపదార్థస్య శోకదానే హేతుత్వా త్కావ్యలింగం.

గ. అపి చ. 155

ప. నాధీతే ఽత్ర జనో యది కశ్చి దధీతే శతే సహస్రే వా,
దు స్తర్కేషు శ్రామ్యతి దూరీకురుతే శ్రుతిస్మృతిసుతర్కాన్. 156

1 అపిచ. 2 వేదాక్షరైః. 3 భీహానితః. 4 ణ్యసారాణ్యహో. 5 ర్వ్యాకృత్యైవం.

నేతి. అత్ర దేశే, బ్రాహ్మణః నాధీత ఏవ, కిమపీతి శేషః. శతే వా సహస్రే వా కశ్చిదేకః, అధీతే యది, తదా దుస్తర్కేషు గౌతమాదినిర్మితేషు, శ్రామ్యతి అధ్యయనేన శ్రాన్తో భవతి. శ్రుతిస్మృతీనాం సంబంధినః సుతరాం శారీరకాదిమహానిబంధనాని, మారీకురుతే, నాధీత ఇత్యర్థః.

[విశ్వావసుః].

గ. కష్ట మరే! బ్రాహ్మణనిందాం శృణ్వతః కంపతే మమ హృదయం; యస్త్వయోపన్యస్త[1]స్సుచర్యావిపర్యయః స ఏష కలేరేవ దోషో న బ్రాహ్మణానామ్. 157

కష్టమితి. కష్టం అన్యాయ్యం. కలేరేవేతి. కామాదివికారజనకస్యేతి శేషః.

గ. కలౌ యుగే కార్తయుగం చారిత్రం [2]కుత్ర నామ సంభావ్యతే? దురిత లతి[3]కోపఘ్నాయితాత్మా దుర్జయః ఖలు కలిః. 158

కలావితి. కృతయుగే భవం కార్తయుగం, కుత్ర నామసంభావ్యతే? కేన హేతునా ఉత్పాద్యత ఇత్యర్థః. యతః దురితస్య దుష్కర్మణ ఏవ లతికాయా ఉపఘ్నాయితః ఆశ్రయవృక్షవదాచరిత ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః, కలిః దుర్జయః అనివార్యః ఖలు.

ప. హార్మ్యస్థాన మధర్మకర్మవితతే ర్దుర్మాన [4]భర్మాసనం
శాస్త్రస్తోమలలాటభూలిపి[5]లయ శ్శాంతి స్సవానా మపి,
సర్వామ్నాయవచస్సమాపనదినం సంస్థా మచర్చావిధే
రర్థాశాజనిభూ రభూ దిహ మహానర్థావహోఽయం కలిః. 159

హార్మ్యేత్యాది. మహతః అనర్థాన్ వక్ష్యమాణాన్ ఆవహతి సంపాదయతీ త్యావహః, అయం కలిః కలియుగః, న విద్యతే ధర్మః పుణ్యం యేభ్య స్తేషాం కర్మణాం పరదారధనహరణాదీనాం వితతేః రాశేః, హర్మ్యస్థానం. ఆశ్రయశ్రేష్ఠ మిత్యర్థః. ఏతదాది అర్థాశాజనిభూ రిత్యంతం ప్రత్యేకం విధేయం. దుర్మానస్య దురభిమానస్య భర్మాసనం స్వర్ణపీఠం, లలాటభూలిపిః ఆయురక్షరాణి, ఆమ్నాయో వేదః, అర్చావిధిః పూజనం, సంస్థా సమాప్తిః.

ప. ఏతాదృశే కలియుగేఽపి శతేషు కశ్చి
జ్జాతాదరో జగతి యః శ్రుతిమార్గ ఏవ,
యత్కించి దాచరతి పాత్ర మసౌ స్తుతీనాం
శ్లాఘ్యం [6]మితాపమపి కిం న మరా సరశ్చేత్. 160

---

1 సచ్చర్యావిపర్యాసః. 2 కుతో నామ. 3 కోపఘ్నాత్మా. 4 ధర్మా. 5 చయః. 6 క్షితావపిచ కిం.

ఏతాదృశ ఇతి. ఏతాదృశే ఉక్తానేకానర్థావహేఽపి కలియుగే, శతేషు అనేకశతమధ్యే, జగతి మర్త్యలోకే, యః కశ్చిత్ కోఽపి జనః, శ్రుతిమార్గే వేదోక్త ఏవ కర్మణి, జాతాదరః. యత్కించిత్కర్మానుష్ఠాతాపి, స్తుతీనాం పాత్రమేవ కుతః? మరౌ నిర్జలదేశే, మితం అత్యల్పం ఆపః అపాం సమూహః యస్మిన్ సరః, అస్తిచేత్, తత్సరః న శ్లాఘ్యం కిం? శ్లాఘ్యమేవేత్యర్థః. 161

గ. కించ.

అవ. ప్రాత ర్హ్యాంతేతి దూషణ ముద్ధరతి.—

ప. యే కాయస్థజనాశ్చ యే నృపసుతా యే చ ద్విజా[1]శ్శస్త్రిణః
తే యత్నాదనుసృత్య నిర్దయతయా శుష్కాం స్తురుష్కాధిపాన్,
దేవాన్ భూమిసురాంశ్చ పాంతి కృతిన స్తే చే[2]ద్గృహేష్వాసతే
బ్రాహ్మణ్యాయ జలాంజలిః కిల భువి ప్రాజ్ఞైః ప్రదేయో భవేత్. 162

య ఇతి. యేతు కాయస్థజనాః గ్రామాయవ్యయలేఖకజాతీయాః, యేచ నృపసుతాః రాజపుత్రజాతీయాః, యేచ ద్విజాశ్శస్త్రిణః ఆయుధోపజీవినః, తే త్రివిధా అపి, యత్నాత్ తురుష్కప్రభుసేవానుకూలాస్పృశ్యస్పర్శనాదివ్యాపారమవలంబ్య. ల్యబ్లోపే పంచమీ. నిర్దయతయా శుష్కాన్ నిష్కరుణారసాన్, తురుష్కాధిపాన్ అనుసృత్య, దేవాన్ భూమిసురాన్ బ్రాహ్మణాంశ్చ, పాంతి రక్షంతి. కృతినః దుష్టసేవా మప్యంగీకృత్య దేవబ్రాహ్మణపూజనకౌశల్యవంతః, తే త్రివిధాః, గృహేషు ఆసతే చేత్, భవదుక్తదోషాతిశయేనేతి భావః. తదా భువి ప్రాజ్ఞైః బుద్ధైః, బ్రాహ్మణ్యాయ బ్రాహ్మణానాం కర్మణే, జలాంజలిః త్యాగరూపకజలాంజలిః, ప్రదేయః దాతవ్యో భవేత్. యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహాణాం జీవకార్థానాం తురుష్కప్రభుత్వప్రసక్త్యభావా దన్యాని యజనాధ్యయనదానాని స్వయమేవ శిథిలీభవంతి నిర్ధనానామితి భావః.

గ. (సర్వతో దృష్టిం ప్రసార్య సశ్లాఘం.) 163

ప. ఆక్రాంతాసు వసుంధరాసు యవనైరాసేతుహైమాచలం
విద్రాణే క్షితిభృద్గణే వికరుణే నిద్రాతి నారాయణే,
నిర్విఘ్నప్రసరే కలావపి బలాన్నిష్కంటకం వైదికం
పంథానం కిల తత్ర తత్ర పరిపాత్యేకో హి లోకోత్తరః. 164

ఆక్రాంతాస్వితి. యవనై ర్హిమస్య సంబంధీ అచలః హైమాచలం సేతుం చాభివ్యాప్య ఆసేతుహైమాచలం, అభివిధావవ్యయీభావః. వసుంధరాసు షట్పంచాశద్దేశేషు, ఆక్రాంతాసు సతీషు, క్షితిభృద్గణే రాజసంఘే, విద్రాణే పలాయమానే సతి, వికరుణే

1 శాస్త్రిణః. 2 స్మృథో దాసతే.

అతఏవ నారాయణే నిద్రాతిసతి, కలౌ కలియుగే, నిర్విఘ్నప్రసరే నిష్ప్రతిబంధక ప్రవృత్తౌ సత్యపి, లోకే ఉత్తరః శ్రేష్ఠః, ఏకోఽపి ఆస్తికః తత్ర తత్ర దేశే, బలాచ్ఛ్రద్ధారూపాత్, వైదికం వేదవిహితం, పంథానం సత్కర్మ, పరిపాలయతి.

గ. (పున స్సశ్లాఘం.) 165

ప. త్యజతు విహిత మేతద్దేశవాసీ నిషిద్ధం
భజతు తదపి లోకే నాస్తి ధన్య స్తదన్యః,
త్రియుగపదనఖశ్రీదత్తశుద్ధి ర్యదంగే
లగతి దురితభంగే లగ్నకో గాంగపూరః. 166

త్యజత్వితి. యద్యపి ఏతద్దేశవాసీ జనః, విహితం వేదచోదితం, కర్మ త్యజతు. నిషిద్ధం కర్మ భజతు కరోతు. తదపి తథాపి, తదన్యః తస్మాదేతద్దేశవాసినః అన్యః, ధన్యః లోకే నాస్త్యేవ. యదంగే యస్య ఏతద్దేశవాసినః అంగే, త్రియుగస్య విష్ణోః పదనఖానాం శ్రియా కాంత్యా దత్తశుద్ధిః పరిశుద్ధః, దురితభంగే, లగ్నకః దేయశుద్ధినిశ్చాయకః, 'స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువ' ఇత్యమరః. గాంగపూరః గంగాజలం, లగతి లగ్నీభవతి. అత్ర త్రీణి యుగాని భగశబ్దార్థాః షట్ యస్య సః ఇతి విగ్రహః. భగశబ్దార్థా స్తు సూర్యస్తవప్రకరణే నిరుక్తాః.

ప. ప్రౌఢేషు గౌడేషు చ కాన్యకుబ్జే[1]ష్వగాధమేధేషు చ మైథిలేషు,
అన్యేషు సత్స్వేషు బుధేషు ధన్యేష్వద్యాపి జీవం త్యధిభూమి విద్యాః.

ప్రౌఢేష్వితి. ప్రౌఢేషు ప్రగల్భేషు, అగాధమేధేషు అప్రమేయబుద్ధికౌశలేషు, ఇదం విశేషణద్వయం త్రిష్వపి యోజ్యం. గౌడకన్యాకుబ్జమిథిలానామజనపదా స్తేషు బుధేషు, అన్యేషు ఉక్తాన్యదేశేషు పాంచాలాదిషు సత్సు బుధేషు, అద్య కలావపి, విద్యా స్సర్వాః, అధిభూమి భూమౌ, జీవంతి ప్రకాశంత ఏవ.

గ. ఇదం తావ దవధేహి. 168

ఇదమితి. ఇదం తావ ద్వక్ష్యమాణ మేవ, అవధేహి సావధానం శృణు.

ప. ఏతద్దేశ్యప్రచురచరితా న్యన్యదేశస్థితానాం
రోచంతే [2]చేదథ చ మనసే మారుచ న్నాత్ర హానిః?
ప్రాజ్ఞాః పుత్రా జనయితృహృదే పశ్య యద్వ త్స్వదంతే
తద్వ ద్విద్వ న్నపరమనసే తావతా కోఽత్ర దోషః. 169

ఏతదితి. ఏతస్మిన్ దేశే భవాః ఏతద్దేశ్యా స్తేషాం సంబంధీని ప్రచురాణి ప్రసిద్ధాని చరితాని ఆచారాః, అన్యదేశస్థితానాం మనసే రోచంతే చేద్వా, అథచ అథవా, మా

1 ష్వంగేషువంగేషు చ. 2 చే న్నను చ.

రుచ న్వా. అత్ర ఉభయస్మిన్నపి, హానిః కా? న కాఽపీత్యర్థః. ప్రాజ్ఞాః పుత్రాః, జనయిత్రోః మాతాపిత్రోః, హృదే మనసే, యద్వత్ సదంతే యథా రోచంతే, తద్వత్పరేషాం మనసే న స్వదంత ఏవ. తావతా పరహృద్యత్వాభావేన, అత్ర పుత్రేషు, కో దోషః? న కోఽపీత్యర్థః. హేవిద్వన్? పశ్య. ప్రతివస్తూపమాలంకారః.

గ. కించ. 170

ప. ప్రాతశ్శీతజలే నిమజ్జ్య విబుధా నభ్యర్చయ త్యుచ్చకై
రార్యః పర్యుషితం తు నాభ్యవహరత్యంధః [1]క్షుదంధోఽప్యసౌ,
భాగే గోమయలిప్త ఏవ పచతే భుఙ్క్తే తతోఽన్యత్ర య
న్నీతం తద్విజహాతి భుక్తినియమో దృష్టః క్వ భూయానియాన్?

ప్రాతరితి. అసౌ ఏతద్దేశీయః, ఆర్యః, ప్రాతఃశీతే జలే గాంగే నిమజ్జ్య విబుధాన్ ఆదిత్యాంబికావిష్ణుగణనాథమహేశ్వరాన్, అభ్యర్చయతి. ఉచ్చకైః భృశం, క్షుధా అంధః పీడితోఽపి సన్, పర్యుషితం నిశావశిష్టం, అంధః అన్నం, నాభ్యవహరతి న భుఙ్క్తే, ద్రావిడవదితి భావః. గోమయలిప్తే భాగ ఏవ పచతే భుఙ్క్తే చ. తతః ఉక్తదేశాదన్యత్ర యదన్నం నీతం, ఆత్మనైవ ప్రమాదాదితి శేషః. తదన్నం విజహాతి. భూయాన్ ఇయాన్, భుక్తౌ భోజనే నియమః, క్వ దృష్టః? న కుత్రాపీత్యర్థః. తథాచ అధికారిపురుషేషూక్తం సర్వం దూషణం బ్రహ్మణ్యసంరక్షణేన గంగాస్నానేన చ సర్వథా నిరస్తమితి ధ్యేయమ్.

అథ సముద్రవర్ణనమ్.

అవ. ఏవం ఆర్యావర్తదేశ్యగ్రంథవివరణం. ఇతః మధ్యరాష్ట్రగ్రంథః.—

గ. (ఇతి విమానం దూరతః ప్రస్థాప్య సాంజలిబంధం.) 172

ఇతీతి.

ప భువన[2]కదనోత్క్రుధ్యద్వృద్ధశ్రవఃకులిశాయుధ
ప్రచకితగిరిప్రాణత్రాణప్రతిష్ఠితకీర్తయే,
ప్రసృమరమరున్నాట్యాచార్యప్రణర్తితవీచయే
మహితజనతామాన్యాయాస్మై మహోదధయే నమః. 173

భువనేతి. భువనస్య మర్త్యలోకస్య కదనేన నిజపాతాద్విధ్వంసనేన ఉత్ క్రుధ్యతః వృద్ధశ్రవసః ఇంద్రస్య కులిశం వజ్రం నామ ఆయుధం తస్మాత్ప్రకర్షేణ చకితానాం గిరీణాం పక్షయుక్తానాం ప్రాణానాం త్రాణేన రక్షణేన ప్రతిష్ఠితా స్థిరీకృతా కీర్తిర్యస్య

1 క్షుధాంధో. 2 కదనక్రుధ్యత్.

తస్మై, ప్రసృమరేణ ప్రబలేన మరుతైవ నాట్యాచార్యేణ ప్రణర్తితాః తాండవితా వీచయః, స్త్రీలింగాత్ స్త్రియశ్చ, యస్య తస్మై. మహితాయాః పూజ్యాయాః జనతాయాః జనసమూహస్య మాన్యాయ పూజ్యాయ, అస్మై మహోదధయే నమః.

([కృశానుః] సహాసం).

ప. పామరైరప్యపేయానా[1]మిరాణాం పరిపాతరి,
ఆశ్రయే జడజంతూనా మానినంసా కథం తవ ? 174

పామరైరితి. పామరై రజ్ఞై రపి, కిముత ప్రాజ్ఞైః? అపేయానాం పాతు మయోగ్యానాం, నిషిద్ధత్వా ల్లవణత్వా చ్చేతి భావః. ఇరాణాం సురాణాం జలానాం చ, పరిపాతరి పాయిని రక్షకే చ, జడానాం మూఢానాం జంతూనాం మనుష్యాణాం-లడయో రభేదా జ్జలే జంతూనాం మకరమీనాదీనాం చ, ఆశ్రయే సముద్రే విషయే, ఆనినంసా నమస్కర్తు మిచ్ఛా, తవ కథ మభూత్. పతితస్య సర్వకర్మాయోగ్యత్వాదితి భావః.

గ. మమ త్వేధమానపరుషఘోషే ఖల్వేతస్మిన్[2]రోష ఏవాన్విషతి.

మమేతి. ఏధమానః వర్ధమానః పరుషః కఠోరః ఘోషః తరంగాఘాతజన్యః యస్య, ఏతస్మి న్మహోదధౌ విషయే.

అవ. శ్లేషోపజీవితార్థాంతరన్యాసేనోక్తం సమర్థయతి.—

ప. సంతతం క్రందతే సర్వో దీప్యమానోదరాగ్నయే,
మహాపాయసముద్రాయ దరిద్రాయైవ కుప్యతి. 176

సంతతమితి. సర్వోఽపి జనః, మహతి పాయసే క్షీరాన్నే ముద్రా లోభా దగ్రహః యస్య తస్మై, అథవా మహాపాయసే విషయే ముదం రాతి గృహ్ణాతీతి వా తస్మై, అన్యత్ర-మహాత్ ఆపం జలసమూహః యస్య తస్మై సముద్రాయేతి విశేష్యం, అత ఏవ దీప్యమానః ఉదరే గర్భే అగ్ని ర్జాఠరః బాడబశ్చ యస్య తస్మై, కించ-సంతతం క్రందతే దేహి దేహీతి-కిమపి నాస్తి కిం కరోమీతి వా రుదతే శబ్దాయమానాయ చ, దరిద్రాయ అన్యత్ర దుర్గతయే, కుప్యత్యేవ.

గ. సమృద్ధోఽప్యయ మతిలుబ్ధతయా బుద్ధిమద్భి రనాదృత్యః. 177

సమృద్ధ ఇతి. సమృద్ధ స్సంపన్నోఽపి, అయం సముద్రః, అతిలుబ్ధతయా హేతునా, అనాదృత్యః ఉపేక్షణీయః.

---

1 క్షీరాణాం. 2 దోషఏవ.

ग. పశ్య! 178

ప. రత్నాకరోఽపి చ రమాభ్యుదయాలయోఽపి
స్వర్ణ [1]స్థలీ రధిగతోఽపి బహ్వార్మికోఽపి,
తాదృగ్ధనోపచయకృత్తరణిప్రచారా
న్నోపైత్యహో! వితరణిత్వ మసౌ కదాఽపి. 179

రత్నేతి. రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తూనాం చాకరః ఉత్పత్తిస్థానమపి, రమాయాః లక్ష్మ్యాః అభ్యుదయస్య వృద్ధేః ఉత్పత్తేశ్చాలయోఽపి, స్వర్ణమయీః శోభనం అర్ణః జలం యస్మ్యయాశ్చ స్థలీః ప్రదేశాన్, అధిగతః ప్రాప్తవానపి. బహ్వ్యః ఊర్మికాః అంగుళీయకాని యస్య స తథోక్తోఽపి, అసౌ సముద్రః, తాదృశం ధనోపచయం అర్థవృద్ధిం కరోతీతి తత్కృతః తరణీనాం నావాం ప్రచారాత్, ధనోపచయకృతాం వణిజాం సంబంధినీనాం చ వితరణిత్వం దాతృత్వం చ, కదాపి నోపైతి న ప్రాప్నోతి. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. పశ్య.

ग. సృష్టి రేవాస్య విఫలేతి మే దృష్టిః. 180

ग. తథాహి. 181

ప. నాస్త్యేషా ముపయుక్తతా తట[2]తరా సస్యోపయోగః కుతః?
న స్నానాయ చ యోగ్యతాఽస్యపయసాం కా నామ పానార్హతా?
ఉద్గర్జంత [3]మనంత మంతరుషితై ర్దుర్జంతుభి ర్భీషణం
స్రష్టుస్సృష్టవతో జలాశయమముం కో వా శయః కథ్యతాం?

నాస్తీతి. అస్య సముద్రస్య ఏషాం పయసాం జలానాం, పదత్రయ మిదం అగ్రిమవాక్యచతుష్టయేఽపి యోజ్యం. తటే తరౌ వృక్షేఽపి, ఉపయుక్తతా ఆనుకూల్యం, నాస్తి. సస్యే ఉపయోగః కుతోఽస్తి? స్నానాయ చకారోఽప్యర్థః యోగ్యతా నాస్తి పానార్హతా కా నామ? నాస్త్యేవేత్యర్థః. ఉద్గర్జంతం శబ్దాయమానం, అనంతం అపారం అంత ర్మధ్యే ఉషితైః స్థితైః, దుర్జంతుభి ర్భీషణం, అముం జలానాం జడానాం చ ఆశయం స్థానం సముద్రం, సృష్టవతః స్రష్టు ర్బ్రహ్మణః, ఆశయః అభిప్రాయః, కో వా కథ్యతాం. కోఽపి నాస్తీత్యర్థః. 'కింవా యశః కథ్యతా' మితి పాఠాంతరం.

ప. యస్య స్వర్ణశ్రియ ఉరుతరా నిత్య మాయాంత్యయత్నా
త్తేన స్వాయత్త్యనుగుణతయా న క్రియేత వ్యయశ్చేత్,
వహ్నిగ్రాసో భవతి [4]విధితో మంథనం బంధనం వా
లక్ష్మీం ప్రేప్సో ర్జగదధిపతే రత్ర సాక్షీ పరస్వాన్. 183

1 స్థితీః. 2 తరోః. 3 మియంత మంత. 4 విదితో.

యస్యేతి. కించ-యస్యపుంసః, ఉరుతరాః అతిబహులాః, స్వర్ణస్య కనకస్య శోభనస్య అర్ణసః జలస్య చ శ్రియః సమృద్ధయః, అయత్నాత్ యత్నం వినైవ, నిత్యమాయాంతి. తేన అయత్నప్రాప్యబహుధనవతా తాదృశజలవతా చ, స్వస్య ఆయతేః లాభస్య అనుగుణతయా ఆనురూప్యేణ, వ్యయః త్యాగః, న క్రియేత చేత్, విధితః దైవాత్, తస్య వహ్నేర్గ్రాసః దాహః. బడబానలభక్షణం వా, భవతి లక్ష్మీం సంపదం రమాం సీతాం చ, ప్రేప్సోః ప్రాప్తుమిచ్ఛోః, జగదధిపతేః నృపాత్ విష్ణోః శ్రీరామాచ్చ, మంథనం కఠినతాడనం మంథనం చ వా భవతి. బంధనం శృంఖలాదిభిః శైలైశ్చ బంధనం వా భవతి. అత్ర ఉక్తార్థే సరస్వాన్ సముద్రః, సాక్షీ దృష్టాంతః.

ప. కుంభజ [1]పీతోత్సృష్టం శిష్టైరస్పృశ్య మర్ణవ ముపేత్య,
ఉద్గతతృష్ణోఽప్యస్మా దుదకం పాంథో జనో న గృహ్ణాతి. 184

కుంభజేతి. కుంభజేన అగస్త్యేన పీతం సత్, ఉత్సృష్టం, మూత్రద్వారేణేతి భావః. 'ఉచ్ఛిష్ట'మితి వా పాఠాంతరం. అతఏవ శిష్టైః అస్పృశ్యం అర్ణవముపేత్య ఇమం సముద్రం ప్రాప్య, ఉద్గతతృష్ణోఽపి పాంథజనః అస్మాత్సముద్రాత్, ఉదకం న గృహ్ణాతి. వస్తుతస్తు లవణత్వాదితి భావః.

[విశ్వావసుః].

గ. సఖే! సర్వగుణాకరః సరిత్పతిరేష న దూషణీయః. 185

గ. తథాహి. 186

ప. ఉచ్చైశ్శ్రవః ప్రదాతుర్వృద్ధశ్రవసే పునస్తదనుజాయ,
వామవిలోచనదాతుర్వదాన్యమస్మాద్వదాఽన్యమర్ణవతః. 187

ఉచ్చైరితి. వృద్ధే జరసా బధిరే శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్య తస్మై కస్మైచిదింద్రాయ చ, ఉచ్చైః శ్రేష్ఠయోః శ్రవసోః ఉచ్చైశ్శ్రవసో నామ అశ్వస్యచ ప్రదాతుః, పునః కించ తస్య బధిరస్య ఇంద్రస్యచ, అనుజాయ కస్మైచిత్ వామాక్షాయ కాణాయ విష్ణవే చ, వామస్య విలోచనస్య చంద్రాత్మకస్యచ, దాతుః, అస్మాత్ అర్ణవతః సముద్రాత్, అన్యం వదాన్యం దాతారం, వద. అన్యోఽస్తి చేత్కథయేత్యర్థః. అంగదానస్య అతిదుష్కరత్వాదితి భావః.

ప. అమృతం విబుధేభ్యోఽదాదభీష్టఫలదం తరుం చ ధేనుం చ,
దిగ్వాసనాయ సితాంశుకమితాక్షిత ఏతాదృశః క్వ వా దాతా? 188

అమృతమితి. అసౌ సముద్రః, విబుధేభ్యః జ్ఞానిభ్యః దేవేభ్యశ్చ, అమృతం మోక్షం సుధాం, అభీష్టఫలద మిత్యగ్రిమయో స్తరుధేన్వోః విశేషణం. తేన కల్పవృక్షం

1 పీతోచ్ఛిష్టం.

కామధేనుం చేత్యర్థః. అదాత్ దత్తవాన్. దిగ్వసనాయ వస్త్రరహితాయ శివాయ చ, సిత మంశుకం వస్త్రం, సితాం శురేవ సితాంశుక శ్చంద్రః తం చ, అదాత్. ఏతాదృశః సముద్రతుల్యః కశ్చి ద్దాతా, క్వ వా దృష్టః? న కుత్రాపీ త్యర్థః.

గ. అముష్య ఖలు భాగ్యవత్తాం శేషాదయోఽపి వక్తు మశక్తాః.

అముష్యేతి. అముష్య సముద్రస్య.

ప. జహ్నో రపత్యం జగతః పవిత్రం కళత్ర మబ్ధే _స్తనయః కళాత్మా,
కన్యా తు ధన్యా కమలా బిభర్తి జామాతృభావం జగదీశ ఏవ.

జహ్నో రితి. అస్య అబ్ధేః సముద్రస్య, కళత్రం భార్యా, జగతః పవిత్రం జహ్నో ర్మునేః అపత్యం పుత్రీ గంగా, తనయః కళాత్మా విద్యామయ శ్చంద్రశ్చ. కన్యా తు ధన్యా కమలా లక్ష్మీః. కిం బహునా? జగదీశః విష్ణు రేవ, జామాతృ భావం దుహితృపతిత్వం, బిభర్తి. జామాతే త్యర్థః.

జగన్నాథక్షేత్రవర్ణనమ్.

గ. అన్య చ్చేదం అస్య భాగధేయం వర్తతే. 191

అన్య దితి. భాగధేయం భాగ్యం.

ప. యత్తీరే పురుషోత్తమస్థల మిదం యక్షాప్సరఃకిన్నర
[1]ప్రేష్ఠై ర్నిత్య మధిష్ఠితం భగవత స్సాన్నిధ్య[2]సౌఖ్యాస్పదం,
అత్ర త్యక్తవతా మసూన్ కరగతా ముక్తి స్త దాస్తాం మహో!
దేహో దాహవినాకృతోఽప్యవికృతః కాష్ఠాదివ త్తిష్ఠతి. 192

య దితి. యస్య సముద్రస్య తీరే దక్షిణే, భగవతః జగన్నాథస్య సాన్నిధ్యేన స్థిత్యా సౌఖ్యాస్పదం, 'భగవత్సాన్నిధ్యముఖ్యాస్పద' మితి పాఠే భగవత్సాన్నిధ్యస్య ముఖ్యస్థానం, అతఏవ యక్షాప్సరః కిన్నరాః ప్రేష్ఠాః పురస్సరా యై స్తై స్సరై్వః, నిత్య మధిష్ఠిత మాశ్రితం, ఇదం పురుషోత్తమస్థలం జగన్నాథక్షేత్రం, తిష్ఠతీతి శేషః. అత్ర క్షేత్రే, అసూన్ ప్రాణాన్, త్యక్తవతాం దేహినాం, ముక్తిః కరగతా. తత్ ఉక్తాశ్చ ర్య మాస్తాం. దేహః మృతశరీరం, దాహేన వినా కృతః అదగ్ధోఽపి సన్, అవికృతః క్షరణదుర్గంధాదిరహితః, కాష్ఠాదివత్ తిష్ఠతి. అహో! ఇత్యాశ్చర్యే.

గ. కించ. 193

---

1 శ్రేష్ఠైః. 2 ముఖ్యాస్పదం.

ప. నివేదితస్యాత్ర రమాసఖాయ నీచాహృతస్యాపి [1]కిలౌదనాదేః,
[2]భక్త్యాఽశనంహన్త! భవార్జితానాంమహాంహసాంనాశనమామనంతి.

నివేదితస్యేతి. అత్ర క్షేత్రే, రమాసఖాయ జగన్నాథాయ, నివేదితస్య నీచైః కులశీలాదినా అధమైరపి ఆహృతస్య, ఓదనాదేః భక్త్యా ఉపలక్షిత మశనం భక్షణం, భవేన సంసారవృత్త్యా ఆర్జితానాం, మహతాం అంహసాం పాపానాం, నాశనం నివారకం, ఆమనంతి కథయంతి కిల. శిష్టా ఇతి శేషః. కిలేతి ప్రసిద్ధౌ.

గ. (సభక్త్యున్మేషం.) 195

ప. దారుణి సన్నిహితాయ ప్రాజ్ఞైర్హుత మశ్నుతే మఖేషు హవిః,
శిశిరాయ నిత్యరుచయే శుచయే రచయేయ మద్భుతాయ నతీః.

దారుణీతి. దారుణి సన్నిహితాయ కృతసన్నిధానాయ, ప్రాజ్ఞైః యజ్వభిః, మఖేషు యజ్ఞేషు, హుతం హవిః, అశ్నుతే గృహ్ణాతే. అన్యత్ర హవిర్భుజే ఇత్యర్థః. వ్యతిరేకమాహ—శిశిరాయ కృపయా శీతలాయ, నిత్యరుచయే శాశ్వతప్రభాయ, శుచయే నిత్యశుద్ధాయ, యద్వా శిశిరాయ ఋతవేఽపి శుచయే గ్రీష్మఋతవే ఇతి విరోధః. పరిశుద్ధాయేతి పరిహారః. శుచయే అగ్నయే ఇత్యత్ర విశేష్యం. నతీః నమస్కారాన్, రచయేయ కుర్యాం, 'శుచి శ్శుద్ధేఽనుపహతే శృంగారాషాఢయో రపి, గ్రీష్మే హుతవహేఽపి స్యా' దితి విశ్వః.

ఘూర్జరదేశ వర్ణనమ్.

గ. (ఇతి నమస్కృత్య సుదూరమన్యతో విమానం ప్రస్థాప్య సశ్లాఘం.)
గ. సఖే! ఏష సర్వసంపదామాస్పదతయా త్రిదశాలయస్యాదేశ ఇవ ఘూర్జరదేశ శ్చక్షుషో [3]స్సుఖాకరోతి. 198

సఖ ఇతి. త్రిదశాలయస్య స్వర్గస్య, ఆదిశ్యతే ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యాదేశః రూపాంతరమివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. సుఖా కరోతి సుఖం జనయతి.

గ. అత్ర హి. 199

ప. సకర్పూరస్వాదుక్రముకనవవీటీరసలస
న్ముఖా స్సర్వశ్లాఘాపదవివిధదివ్యాంబరధరాః,

1 కిలౌదనస్య. 2 భక్త్యాశనం. 3 సుఖీకరోతి - సుఖినీకరోతి.

[1]కనద్రత్నాకల్పా ఘుమఘుమితదేహాశ్చ ఘుసృణై
ర్యువానో మోదంతే యువతిభి రమీ తుల్యరతిభిః. 200

సకర్పూరేతి. సకర్పూరా స్వాదుక్రముకా చ నవా వీటీ తాంబూలం తస్యా రసేన ద్రవేణ లసత్ ముఖం వక్త్రం యేషాం తే,సర్వేషాం శ్లాఘాయాః పదాని పాత్రాణి వివిధాని నానాజాతీయాని దివ్యాని అమూల్యాని చ అంబరాణి వస్త్రాణి ధరంతీతిధరాః, కనంతః ప్రకాశమానాః రత్నమయాః ఆకల్పాః భూషణాని యేషాం తే, ఘుసృణైః కుంకుమైః, ఘుమఘుమితాః వాసితాః దేహాః యేషాంతే, తథోక్తా శ్చామీ ఘూర్జరస్థాః యువానః, తుల్యరతిభిః అన్యూనానురాగాభిః, యువతిభిః తరుణీభి స్సహ, మోదంతే రమంతే. అర్థభోగయో రైకాధికరణ్యస్య దుర్లభత్వా దితి భావః.

గ. [2]అత్ర వధూనా మప్యన్యాదృశం సౌందర్యమ్. 201

అత్రేతి. అన్యాదృశ మసదృశం.

ప తప్తస్వర్ణసవర్ణ మంగక మిదం తామ్రో మృదు శ్చాధరః
పాణీ ప్రాప్తనవప్రవాళసరణీ వాణీ సుధాధోరణీ,
వక్త్రం వారిజమిత్ర ముత్పలదళశ్రీసూచనే లోచనే
కే వా ఘూర్జరసుభ్రువా మవయవా యూనాం న మోహావహాః.

తప్తేతి. ఇద మేతదీయం, ఇదం సర్వత్ర యథాలింగవచన మన్వేతి. అంగమే వాంగకం, తప్తేన పుటపాకశోధితేన స్వర్ణేన కనకేన సవర్ణం సమానకాంతి,అధరః తామ్రః మృదుః కోమలశ్చ, పాణీ హస్తౌ, ప్రాప్తా నవానాం ప్రవాళానాం పల్లవానాం సరణిః రీతిః యాభ్యాం తథోక్తౌ, వాణీ వాక్, సుధాధోరణీ అమృతధారా, వక్త్రం వారిజ మిత్రం పద్మతుల్యం, లోచనే ఉత్పలదళస్య శ్రియః శోభాయాః సూచనే జ్ఞాపకే, తత్తుల్యే ఇత్యర్థః. ఘూర్జదేశస్థసుభ్రువాం స్త్రీణాం, కే అవయవాః యూనాం మోహావహా న భవంతి ? సర్వేఽపి సంతోషసంపాదకా ఏవే త్యర్థః.

[కృశానుః].

గ. సత్య మేవం తథాపి నైతే [3]సారవస్తూపభోగచతురాః. 203

సత్య మితి. ఏతే ఘూర్జరదేశ్యాః యువానః, ఉపభోగః అనుభోగః.

గ. [4]తథాహి. 204

ప. వ్రీడామారవ్యతికరవతీ ర్విద్యుదాభాః కృశాంగీః
క్రీడాయోగ్యేఽప్యహహ ! సమయే గేహ ఏవ త్యజంతః,

1 లసద్రత్నా. 2 అత్ర త్యానామపి. 3 సరసవస్తు. 4 ఏతత్క్వచిన్నాస్తి.

నిత్యాసక్తా నిరుపమమణిశ్రేణివాణిజ్యలాభే
బంభ్రమ్యన్తే బహుదినపరిప్రాప్యదేశాంతరేషు. 205

వ్రీడేతి. నిరుపమానాం మణీనాం శ్రేణిభిః రాశిభిః యద్వాణిజ్యం క్రయవిక్రయవ్యాపారః తస్మా ల్లాభే మూలాధికధనప్రాప్తౌ విషయే, నిత్యాసక్తాః, అతఏవ వ్రీడామారయోః లజ్జామన్మథయోః వ్యతికరః మేళనం తద్వతీః, ముగ్ధా ఇత్యర్థః. న తు గళితయౌవనాః, విద్యుదాభాః, న తు కురూపాః. విశేషణద్వయం అత్యాజ్యతాం సూచయతి. గేహ ఏవ త్యజంతస్సంతః బహుభిః, న తు త్రిచతురైః. దినైః ప్రాప్యేషు దేశాంతరేషు, అతిదూరేష్విత్యర్థః. బంభ్రమ్యంతే భృశం సంచరంతి. భ్రమతే ర్యజి లట్.

[విశ్వావసుః].

గ. మందమనీష! స ఏష పురుషాణాం గుణవిశేష ఏవ న తు దోషః.

మందేతి. స ఏషః అర్థార్జనాయ దేశాంతరేషు భ్రమణం.

ప. దేశేదేశే కిమపి కుతుకా దద్భుతం లోకమానాః
సంపాద్యైవ ద్రవిణ[1]మమితం సద్మ భూయోఽప్యవాప్య,
సంయుజ్యంతే సుచిరవిరహోత్కంఠితాభి[2]స్సతీభి
స్సౌఖ్యం ధన్యాః కిమపి దధతే సర్వసంపత్సమృద్ధాః. 207

దేశదేశ ఇతి. యత ఏతే, దేశేదేశే, కిమపి మనోహరం, అద్భుతం వస్తు, లోకమానాః పశ్యంత స్సంత ఏవ, అమితం ద్రవిణం ధనం, సంపాద్య, వాణిజ్యా దితి భావః. సద్మాపి గృహం చ, భూయః అవాప్య, సర్వసంపత్సమృద్ధా స్సంతః, సతీభిః పతివ్రతాభిః, అతఏవ సురుచిరం విరహేణ వియోగేన ఉత్కంఠితాభిః ఇష్టాప్రాప్తిజనితవేదనాభిః, భార్యాభి స్సహ, కిమపి అనిర్వాచ్యం, సౌఖ్యం దధతే. శ్లో. 'యదేవోపనతం దుఃఖా త్సుఖం తద్రసవత్తరం, నిర్వాణాయ తరుచ్ఛాయాతప్తస్య హి విశేషత' ఇతి న్యాయా దితి భావః.

గ. అనేవంభావోఽపి పురుషాధమత్వమావేదయతి. 208

అనేవ మితి. ఏవ ముక్తవిధః భావ స్స్వభావః. దేశాంతరసంచారేణ ధనార్జనరూపః స న భవతీత్యనేవంభావః, గృహ ఏవ స్థితి రిత్యర్థః.

గ. తథాహి. 209

ప. ఆకించన్యా దతిపరిచయా జ్జాయయోపేక్ష్యమాణో
భూపాలానా మననుసరణా ద్విభ్య దేవాఖిలేభ్యః,

1 మతులం. 2 స్వధూభిః.

గేహే తిష్ఠ౯ కుమతి రలసః కూపకూర్మ స్సధర్మా
కిం జానీతే భువనచరితం కిం సుఖం చోపభుఙ్క్తే? 210

ఆకించన్యా దితి. అలసః అతఏవ గేహే తిష్ఠ౯ కూపే కూర్మై స్సమానః ధర్మః యస్యసః, అతఏవచ నాస్తి కించన యస్య తస్య భావా దాకించన్యా ద్దారిద్ర్యాత్, అతి పరిచయాచ్చ హేతోః, జాయయా భార్యయా, ఉపేక్ష్యమాణః, కించ భూపాలానాం అనుసరణాత్ సమీపసంచారాభావా ద్ధేతోః, అఖిలేభ్యః, నృవ్యధికృతపురుషేభ్యఏవ. బిభ్యత్ త్రస్యన్స౯, కుమతిః దుర్బుద్ధిః జనః, కిం భువనే వర్తమానం చరితం వృత్తాంతం, జానీతే?. కిం సుఖం వా ఉపభుఙ్క్తే? నోభయమపీ త్యర్థః.

గ. తథాహి. 211

ప. వ్యాపారాంతర [1]ముద్దిశ్య వీక్షమాణో వధూముఖం,
యో గృహేష్వేవ నిద్రాతి దరిద్రాతి స దుర్మతిః. 212

వ్యాపారేతి. యః కుబుద్ధిః, వ్యాపారాంతరం నిష్ప్రయోజనం, ఉద్దిశ్య వ్యాజీకృత్య, వధ్వాః భార్యాయాః ముఖం, వీక్షమాణస్స౯ గృహేషు నిద్రాత్యేవ, సః దుర్మతిః దుర్బుద్ధిః, దరిద్రాతి, అతిదరిద్రో భవతీత్యర్థః.

గ. ఇదం [2]చావధీయతాం. 213

ప. ఇచ్ఛే ద్యస్తు సుఖం నివస్తు మవనౌ గచ్ఛే త్స రాజ్ఞస్సభాం
కల్యాణీం గిర మేవ సంసది వదే [3]త్కార్యేషు దద్యా త్కృతీ,
అక్లేశా ద్ధన మార్జయే దధిపతే రావర్జయే ద్వల్లభా౯
కుర్వీతోపకృతిం జనస్య [4]సమయే కస్యాపి నాపక్రియామ్. 214

ఇచ్ఛే దితి. యః కృతీ కుశలః, అత ఏవావనౌ భువి, సుఖం యథాతథా, నివస్తుం జీవితుం, ఇచ్ఛేత్, స కృతీ, రాజ్ఞః సభాం గచ్ఛేత్. సంసది రాజసభాయాం, కల్యాణీం స్వపరాన్యతరసుఖకరీ మేవ, గిరం వదేత్. కార్యేషు కార్యకాలేషు, దద్యాత్, రాజవల్లభేభ్యో ధనవస్త్రాదిక మితి శేషః. తుష్టేఽపి రాజ్ఞి రాజవల్లభాః అనావర్జనే కార్యాణి విఘటయంతీతి భావః. ఏవం సతి అక్లేశాత్ క్లేశం వినైవ, ధనమార్జయేత్. ధనార్జనానంతర మపి అధిపతేః రాజ్ఞః, వల్లభా౯ ప్రియా౯, ఆవర్జయేత్ అనుకూలా౯ కుర్యాత్. జనస్య ఉపకృతిం యథాశక్తి ఉపకార మేవ కుర్వీత, కస్యాపి శత్రోరపీత్యర్థః. అపక్రియాం అపకారం, న జనయేత్.

---

1 ముత్సృజ్య. 2 చావధార్యతాం. 3 త్కార్యం విదధ్యాత్ కృతీ. 4 జనయేత్.

గ. అన్యచ్చేద [1]మవధారణీయం. 215

అన్య దితి. అవధారణీయం సావధానం శ్రోతవ్యం.

ప. అయుక్తం యుక్తంవా యదభిహిత మజ్ఞేన విభునా
స్తుయా దేత న్నిత్యం జడమపి [2]గురుం తస్య వినుయాత్,
వివిత్సు ర్నైస్స్పృహ్యం కథ మపి సభాయా మభినయే
త్స్వకార్యం సంతుష్టే క్షితిభృతి రహస్యేవ కథయేత్. 216

అయుక్త మితి. అజ్ఞేన సంపదున్మత్తేన, మూర్ఖ్యం రాజ్ఞాం ఆసృష్టి నైసర్గిక మితి భావః. విభునా రాజ్ఞా, అయుక్తం అనుచితంవా, యుక్తంవా యద్వాక్యం అభిహితం ఉక్తం, త దేత ద్వాక్యం, నిత్యం స్తుయాత్ సమ్యగుక్త మితి శ్లాఘేత. జడ మపి తస్య రాజ్ఞః గురుం వినుయాత్ స్తుయాత్. వివిత్సుః రాజ్ఞః అభిప్రాయం లుబ్ధం అలుబ్ధం వా వేత్తు మిచ్ఛు స్సన్, నిస్పృహస్య భావః నైస్స్పృహ్యం, కథ మపి సర్వథా, సభాయాం అభినయేత్ ప్రకటయేత్, రాజ్ఞాం శత్రుప్రాయత్వా త్ప్రవేశ ఏవ అన్యథా దుర్లభస్స్యా దితి భావః. క్షితిభృతి రాజ్ఞి, సంతుష్టే సతి, స్వానుసరణేనేతి శేషః. స్వస్యకార్యం ప్రయోజనం, రహస్యేవ కథయేత్. కదాచి త్ప్రత్యాఖ్యానేఽవమానస్య గోప్యత్వా దితి భావః.

అథ యమునానదీ వర్ణనమ్.

గ. (ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యేతి దూరతో విమాన మానయన్ సానందం సాంజలిబంధమ్.) 217

ఇతీతి. ప్రసక్తస్య ఘూర్జరదేశస్య దోషోద్ధారస్య అనుప్రసక్త్యా పురుషోత్తమాధమత్వనిరూపణేన, అలం పర్యాప్తం, ఇత్యుక్త్వా.

ప. కృష్ణాశ్లేషవిశేషితాసితరుచే! కాళింది! తుభ్యం నమః
కుంజేభ్య శ్శ్రితతావకాంబుకణికా పుంజేభ్య ఏషోఽంజలిః,
గోపీభ్యః [2]పరిలిప్సయా మురరిపో స్తేషు స్థితాభ్యో నతి
ర్నాథా యాభిరుపాసితాయ చ నమో వాకా నధీయీమహి. 218

కృష్ణేతి. శ్రీకృష్ణస్య ఆశ్లేషేణ జలక్రీడాదౌ సంబంధేన ఆలింగనేన చ విశేషితా బహుళితా అసితా రుచిః యస్యా స్తస్యా స్సంబుద్ధిః, హేకాళింది యమునే, కృష్ణాష్టమహిషీనాం అన్యత మేచ, తుభ్యం నమః. శ్రితాః సక్తాః తావకాంబుకణికా

1 మవధార్యతామ్. 2 గిరాతంచవినుయాత్. 3 పరిలిప్సయా.

పుంజా స్త్వదీయ జలకణరాశయో యై స్తైభ్యః, కుంజేభ్యః ఏషః అంజలిః నమస్కారః. మురరిపోః కృష్ణస్య, పరిలిప్సయా ఆలింగనేచ్ఛయా, తేషు కుంజేషు, స్థితాభ్యః గోపీభ్యః గోపాంగనాభ్యః, నతిః నమస్కారః. ఆభిః గోపీభిః, ఉపాసితాయ సేవితాయ, నమోవాక్యాన్ నమ ఇతి వాక్యాని, ఆధీయీమహి పునః పున రుచ్చరేమ.

[కృశానుః].

గ. కృతం సఖే! జారచోర[1]శిఖామణేః కృష్ణస్య జగదతిసంధాతు రనుసంధానేన. 219

కృత మితి. జారాణాం చోరాణాం చ శిఖామణేః, శ్రేష్ఠస్యేత్యర్థః. జగన్మాత్రస్య అతి సంధాతుః వంచకస్య, అత్యంతం సంధానం సంసృష్టిః పాలనం చ అతిసంధానం తిరోధానం తత్త్రయకర్తుశ్చ, అనుసంధానేన, కృతం, అల మిత్యర్థః.

గ. తథాహి.— 220

ప. లుంటిత్వా నవనీత మన్యసదనే లోలేక్షణో భక్షయన్
గోపీభిః [2]పరికృష్య మాతృసవిధం నీతో ముకుంద స్తయా,
'లుంటీ ర్మా నవనీత మిత్యభిహితోఽప్యేత ద్వ్యలుంటీః కి'మి
త్యుక్తో మానవనీత మేవ హృత మిత్యాగో జనన్యాం న్యధాత్.

లుంటిత్వేతి. అన్యసదనే పరగృహే,నవనీతం, లుంటిత్వా ముషిత్వా చోరయిత్వా, లోలేక్షణః చౌర్యాత్కాతరాక్షః, భక్షయన్, అత ఏవ పరికృష్య గోపీభిః, మాతుర్యశోదాయాః సవిధం సమీపం, నీతః, ఏషః ముకుందః కృష్ణః, నవనీతం మాలుంటీః నాపహర, మానవైర్నీతం నవనీతం లుంటీ రిత్యుక్తప్రకారం పూర్వం అభిహితోఽపి హేకృష్ణ! త్వం ఏతన్నవనీతం, కిం కుతః, వ్యలుంటీః హృతవానసి. ఇత్యుక్తప్రకారం తయా మాత్రా, ఉక్తస్సన్, తాం ప్రతి మానవనీత మేవ హృతం, నవనీతం మాహృత మితి చ. ఇత్యుక్తప్రకారేణ, ఆగః అపరాధం, జనన్యాం మాతరి, న్యధాత్ నిహితవాన్.

గ. కించ. 222

ప. అంసే సలీల మధిరోప్య శుకం స్వహస్తా
ద్గోప్యా భయాకులదృశః కుతుకీ ముకుందః,
అంసం గతం శుక మిహాపన యేతి వాచం
తస్యా నిశమ్య స తదంశుక మాచకర్ష. 223

1 శిరోమణేః. 2 పరిగృహ్య.

అంస ఇతి. స కృష్ణః, స్వహస్తా చ్ఛుకం కంచిత్ భయాకులదృశః గోప్యాః కస్యా శ్చి దంసే భుజాగ్రే, సలీలం యథా తథా, అధిరోప్య నిధాయ, అంసం భుజాగ్రం గతం, శుకం - అం ఇత్యక్షరేణ సంగతం శుకం అంశుకం వస్త్రంచ, ఇహ ఇదానీం, అపనయ నిస్సారయ, ఇత్యుక్తప్రకారః, తస్యాః గోప్యాః, వాచం నిశమ్య, తథా కరో మీత్యుక్త్వా, త త్పూర్వోక్తం అంశుకం, అం విష్ణుం ప్రతి శుకం విష్ణుకీర్తనశుకం చ, ఆచకర్ష అపహరతి స్మ.

గ. అపిచ. 224

ప. నీత్వా రాధికయా నిశాం మురరిపుః ప్రాత ర్గృహా నాగత
స్త్వం మా భూ రపరాధికః [1]పున రితః ప్రోక్తోఽపి పూర్వం మయా,
కస్మాదేవ మభూ రితి [2]శ్రితరుషా నిర్భర్త్సితో [3]నీలయా
త్వద్వాచైవ సరాధికోఽహ మితితాంవ్యామోహాయ న్మాయయా.

నీత్వేతి. రాధికయానామ గోప్యా సహ, నిశాం 'అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా'. నీత్వా, యావతీం రాత్రిం తా ముపభుజ్యే త్యర్థః. ప్రాతః గృహాన్ ప్రత్యాగతః, 'గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవే' త్యనుశాసనాత్ బహుత్వే పుంస్త్వం. మురరిపుః శ్రీకృష్ణః, త్వం పునః, అపరాధః అస్యాస్సంభోగరూపః అస్యా స్తీతి అపరాధీ స ఏవ అపరాధికః- అపగతా రాధికా యస్మా త్సః అపరాధిక ఇతి చ, మా భూః. ఇ త్యుక్తప్రకారం, పూర్వం మయా ప్రోక్తోఽపి సన్, కస్మా త్కారణాత్, ఏవం అపరాధికః, ఇత్యుక్త్వా, శ్రిత రుషా గృహీతకోపయా, నీలయా దేవ్యా, నిర్భర్త్సితః తర్జితస్సన్, మాయయా అఘటిత ఘటనాపటీయస్యా ఉపలక్షితః. హేనీలే! తవ వాచైవ అపరాధికో మాభూ రిత్యాకార కయా, అహం సరాధిక ఇతి, తాం నీలాం, వ్యామోహాయత్.

[విశ్వావసుః].

గ. వయస్య మైవం వాదీః స హి పరమపావనః సకలజగదంహస్సం హారణకృతే కృతావతారో వందారుజనానందనో యదునందనో నిం దాపదవీదవీయాన్. 226

వయస్యేతి. హి యస్మాత్, పరమపావనః, సకలస్య జగతః అంహసాం పాపానాం, సంహారణకృతే నివారణార్థం, కృతావతారః, వందారూన్ నమస్కర్తౄన్ జనానా నందయతీ త్యానందనః, తతః కారణా త్సః, నిందాయా ఏవ పదవ్యాః మార్గస్య దవీయాన్ దూరే వర్తమానః.

1. పున రితి. 2 కృతరుషా. 3 లీలయా.

అవ. నను న వాఙ్మాత్రేణార్థసిద్ధి రత ఆహ—

ప. అసత్క్షయార్థాభ్యుదయస్య యస్య
జగు శ్చరిత్రం జగతః పవిత్రం,
పునః పరస్మై పురుషాయ తస్మై
సమస్త [1]నమ్యాయ నమ స్తనోమి. 227

అసదితి. అసతాం పాపానాం క్షయార్థః అభ్యుదయః అవతారః యస్య తస్య, యస్య, చరిత్రం చౌర్యాది, జగతః పవిత్రం జగుః కథయంతి స్మ, పండితా ఇతి శేషః. సమస్తై ర్నమ్యాయ నమస్కర్తు మర్హాయ, తస్మై పరస్మై పురుషాయ. నమః నతిం పునః, తనోమి కరోమి. ఉపేంద్ర.

గ. అస్య ఖల్వత్యద్భుతం చారిత్ర మాకర్ణ్యతామ్. 228

ప. చోరస్యచౌర్యం జగతిప్రసిద్ధం చౌర్యస్యచౌర్యం నతుదృష్టపూర్వం,
[2]చౌర్యాణికార్యాణిబతశ్రుతాని కృష్ణస్యముష్ణంతితమాంతమాంసి.

చోరస్యేతి. చౌర్యం జగతి చోరస్య ప్రసిద్ధం, చౌర్యం తు నదృష్టపూర్వం, కదాపి న దృష్ట మిత్యర్థః. కృష్ణస్య చౌర్యాదీని కార్యాణి శ్రుతాని సంత్యేవ న తు దృష్టాని, తమాంసి పాపాని, ముష్ణంతితమాం అతిశయేన చోరయంతి, బతేత్యాశ్చర్యే. 'స్తేయం హారే ర్హరతి యన్నవనీతచౌర్య' మిత్యాద్యాగమాదితి భావః.

ప. చిత్రం చిత్రం జృంభితే కృష్ణమేఘే
కం సం ప్రాప్తా ప్రాపలోపం సమృద్ధిః,
ఆసీ ద్వ్యక్తం హా నిదాఘప్రశాంతిః
హంసో హింసాం మానసే కీర్తి రుత్థా. 230

చిత్రమితి. కృష్ణే నీలే మేఘే-కృష్ణ ఏవ మేఘః తస్మిన్నితిచ, జృంభితే సతి, హేత్యానందాభిలాషక శ్శబ్దః. నిదాఘస్య ఘర్మస్య గ్రీష్మర్తో ర్వా ప్రకర్షేణ శాంతి ర్నాశః, హానిదస్య అఘస్య నామాసురస్య ప్రశాంతిశ్చ, ఆసీదితి యత్, హంసః పక్షీ అసురశ్చ హింసాం మానసే ప్రాప్తవా నితి యత్, వార్షికావసరస్య హంసహింసాకరణత్వం ప్రసిద్ధం. కీర్తిః పంకః యశశ్చ 'కీర్తి ర్యశసి కర్దమ' ఇతి విశ్వః. ఉత్థా జాతేతి చ యత్, తత్సర్వం యుక్త మేవ. కింతు, కం ఉదకం సంప్రాప్తా సమృద్ధిః - కంసం నామాసురాంశం రాజానం ప్రాప్తేతి చ, లోపం నాశం ప్రాపేతి చ యత్, తచ్చిత్రం చిత్రం అత్యంతాశ్చర్యం, శ్లోకద్వయేఽపి విరోధాభాసః. అత్రశ్లేషానుప్రాణిత ఇతి భేదః.

---

1 రమ్యాయ. 2 చౌర్యాద్యకార్యాణి.

గ. [1](పున స్సభ క్త్యుత్సేకం భగవ న్త ముద్దిశ్య.) 231

ప కంసం ధ్వంసయతే మురం తిరయతే హంసం తథా హింసతే
బాణం క్షీణయతే బకం లఘుయతే పౌణ్డ్రం పరం లుంపతే,
భౌమం క్షామయతే బలా ద్వలభిదో [2]గర్వం పరాకుర్వతే
క్లిష్టం శిష్టగణం ప్రణమ్ర మవతే కృష్ణాయ తుభ్యం నమః. 232

కంస మితి. కంసాదిభౌమాంతాః అసురాః, ధ్వంసయతఇత్యాది పరాకుర్వత ఇత్యంతం చతుర్థ్యంతానాం నాశయత ఇత్యర్థః. భూమే రపత్యం భౌమః నరకాసురః, క్లిష్టం దుష్టైః పీడితం, ప్రణమ్రం ప్రణతం, శిష్టగణం అవతే రక్షమాణాయ, తుభ్యం నమః.

నారాయణసృష్టనానావస్తువర్ణనమ్.

గ. ([3]ఇతి విమానం సుదూర మానయ న్వనజనపదసరిద్గిరిప్రభృతీ నవేక్ష్య సవిస్మయ మీశ్వర ముద్దిశ్య.) 233

ఇతీతి. వనాని దండకాదీని, జనపదాః మహారాష్ట్రాదయః, సరితో నర్మదాదయః, గిరయో వింధ్యాదయః, ఈశ్వరం స్రష్టారం.

ప. కత్యోషధీః కతి తరూ న్[4]కతి వా మహీధ్రా
న్కత్యంబుధీ న్కతి నదీః కతి పుంస ఏతా న్,
కత్యంగనా స్త్వ మసృజః కతి నాథ దేశా
న్మన్యే తవైష మహిమా న హి మాతి బుద్ధౌ. 234

కతీతి. హేనాథ జగత్స్రష్టః! త్వం కతి కియతీః, ఓషధీః లతాసస్యాదీః ఫలపాకాంతాః, అసృజః సృష్టవా నసి, ఇదం ప్రతిద్వితీయాంతం యోజ్యం, హేధాతః స్రష్టః బ్రహ్మన్! తవ సంబంధీ, ఏషః మహిమా సామర్థ్యం, మమ బుద్ధౌ న మాతి న మిళతి. హిఖల్వర్థే, అప్రమేయత్వాదితి భావః.

అథ మహారాష్ట్రవర్ణనమ్.

గ. (ఇత్యన్యతో గచ్ఛ న్పురతోఽవలోక్య సబహుమానం) 235

1 క్వచిన్నాస్త్యేతత్. 2 దర్పం నిరాకుర్వతే. 3 సబహుమానం. 4 కతి నో,

ప. మహారాష్ట్రాభిఖ్యో మధురజలసాంద్రో నిరుపమప్రకాశో
దేశోఽయం సురపురనికాశో విజయతే,
గృహస్థా యత్రామీ గుణజలధయః కేఽపి విభవై
స్సమృద్ధా శ్శ్రద్ధాతో ముహు రతిథిపూజాం విదధతే. 236

మహారాష్ట్రేతి. మధురజలసాంద్రః నిరుపమప్రకాశః, అతఏవ సురపురనికాశః స్వర్గతుల్యః, మహారాష్ట్రాభిఖ్యః అయందేశః, 'అభిఖ్యా నామశోభయో'రితి కోశః. విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే. యత్ర మహారాష్ట్రదేశే, విభవై స్సమృద్ధాః గుణజలధయశ్చ, అత ఏవ కేఽపి అనిర్వచనీయమహిమానః, ఐశ్వర్యమత్తేషు గుణలేశస్యాపి శశవిషాణప్రాయత్వా దితి భావః. అమీ గృహస్థా నామబ్రాహ్మణాః, మహారాష్ట్రాః, అతిథీనాం పూజాం శ్రద్ధాతః శ్రద్ధయా, ముహు ర్విదధతే కుర్వతే.

[కృశానుః].

గ. సఖే! కిం ప్రాక్కాలికమ్ చారిత్ర మధునా [1]కథయసి? అధునా కిల కలి[2]మాలిన్యా దీదృశీ రీతి రేతద్దేశవాసినా మాసీత్. 237

సఖఇతి. ప్రాక్కాలః కృతయుగాదికః తద్భవం ప్రాక్కాలికం.

గ. తథాహి. 238

ప. అపారై ర్వ్యాపారై రహ రహ[3]ర్నయంతో దశదిశా
స్వథ స్నాతా స్సంధ్యాం విదధతి న జాతు స్వసమయే,
త్యజంత స్స్వాం వృత్తిం ద్విజకుల[4]భవా గ్రామగణకీ
భవంతో హంతామీ కథ మపిచ జీవంతి బహవః. 239

అపారై రితి. ఇహ మహారాష్ట్రే, బహవోఽమీ గృహస్థాః, అపారై రనంతై ర్వ్యాపారై రాత్మీయై ర్గ్రామీయై శ్చ, దశదిశాసు గ్రామ్యాసు,న తు గృహే. అహః, 'అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా' సర్వం దివస మిత్యర్థః. నయంతః యాపయంత స్సంతః, అథ సాయంకాలే, స్నాతాస్సంతః, సంధ్యా స్త్రిస్రః, విదధతి. జాతు కదాచిదపి, స్వసమయే యథాసమయం, సంధ్యాః నవిదధతి, నానుష్ఠాస్యంతీ త్యర్థః. కించ—స్వాం స్వీయాం వృత్తిం యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహాత్మికాం, జీవికాం, త్యజంతః, ద్విజకులభవా అపి కేచనామీ గ్రామేషు గణకీభవంతః ఆయవ్యయ లేఖకీ భవంత స్సంతః, అతఏవ కథమపి, అతినీచవృత్త్యేత్యర్థః. జీవంతి.

గ. కించ. 240

1 కలయసి. 2 మాహాత్మ్యాత్. 3 నయంతోఽశనదశాసు. 4 భువాం.

ప. ఉపనయనవివాహౌ వృత్సవైకప్రధానౌ
కలివిభవత ఏషాం కాలభేదాన[1]భిజ్ఞౌ,
[2]విజహాతి న కదాచి ద్వేద పాఠైకయోగ్యే
వయసి చ [3]యవనానీవాచనాభ్యాస మేతే. 241

ఉపనయనేతి. కలేః కలియుగస్య విభవతః మాహాత్మ్యాత్, ఉపనయనవివాహౌ కాలస్య భేదః విధిచోదిత కాలస్యవిశేష స్తస్య న విద్యతే అభిజ్ఞా విజ్ఞానం యయోస్తౌ, త్రిచతురాదివార్షికా విత్యర్థః. అతఏవ ఏషాం గృహస్థానాం ఉత్సవః ఏకం ముఖ్యం ప్రధానం ప్రయోజనం యయో స్తథోక్తౌ, భవతః, ద్వా వపి విధివ న్నకృతౌ భవత ఇతి యావత్. కించైతే వేదస్య పాఠే అధ్యయనే విషయే ఏకం యథాతథా యోగ్యే,వయసి యౌవనే, యవనాన్యాః యవనానాం లిపేః వాచనస్య అధ్యయనస్య అభ్యాసం పౌనః పున్యేన పఠనం, కదాచిదపి న విజహాతి న త్యజంతి.

గ. అపి చ. 242

ప. అజ్ఞానా మవిరామలౌకికవచోభాజా మమీషాం పునః
మంత్రోచ్చారణ ఏవ పర్యవసితం మౌనవ్రతం కర్మసు,
గ్రామాయవ్యయలేఖనేన నయతాం కాలా నశేషా నహో!
పారంపర్యత ఈదృశా మిహ నృణామ్ బ్రాహ్మణ్య మన్యాదృశమ్.

అజ్ఞానామితి.అజ్ఞానా మత ఏవ అవిరామం యథాతథా లౌకికవచాంసి దేశభాషావాక్యాని భజంతీతి తద్భాజాం, అమీషాం గృహస్థానాం సంబంధిషు కర్మసు,మౌనవ్రతం, మంత్రస్య తత్కర్మాంగస్య ఉచ్చారణ ఏవ పర్యవసితం సమాపితం. అన్యథా తదుచ్చారణానుపపత్తే రితి భావః. గ్రామస్య ఆయవ్యయౌ ఆదాయవ్యయౌ తయో ర్లేఖనేన, అశేషాన్ కాలాన్ నయతాం పారంపర్యతః వంశానుపూర్వ్యతః, ఈదృశాం గ్రామగణకానాం, ఇహ మహారాష్ట్రే, నృణాం గృహస్థానాం, బ్రాహ్మణ్యం అన్యాదృశం, శూద్రత్వప్రాయ మేవేత్యర్థః.

గ. అన్యచ్చ. 244

ప. కుతుకః పూర్వైర్య్యవన[4]నృపతేః భృత్యకృత్యాని కర్తుమ్
విక్రీణీతే వపు రపి నిజమ్ వేతనై రేత దాస్తామ్,
విప్రో భూత్వా ప్యహహ గణనానైపుణై ర్వంచయిత్వా
స్వర్ణస్తేయం రచయతి పునః స్వామినాం పోషకాణామ్. 245

1 భిజ్ఞాః. 2 విదధతి. 3 యవనానాం. 4 వితతేః.

కుక్షేరితి. అయం గృహస్థః, విప్రో భూత్వా బ్రాహ్మణ స్సన్నపి, అహహేత్యతి. ఖేదే. కుక్షేః పూర్త్యై ఉదరపూరణాయ, యవనన్నృపతేః భృత్యకృత్యాని కర్తుం, నిజం స్వీయం వపురపి, కిముతాన్యత్. వేతనైః భృతిభిః, విక్రీణీతే విక్రయం కరోతీతి యత్, ఏతత్ ఆస్తాం తిష్ఠతు. గణనానైపుణైః సంఖ్యాయాం కౌశలైః, వంచయిత్వా ప్రతార్య, పోషకాణాం, కిముతాన్యేషాం. స్వర్ణస్య ధనస్య స్తేయం రచయతి కరోతి. అహహ ! స్వామిద్రోహస్య మహానరకహేతుత్వా దితి భావః.

గ. అహో బత! కలిమహిమ్నా సదసద్వివేకవైధుర్య మఖిలజనానామ్.

అహో ఇతి. వైధుర్యం రాహిత్యం.

ప యే ముష్ణంతి నిశి ప్రవిశ్య భవనం యే వా బలా [1]త్కాననే
నైతే స్వామిధనం హరంతి నను తా న్నిందంతి చోరా [2]ఇతి,
సద్యో హంత హరంతి పోషకధనం సంఖ్యాం విపర్యస్య యే
కష్టం తా నపి వంచకా నిహ పురస్కుర్వంతి సర్వే జనాః. 247

య ఇతి. యే జనాః, నిశి భవనం ప్రవిశ్య ముష్ణంతి, యే వా కాననే బలాద్దివా -పి ముష్ణంతి, ఏతే ఉభయే, స్వామినః పోషకస్య ధనం న హరంతి న ముష్ణంతి. తథా తానుభయాన్ చోరా ఇతి నిందంతి. నన్వితి ప్రశ్నే. లోకా ఇతి శేషః. యేఽమీ ృహస్థాః, సంఖ్యాం ఆయవ్యయగణనాం, విపర్యస్య పోషకస్య ధనం సద్యో హరంతి. ం హంతేత్యాశ్చర్యే. వంచకాన్ స్వామిద్రోహిణోఽపి, తానిహలోకే, సర్వే జనాః, ురస్కుర్వంతి మానయంతి. కష్టం, అన్యాయ్యమిత్యర్థః.

ి. అయం ఖలు అనుపమో దేశ ఇత్యదుక్తం యుక్త మేవ,
యదత్ర స్వల్పేనాపి [3]యత్నేన మహతీ ప్రతిష్ఠా సిధ్యతి. 248

ఆయ మితి. యత్నేన ప్రయాసేన.

. వేదవ్యాస స్స [4]ఇహ దశ యో వేద వేదాక్షరాణి
శ్లోకం త్వేకం పరిపఠతి యః స స్స్వయం జీవ ఏవ,
ఆపస్తంబ స్స కిల కలయే త్సమ్యగౌపాసనం యః
కష్టం శిష్టక్షితికృతికలా కార్శ్య మృచ్ఛంతి విద్యాః. 249

వేదేతి. ఇహ దేశే, యో విప్రః, దశ వేదాక్షరాణి, వేద అధీతవాన్, స వేద ్యాస ఏవ. భవతీతి పాదత్రయేఽపి యోజ్యం. యస్త్వేకం శ్లోకం పరిపఠతి, సః స్వయం ాక్షాత్ జీవః బృహస్పతి రేవ. యః ఔపాసనం అగ్నికార్యం, సమ్యక్కలయేత్,

1 కాననం. 2 ఇవ. 3 యజ్ఞేన. 4 నవ దశ.

సః ఆపస్తంబః. కిలేత్యవధారణే. శిష్టానాం క్షతిం హానిం కరోతీతి తత్కృతి, కలియుగే, విద్యాః కార్శ్యం క్షీణత్వం, ఋచ్ఛంతి ప్రాప్నువంతి. కష్టం.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! [1]భూసురే ష్వేవం దోష ముద్ఘోషయసి. 250

ప. అత్రాపి సంతి బహవః కలితాగ్నిహోత్రా
శ్శాస్త్రార్థబోధకుశలాః కిల శాంతిమంతః,
అంతర్ముఖా స్సతత మాత్మవిదో మహాంతః
నిర్ధూతబాహ్యవిషయా నిగమాధ్వనిష్ఠాః 251

అత్రేతి. అత్ర మహారాష్ట్రే దేశేఽపి, గృహస్థేష్వపీతి వా, బహవో బుధాః, శాస్త్రాణాం కర్మకాండానాం అర్థబోధే కుశలాః, అతఏవ నిగమాధ్వని వేదోక్తకర్మణి నిష్ఠా ఆసక్తిః యేషాం తే, అతఏవ కలితాగ్నిహోత్రాః, అగ్నిహోత్రపదం దర్శపూర్ణమాసాదీనా ముపలక్షకం. కించ అంతః దహరాకాశస్థం జ్యోతి స్తత్ప్రతిముఖాః అభిముఖాః, దహరోపాసకా ఇతి యావత్. అతఏవ సతతం ఆత్మానం స్వస్వరూపం విందంతి సాక్షాత్కుర్వంతీతి తద్విదః నిర్ధూతబాహ్యవిషయాః శబ్దాదివిషయవిరక్తాశ్చ, సంతి. కర్మిణో జ్ఞానినశ్చ ద్వయేఽప్యత్ర సంతీ త్యర్థః.

గ. అన్యచ్చ. 252

ప. [2]శుచీభూతా స్స్నానై [3]శ్శ్రుతిహితపురాణోక్తనియమా
దపూతానాం స్పర్శానవహితహృదోఽమీ విజహతః,
సురాభ్యర్చాం కృత్వా శుచికృత మదం త్యన్న మనఘం
మహారాష్ట్రే దేశే విలసతి మహా నేష హి గుణః. 253

శుచీభూతా ఇతి. స్నానైః శుచీభూతాః పవిత్రీకృతాః, శ్రుతీనాం హితైః తదుక్తార్థప్రతిపాదకైః పురాణైః శైవవైష్ణవైః ఉక్తాత్ నియమాత్ ఆచారాత్, అవహితహృదః అప్రమత్తచిత్తాః, అత ఏవ అమీ గృహస్థాః, అపూతానాం అస్పృశ్యానాం, స్పర్శాన్ విజహత స్సంతః, శుచిభిః జనైః కృతం పక్వం, అతఏవ అనఘం అన్నం, సురాణాం ఆదిత్యాదీనాం, అభ్యర్చాం కృత్వా, దేవేభ్యో నివేద్యే త్యర్థః. అదంతి భుంజతే, ఏష ఉక్తవిధః, మహాన్ గుణః. మహారాష్ట్రే దేశే, హి ఏవార్థే. విలసతి, నాన్యత్రే త్యర్థః.

1 భాసురేషు భూసురేషు. 2 శుచీభూత్వా. 3 శ్రుతహితపురాణాశ్చ.

గ. కించ. 254

ప. చమూనియమనేన వా జనపదాధికారేణ వా
ద్విజవ్రజ ఉపవ్రజన్ ప్రభుపదం మహారాష్ట్రజః,
న వృత్తి మిహ పాలయే ద్యది ధరాసురాణాం తతో
భవే ద్యవన [1]వేష్టితం భువన మేత దబ్రాహ్మణమ్. 255

చ మిత్వితి. మహారాష్ట్రజః ద్విజవ్రజః బ్రాహ్మణసమూహః, చమ్వాః సేనాయాః నియమనేన ఆధిపత్యేన వా, జనపదస్య దేశస్య అధికారేణవా, ప్రభుపదం ప్రభుత్వం, ఉపవ్రజన్ ప్రాప్నువన్సన్, ధరాసురాణాం బ్రాహ్మణానాం, వృత్తిం బ్రాహ్మణ్యం, ఇహ మర్త్యలోకే, న పాలయేద్యది, యవనై ర్వేష్టితం ఉపక్రాంతం, ఏతద్భువనం మర్త్యలోకః, అబ్రాహ్మణం భవేత్. యవన బ్రాహ్మణయో ర్జన్మవిరోధా దితి భావః.

గ. యచ్చ దోషాంతరం భాషితం భవతా తదశేష మపి సాధు జనోపకారేణ [2]పరిహార్యతే 256

యదితి. దోషాంతరం వేదవిద్యాం విహాయ యవనవిద్యాభ్యాసాదిరూపం.

ప. అలంమఙ్క్షుసంహర్తుమంహస్సహస్రంసఏకోఽపివిప్రప్రవేకోపకారః,
కఠోరః కుఠారః కిలైకోఽపి తిగ్మో వినిర్భేత్తుమీష్టే విషద్రూ ననేకాన్.

అల మితి. సః ప్రసిద్ధః, ఏకోఽపి, విప్రప్రవేకస్య బ్రాహ్మణోత్తమస్య ఉపకారః మహారాష్ట్రజకృతః, 'ప్రవేకానుత్తమోత్తమాః' ఇతికోశః. అంహసాం సహస్రం మంక్షు సత్వరం, సంహర్తుం అలం సమర్థః, కఠోరః దృఢః, తిగ్మః తీక్ష్ణః, ఏకోఽపి కుఠారః, అనేకాన్ విషద్రూన్, వినిర్భేత్తుం ఈష్టే శక్నోతి కిల. భుజంగప్రయాతమ్.

[కృశానుః].

గ. [3]అస్త్వేవ మథాపి అత్రత్యానాం ఆద్యేతరవర్ణానాం పున [4]రతి దుస్సహం చేష్టితమ్. 258

అస్త్వితి. అత్రత్యానాం ఏతద్దేశభవానాం ఆద్యాత్ బ్రాహ్మణకులాదితరేషాం వర్ణానాం క్షత్రియాదీనాం, చేష్టితం కర్మ, అతిదుస్సహం అత్యంతలోకపీడాకరం.

గ. పశ్య. 259

ప. దేశేదేశే లంపటాః పర్యటంతో
భంజంభంజం బ్రాహ్మణాదీ నశేషాన్,

1 చేష్టితం. 2 పరిహీయతే. 3 అస్త్యేవ మపి. 4 రపి.

హారంహారం హంత సర్వస్వ మేషాం
పాపా ఏతే స్వోదరం పూరయంతి. 260

దేశేదేశ ఇతి. లంపటా పరద్రవ్యాపహారలాలసాః,అత ఏవ పాపా ఏతే అత్రత్య క్షత్రియాదయః, దేశేదేశే ప్రతిదేశం, పర్యటంతస్సంతః,బ్రాహ్మణాదీన్ అశేషాన్వర్ణాన్, భంజంభంజం భక్త్వాభక్త్వా, ఏషాం బ్రాహ్మణాదీనాం, సర్వస్వం నిఖిలధనం, హారం హారం హృత్వాహృత్వా, స్వేషాం ఉదరం పూరయంతి. హంతేతి ఖేదే.

[విశ్వావసుః.]

గ. [1]సత్య మేవ. తథాపి ఏతేషాం చేష్టితం సహనీయమ్. 261

తథాహి,—

ప. మాయా [2]చుంచుతయా భయావహగతిః ప్రత్యర్థిపృథ్వీభుజాం
మాహారాష్ట్రభటచ్ఛటా రణపటుర్నో [3]పర్యటత్యేవ చేత్,
దేవబ్రాహ్మణవర్గనిగ్రహకృతో దేశాం స్తురుష్కా ఇమే
నిష్ప్రత్యూహమనోరథా వితనుయు [4]ర్నిర్దేవభూమీసురాన్.262

మాయేతి. రణే పటుః మహారాష్ట్రే భవానాం మాహారాష్ట్రాణాం భటానాం ఛటా సమూహః, మాయయా ప్రసిద్ధత్వేన మాయాచుంచుతయా హేతునా, 'తేన విత్త'ఇత్యాదినా చుంచుప్రత్యయః. ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం పృథ్వీభుజాం తురుష్కనృపాణాం, భయావహగతి స్సతీ, నోపర్యటత్యేవ చేత్, దేవానాం దేవస్థలానాం బ్రాహ్మణానాంచ వర్గస్య నిగ్రహం కుర్వంతీతి తత్కృతః, ఇమే తురుష్కాః, నిష్ప్రత్యూహాః నిర్విఘ్నాః మనోరథాః వక్ష్యమాణవిషయాః యేషాం తథోక్తా స్సంతః, దేశాన్ సర్వాన్, నిర్దేవ భూమీసురాన్, వితనుయుః కుర్యు రేవ.

గ. తతశ్చ. 263

తతః ఉక్తోపద్రవా ద్ధేతోశ్చ.

ప. దేవక్షోణీసురహితకృతే దారితమ్లేచ్ఛపఙ్క్తే
ర్మహ్యాం సహ్యా కథమపి మహారాష్ట్రయూథస్య చేష్టా,
వ్యాధి వ్యూహ [5]ప్రతిహతికృతాం వ్యక్త ముగ్రౌషధానాం
కాయారోగ్యప్రణయిహృదయే కాటవం మర్షణీయం. 264

దేవేతి. దేవక్షోణీసురాణాం ఉభయేషాం, హితకరణార్థం హితకృతే, కృచ్ఛబ్దః భావే క్విబంతః. దారితమ్లేచ్ఛపఙ్క్తేః మహారాష్ట్రయూథస్య, చేష్టా, కథమపి అతిప్ర

1 సత్యమేవ మథాపి మహనీయమేవ తేషామేవంచేష్టితమ్. 2 చంచుతయా. 3 పర్యటాట్యేత. 4 నిర్వేద. 5 ప్రతికృతి.

యాసేన, మహ్యం సహ్య సహనీయా, జనై రితి శేషః. కాయస్య శరీరస్య ఆరోగ్యే ప్రణయి ప్రేమయుక్తం హృదయం యేషాం తైః, రోగిభిః వ్యాధివ్యూహస్య రోగ సమూహస్య, ప్రతిహతికృతాం నాశకారిణాం, ఉగ్రాణాం తీక్ష్ణానాం ఔషధానాం, వ్యక్తం ఉల్బణం, కాటవం కటుత్వం, మర్షణీయం సహనీయమ్.

అథ అంగవంగాదిదేశ వర్ణనమ్.

(ఇ త్యన్యతో విమానం గమయ న్నగ్రతో దృష్ట్వా.) 265

గ. కఇమేబహవస్సమవేతామానుషామార్గాన శేషానప్యశూన్యయంతి?

క ఇతి. సమవేతా స్సంఘీభూతా స్సంతః, అశేషాన్ సర్వదేశీయాన్, మార్గా నపి అశూన్యయంతి సంకటీకుర్వంతి. ఇమే కే?

(నిపుణం నిరూప్య సశ్లాఘం.) 267

నిపుణమితి. నిరూప్య పరీక్ష్య.

ప. అంగా న్వంగాన్కళింగా నథమగధకురూన్ కోసలాన్ కేకయాన్వా
కాశ్మీరాన్ కుంతలాన్వా యవనజనపదాన్ కించ పాంచాలదేశాన్,
నేపాళా న్వా కతిచ కృతినః పాండ్యతుండీర[1]దేశాన్
కర్ణాటాన్ గౌడలాటాన్ పరగతిఘటనాలంపటాః [2]పర్యటంతే. 268

అంగానితి. కృతినః, అతఏవ పరస్మిన్ లోకే గతే స్స్వాఖ్యస్య ఘటనాయాం లంపటాః, కతిచన కేచి ద్వైరాగిణః, అంగాదయః దేశవిశేషాః తాన్, పర్యటంతే తీర్థయాత్రార్థ మితి భావః. స్రగ్ధరా.

[కృశానుః].

గ. అయే కి మేతా న్నిందనీయా[3]నభినందసి? 269

ప. నానాజాతిభవా ఇమే కలిబలా దేకీభవంతో నరా
వైరాగ్యాభినయం చిరా ద్విదధతో వర్ణాశ్రమత్యాగినః,
నిర్ధూ[4]తానఘవైదికప్రణమనా నిష్కించనా వంచనా
దక్షా దిక్షు విదిక్షు కుక్షిభృతయే భిక్షాటనం కుర్వతే. 270

నానేతి. నానాజాతిభవా అపి, కలే ర్బలా న్మాహాత్మ్యా దేకీభవంతః, అతఏవ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం కులధర్మాణాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాద్యుచిత ధర్మాణాం త్యాగః ఏషా మస్తీతి త్యాగినః, చిరా ద్వైరాగ్యస్య, అభినయం ప్రకటనం, విదధతః, అతఏవ నిర్ధూతం త్యక్తం అనఘానాం వైదికానాం ప్రణమనం నమస్కారః యై స్తే,

1 చోలాన్. 2 పర్యటంతి. 3 దభినందసి. 4 తాఖిల.

నిష్కించనాః దరిద్రాః, అతఏవ ఇమే నరాః వైరాగిణః, పంచనాయాం పరప్రత్యా ణాయాం దక్షాస్సంతః, కుక్షేః భృతయే పూరణాయ, దిక్షు విదిక్షు అవాంతరదిశాసుచ, భిక్షార్థ మటనం కుర్వతే.

గ. కించ. 271

ప. విమలచరితా విశ్వామిత్రాదయః పరమర్షయో
బహుభి రతులైః బ్రాహ్మణ్యం య త్తపోభి రుపార్జయన్,
త దిహ జహతో జన్మ ప్రాప్తం త్రయీవిముఖే ష్వమీ
ష్వహహ కతిచి త్పాషండేషు ప్రవిశ్య హతా జనాః. 272

విమలేతి. విమలచరితాః విశ్వామిత్రాదయః పరమర్షయః, బహుభి రతులై ర్దుష్కరై స్తపోభిః, యద్బ్రాహ్మణ్య ముపార్జయన్, ఇహ లోకే, జన్మనైవ, న తు తపోభిః. ప్రాప్తం, తద్బ్రాహ్మణ్యం, జహతః కతిచిత్, త్రయీవిముఖేషు వేదబాహ్యేషు, పాషండేషు, శ్రౌతస్మార్త భ్రష్టేషు, అమీషు వైరాగిషు, ప్రవిశ్య, తైరేకీభూయేత్యర్థః. హతాః, భ్రష్టా ఇత్యర్థః. అహహ.

[విశ్వావసుః].

గ. [1]కథ మరే హరే ర్భక్తేషు విరక్తే ష్వ ప్యమీషు[2]సన్నహ్యసి.

కథమితి. సన్నహ్యసి ఉద్యుక్తో భవసి, దూషయితు మితి శేషః.

ప. దోషేభ్యో నైవ భేతవ్యం దృఢా చే ద్భక్తి రచ్యుతే,
తిమిరేభ్యో న హి భయం దీప శ్చే ల్లభ్యతే మహాన్. 274

దోషేభ్య ఇతి. అచ్యుతే భగవతి శ్రీకృష్ణే, దృఢా భక్తిరస్తి చేత్, దోషేభ్యః ఉక్తేభ్యో, న భేతవ్యం భయం న కార్య మేవ. మహాన్ దీపః లభ్యతే చేత్ తిమిరేభ్యః భయం నాస్తి హి. ప్రతివస్తూపమాలంకారః.

గ. కించ. 275

ప. దుఃఖం చ జన్మదురితం చ దృఢా మవిద్యాం
హా హంత హంతి పరమా హరిభక్తిరేకా,
ఏకోఽపి రాఘవశరః కిల స ప్త[3]సాలాన్
శైలం రసాతల మపి త్వరయా బిభేద. 276

దుఃఖమితి. పరమా దృఢా, హరిభక్తిః ఏకైవ అవిద్యాం అజ్ఞానం రాఘవస్య శ్రీరామస్య, శరః ఏకోఽపిసన్ సప్తసాలాన్ శైలం తదాశ్రయం, రసాయాః తదాశ్రయభూమేః తలం ప్రదేశ మపి, త్వరయా బిభేద కిల. హా హంతే త్యుభయత్రాశ్చర్యే.

1 కిమరే. 2 క్వచిదపి విదూషయితుం సన్నహ్యసి. 3 తాలాన్,

గ. అపిచ. 277

ప. ధునోతి నిబిడం తమః పరిలునాతి పాపాటవీం
తనోతి చ మనోరథా నుపచినోతి నానోత్సవాన్,
ఆసక్తి చ పునఃపున ర్ననుమన స్సుధానిర్ఝరై
ర్వ్యనక్తి పరిపక్త్రిమం వృషగిరీశభక్తి శ్శుభం. 278

ధునోతీతి. వృషగిరిః వేంకటాచలః తస్యేశః శ్రీనివాసః తస్మిన్ భక్తిః వృషస్య గిరిః నందికేశ్వరానుజః పర్వతః శ్రీశైలః తస్యేశే మల్లికార్జునే భక్తి రితి చ, వృష ఇవ గిరిః ధవళశైలః కైలాసః-వృషః గిరి రివ శైలోన్నతవృషభ ఇత్యాదయః బహుధా వ్యుత్పత్తయః అస్మి న్నర్థే హ్యుపపాద్యా ఇత్యపి ప్రాహుః. భక్తిః సర్వత్ర కర్త్రీ. నిబిడం తమః అజ్ఞానం, ధునోతి వారయతి. పాపాటవీం పరిత స్సమూలం, లునాతి ఛినత్తి. మనోరథాన్ కామాన్, తనోతి విస్తారయతి. నానోత్సవాన్ ఉపచినోతి వర్ధయతి. మనః సుధానిర్ఝరై రమృతప్రవాహైః, పునఃపునః ఆసక్తి సంయోజయతి. శుభం ప్రాక్తనం కర్మ, పరిపక్త్రిమం ఫలాభిముఖం, వ్యనక్తి స్ఫుటయతి. నన్వితామంత్రణే. అత్ర అనేక క్రియాసముచ్చయాత్ సముచ్చయాలంకారః.

గ. కిం బహునా? 279

ప. పూతాంగానాం పుణ్యగంగాదిసింధు
స్నానా న్నానాక్షేత్రయాత్రాపరాణాం,
దారాగారాపత్యవైరాగ్యభాజాం
సారాభిజ్ఞై రాదరః కార్య ఏషాం. 280

పూతేతి. నానాక్షేత్రేషు కాశీకాంచ్యాదిషు యాత్రాపరాణాం, అత ఏవ పుణ్యాసు గంగాదిషు సింధుషు నదీషు స్నానాత్ పూతం పరిశుద్ధిమత్ అంగం యేషాం తేషాం, పునాతేర్భావే క్తాంతా దర్శఆద్యచ్. దారేషు భార్యాయాం అగారే గృహే ఇతి ధనమాత్రోపలక్షకం. అపత్యే పుత్రే చ వైరాగ్యభాజాం, ఈషణత్రయరహితానామితి యావత్. ఏషాం వైరాగ్యాణాం, ఆదరః, ఏషు ప్రీతి రిత్యర్థః. సారం నిత్యానిత్యవస్తువివేక మభిజానంతీ త్యభిజ్ఞాః తైః, కార్యః కర్తవ్యః.

అథ ఆంధ్రదేశవర్ణనమ్.

గ. (ఇతి విమాన మన్యత స్సమానయన్ నిపుణం నిరూప్య.) 281

ప. సుశోభనక్రమకరై స్సేవితో జీవనార్థిభిః,
మధ్యస్థబాడబో రాజత్యాంధ్రదేశో[1]నదేశవత్. 282

స్వేతి. జీవనం వృత్తిః ఉదకం చ అర్థయంతి కాంక్షంత ఇతి జీవనార్థిభిః అత్ర ఏవ సు శ్రేష్ఠాని శోభనాని యేభ్యస్తాన్ క్రమాన్ ఆచారాన్ కుర్వంతీతి సుశోభన క్రమకరైః జనైః - సుష్ఠు శోభా యేషాం తైః సుశోభైః నక్రైర్మకరైశ్చ జలజంతు విశేషైశ్చ, సేవితః ఆశ్రితః, మధ్యే తిష్ఠంతీతి మధ్యస్థాః పూజ్యాః బాడబాః బ్రాహ్మణాః యస్మిన్ సః-మధ్యస్థః బాడబోఽనలః యస్యసఇతి. ఆంధ్రో నామ దేశః, నదేశవత్ సముద్రఇవ, రాజతి. అథవా ఆంధ్రదేశః దేశవత్ అన్యదేశ ఇవ న రాజతి. కింతు సర్వోత్తరస్సన్ భాతీత్యర్థః, ఇత్యపి ప్రాహుః. శ్లిష్టోపమా.

[కృశానుః].

గ. అయే! కిం ప్రశంస స్యపయాతమర్యాద మముం దేశం? 283

అయే ఇతి. అపయాతమర్యాదం త్యక్తవర్ణాశ్రమరీతిం.

ప. గ్రామే గ్రామే నివసతి చిరా త్స్వామిభావేన శూద్రో
భృత్యో భూత్వా పఠతి గణనాం బ్రాహ్మణ స్తస్య పార్శ్వే,
వేదాధ్యాయీ సర ఇవ మరౌ క్వాపి కశ్చి ద్యది స్యా
[2]ద త్రామత్రప్రకరకరణే వర్తతేఽసౌ నియుక్తః. 284

గ్రామ ఇతి. శూద్రః స్వామిభావేన పారవశ్యేన ఉపలక్షితః, గ్రామే గ్రామే, వీప్సాయాం ద్విర్భావః. చిరాత్ నివసతి. తస్య శూద్రస్య, పార్శ్వే భృత్యః గణక సంజ్ఞయా ఉపలక్షితః సేవకః, భూత్వా, బ్రాహ్మణః గణనాం గ్రామాయవ్యయసంఖ్యాం, పఠతి. మరౌ దేశే సర ఇవ క్వాపి కుత్రాపి, వేదాధ్యాయీ కశ్చి దేకః, స్యా ద్యది వర్తతే చేత్, అసౌ వేదపాఠకః, అత్ర ఆంధ్రదేశే, అమత్రాణాం మలినపాత్రాణాం ప్రకరే సంక్షాళనే కరణే కర్మణి, నియుక్తస్సన్ వర్తతే, అతినీచవృత్త్యా జీవతీత్యర్థః.

1 నదీశవత్. 2 పత్రామత్రప్రకరకరణే ఇతి క్వచిత్ పాఠః. అస్మిన్ పాఠే, 'పత్రం పలాశం ఛదనమ్' ఇతి - 'పాత్రామత్రం చ భాజనమ్' ఇతి కోశాభ్యాం పాత్రా మత్రాణి న్యగ్రోధపలాశాదిపత్రమయపాత్రాణి తేషాం ప్రకరస్య సముదాయస్య, కరణే గ్రథనే ఇతి వ్యాఖ్యేయం. క్వచిత్క్వచిత్ ఆధునికానా మపి గృహేషు వైదికాః వేదపాఠం కుర్వన్తః పత్రభాజనకరణే నియుక్తాః దృశ్యంతే చాంధ్రదేశే.

గ. కించ. 285

గ. మహారాష్ట్రేషు దృష్టా దోషా అప్యత్రాదేష్టవ్యాః. 286
[విశ్వావసుః].

గ. వయస్య! మైవం వాదీః. 287

ప. మా నామ యక్షత మఖై రనఘై రిహామీ
మా చాధిగీషత వచాంసి చిరంతనాని,
దేవేషు భక్తి రవనిత్రిదశేషు చైషాం
విశ్రాణనం చ వివిధా న్విధునోతి దోషాన్. 288

గ. పశ్య తావ దేతేషాం భాగ్యవత్తామ్. 289

మేతి. ఇహ ఆంధ్రదేశే, అమీ బ్రాహ్మణాదయః త్రయో వర్ణాః, అనఘై ర్మఖై ర్యజ్ఞైః, మా యక్షత న యజంతు, నామే త్యనాదరే. సర్వత్రాతిసర్గే లోట్. కించ చిరంతనాని పురాతనాని; వచాంసి వేదవాక్యాని, మాధిగీత న పఠంతు నామ. తథాపి దేవేషు ఆదిత్యాదిషు, భక్తిః, అవనిత్రిదశేషు బ్రాహ్మణేషు విషయే, విశ్రాణనం దానంచ, ఏషా మాంధ్రదేశ్యానాం, సమస్తాన్ దోషాన్ సర్వాన్ పూర్వోక్తాన్, విధునోతి వారయతి.

ప. రోమావళ్యా తపనసుతయా రమ్యహారద్యునద్యా
హృద్యాస్తుంగ స్తనగిరిజుషో నాభివాపీమనోజ్ఞా,
భూమే ర్మూర్తీరివ వసుమతీః భుంజతే భాగ్యవంతః
క్షోణీపాలా ఇవ యువజనాః కామ మాంధ్రీః పురంధ్రీః. 290

గ. శృ ణ్వేతత్. 291

రోమావళ్యేతి. అత్ర ఉపమాప్రాయపాఠాత్ తపనసుతయా యమునయేవేతి వ్యవహితోఽపి ఇవశబ్దః అనుషంజనీయః. రోమావళ్యా రమ్యేణ హారేణ ద్యునద్యా గంగయేవే త్యుపమితసమాసః. ఏవమగ్రేఽపి. హృద్యాః మనోజ్ఞాః, తుంగౌ స్తనౌ గిరీ ఇవ తౌ జుషంత ఇతి తథోక్తాః, నాభి ర్వాపీవ తయా మనోజ్ఞాః, వసుః కాంతి ర్వసు ధనం చ తద్వతీః, అతఏవ భూమేః మూర్తీ రివ స్థితాః, ఆంధ్రీః ఆంధ్రదేశజాః, పురంధ్రీః భార్యాః, క్షోణిపాలా ఇవ స్థిత్వా యువజనాః తరుణాః, అత్రత్యాః కామం భుంజతే అనుభవంతి. అత్రత్యానాం స్త్రీపుంసాం సౌందర్యం లోకోత్తరమితి భావః. ఉపమాసంకరః.

ప కో వా కల్పతరో గుణ స్సుమనసాం యత్స్వాశ్రితానా మసౌ
సారాంశాన్ హరతః ప్రసహ్య మధుపాన్ ధత్తే మహామోదతః,

కర్ణే త్వర్జునకీర్తిహానిపరతా కాలాంబుదే గర్జనం
నీరంధ్రం పునరాంధ్రదేశనృపతిష్వాస్తేఽనఘం స్పర్శనమ్. 292
[ఆసమంతా దవలోక్య]. 293

క ఇతి. అసౌ కల్పవృక్షః, స్వమాత్మానం, ఆశ్రితానాం సుమనసాం విదుషాం దేవానాం పుష్పాణాం చ, సారాన్ శ్రేష్ఠాన్ అంశాన్ ధనరూపాన్ మకరంద రూపాంశ్చ భాగాన్, ప్రసహ్య బలాత్కృత్య, హరతః మధుపాన్ మద్యపాయినః భృంగాంశ్చ, మహామోదతః అతిసంతోషేణ ఉపలక్షితః, ధత్తే, శిరసీతి శేషః. సమ్మానయతీత్యర్థః. ఇతి యత్ అసౌ శిరసి మధుపధారణం, కల్పతరౌ కో వా గుణః, న కోఽపి. కింతు దోష ఏవేత్యర్థః. స్వసేవకైః విద్వద్ధనాపహారణస్య కిరాతరాజప్రాయతాసూచకత్వాదితి భావః. కర్ణే సూర్యపుత్రే తు దాతరి, అర్జునాయాః శుభ్రాయాః అర్జునస్య పార్థస్య కీర్తేః హానౌ పరతా ఆసక్తిరస్తి, అయం దోషస్తస్మిన్నస్తీత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి. కాలే అంబుదే వార్షికమేఘే, గర్జనం స్వకత్థనం స్తనితం చ, అస్తి. ఆంధ్రదేశనృపతిషు పునః నీరంధ్రం అవిచ్ఛిన్నం, స్పర్శనం దానం అనఘం ఉక్తదోషరహితం సత్, ఆస్తే జాగర్తి. వ్యతిరేకాలంకారః.

గ. వయస్య! అత్ర గోదావరీతీరే కేషాం చి దేషా మవనీదివిషదా మతిశివపూజాలోలుపతాం పశ్య. 294

వయస్యేతి. అవనీదివిషదాం బ్రాహ్మణానాం, అత్యంతం శివపూజాయాం లోలుపతాం ఆసక్తిం.

ప. గోదావరీవిమలతీర్థకృతావగాహాః
లింగేషు సైకతమయేషు శివం విభావ్య,
భక్త్యా తిలాక్షతసుమై రపి బిల్వపత్రై
రర్చా మిహావనిసురాః పరికుర్వతేఽమీ. 295
[సభక్త్యుద్రేకమ్] 296

గోదావరీతి. ఇహ గోదావరీతీరే, అమీ అవనీసురాః, గోదావర్యా నామ నద్యాః విమలే తీర్థే జలే కృతావగాహా స్సంతః, సైకతమయేషు సికతానిర్మితేషు, లింగేషు, శివం భక్తకల్యాణదాయినం, విభావ్య ధ్యాత్వా, భక్త్యోపలక్షితాః తిలమిశ్రై రక్షతై స్సుమైః పుష్పైః, బిల్వపత్రై రపి కరణైః, రర్చాం పూజాం, పరితః కుర్వతే.

ప. నమామి గిరినందనీరమణపాదపూజావ్రతా
మితాఘనికరాన్ కరాంచితవరాక్షమాలాం త్సదా,

అమూ నమలచేతసశ్శమదమాదియోగావహాన్
శ్రుతేర్గుణనికానికామపరిపూతవక్త్రాంబుజాన్. 297

నమామీతి. గిరినందనీరమణస్య పార్వతీపతేః పాదయోః పూజయాఽఽహృతః అమితానాం అపరిమితానాం అఘానాం పాపానాం దుఃఖానాం వా నికరః రాశిః యేషాం తాన్, సదా కరే అంచితా సంగతా వరా చ అక్షమాలా అకారాదిక్షకారాంత వర్ణప్రతినిధి ర్మాలా రుద్రాక్షస్ఫటికాదినిర్మితా యేషాం తాన్, శ్రుతే ర్వేదస్య, గుణ నికయా అధ్యయనావృత్త్యా నికామ మత్యంతం పరిపూతం పవిత్రితం వక్త్రాంబుజం యేషాం తాన్, అమలచేతసః, అత ఏవ శమః అంతరింద్రియనిగ్రహః దమః బాహ్యేం ద్రియనిగ్రహః తా వాది ర్యేషాం తాదృశాన్, యోగాన్ ముక్త్యుపాయాన్ ఆవహంతి సంపాదయంతీతి యథోక్తాన్, అమూన్ గోదావరీతీరవాసినః, నమామి.

గ. అహో! కృష్ణాగోదావరీమధ్యమధ్యాసీనానా మమీషాం వైది కానా మభినందనీయోఽయం సంప్రదాయః. 298

అహో ఇతి. సంప్రదాయ ఆచారః.

ప. నిగమపాఠనిరాకృతదుష్కృతా
నయవిదో బహవోఽత్ర ధరాసురాః,
ప్రతివసంత ముపాత్తమఖా స్సుఖం
ప్రతివసంతి ముకుందపరాయణాః. 299

నిగమేతి. నిగమానాం వేదానాం పాఠేన నిరాకృతదుష్కృతాః, నయవిదః శాస్త్రజ్ఞాః, అతఏవ ముకుందపరాయణాః బహవః ధరాసురాః బ్రాహ్మణాః, అత్ర గోదావరీ తీరే, వసంతే వసంతే ఋతౌ ప్రతివసంతం, ఉపాత్తమఖాః కృతయజ్ఞా స్సంతః, సుఖం యథా తథా ప్రతివసంతి.

గ. అత్రత్యానా మధికారవ్యాపారనిరతానా మపి అయం ఖల్వప కళంకో నియమః. 300

అత్రత్యానామితి. నియమః వ్రతనిష్ఠా.

ప. ఆశ్రయితవ్యో నరపతి రార్జయితవ్యాని భూరివిత్తాని,
ఆరబ్ధవ్యం వితరణ మానేతవ్యం యశో దశస్వపి దిశాసు. 301

ఆశ్రయితవ్య ఇతి. నరపతిః రాజా, ఆశ్రయితవ్యః, భూరీణి విత్తాని ధనాని, ఆర్జ యితవ్యాని, వితరణం దానం, ఆరబ్ధవ్యం కర్తవ్యం, యశః దశసు దిశాసు ఆనేతవ్యం ప్రాపయితవ్యం, ఇతి నియమ ఇతి సంబంధః.

కృశానుః.

గ. [సమంతాదవలోక్య.] 302

గ. హంత! సంతతదురితనిరతాః యవనా ఏవ తావ దమీషు విష యేషు ప్రాచుర్యతః పర్యటంతి. పశ్య సఖే! 303

హంతేతి. దురితే దేవబ్రాహ్మణద్రోహే, నిరతా అత్యాసక్తాః, విషయేషు ఆంధ్ర దేశేషు, ప్రాచుర్యతః బాహుల్యేన.

ప అవనావతీతపవనాశ్వశోభినో
భవనాగశాయిభవనావమర్దినః,
సవనాదిధర్మలవనాయ దీక్షితా
యవనాశ్చరంతి భువనాతిభీషణాః. 304

అవనావితి. అతీతః వేగేన నిర్జితః పవనః వాయుః యై స్తై రశ్వైశ్శోభంత ఇతి శోభినః, భవస్య శివస్య నాగశాయినః విష్ణోశ్చ భవనానాం ఆలయానాం అవమర్దినః పాతయితారః, సవనాదీనాం యజ్ఞప్రముఖాణాం ధర్మాణాం వర్ణాశ్రమధర్మాణాం లవ నాయ నాశాయ, దీక్షితాః కృతసంకల్పాః, అతఏవ భువనస్య లోకస్య అతిభీషణాః, యవనాః మ్లేచ్ఛాః, అవనా వాంధ్రదేశే, సర్వత్ర చరంతి.

[విశ్వావసుః].

గ. సత్యమేవ, తథాప్యేతేషు తురుష్కయవనాదిషు అనన్యసాధా రణవిక్రమగుణం గృహాణ. 305

సత్యమితి. తురుష్కాశ్చ యవనాశ్చ మ్లేచ్ఛవిశేషాః.

ప. యుద్ధాయ ప్రమిళంతు హంత! పటవో యోధాస్సహస్రాధికా
యద్యేకోఽపి బలా త్తురుష్కయవ నేష్వారూఢఘోటో భటః,
నిస్త్రింశం పరికంపయన్ స్వకటకా న్నిష్క్రామతి క్రోధతః
సర్వే తే కృపణా స్తృణాన్యశరణాః ఖాదంతి సీదంతి చ. 306

యుద్ధాయేతి. పటవః రణే సమర్థాః, సహస్రా దధికాః పరస్సహస్రం, యోధాః తురుష్కయవనభిన్నజాతీయాః, యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం, 'క్రియార్థే'త్యాదినాచతుర్థీ. ప్రమిళంతు సంగచ్ఛంతు, అతిసర్గే లోట్. 'హంతే'త్యాశ్చర్యే. తదా తురుష్కేషు వా యవనేషు వా, నిర్ధారణ సప్తమీ. ఏకోఽపి, కిముత ద్విత్రాదయః. భటః ఆరూఢః ఘోటః అశ్వః యేన స తథోక్తస్సన్, నిస్త్రింశం ఖడ్గం, పరికంపయశ్చన్సన్ స్వకట కాత్ స్వశిబిరాత్, నిష్క్రామతి నిర్గచ్ఛతి యది ససంగచ్ఛత్యపి, తదా త్వే, పూర్వో క్తాః సర్వేభటాః అశరణాః రక్షకరహితాః, అతఏవ కృపణాః దీనాశ్చ సంతః, తృణాని

ఖాదంతి భక్షయంతి, సీదంతి విషణ్ణా భవంతి చ. తృణభక్షకాన్ వల్మీకారూఢాంశ్చ వీరా స్త్యజంతీతి ప్రసిద్ధ్యేతి భావః.

గ. కించ. 307

ప. పిబంతు మదిరా మమీ పరితుదంతు దేశానహో!
హరంతు పరసుందరీ రపలపంతు వేదా నపి,
తథాపి చ మృథాంగణే తృణవదేవ ముక్త్వా తనుం
హఠా ద్విదధతే మరుత్పురకపాటికో ద్ఘాటనమ్. 308

పిబంత్వితి. యద్యపి అమీ తురుష్కా యవనాశ్చ, మదిరాం మద్యం, పిబంతు, దేశాన్ పరితుదంతు నాశయంతు, పరేషాం సుందరీః అంగనాః, హరంతు, వేదాన్ తదుక్తకర్మాణి, అపలపంతు దూషయంతు, అపిస్సముచ్చయే. సర్వత్ర అతిసర్గే లోట్ అతిసర్గః కామచారానుజ్ఞా, తథాపి మృథాంగణే యుద్ధదేశే తనుం శరీరం. చస్త్వర్థః. తృణమివ తృణవత్, ముక్త్వా హఠాత్ బలాత్, మరుత్పురస్య స్వర్గస్య కపాటికాయాః కపాటస్య ఉద్ఘాటనం, విదధతే కుర్వంత్యేవ, 'ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే' ఇత్యాదినా. అపరావృత్య యుద్ధే మృతానాం స్వర్గస్మరణాదితి భావః.

అథ కర్ణాటదేశవర్ణనమ్.

[ఇతి వ్యోమయాన మన్యతః స్పందయ న్నగ్రతో దృష్ట్వాసప్రత్యభిజ్ఞం].

ఇతీతి. వ్యోమయానం విమానం, స్పందయన్ గమయన్, ప్రత్యభిజ్ఞా అనుభూతార్థస్మారకవస్తుదర్శనం.

ప. కర్ణాటదేశో యః పూర్వం కర్ణదేశ మభూషయత్,
స ఏష సాంప్రతం పశ్య చక్షుషో ర్భూషణాయతే. 310

కర్ణాటేతి. కర్ణాటో నామ దేశః, పూర్వంకర్ణదేశం శ్రోత్రభాగం, అభూషయత్ అలంకృతవాన్. శ్రుత ఇత్యర్థః. స ఏషః కర్ణాటదేశః, చక్షుషో ర్భూషణాయతే, దృశ్యత ఇతి భావః. సాంప్రత మిదానీం, పశ్య, తమితి శేషః.

గ. లోచనాసేచనకం కిల దేశస్యాస్య రామణీయకమ్. 311

లోచనేతి. ఆసేచనకం చిరం దర్శనేఽపి తృప్త్యజనకం, 'తదాసేచనకం తృప్తే ర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనా' దిత్యమరః.

ప. [యుగ్మకం] ప్రతినగర మిహారామాః
ప్రత్యారామం పచేళిమాః క్రముకాః,

ప్రసవాః ప్రతిక్రముకమ
[1]ప్యుత్సర్పతి మధుతతిః ప్రతిప్రసవం. 312

ప్రతినగరమితి. ఇహ కర్ణాటదేశే, నగరేనగరే ప్రతినగరం. వీప్సాయా మవ్యయీభావః. ఏవ మగ్రేఽపి. ఆరామాః ఉద్యానాని, వాక్యత్రయేఽపి విలసంతీతి యోజ్యం. పచేళిమాః పాకాభిముఖాః, క్రముకాః వృక్షాః, ప్రసవాః పుష్పాణి,మధునః మకరందస్య తతిః బిందుసమూహః.

ప. ప్రతిమధుబిందుమిళిందాః ప్రేంఖంతి ప్రతిమిళింద మారావాః,
ప్రత్యారావం సుదృశాం మదా ఉదారాః ప్రతిమదం మదనః.313

ప్రతీతి. మిళిందాః భృంగాః, ప్రేంఖంతి భ్రమంతి, ఆరావాః ఝుంకారాః, ప్రభవంతీతి శేషః. ఉదారాః మహాంతః, మదాః విలాసాః.

[కృశానుః].

గ. హంత! కథ మభినందయసి నిందనీయ మముం దేశం ? 314
తథాహి— 315

ప. వేదవైదికవిద్వేషదూషితా భస్మరూషితాః,
చండాస్సంత్యత్ర పాషండా లింగాలింగితవక్షసః. 316

వేదేతి. వేదేషు వైదికేషు తదుక్తకర్మకరేషు చ, విద్వేషేణ దూషితాః భ్రష్టాః భస్మనా రూషితాః లిప్తాంగాః, చండాః భయంకరాః, లింగై రాలింగితాని సంగతాని వక్షాంసి యేషాం తే, పాషండాః శ్రౌతస్మార్తదూరాః, "లింగబలిజా" ఇతి భాషానామ. అత్ర కర్ణాటదేశే, సంతి.

గ. ఆకర్ణయ తావ దన్యదప్యమీషా మపచరితమ్. 317

ఆకర్ణయేతి. అమీషాం పాషండానాం, అపచరితం దురాచారం.

ప. శిరః పురారే ర్ద్విజరాజపాదదివ్యామృతైస్సిక్తమితీర్ష్యయేవ,
శూద్రా ఇమే లింగధరాస్స్వయం తత్స్వపాదతోయైస్స్నపయంతికష్టం.

శిర ఇతి. పురారేః శివస్య, శిరః ద్విజరాజస్య బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠస్య పాదయోః చంద్రస్యకిరణానాం చ దివ్యైరమృతైః రసైః సుధాభిశ్చ, సిక్తమార్ద్రితం, ఇత్యుక్తప్రకారయా ఈర్ష్యయా అసహనేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా. లింగధరా ఇమే శూద్రాః, తత్ శివప్రతిమాశిరః, స్వపాదతోయైః స్వయం స్నపయంతి. కష్టం అత్యంతానుచితమ్.

1 ఉత్సర్జతి.

[విశ్వావసుః].

గ. [1]మైవం సంగదిష్ఠాః యదస్మిన్ దేశే యదుశైలప్రభృతీని దివ్య
క్షేత్రాణి దృశ్యంతే. 319

మేతి. సంగదిష్ఠాః వద, యదుశైలస్య "మేలుకోటే, తిరునారాయణపుర" మితి
చ భాషానామనీ.

ప. దురిత మవనతానాం [2]దుర్నిరోధం నిరుంధన్
సితమతిభి [3]రతంద్రై స్సేవ్యమానో మునీంద్రైః,
యదుగిరి రయ మింధే యత్ర నారాయణాత్మా
[4]నివసతి కిల హర్షం నీలమేఘః ప్రవర్షన్. 320

దురితమితి. అవనతానాం నమస్కుర్వతాం సంబంధి,దుర్నివారం దురితం నిరున్ధన్
నాశయన్, అతఏవ సితమతిభిః శుద్ధచిత్తైః, అతంద్రైః అప్రమాదిభిః, మునీంద్రైః
సేవ్యమానః, అయం యదుగిరిః, ఇంధే ప్రకాశతే, యత్ర యదుశైలే, నారాయణాత్మా
భగవత్స్వరూపః, నీలమేఘః హర్షమానందం, ప్రవర్షన్ నివసతి కిల. సోఽయ మితి
సంబంధః. శ్లో. 'మేఘపర్వతయో రబ్ధిచంద్రయో ర్దృష్టిరమ్యయోః, శిఖితోయదయో
ర్లోకే సిద్ధా మైత్రీ నిసర్గతః' ఇత్యౌచిత్యా న్మేఘత్వరూపణం భగవత ఇతి ధ్యేయం.

గ. [[5]సభ క్త్యుస్మేషం.] 321

ప. యదుగిరితటాగారా స్వారాజమౌళిపరిస్ఫుర
[6]న్మరకతమహోధారానీరాజితాంఘ్రిసరోరుహా,
నవజలధరాకారా నారాయణాహ్వయభూషితా
[7]నిరవధిదయాసారా సా రాజతే పరదేవతా. 322

యద్వితి. యదుగిరే స్తటం శిఖరం అగారం నివాసః యస్యాస్సా, స్వః స్వర్గస్య
రాజా ఇంద్రః తస్యమౌళౌ కిరీటే పరిస్ఫురతాంమరకతానాం మహాంసి తేజాంసి తేషాం
ధారయా పరంపరయా నీరాజితే కృతనీరాజనే అంఘ్రిసరోరుహే యస్యాస్సా, నమ
స్కారవేళాస్వితి భావః. నవజలధరస్యేవ ఆకారః రూపం యస్యా స్సా, నారాయణ
ఇత్యాహ్వయేన నామ్నా భూషితా, సా ప్రసిద్ధా, నిరవధిదయాసారా అపారకరుణా
రసా, పరదేవతా రాజతే.

1 మైవంవాదీః; మైవం సంగిరిష్ఠాః. 2 దుర్నివారం. 3 రతంత్రైః. 4 విలసతి.
5 పునస్సవిస్మయం. 6 మణిగణ. 4 నిరుపమ; నిరుపధి.

గ. [పునస్సవిస్మయం.] 323

ప. యః ప్రభుర్యాదవక్ష్మాభృత్పురస్కృత్యా పురా బభౌ,
అధునా యాదవక్ష్మాభృ[1]దధఃకృత్యా స భాత్యహో! 324

య ఇతి. యః ప్రభుః నారాయణః, పురా కృష్ణావతారే, యాదవక్ష్మాభృతః ఉగ్రసేనస్య పురస్కృత్యా పూజయా, అగ్రకరణేన ఉపలక్షితః, బభౌ. యదువంశ్యానాం యయాతిశాపాత్ భద్రాసనానర్హత్వా దితి భావః. స ప్రభుః, అధునా యాదవక్ష్మాభృతః యదుశైలస్య చ, అధఃకృత్యా తిరస్కరణేన అధోభాగే కరణేన చ ఉపలక్షితః, భాతి. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః.

గ. [సశ్లాఘం.] 325

ప. భూభృత్యస్మి న్పక్షిరాజేన పూర్వం
శ్వేతద్వీపా దాహృతాం శ్వేతమృత్స్నాం,
ధన్యా నిత్యం ధారయంతో లలాటే
మాలీమస్యం [2]మానసా న్నిర్మృజంతి. 326

భూభృతీతి. అస్మిన్ భూభృతి యదుశైలే, పూర్వం కృతయుగే, శ్వేతద్వీపాత్, పక్షిరాజేన గరుత్మతా, ఆహృతాం శ్వేతమృత్స్నాం, "తిరుమ"ణీతి భాషానామ. లలాటే ధారయంతః ధన్యాః మానసాత్ మాలీమస్యం మాలిన్యం పాపం, నిర్మృజంతి నివర్తయంతి.

ప. విష్ణుపద్యాకలనయా [3]విశ్రుతో విమలాశయః,
కాసారోఽత్ర హరత్యేనః కవిః కంసారిభాగివ. 327

[ఇతి విమానం పరిస్పందయన్ సానందం] 328

విష్ణ్వితి. విష్ణుపద్యాః గంగాయాః విష్ణోస్సంబంధినాం పద్యానాం ఆకలనయా సాంగత్యేన విశ్రుతః ప్రసిద్ధః, విమలః నిర్మలః ఆశయః అభిప్రాయః యస్య, అత్ర యదుశైలే, కాసారః తీర్థం, కంసారిభాక్ హరిసేవకః, కవిరివ ఏనః పాపం హరతి. శ్లిష్టవిశేషణేయ ముపమా.

ప. రజతపీతపురం నను కాంచనశ్రియమిదం వహతే మహదద్భుతం,
ఇహ వసన్ శుభరీతిరహో! బుధః పరమయోగత ఏవ విరాజతే.

గ [పున స్సశ్లాఘం.] 330

రజతేతి. రజతపీతం నామపురం, "సువనూ"రితి భాషానామ. కాంచనస్య శ్రియం శోభాం, కాంచనేతి కామపీత్యర్థః. వహతే ఇతి యత్, తదిదం మహదద్భుతం. రజతస్య

1 అధఃకృత్యా 2 మానసం; మానసే. 3 విస్తృతో.

స్వర్ణశోభాధారణం అత్యాశ్చర్యకర మిత్యర్థః. ఇహ రజతపీఠపురే, వసన్ శుభారీతిః ఆరకూటం లోహం శీలం యస్యసః, అసౌబుధః ఆనందతీర్థః, పరం అత్యంతం, అయసి అశ్మసారే గత స్స న్నేవ పరమేణ యోగేన ఉపలక్షిత ఏవేతి చ సార్వవిభక్తిక స్తసిః విరాజతే. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః.

ప. [1]ఉచ్చైర్ద్విజేంద్రైరమృతాభిలాషాదాసేవితో భువ్యభిజాతకీర్తిః,
ఆనందతీర్థాహ్వాయమత్ర కశ్చిదన్వర్థయన్నావిరభూన్మునీంద్రః.

ఉచ్చైరితి. ద్విజేంద్రైః పక్షిశ్రేష్ఠైః బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠైశ్చ, అమృతే జలే మోక్షే చ అభిలాషాత్ ఆసేవితః భువి అభిజాతా కీర్తిః పంకస్థలం యశశ్చ యస్య సః, అత ఏవ ఆనందయతీత్యానందతీర్థః గురురితి చ యః ఆహ్వాయః నామ తత్ అన్వర్థయన్ యథార్థం కుర్వన్ కశ్చిన్మునీంద్రః యోగీ, ఆవిరభూత్ ఆవిర్బభూవ.

[కృశానుః].

గ. అస్తు తావ దథాప్యదసీయదర్శనానువర్తినాం నానాద్విజానా మతిబహవ ఆకర్ణ్యంతా మపచారాః. 332

అస్త్వితి. అముష్య ఆనందతీర్థస్య సంబంధి అదసీయం తచ్చ తద్దర్శనం శాస్త్రం అనువర్తంత ఇతి తదనువర్తినాం, అపచారాః దురాచారాః.

ప. సతత మకృతసంధ్యోపాస్తి రభ్యస్తశాస్త్ర
స్సవితరి గతబాల్యే కాల్యసంధ్యా ముపాస్తే,
తదపి భువి న మాన్యం మన్యతే ధన్య మన్యం
త్యజతి విహితహానా త్సాధ్వసమ్మాధ్వసంఘః. 333

సతతమితి. మధ్వ ఇత్యానందతీర్థస్యైవ నామాంతరం, తస్యేమే మాధ్వాః తేషాం సంఘః, అకృతా సంధ్యాయాః ప్రాతస్సంధ్యాయాః ఉపాస్తి రనుష్ఠానం యేన స తథోక్త స్సన్నేవ, సతతం ప్రతిదినం, అభ్యస్తశాస్త్రస్సన్ సవితరి సూర్యే, గతబాల్యే సతి కాలే ప్రాతః ఉచితాం కాల్యాం సంధ్యాం, ఉపాస్తే, తదపి తథాపి, అన్యం మతాంతరస్థం, భువి ధన్యంబుధం, మాన్యం స మన్యతే న భావయతి. కించ విహితస్య వేదచోదితస్య నైత్యకాగ్నిహోత్రాదేః హానాత్త్యాగాత్, సాధ్వసం పరలోకభయం, త్యజతి.

గ. కించ. 334

ప. గాయత్రీం సహసా జహద్భగవతీం యజ్ఞోపవీతం త్యజన్
ముంచన్ కించ శిఖాం విరక్త ఇవ యః సంప్రాప్తతుర్యాశ్రమః,

---

1 అచ్చైః.

ఆరూఢశ్చతురన్తయానమభయో హా హన్త! దేశాన్తరే
ష్వర్థానాముపసంగ్రహాయ విచరత్యేషో ఽప్యమీషాం గురుః.

గాయత్రీమితి. య ఏషః, అమీషాం మాధ్వానాం గురురపి, విరక్త ఇవ న వస్తుతో విరక్తః, సహసా సత్వరం, సన్న్యాసాశ్రమాచారస్య సుకరదుష్కరత్వేన అవిచార్యేత్యర్థః. భగవతీం గాయత్రీం, జహత్ త్యజన్ సన్, యజ్ఞోపవీతం త్యజన్, కించ శిఖాం ముంచన్, సంప్రాప్తః తుర్యః చతుర్థః ఆశ్రమః సన్న్యాసః యేన స తథోక్తస్సన్, అభయః అత ఏవ చతురన్తయానం ఆందోళికాం, ఆరూఢస్సన్, అర్థానా ముపసంగ్రహాయ సంగ్రహం కర్తుం, 'క్రియార్థే' త్యాదినా చతుర్థీ. చరతి, హా హన్తేత్యాశ్చర్యే. ఈదృశాచారస్య సన్న్యాసినాం శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధత్వేన ఉభయలోకపాతహేతుత్వాదితి భావః.

గ. అహో! మహానేష వ్యామోహో విదుషామపి కలిమాహాత్మ్యాత్.

ప. యస్య క్వాపి విలోకనే సవసనం స్నానం బుధైః స్మర్యతే
యస్యాన్నగ్రహణే చ నిష్కృతితయా చాన్ద్రాయణం చోదితం,
తస్య ప్రత్యుత వాహనస్థితయతేః దృష్టిర్విముక్తిప్రదా ,
తస్యాన్నం చ సమస్తపాపహృదితి ప్రత్యేతి విద్వానపి. 337

యస్యేతి. యస్య వాహనస్థితయతేః, క్వ యత్రకుత్రాపి, విలోకనే దర్శనే సత్యపి, సవసనం స్నానం బుధైః స్మర్యతే అభిజ్ఞాయతే. శ్లో 'వాహనస్థం యతిం దృష్ట్వా సచేలస్నానమాచరే' దిత్యాదినేతి భావః. యస్యోక్తయతేః, అన్నస్య గ్రహణే భక్షణే చ, చాన్ద్రాయణం నియతాహారకో వ్రతవిశేషః, నిష్కృతితయా ప్రాయశ్చిత్తత్వేన, చోదితం విహితం. శ్లో. 'బ్రహ్మచారియతీనాం తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరే' దిత్యాదినేతి భావః. ప్రత్యుత తద్విపరీత్యేన, తస్య వాహనస్థితయతేః, దృష్టిర్దర్శనం, విముక్తిప్రదా. తస్యాన్నం తదీయాన్నభక్షణం, చస్త్వర్థః, సమస్తపాపహృత్. ఇత్యుక్తప్రకారం, విద్వానపి, కిముతాన్యః? ప్రత్యేతి నిశ్చినోతి, భ్రాన్తో భవతీతి యావత్.

గ. పశ్య కలికాలనరపాలస్య గృహస్థేషు విద్వేషం భిక్షుషు పక్షపాతమ్.

పశ్యేతి. భిక్షుషు సన్న్యాసిషు.

ప. భిక్షాం కష్ట! మటన్తి కుక్షిభృతయే పాదౌ గతైః క్లేశయం
త్యాచ్ఛన్నాశ్శిథిలైః పటైశ్చ గృహిణో జీర్ణే గృహే శేరతే,
రాజత్సూక్ష్మపటాః ప్రశస్తశిబికారూఢా గృహిభ్యోఽన్నదాః
గ్రావవ్యూహదృఢే మఠే స్థితిజుషో ధన్యా హి సన్న్యాసినః. 339

భిక్షామితి. గృహిణో గృహస్థాః, కుక్షిభృతయే ఉదరభరణాయ, భిక్షామటంతి, కష్టమితి సర్వకార్యార్థే యోజ్యం. పాదౌ గతైర్గమనైః క్లేశయంతి,పాదచారేణ ఖిన్నా భవంతీ త్యర్థః. కించ శిథిలైః జీర్ణైః పటైః, ఆచ్ఛన్నాః, జీర్ణవస్త్రాణి ధరంతీ త్యర్థః. జీర్ణే శిథిలే గృహే, శేరతే శయనం కుర్వతే, వసంతీతి యావత్. గృహిభ్యః గృహస్థేభ్యః, అన్నదాః ప్రశస్తశిబికారూఢాః రాజతుల్యాత్మపటాః గ్రావ్ణాం పాషాణానాం వ్యూహ స్సమూహః తేన దృఢే, శిలానిర్మిత ఇత్యర్థః. మఠే స్థితిజుషః నివాసినః, సన్న్యాసినః ధన్యా హి.

గ. అన్యచ్చ. 340

ప అనభ్యస్య వేదా నహో! శాస్త్రవాదా
న్పఠంత స్స్ఫుటం యే బతైతన్మతస్థాః,
అధీశా ననాదృత్య [1]తద్భక్తపూజా
పరాణాం నరాణాం పదం తే భజంతే. 341

అనభ్యస్యేతి. యే వేదా ననభ్యస్య శాస్త్రవాదా న్పఠంతః, తేయే తన్మతస్థాః, అధీశాననాదృత్య ప్రభుసేవా ముపేక్ష్య, తేషాం యే భక్తా స్సేవకాః తత్పూజాపరాణాం నరాణాం సేవకాశ్రితానాం, పదం స్థానం, లభంతే. స్ఫుటం. వేదశాస్త్రయోః ప్రభుసేవకతుల్యతారతమ్యాదిత్యర్థః. అత ఏవ పదార్థవృత్తిర్నిదర్శనా. భుజంగప్రయాతమ్.

ప. ఏకాదశ్యాం కాలయో ర్హోమహానా
దేషా మగ్ని ర్లౌకికత్వం యదాగాత్,
తస్మా దేషాం వ్యర్థహింసానివృత్త్యై
స్యా దుత్కృష్టః పిష్టపశ్వాదరోఽపి. 342

ఏకాదశ్యామితి. యద్యస్మా, దేషాం మధ్వాగ్నిహోత్రాణాం, అగ్నిరాహవనీయాదిః, ఏకాదశ్యాం. కాలయోః ప్రాతస్సాయంచ, హోమస్య అగ్నిహోత్రకర్మణఃహానాత్త్యాగాద్ధేతోః, తన్మతేస్నానసంధ్యావార్యర్చనాత్రయాతిరిక్తస్య కర్మమాత్రస్య తస్యాం త్యాగనియమాదితి భావః. లౌకికత్వం ప్రాకృతత్వం ఆగాత్ ప్రాప్నోతి స్మ. ఏకకాల హోమాభావే అగ్నేర్లౌకికత్వప్రాప్తిస్మరణాదితి భావః. తస్మాత్ కారణాత్, వ్యర్థహింసాయాః ప్రాకృతాగ్నౌ పశ్వాలంభస్య దేవతానాస్వాద్యత్వా న్నిష్ఫలవధస్య నివృత్త్యై, ఏషాం మాధ్వానాం, పిష్టమయే పశౌ ఆదరోఽంగీకారోఽపి, ఉత్కృష్ట స్స్యాదేవ.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! కేశవభక్తిప్రకర్షదీప్తానపి విప్రా న్దూషయసి? శుద్ధా కిల మధ్వసిద్ధాంతనిష్ఠానామియం [2]హృదయం జరీహరీతి రీతిః 343

1 తద్భృత్యపూజా 2 హృదయరంజనరీతిః.

కిమితి. రీతిః ఆచారః, జరీహరీతి భృశం హరతి. హరతేర్యఙ్లుకిలటిరూపం.

ప. ఆబాలస్థవిరం స్థిరం హరిదినే శుద్ధోపవాసవ్రతం
నిష్ప్రత్యూహమహర్దివం విజయతే నారాయణారాధనం,
శ్లాఘ్యా భాగవతేషు భక్తి[1]రధికా శ్రద్ధా చ యేషాం దృఢా
శాస్త్రే [2]స్వీయగురూదితే,న చరితం సా ధ్వేషు మాధ్వేషు కిం ?

ఆబాలేతి. యేషాం మాధ్వానాం, అబాలస్థవిరం బాలావధివృద్ధపర్యంతం, హరిదినే స్థిరం శుద్ధోపవాసవ్రతం,సర్వత్ర విజయత ఇత్యన్వీయతే. అహర్దివం ప్రతిదినం చ,నారాయణస్య ఆరాధనం పూజనం, నిష్ప్రత్యూహం నిర్విఘ్నం సత్, విజయతే. భాగవతేషు భగవద్భక్తేషు, శ్లాఘ్యా భక్తిః విజయతే. స్వీయగురూదితే శాస్త్రే అధికా దృఢా శ్రద్ధా చ విజయతే. ఏషు మాధ్వేషు, సాధు చరితం నాస్తి కిం ! అస్త్యేవ.

గ. ఏతద్గురూణాం పున ర్యతీనా మేషా మాకలితదోషవైధుర్యా శుభచర్యా. 345

ఏతదితి. ఆకలితం సంగతం దోషాణాం పాపానాం వైధుర్యం అభావః యస్యాం తథోక్తా.

ప. దనుజభిదభిషక్తై స్తత్పురాణావలోకైః
పునరపహతమోహైః పుణ్యతీర్థావగాహైః,
భవకథనవిదూరై ర్బ్రహ్మవిద్యావిచారైః
క్షణ మివ యతివర్యాః కాల మేతే నయంతి. 346

దనుజేతి. అపహతమోహైః. భవస్య సంసారస్య కథనేన వార్తయా విదూరైః శాస్త్రైరితి ద్వయం తృతీయాంఽచతుష్టయేఽపి యోజ్యం. దనుజభిత్ విష్ణుః, తస్య విష్ణోః పురాణాని భాగవతాదీని, పుణ్యతీర్థాని గంగాదీని, బ్రహ్మవిద్యా వేదాంతశాస్త్రం. కాలం యావజ్జీవం, క్షణమివ ఏతే యతివర్యాః మాధ్వగురవః, నయంతి యాపయంతి.

గ. యదపి తదుపరి త్వయా దూషణ ముపన్యస్తం, తదపి [3]మదవిహితహృదయేభ్యో భవాదృశేభ్య ఏవ రోచతే,నతు గుణగ్రాహిభ్యః.

యదపీతి. తదుపరి, మాధ్వసన్యాసినోఽధికృత్యేత్యర్థః, మదః అజ్ఞానం.

ప. తత్తద్దేశనివాసిశిష్యనివహత్రాణాయ గుర్వాజ్ఞయా
సంచారాక్షమ ఏష విందతి యతిశ్చేద్వాహనం కా క్షతిః,

1 రమితా. 2 సాచ. 3 మదపిహిత.

దత్తం విత్త మశేష మాస్తికజనై ర్దైత్యారినిత్యార్చనా
సాత్కృత్య స్వయమస్పృశన్వసతి చేన్నిందాఽస్తి కిం తావతా?.

దత్తమితి. సంచారే పాదచారే అక్షమః అశక్తః, జరాదినేతి భావః. అతఏవ ఏష యతి ర్మాధ్వగురుః, గురో రానందతీర్థాదే రాజ్ఞయా దేశాంతరస్థాన్ మంత్రోపదేశాదినా అనుగృహాణేత్యాద్యాకారయా, తేషు తేషు దేశేషు దూరేషు నివాసినాం శిష్యాణాం నివహస్య సంఘస్య త్రాణాయ మంత్రోపదేశాదినా రక్షణాయ, వాహనం ఆందోళికాది, విందతి చేత్ ఆరోహతి యది, క్షతిః హానిః కా? గుర్వాజ్ఞాయాః పరోపకారస్య చ నిషిద్ధేఽపి ప్రవర్తకత్వాక్షతేరితి భావః. ఆస్తికై శ్శిష్టైః జనైః, దత్తం విత్తం, అశేషం యథా తథా దైత్యారే ర్విష్ణోః నిత్యార్చనాయాః సాత్కృత్య అర్పితం కృత్వా, స్వయం అస్పృశన్ సన్, వసతి చేత్ తావతా తాదృశరీత్యా, నిందా అస్తి కిం? నాస్త్యేవేత్యర్థః.

గ. కించ. 349

ప. స్వామిని వినియుక్తానాం స్వత్వేనానధ్యవస్యతాం యతినా,
క్వాత్యం యత్యన్నత్వం ప్రత్యవయంత్యత్ర తద్భుజశ్చ కుతః? 350

స్వామినీతి. స్వత్వేన స్వీయత్వేన, అనధ్యవస్యతాం అనిశ్చయమానానాం, స్వామిని భగవతి విషయే, యతినా మాధ్వగురుణా వినియుక్తానాం నివేదితానాం అన్నానాం యత్యన్నత్వం క్వాత్యం కుత్ర భవతి? న కుత్రాపీత్యర్థః. తద్భగవన్నివేదితాన్నం భుంజత ఇతి తద్భుజః జనాశ్చ, కుతః ప్రత్యవయంతి? న ప్రత్యవయంత్యేవేత్యర్థః.

గ. ఏతేన మఠాంతరస్థా అపి మఠాధిపతయో వ్యాఖ్యాతాః 351

ఏతేనేతి. మఠాంతరస్థా రామానుజీయాః, వ్యాఖ్యాతా నిరస్తదూషణాః.

గ. ఇదం చావధేయమ్. 352

ఇదం చేతి. వక్ష్యమాణమపీత్యర్థః.

అవ. నను 'సతత మకృతసంధ్యోపాస్తి' రిత్యాదిమాధ్వగృహస్థదూషణ మదాపి మత ఆహ:—

ప. యది కతిపయే జాత్యాలస్యా ద్వ్యథాసమయం ద్విజా
బత! న తనుయుస్సంధ్యోపాస్తిం భవిష్యతి కిం తతః?
నిగమచరితానంగీకారో హి దూషణ మంగినా
మశకనవశా ద్దోషా ద్యైషాం న జాత్వనుష్ఠితిః. 353

యదితి. కతిపయే కేచన, ద్విజాః మాధ్వాః, అలసస్య భావా దాలస్యాత్ అశక్తేర్వాతోః, యథాసమయం విహితకాల మనతిక్రమ్య, సంధ్యోపాస్తిం జాతు న తనుయుః న కుర్యుర్యది, తతః యథాకాలం కాదాచిత్క సంధ్యాననుష్ఠానాత్, కిందూషణం భవిష్యతి? న కిమపి దూషణం భవిష్యత్యేవేత్యర్థః. హి యస్మాత్, అంగినాం మనుష్యాణాం, నిగమచరితస్య శ్రౌతస్మార్తకర్మణః అనంగీకారః దూషణం నాస్తికత్వరూపం, భవతి. శక్తః అశకనస్య అశక్తేర్వశాత్, జాతు కదాచిత్, అనుష్ఠితిః యథాకాలం అనుష్ఠానం, ఏషాం మాధ్వానాం, దోషాయ న భవతి.

గ. కించ. 354

అవ. 'ఏకాదశ్యాం కాలయో' రిత్యత్రాహ:—

ప. పంథానమనురుంధానః పిత్రాదేర్నైవ దుష్యతి,
ఇతి స్మృతిమధీయానై రేషాం దోషో హి దుర్వచః. 355

పంథానమితి. పిత్రాదేః పితృపితామహప్రపితామహాదేః, పంథాన మాచారం, అనురుంధానః ఆశ్రితః జనః, న దుష్యతి. ఇత్యుక్తార్థికాం స్మృతిం 'అవశ్యం పితురాచారః గ్రాహ్యః' ఇత్యాదికా మధీయానైర్వృద్ధై రేషాం మాధ్వానాం దోషః ఏకాదశీహోమహానాదిః, దుర్వచనః న వక్తవ్యః.

(ఇతి వ్యోమయానం దూరతస్సమానయన్ పరితో దృష్ట్వా.)

ప. భాషావేషాచారైర్భూషాభిః పురుషాశ్చ యోషాశ్చ,
వీక్షస్వ ప్రతిదేశం విలక్షణా ఏవ హంత [1]లక్ష్యంతే. 357

భాషేతి. దేశేదేశే ప్రతిదేశం, భాషయా వేషేణ ఆచారేణ చ త్రిభిః, భూషాభిః కటకకుండలాదిభిశ్చ, విలక్షణా భిన్నభిన్నా ఏవ, పురుషాః పుమాంసశ్చ యోషాశ్చ, లక్ష్యంతే దృశ్యంతే, హంతేత్యాశ్చర్యే.

[కృశానుః].

గ. [2]వయస్య! వీక్షస్వేతి మావోచః. కింతు సత్వర[3]మతిక్రామస్వ కీశకల్పజనా నిమాన్ జనపదాన్. 358

వయస్యేతి. వీక్షస్వ పశ్య, కీశకల్పా వానరప్రాయా జనా యేషు తాన్.

ప. చంద్రాలోకచయాంధకారభరయోశ్చాంపేయకింపాకయో
రాజత్కుండలిరాజరాజిలకయో రాజీవదుత్తూరయోః,
ఖేలత్కోకిలలోకకాకకులయోః క్షీరార్ణవాంధ్వోరివ
వ్యక్తం పండితమూర్ఖయోస్సమదృశో వ్రాత్యా ఇహాత్యాలమీ.

---

1 దృశ్యంతే. 2 సఖే! 3 మతిక్రమావః; అతిక్రామ.

చంద్రేతి. చంద్రాలోకచయస్య చంద్రికాపుంజస్య అంధకారభరస్య తమఃపటలస్య చ ద్వయోః, చాంపేయకింపాకయోః కేసరవిషవృక్షయోః, రాజతః కుండలిరాజస్య రాజిలకస్య తుచ్ఛసర్పస్యచ, రాజీవస్య పద్మస్య ధుత్తూరస్య ఉన్మత్తపుష్పస్య చ, ఖేలతః క్రీడతః కోకిలానాం లోకస్య కులస్య కాకకులస్య చ, క్షీరార్ణవస్య అంధోః క్షుద్రకూపస్య చ, ద్వయోః పరస్పర మివేతి సర్వత్ర యోజ్యం. పండితస్య చ మూర్ఖస్య చ, సమం సామ్యం తారతమ్యరాహిత్యరూపం పశ్యంతీతి తద్దృశః, ఇహత్యాః, అమీ జనాః, వ్రాత్యాః, గుణాగుణవివేకరూపసంస్కారశూన్యా ఇత్యర్థః.

అథ శేషశైలవర్ణనమ్.

[విశ్వావసుః].

గ. ఓమ్ [ఇత్యగ్రే విమాన మానయన్ సానందం సాంజలిబంధం.]

ఓమిత్యంగీకారే.

ప. సురభితమతమాలస్తోమపుష్యద్రసాల
ప్రకరతిలకసాల[1]ప్రష్ఠసుష్ఠుద్రుజాలః,
శ్రితసమవనశీల శ్రీశలీలానుకూల
శ్లథిలితభవమూలస్సేవ్యతాం శేషశైలః. 361

గ. (పునస్సహర్షం.) 362

సురభితమేతి. సురభితమానాం అతిసౌరభాణాం తమాలానాం స్తోమః తాపింఛసమూహః, పుష్యన్ వర్ధమానః రసాలానాం ప్రకరః చూతసమూహః తిలకాః క్షురకాః సాలా స్సర్జాశ్చ ప్రష్ఠాః ప్రముఖా యేషాం తాదృశాని సుష్ఠూనిచ ద్రూణాం వృక్షాణాం జాలాని యస్మిన్ సః, శ్రితానాం భక్తానాం సమ్యగవనం శీలం యస్య తస్య, శ్రీశస్య శ్రీనివాసస్య లీలానాం క్రీడానాం అనుకూలః, అత ఏవ శిథిలితం నాశితం భవస్య సంసారస్య మూలం అజ్ఞానం యేన సః, ఏష శేషశైలః వేంకటాచలః, సేవ్యతాం. త్వయేతి శేషః.

ప. పన్నగేషు చ నగేషు ఖగేషు ద్వీపిరాజిషు పృషత్సు దృషత్సు,
వల్లరీషు చ దరీషు ఝరీషు ప్రార్థయంతి జనిమత్ర మునీంద్రాః. 363

పన్నగేష్వితి. మునీంద్రాః అన్యదేశవాసినః, అత్ర శేషశైలే, సర్పవృక్షపక్షివ్యాఘ్రహరిణపాషాణలతాగుహానిర్ఝరేషు జన్మ ప్రార్థయంతి. తదాత్మనాఽపి వాఽస్మాకం

1 ప్రేష్ఠ.

జన్మాత్ర భూయాదితి వాంఛంతీతి వస్తునా కిముత మనుష్యత్వాదినేతి ప్రతీతే ర్వస్తునాఽలంకారధ్వనిః. మూలం తు సార్వదికభగవత్సాన్నిధ్యలాభః.

గ. అహో! మహోన్నతా ఖల్వస్య శైలస్య ధన్యతా! 364

యతః—

ప. వైకుంఠేఽపి నిరుత్కంఠ మకుంఠవిభవం మహః,
తదత్ర చిత్రచారిత్రం రమతే రమయా [1]సమం. 365

వైకుంఠ ఇతి. అకుంఠః అప్రతిహతః విభవః సామర్థ్యం ఐశ్వర్యం వా యస్య తత్, అతఏవ చిత్రచారిత్రం తత్ప్రసిద్ధం, మహః వైష్ణవం తేజః, వైకుంఠేఽపి నిరుత్కంఠం అనుత్సుకం సత్, అత్ర శైలే, రమయా అలమేల్మంగాఖ్యయా, సమం సహ, రమతే క్రీడతి.

ప. వివిధనిగమసారే విశ్వరక్షైకధీరే
వృషశిఖరివిహారే వక్షసాఽఽశ్లిష్టదారే,
భగవతి యదువీరే భక్తబుద్ధే రదూరే
భవతు చిర ముదారే భావనానిర్వికారే. 366

వివిధేతి. రేఫాంతాష్టకం భగవతి విశేషణం. అదూరే సన్నిహితే, భావనా ధ్యానం, చిరం భవతు.

గ. (ఇతి సానందం ధ్యాయతి.) 367

[కృశానుః].

గ. హంత! వ్యపేతవిషయాంతరవ్యాసంగం త్వదంతరంగం దేవ ఏవాస్మి న్ననుభవతి దృఢసంగం. 368

హంతేతి. విషయాంతరే భగవదన్యస్మి న్వస్తుని వ్యాసంగః సంకల్పః వ్యపేతఃగతః యస్య తథోక్తం, అంతరంగం మనః, దృఢసంగం భావనాం.

[విశ్వావసుః].

గ. సఖే! సత్య[2]మేవ విదితం భవతా. 369

ప. దధతీ చిరాయ సుదతీమురఃస్థలే తదతీతసీమ దదతీ సుఖం సతాం,
రసికస్య చిత్తమిహ కస్య దేవతా ప్రతిపన్నపన్నగనగా న గాహతే.

1 సహ. 2 మేవోదితం.

దధతీతి. ఉరః స్థలే సుదతీం లక్ష్మీం దధతీ, అతీతసీమ నిరవధి సుఖం బ్రహ్మానందం దదతీ అర్పయంతీ, చిరాయ ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః పన్నగనగః శేషశైలః యయా సా, దేవతా శ్రీనివాసాఖ్యా, ఇహ లోకే, రసం బ్రహ్మ వేత్తీతి రసికస్య కస్య చిత్తం గాహతే న ప్రవిశతీతి కాకుః. సర్వమనోహరేత్యర్థః.

[కృశానుః].

గ. కిమరే! కేవల మర్థపర మముం దేవ మనుసంధత్సే. 371

కిమితి. అనుసంధత్సే ధ్యాయసి.

ప ఇష్టప్రాప్తిమనిష్టభంగమపి వా సంప్రార్థ్య భక్త్యా జనైః
యద్దాతవ్యమితి ప్రతిశ్రుతమభూద్ద్రవ్యం తదాప్తే ఫలే,
తే దాస్యంతి న చేత్స్వయం భయమసావుత్పాద్య తేషాం పునః
కృత్స్నం సార్థహిరణ్యహృత్పద ఇదం గృహ్ణాతి వృద్ధ్యా సమమ్. 372

ఇష్టేతి. ఇష్టస్య వస్తునః ప్రాప్తిం వా అనిష్టస్య భంగమపి వా సంప్రార్థ్య, జనైః యద్ధనం దాతవ్యమితి భక్త్యా ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం, అభూత్. అథ ఫలే ఉక్తాన్యతరస్మిన్, ఆప్తే ప్రాప్తే సతి, స్వానుగ్రహేణేతి భావః. తత్ప్రతిశ్రుతం ద్రవ్యం, తే స్వయ మాత్మనా, న దాస్యంతి చేత్, తదా సార్థం యథార్థం, హిరణ్యం ధనం, నామైకదేశగ్రహణాత్ హిరణ్యకశిపుం చ హరతి గృహ్ణాతీతి నాశయతీతి హిరణ్యహృదితి పదం సంజ్ఞాశబ్దః యస్య సః, అసౌ వేంకటేశః, తేషాం జనానాం, కృత్స్నం ప్రతిజ్ఞాతార్థా దన్యూనం, ఇదం ద్రవ్యం, వృద్ధ్యా సమం అధమర్ణదేయమూలాధికద్రవ్యేణ సహ, గృహ్ణాతి.

గ. [1]కించ. 373

ప తాతేత్యామంత్ర్య కంచిద్వనభువి తృషితస్తోయబిందుం యయాచే
కస్యాప్యుచ్చైస్తటాకం ఖనత ఇహ గిరావాహంతమృద్భారమూహే,
దత్తాం కేనాపి సూనావలిమధిమకుటం మృణ్మయీమేవ దధ్రే
సోఽయం భూయశ్శ్రుతిజ్ఞైర్భువనపతిరితి స్తూయతే ధ్యాయతే చ.

తాతేతి. యో వేంకటేశః, వనభువి వేంకటాచలారణ్యదేశే, తృషితస్సన్ కంచి త్పురుషం, తోయబిందుం, న తోయం. యయాచే యాచితవాన్. కించ ఇహ గిరౌ శేష శైలే, తటాకం ఖనతః నిర్మాపయతః, కస్యాపి పురుషస్య సంబంధి, ఉచ్చైరత్యధికం, మృద్భారమూహే ఊఢవాన్. కేనాప్యజ్ఞాతకులగోత్రేణ, దత్తాం మృణ్మయీం సూనావళిం పుష్పమాలాం, అధిమకుటం మణిమయకిరీటఏవ, దధ్రే ధృతవాన్. భూయః ప్రత్యుత, సోఽయం వేంకటేశః, శ్రుతిజ్ఞైర్నతు పామరైః. భువనానాం పతిరితి స్తూయతే

1 ఏతన్నాస్తి క్వచిత్.

ధ్యాయతేచ. పాదత్రయార్థస్య పరమదారిద్ర్యసామానాధికరణ్యాదితి భావః. కథాత్రయం వేంకటాచలమాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధం. అత్ర వాచ్యయా నిందయా పరమకారుణికోఽయమితి స్తుతిప్రతీతేర్వ్యాజస్తుత్యలంకారః.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! కరుణానీరధయే వేంకటపతయేఽస్యసూయసి? శృణు తావత్

కిమితి. అసూయసి గుణానపి దోషత్వేన ఆరోపయసీత్యర్థః.

ప. నియంతా జంతూనాం నిఖిలజగ[1]దుత్పత్తివిభవ
ప్రతిక్షేపైః క్రీడన్ పరమపురుషః పన్నగనగే,
పరత్వే సౌలభ్యప్రకటనకృతే వేంకటపతిః
కృపాసింధుః కాం కా [2]మిహ మనుజలీలాం న తనుతే? 376

నియంతేతి. జంతూనాం ప్రాణినాం, నియంతా అంతర్యామీ, నిఖిలస్య జగతః ఉత్పత్త్యా విభవేన పాలనేన ప్రతిక్షేపేన లయేన చ త్రిభిర్వ్యాపారైః, క్రీడన్ పరమపురుషః కృపాసింధుః వేంకటపతిః భగవాన్, పరత్వే వాచామగోచరే సత్యపి సర్వోత్తమత్వేఽపి, సౌలభ్యస్య సులభత్వస్య ప్రకటనకృతే, ఇహ పన్నగనగే శేషశైలే, కాం కాం మనుజలీలాం మనుష్యచేష్టాం న తనుతే న కరోతి?

గ. కించ. 377

అవ. 'ఇష్టప్రాప్తి' మిత్యాది దూషణం నిరస్యతి:—

ప. కిమప్యుపాదాయ దిశన్నభీష్టం కృత్స్నం జనేభ్యః పతిరంజనాద్రేః,
కృష్ణావతారీయకుచేలసంపత్ప్రదానరీతిం వివరీవరీతి. 478

కిమితి. అంజనాద్రిరితి శేషశైలస్య యుగాంతరనామ. తస్య పతిర్వేంకటేశః, జనేభ్యః అసారం కించిద్వస్తు, ఉపాదాయ తేభ్యః కృత్స్నం అభీష్టం కాంక్షితం సర్వం, దిశన్ దదత్సన్, కృష్ణావతారే భవా కృష్ణావతారీయా కుచేలోనామ మునిస్తస్మై సంపదః ప్రదానస్య యా రీతిః ధానాముష్టిం గృహీత్వా త్తైవంద్రైశ్వర్యప్రదానరూపా తాం, వివరీవరీతి భృశం ప్రకటయతి. విపూర్వాద్వృణోతేః యఙ్లుకి లటి రూపమ్.

అవ. ఉక్తార్థం దృఢయతి:—

ప. ప్రియసహచరీ లక్ష్మీః స్థానం సహస్రవసుస్స్వయం
కువలయపతిస్స్యాలో రత్నాకరశ్శ్వశురో హరేః,
తదపి హరతి ద్రవ్యం పూర్ణో జగత్పతి రేష య
త్తదిహ భజతాం కర్తుం న్యూనానాముదగ్రమనుగ్రహమ్. 379

1 దుత్పాద. 2 నను.

ప్రియేతి. యస్య హారే ర్వేంకటేశస్య, ప్రియసహచరీ భార్యా, స్వయం సాక్షాల్లక్ష్మీః, యస్య స్థానం నివాసః, సహస్రాణి వసూని ధనాని వసవః కిరణాశ్చ యస్య సః స్స్వయం సూర్యః, యస్య స్యాలః భార్యానుజః, కువలయస్య భూమండలస్య పతిః సార్వభౌమః కువలయానాం ఉత్పలానాం పతి శ్చంద్రశ్చ, శ్వశురః పత్నీపితా, రత్నాకర స్సముద్రశ్చ, భవతీతి సర్వత్ర యోజ్యం. తదపి తథాపి, పూర్ణస్సమృద్ధోఽపి, ఏష జగత్పతిః, ద్రవ్యం హరతీతి యత్, తద్దివ్యగ్రహణం, ఇహ లోకే, భజతాం నృణాం, ఉదగ్రం మహాంతం, అనుగ్రహం కర్తుమేవ. అత్ర 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మ్యహ' మిత్యాద్యాగమార్థోఽనుసంధేయః.

గ. అఖిలహేయప్రత్యనీకానంతకల్యాణగుణైకతానస్య విశ్వ[1]నిదానస్య శ్రీనివాసాభిధానస్య పరబ్రహ్మణో గుణార్ణవామృతకణానాం వర్ణనే అనిపుణధిషణా ధిషణాదయోఽపి. 380

అఖిలేతి. హేయప్రత్యనీకాః దోషవిరుద్ధాః, ఏకతానో ముఖ్యవృత్తిః, నిదానం ముఖ్యకారణం, ధిషణాదయః బృహస్పత్యాదయోఽపి, అనిపుణధిషణాః అకుశలబుద్ధయః.

ప. గాంభీర్యైకాలవాలే గరిమనివసతౌ కాంతికుల్యాతటాకే
కల్యాణాంభోజకల్యే నిరవధికరుణాసారకల్లోలరాశౌ,
చాతుర్యౌదార్యలక్ష్మీవిహరణశరణే సద్గుణౌఘాన్ బభూవే
దేవే శ్రీవేంకటేశే న జిగణయిషతా కేన వా [2]గ్లానవాచా. 381

గాంభీర్యేతి. గాంభీర్యం సుఖదుఃఖయో రవికృతచిత్తత్వం తస్య ఏకాలవాలే ముఖ్యాధారే, గరిమ్ణః గౌరవస్య నివసతౌ, కాంతిరేవ కుల్యా కృత్రిమా అల్పసరిత్ తస్యాః తటాకే సరసి, కల్యాణాన్యేవ అంభోజాని తేషాం కల్యే ప్రాతఃకాలే, నిరవధేః కరుణాసారస్య కల్లోలరాశౌ సముద్రే, చాతుర్యం కృత్యవస్తుషు కౌశలం ఔదార్యం దాతృత్వం తయోర్లక్ష్మ్యాః స్సమృద్ధిః ఏవ శ్రియా ఇతి శ్లిష్టరూపకం. తయో ర్విహరణార్థం శరణే గృహే, దేవే స్వప్రకాశే, శ్రీవేంకటేశే, సతాం గుణానా మోఘాన్, జిగణయిషతా గణయితు మిచ్ఛతా, కేన వా జనేన, గ్లానవాచా శ్రాంతవాగింద్రియేణ, న బభూవే. సర్వోఽపి గ్లానవా గ్బభూవ. భవతే ర్భావే లిట్. స్రగ్ధరా.

గ. కించ. 382

ప. సమగ్రాహి హారే ర్వేదైః సమగ్రాహి గుణావలిః,
ప్రత్యక్షేఽపి పరత్వేఽస్య ప్రత్యక్షేఽపి చ సంశయః. 383

---

1 సాధకస్య. 2 మానభాజా.

సమగ్రేతి. సమగ్రా సంపూర్ణా హారే గ్గుణానా మావళిః పఙ్క్తిః, వేదైస్సమ్యక్ అగ్రాహి గృహీతా, అస్య ప్రత్యక్షే దర్శనే సతి, పరత్వే అప్రత్యక్షే విషయే సంశయో ఽయం పరో వా ప్రత్యక్షో వేత్యాక్షేపోఽపి, ప్రత్యక్షేపి నిరస్తః, హి రేవార్థే. పూర్వత్ర ప్రతిపూర్వా ద్గ్రహేర్ణే రుత్తరత్ర ప్రతిపూర్వాత్ క్షిపతేశ్చ కర్మణి లుఙ్.

గ. అహో! మహోన్నతస్యాప్యస్య సౌలభ్యం కనకకుసుమస్య సౌరభ్యమివ రసికేభ్య ఏవ స్వదతే. 384

అహో ఇతి. మహోన్నతస్య సర్వోన్నతస్యాపి, అస్య వేంకటేశ్వరస్య, సౌలభ్యం సులభత్వం, కనకమయస్య కుసుమస్య, స్వదతే రోచతే.

గ. [1]పశ్య. 385

ప. ప్రచండవిశ్వకంటకప్రఖండనైకపండితః
పతంగమండలే వస న్న ఏష పాండవప్రియః,
అకుంఠరీతికః ప్రసన్నపుండరీకలోచనః
స కుండలీంద్రభూధరప్రకాండమండనాయతే. 386

ప్రచండేతి. ప్రచండానాం దారుణానాం విశ్వకంటకానాం జగచ్ఛత్రూణాం ప్రఖండనే ఏకం కేవలం పండితః నిపుణః, య ఏషః పాండవప్రియః భగవాన్, పతంగమండలే సూర్యబింబే, వసన్, ప్రకాశత ఇతి శేషః. అకుంఠరీతికః స్థిరమర్యాదః, ప్రసన్నే ప్రసాదాన్వితే పుండరీకే శ్వేతపద్మే ఇవ లోచనే యస్య స భగవాన్, కుండలీంద్రభూధరప్రకాండస్య శేషశైలశ్రేష్ఠస్య మండనాయతే భూషణమివ ఆచరతి. తత్ర వసతీత్యర్థః. పంచచామరం వృత్తం. 'లఘు ర్గురు ర్నిరంతరం భజేత పంచచామరం'.

గ. అవలోకయ తావ దురగవరధరణీధరశిరోమణే శ్చక్రపాణే [2]రనితరసుకరవరనికరవితరణకౌశల మతిపేశలమ్. 387

అవలోకయేతి. ఉరగవరధరణీధరశిరోమణేః శేషశైలభూషణస్య, అతిపేశలం భృశం మృదు, ఇతరై ర్దైవైః అసుకరస్య అనితరసుకరస్య వరనికరస్య వితరణే కౌశలం నిపుణత్వం.

ప. మూకాకర్ణం కమపి బధిరా శ్లోక మాకర్ణయంతి
శ్రద్ధాళుస్తం విలిఖతి కుణి శ్లాఘయా వీక్షతేఽంధః,
అధ్యారోహత్యహహ! సహసా పంగు రప్యద్రిశృంగం
[3]సాంద్రాలస్యా శిశుభరణతో మందమాయాతి వంధ్యా. 388

---

1 ఏతత్క్వచిన్నాస్తి. 2 రతితర. 3 సాంద్రాలస్యాశ్శిశుభరణతో మందమందంతివంధ్యాః.

మూకేతి. బధిరా శ్రోత్రవికలాః, మూకేన వాగ్వికలేన ఆరబ్ధం నిర్మితం, కమపి ఏకం, శ్లోకం పద్యం, ఆకర్ణయంతి, తం శ్లోకం, కుణి ర్హస్త వికలః, శ్రద్ధాళు శ్శ్రద్ధా న్వితస్సన్, విలిఖతి. తం చ, అంధః శ్లాఘయా ఉపలక్షితః వీక్షతే, కించ పంగుః పాదవిక లోఽపి, అద్రే శ్శేషశైలస్య శృంగం శిఖరం, సహసా, అధ్యారోహతి. వంధ్యాతు శిశు భరణతః సాంద్రాలస్యా సతీ, మందం శనైః, అద్రిశృంగం అధ్యారోహతి, అహేహేతి సర్వత్ర యోజ్యం. మూకాదయ స్త్వభీష్ట మర్థం భగవత్ప్రసాదా ల్లబ్ధ్వాతథాతథా చక్రు రితి కథాః పురాణే ప్రసిద్ధాః.

[సర్వతః పర్వతమవలోక్య సశ్లాఘం].

ప. [1]సర్వోత్తుంగ శ్శ్రితశుభగుహ స్సాధ్వభిఖ్యాతసీతో
భాస్వ [2]ద్వంశోపచయజనక స్సానుజస్ఫూర్తికో యః,
[3]ఏనం నూనం క్షితిభృత మియం జానతీ జానకీశం
కీశశ్రేణీ కలయ శరణీకుర్వతీ వర్వరీతి.   389

సర్వేతి. యతః యః శేషశైలః, సర్వేభ్యః ఉత్తుంగః ఉన్నతః, శ్రితః శుభః గుహః నిషాదాధిపః, శ్రితా శ్శుభా గుహా శ్చ యస్మిన్ సః, సాధుభి రభిఖ్యాతా శ్లాఘితా సీతా జానకీ లతావిశేషాశ్చ యస్మిన్ సః, 'సీతా లతాసురనదీజానకీహలవర్త్మసు' ఇతి కోశః. భాస్వతః సూర్యస్య వంశస్య కులస్య భాస్వతాం కాంతిమతాం వంశానాం వేణూనాం ఉపచయజనకః వృద్ధికారకః, అనుజానాం భరతాదీనాం స్ఫూర్త్యా ప్రకాశనేన సహితః సానుజస్ఫూర్తిః సానుభ్యో జాతా ప్రస్థసంభవా స్ఫూర్తి ర్యస్యేతి చ, తతః కప్రి త్యయః. తత స్తం ఏనం, క్షితిభృతం రాజానం పర్వతం చ, జానకీశం శ్రీరామం, జానతీ అత ఏవ ఇయం కీశశ్రేణీ వానరపఙ్క్తిః, శరణీకుర్వతీ రక్షకంకుర్వతీ నివాసం కుర్వతీ సతీ, వర్వరీతి భృశం ఆవృణోతి. వృణోతే ర్యఙ్లుక్. కలయ పశ్య.

[పునః సానన్దమ్].

ప. ప్రకాశబహుపాదవ త్యపి ఫణిక్షమా[4]భృత్యతః
ప్రకామ మవలోక్యతే పరమ మన్య దత్యద్భుతం,
నిజోరసి[5]పయోధర శ్చిర మచంచలాం విద్యుతం
పయోధర మురస్యసావపి బిభర్తి నిత్యం నిజే.   390

ప్రకాశేతి. ప్రకాశాః బహవః పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాశ్చ తద్వతి, ఫణిక్షమా భృతి సర్పరాజే శేషశైలే చ, అతః పూర్వోక్తాత్, అథవా అతః గూఢపాదస్య ప్రకాశ

1 సర్వోత్తుంగశ్రితశుభగుహంసాధ్వభిఖ్యాత(శిలః)శితః. 2 ద్వంశోచ్ఛ్రయన. 3 ఏవం. 4 భృత్యదః. 5 పయోధరే; పయోధరమ్.

పాదత్వా ద్భుతాదన్య దితరత్, పరమం అత్యద్భుతం, ప్రకామ మవలోక్యతే. తత్ర్క మతఆహ—పయోధరః మేఘః, నిజే ఉరసి, అచంచలాం విద్యుద్భిన్నా మితి చ విద్యుతం చిరం బిభర్తి, సేయం విద్యుదపి, నిజే ఉరసి, పయోధరం బిభర్తి. అత్ర మేఘవిష్ణ్వో ర్లక్ష్మీవిద్యుతోశ్చ పదద్వయేన విషయనిగరణం మేఘస్తనానాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయశ్చ క్రమేణ బోధ్యమ్. విరోధాభాససజాతీయసంసృష్టిః.

అథ వనవర్ణనమ్.

[ఇతి విమానం దక్షిణత స్సమానయన్ సానందం విలోకయన్]
సఖే! విపినానా మమీషాం పరమం రామణీయకమ్. 391

ఇతీతి. విపినానాం అరణ్యానాం, రామణీయకం సౌందర్యం.

ప. పురఃపురో ఘనం వనం వనేవనే మహాగిరిః
మహాగిరౌమహాగిరౌ విరాజతే గుహాగృహం,
గుహాగృహేగుహాగృహే విహారతత్పరో హరిః
హరౌహరౌ నిరంకుశః కృతేభసాధ్వసో ధ్వనిః. 392

పుర ఇతి. పురఃపురః అగ్రేఅగ్రే, ఘనం వనం అరణ్యం, విరాజతే, ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. వనేవనే ప్రతివనం, వీప్సాయాం ద్విర్భావః. ఏవ మగ్రేఽపి. గుహాగృహ మివ, విహారే క్రీడాయాం తత్పరః ఆసక్తః, హరి స్సింహః, నిరంకుశః అప్రతిహతః, కృతం ఇభానాం గజానాం సాధ్వసం భయం యేన సః, ధ్వనిః.

[కృశానుః].

గ. కిమరే! వర్ణయస్యచక్షుష్యాణి మనుష్యాంగకబళనచపల చండపుండరీకాననాని కాననాని. 393

కిమితి. మనుష్యాణాం అంగానాం కబళనార్థం చపలాని స్ఫురంతి చండాని ఉగ్రాణి పుండరీకాణాం వ్యాఘ్రాణాం ఆననాని వక్త్రాణి యేషుతాని, అత ఏవ అస్మిన్ అచక్షుష్యాణి అదర్శనీయాని.

ప. ఇత స్తావ ద్దావవ్యతికర ఇత స్సంత్యాజగరా
ఇతో లుంటాకానాం సముదయ ఇతః కంటకచయః,
ఇతో వ్యాఘ్రా ఉగ్రా జ్వలనజనకా వేణవ ఇతో
వనం సంలక్ష్య త న్మన ఇద మహో! మోహ మయతే. 394

ఇత ఇతి. ఇతః ఏతస్మిన్ ప్రదేశే, సార్వవిభక్తిక స్తసిల్. ఏవమగ్రేఽపి తావ చ్ఛబ్దో వాక్యాలంకారే. గ్రావ్ణాం పాషాణానాం వ్యతికరః రాశిః, సంతీతి యథాయోగం సర్వత్ర యోజ్యం. అజగరా స్సర్పభేదాః, లుంటాకానాం సముదయః చోరసమూహాః, కంటకా స్తీక్ష్ణాగ్రవృక్షాంగాని, జ్వలనజనకాః పరస్పరఘర్షణదావాగ్న్యుత్పాదకాః యత స్తతః, ఏత ద్వనం, సంలక్ష్య దృష్ట్వా, ఇదం మదీయం మనః, మోహం భయ జన్యం, అయతే ప్రాప్నోతి.

[విశ్వావసుః].

క. సఖే! నిపుణనిరూపణత ఏతేషాం గుణమపి గృహాణ. 395

సఖ ఇతి. నిపుణనిరూపణతః సారవస్తునిర్వర్ణనాద్ధేతోః, ఏతేషా మరణ్యానాం.

ప. అనాయాసగ్రాహ్యా ణ్యవనిపతిభోగ్యా న్యపి ఫలా
న్యయత్నేన ప్రాప్యా[1] స్త్వపి సుదృగవేక్ష్యా స్సుమనసః,
అసూర్యం పశ్యా న్య ప్యహహ! సులభా న్యశ్మభవనా
న్యరణ్యానీభాజా మతిపతతి భాగ్యం కిల గిరః. 396

అనాయాసేతి, అవనిపతిభిః నతు సర్వై రోభోగ్యా న్యపి, ఫలాని చూతపనసాదీని, అనాయాసం అర్థవ్యయంవినాపి, గ్రాహ్యాణి లబ్ధుం శక్యాని, సుదృగ్భిః విశాలలోచ నాభిః అవేక్ష్యా దర్శనీయా ఇతి మనోజ్ఞత్వాతిశయోక్తిః. 'అపేక్ష్యా' ఇతి పాఠే కాంక్షణీయా ఇత్యర్థః. సుమనసః పుష్పాణి తు అయత్నేనాపి ప్రాప్యాః, అసూర్యం పశ్యాని అదృష్ట సూర్యరశ్మీని, అశ్మభవనాని శిలాగృహాణి, సులభాని. అహహేతి సర్వత్ర యోజ్యం. యత స్తతః, అరణ్యానీభాజాం మహారణ్యవాసినాం, భాగ్యం, గిరః వచాంసి, అతిపతతి అతిక్రామతి కిల.

క. అపిచ. 397

ప. గహనగుహావిహారిహరిపాణిరుహాభిహత
ద్విరదశిర స్తటోద్గళితమౌక్తికసంహతిభిః,
అహహ! విభూషితై రిహ[2]గిరా విహరంతి సుఖం
సమ మబలాజనై రతివిలాసపరా శ్శబరాః. 398

గహనేతి. రతివిలాసేషు పరాః ఆసక్తాః, అతఏవ శబరాః మ్లేచ్ఛవిశేషాః వన చరాః, గహనగుహాసు విహారిణాం అథవా గహనేషు అరణ్యేషు గుహాసు చ విహారిణాం హరీణాం సింహానాం పాణిరుహైః నఖైః అభిహతానాం విదారితానాం ద్విరదానాం

1 నృప సుదృ. 2 చిరం.

గజానాం శిరస్తటాత్ కుంభస్థలాత్ ఉద్గళితానాం చ్యుతానాం మౌక్తికానాం ముక్తా ఫలానాం సంహతిభిః రాజిభిః, విభూషితై రలంకృతైః, అబలాజనై స్సమం, ఇహ గిరా శేషశైలే, విహరంతి క్రీడంతి.

అథ ఘటికాచలవర్ణనమ్.

[ఇతి వ్యోమయానం దక్షిణతఃప్రాపయన్[1] ప్రకర్ష మంజలిం బద్ధ్వా.]

ప. కంఠోపరికంఠీరవశుచిదంష్ట్రారుచివిచిత్రచంద్రికయా,
స్ఫటికాచల ఇవ నయనే ఘటికాచల ఏష సంప్రతి ధినోతి. 400

కంఠేతి. కంఠస్య ఉపరి కంఠీరవస్య సింహరూపస్య సంబంధినీనాం శుచీనాం ధవళానాం దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం రుచ్యా కాంత్యైవ విచిత్రయాఅద్భుతయా చంద్రికయా, స్ఫటికమయాచల ఇవ స్థితః, ఏష ఘటికాచలః నృసింహనివాసః, భాషాయాం చోళంగివరనామా, నయనే, సంప్రతి ధినోతి సంతోషయతి.

[సభక్తి [1]ప్రకర్ష మంజలింబద్ధ్వా.] 401

ప. వరకేతుస్థతార్క్ష్యాయ స్మరకేళిపుషే శ్రియః,
నరకేక్షణవిఘ్నాయ నరకేసరిణే నమః. 402

వరేతి. వరే కేతౌ తిష్ఠతీతి స్థఃతార్క్ష్యః గరుత్మాన్ యస్య తస్మై, శ్రియః స్మరకేళి పుషేలక్ష్మీసంభోగవర్ధనాయ, నరకస్య ఈక్షణే విఘ్నాయ ప్రతిబంధకాయ, తద్భక్తానాం నరకదర్శనం నాస్తీతి భావః. నరకేసరిణే నృసింహాయ, నమః అస్తు.

గ. కించ. 403

ప. స్థిరశంఖాదిచిహ్నాయ సురసంఘార్చితాంఘ్రయే,
పరసంహారదక్షాయ నరసింహాయ మంగళమ్. 404

స్థిరేతి. స్థిరశంఖాదిచిహ్నాయ, సురసంఘార్చితాంఘ్రయే, అతఏవ, పరేషాం శత్రూణాం సంహారే దక్షాయ సమర్థాయ, నరసింహాయ మంగళం.

ప. జంభదంభహరక్షేమారంభ [2]లంభకమూర్తయే,
శంభుసంభావనీయాయ స్తంభడింభాయ మంగళమ్. 405

జంభేతి. జంభస్య రక్షసః దంభం గర్వం హరతీతి హరస్య ఇంద్రస్య క్షేమస్య ఆరంభాణాం కర్మణాం లంభకా సంపాదికా మూర్తి శ్శరీరం యస్య తస్మై, హిరణ్యకశిపు

1 పురతోనిర్దిశ్య. 2 లంభన.

మారణేన మధ్యమలోకే యజ్వనాం కర్మప్రవృత్తేః ఇంద్రస్య క్షేమ మితి భావః. శంభో స్సంభావనీయాయపూజ్యాయ, స్తంభస్యడింభాయశివే,తత్రోత్పన్నాయేత్యర్థః.మంగళం.

[కృశానుః].

గ. కి మరే! క్రోధమయేఽపి నరమృగేంద్రే స్తవవచనం విరచయసి?

కి మితి. నరమృగేంద్రే నరసింహవిషయే, స్తవవచనం స్తోత్రవాక్యం.

ప. ప్రహ్లాద మాహ్లాదయితుం తమేకం సర్వస్య కుర్వన్ భువనస్య భీతిం,
సైంహం[1]దధే సంహననం పురా య స్తవ స్తవ స్తత్ర కథం ప్రవృత్తః?

ప్రహ్లాద మితి. యో నరసింహః, తం ప్రసిద్ధం, ఏకం ప్రహ్లాదం హిరణ్యకశిపుపుత్రం భక్తం, ఆహ్లాదయితుం సంతోషయితుం, సర్వస్య భువనస్య భీతిం కుర్వన్ సన్, సైంహం సింహసంబంధి, సంహననం శరీరం, పురా దధే ధృతవాన్. తత్ర నరసింహే విషయే, తవ స్తవః కథం ప్రవృత్తః జాతః?

[విశ్వావసుః].

గ. వయస్య! మైవం వాదీః. 408

ప. అపుణ్యధౌరేయహిరణ్యదూనత్రిలోకశోకక్షపణాయ శౌరిః,
కాయాధవాయాసనిరాస[2]దంభాత్ స్తంభాదిహా[3]జృంభతసంభ్రమేణ.

అపుణ్యేతి. శౌరి ర్విష్ణుః, అపుణ్యానాం పాపాత్మనాం ధౌరేయేణ ప్రథమేన హిరణ్యేన హిరణ్యకశిపునా దూనానాం దుఃఖితానాం త్రిలోకానాం శోకస్య క్షపణాయ నాశం కర్తుం, 'తుమర్థాచ్చే'త్యాదినా చతుర్థీ. కాయాధవస్య విగతదేహాభిమానస్య ప్రహ్లాదస్య ఆయాసస్య పితృకృతస్య నిరాసదంభాత్ నివారణవ్యాజాత్,సంభ్రమేణ ఇహలోకే, స్తంభాత్ అజృంభత, ఆవిర్బభూవ, తథాచ సర్వభువనసంతోషణ ఏవాయం నతద్భీషణ ఇతి భావః. 'ప్రహ్లాదో హ వై కాయాధవ' ఇతి శ్రుతిః.

గ. ఇదం [4]చావధీయతామ్. 410

ప. మనుష్యతిర్యక్త్వ ముపేత్య [5]సద్యో
దేవ స్స్వయం స్థావరతోభ్యుదంచన్,
విచిత్రశక్త్యన్వయ మత్ర వేదైః
ప్రత్యాయ్యమానం ప్రకటీకరోతి. 411

[పున స్సవిస్రంభమ్.] 412

---

1 వ్యధాత్. 2 దంభః. 3 ఉజ్జృంభిత. 4 అవధార్యతామ్. 5 నిత్యః.

మనుష్యేతి. దేవః భగవాన్, మనుష్యత్వం తిర్యక్త్వం సింహత్వం చ, న త్వేక మేవ. ఉపేక్ష్య స్వీకృత్య, స్థావరతః స్తంభాత్, న తు మాతృతః. సద్యః న నవమాసా నంతరం. అభ్యుదంచన్ ఆవిర్భవంత్సన్, వేదైః ప్రత్యాయ్యమానం ప్రకటీక్రియమాణం, విచిత్రాయాః అఘటనఘటనాపటీయస్త్వేన ఆశ్చర్యకరాయాః. శక్తేస్సామర్థ్యస్య అన్వయం సంబంధం, అత్ర లోకే పామరప్రచురే, ప్రకటీకరోతి. ప్రత్యక్షస్య సర్వ సంప్రతిపన్నత్వా దితి భావః.

ప. ఘటికాచలం వపు [1]రవేత్య తత్త్వతో
ఘటికాచలం సమధిరుహ్య భక్తితః,
నరకేసరీంద్రచరణౌ విలోకయన్
నరకే సరిష్యతి న జాతు మానవః. 413

ఘటికేతి. మానవః వపు ర్నిజం, తత్త్వతః స్వభావాత్, ఘటికాయాం యామాష్టభాగేఽపి, చలం నశ్వరం, అవేత్య జ్ఞాత్వా, ఘటికానామానం అచలం సమధిరుహ్య భక్తితః నరకేసరీంద్రస్య చరణౌ విలోకయంత్సన్, జాతు నరకే న సరిష్యతి న పతిష్యతి.

అథ వీక్షారణ్యవర్ణనమ్.

[ఇతి [2]వ్యోమయానం అన్యత స్సంచోదయన్ సహర్షమ్.], 414

ప. వీక్షారణ్య మిదం వదంతి సరసీ హృత్తాపనాశి న్యసా
వస్యా రోధసి వీరరాఘవ ఇతి ప్రఖ్యాతనామా హరిః,
వ్యక్తం రాజతి వీతిహోత్ర ఇవ యో విస్తీర్ణహేతిద్యుతిః
క్షేత్రం ప్రాప్త[3]కుశస్థలి ప్రభజతి శ్రీశాలిహోత్రాంచితమ్. 415

వీక్షేతి. ఇదం పురోవర్తిక్షేత్రం, వీక్షారణ్యం తత్సంజ్ఞం, వదంతి, జనా ఇతి శేషః, అసౌ సరసీ తీర్థం, హృత్తాపనాశినీ, అస్యాః హృత్తాపనాశిన్యాః, రోధసి తీరే, వీర రాఘవ ఇతి ప్రఖ్యాతనామా హరిః వ్యక్తం రాజతి. విస్తీర్ణానాం హేతీనాం చక్రాద్యాయు ధానాం జ్వాలానాం చ ద్యుతి ర్యస్య సః, అతఏవ వీతిహోత్రః అగ్నిరివ స్థిత ఇత్యుపమా. యో హరిః, శ్రియుక్తేన శాలిహోత్రేణ మునినా అంచితం పూజితం, ప్రాప్తా కుశస్థలీ నామ నదీ యేన తత్, తత్తీరస్థితం క్షేత్రం, ప్రభజతి ఆశ్రయతి, స హరి రితి సంబంధః.

గ. ఆకలయతు భవా నత్రేదం చమత్కారమ్. 416

---

1 అవేక్ష్య. 2 విమానం. 3 కుశస్థలం.

ప. ద్విరేఫవర్ణాం సుమనోరమాం తనుం
బిభర్తి సంజ్ఞా మివ వీరరాఘవః,
సుపర్వరాజేన యదీయ [1]మంచితం
ముఖం పదద్వంద్వ మి వోపశోభతే. 417

ద్విరేఫేతి. వీరరాఘవః భగవాన్, ద్విరేఫస్య భృంగస్యేవ వర్ణః నీలరూపం ద్వే రేఫవర్ణే చ యస్యాం తాం, అత ఏవ సుష్ఠు మనస్సు సుమనస్సు పుష్పేషుచ రమత ఇతి సుమనోరమాం, తనుం శరీరం, సంజ్ఞాం వీరరాఘవేత్యాఖ్యా మివ, బిభర్తి, శోభనే పర్వణి పూర్ణిమాయాం రాజా చంద్రః సుపర్వణాం దేవానాం రాజా ఇంద్రశ్చ తేన, అంచితం, యదీయం ముఖం, పదద్వంద్వ మివ, ఉపశోభతే.

[కృశానుః].

గ. వయస్య ! కిం సన్నహ్యసి [2]వీరరాఘవస్తవనే? యదస్మి న్నపి పన్నగనగనాథ ఇవ పరధనగ్రహణపరత్వాదయః దోషాః ప్రాదుష్యంతి.

[విశ్వావసుః].

గ. తత్రాస్మదుక్తేన తత్సమాధానే నైవ పున రత్రాపి సంతోష్టవ్య మాయుష్మతా భవతా. పామరమతే ! న రమతే కస్య మనో [2]వీరరాఘవే దేవే ?. 419

తత్రేతి. ఆయుష్మతా భవతా, హేపామరమతే మూఢబుద్ధే, న సంతుష్యతి.

ప. [3]స్వేక్షాసాధ్యజగజ్జని స్సుతనుపల్లాక్షాంకితోరఃస్థల
స్సాక్షా [4]దేవ పరః పుమాన్ కృతనుతి ర్దాక్షాయణీశాదిభిః,
వీక్షారణ్యపతి ర్విరాజతి గతి ర్ద్రాక్షాసదృక్సాహితీ
ధీక్షాంత్యాయురరోగతాధనయశోమోక్షాద్యపేక్షావతామ్ 420

స్వేతి. స్వస్య ఈక్షయా అవలోకనేన సాధ్యా జగతో జనిః సృష్టిః యస్య సః, సుతనోః లక్ష్మ్యాః పల్లాక్షయా పాదలాక్షకేణ అంకితోరఃస్థలః, తస్యా స్తత్ర నివాస ఇతి భావః. దాక్షాయణీశాదిభిః శివప్రముఖైః కృతనుతిః, ద్రాక్షయా సదృశీ సాహితీ ధీః బుద్ధిః క్షాంతిః క్షమా ఆయుః అరోగతా ఆరోగ్యం ధనం యశో మోక్ష శ్చాదిః యేషు తేషు అపేక్షావతాం, గతిః, తద్దాయక ఇత్యర్థః. అత ఏవపరః అప్రత్యక్షోఽపి పుమాన్ భగవాన్, సాక్షాత్ వీక్షారణ్యపతిః వీరరాఘవ స్సన్, విరాజతి. అత్ర భక్తకామిత ప్రదానస్య వీరరాఘవరూపస్వీకారహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్.

1 మర్చితం. 2 వీరరాఘవేదేవేస్తవనం విచారయితుం. 3 స్వేచ్ఛా. 4 ఏష.

గ. కించ. 421

ప ఉపేత్య వీక్షావన మున్నత స్సదా
సువర్ణవల్ల్యా సుమనఃపుషా శ్రితః,
అహీనసేవ్యో హరిచందన స్తనో
త్యుపాశ్రితానా ముచితాం సువాసనామ్. 422

ఉపేత్యేతి. సదా సుమనసః పుష్పాణి విబుధాంశ్చ పుష్ణాతీతి తత్పుషా, సువర్ణ వల్ల్యా చంపకలతయా తన్నామ్న్యా శ్రియా చ, శ్రితః శ్లిష్టః, ఉన్నతః, అహీనా మినై స్సర్పశ్రేష్ఠైః హీనా న భవంతీ త్యహీనై రుత్తమైశ్చ సేవ్యః, హరి రేవ చందనః వృక్షః, వీక్షావన ముపేత్య, ఉప సమీపే ఆశ్రితానాం, ఉచితాం సుష్ఠువాసనాం భావనా మేవ సౌరభ్యం, తనోతి.

శ్రీ రామానుజమునివర్ణనమ్.

[ఇ త్యన్యతో విమానం ప్రేంఖయ న్నగ్రతో వీక్ష్య సప్రత్యభిజ్ఞమ్]

ఇతీతి. ప్రేంఖయన్ గమయన్.

ప. ఏషా భూతపురీ నిరీక్షితచరీ దోషాపహంత్రీ [1]మయా
శ్రీమా నత్ర గుణాబ్ధి రావిరభవ ద్రామాను [2]జార్యో మునిః,
త్రయ్యంతామృతిసింధుమంథనభవద్ధయ్యంగవీనాత్మకం
విజ్ఞానం యదుపజ్ఞ మేవ విదుషా మద్యాపి విద్యోతతే. 424

ఏషేతి. దోషాపహంత్రీ, అతఏవ ఏషా భూతపురీ, శ్రీపెరుంబూదూర్వితి భాషా నామ, మయా నిరీక్షితచరీ పూర్వం దృష్టా, త్రయ్యంతా ఉపనిషద ఏవ అమృతసింధుః క్షీరార్ణవ స్తస్య మంథనేన ఆలోడనేన భవతః హయ్యంగవీనస్య ఘృతవిశేషస్య ఆత్మా స్వరూపం యస్య తత్కం, విజ్ఞానం వైష్ణవవిశిష్టాద్వైతశారీరకభాష్యం, విదుషాం మధ్యే యః రామానుజః, ఉపజ్ఞా ఆద్య ఇతి జ్ఞానం యస్య తథోక్తం, యత్కర్తృక మేవ, అద్యాపివిద్యోతతే,సగుణాబ్ధిః శ్రీమాన్ రామానుజార్యఃమునిః, అత్రపుర్యాం, ఆవిరభవత్.

గ. కించ. 425

ప. కామాదివైరిగణభీమానవద్యనిజనామాభి [3]లాపగరిమా
వైమానికార్యసమభూమామ [4]ఒవనో వచనసీమాతిలంఘిమహిమా,
శ్రీమా ననూనకలసోమాననో విమలధామావమా నితరవిః
క్షేమాణి జృంభయతుభూమావముత్ర చ స రామానుజో యతిపతిః.

1 నృణాం. 2 జాఖ్యో. 3 లాప. 4 మతౌ.

కామేతి. కామాదీనాం వైరిణాం అంతశ్శత్రూణాం గణస్య భీమః అనవద్యః నిజస్య నామ్నః అభిలాపగరిమా కీర్తనసామర్థ్యం యస్య సః, అవనౌ భువి, వైమానికార్యస్య దేవగురోః స్వమభూమా, వక్తృత్వ ఇతి భావః. వచనసీమాతిలంఘీ మహిమా యస్య సః, అనూనకళః సోమ ఇవ ఆననం యస్య సః, విమలేన ధామ్నా కాంత్యా అవమానితరవిః, శ్రీమాన్ స రామానుజః యతిపతిః, భూమా అముత్ర, పరలోకే చ, క్షేమాణి జృంభయతు వర్ధయతు, అస్మాకమితి శేషః.

గ. అపి చ. 427

ప. స జయతి రామానుజయతి రజయతి పరవాదినం యదీయోక్తిః,
సంజయతిబోధమనఘుంరంజయతి బుధాన్ వ్యథాం చ భంజయతి.

స ఇతి. యస్య రామానుజస్యేయం యదీయా ఉక్తిః భాష్యం, పరవాదినం అజయతి నిరస్యతి, స్వార్థికో ణిచ్. యద్వా అజ మివ ఛాగమివ కరోతి, దుర్బలీకరోతీత్యర్థః. అనఘం బోధం విజ్ఞానం, సంజయతి యోజయతి, బుధాన్ రామానుజీయాన్, రంజయతి, వ్యథాం చ తదీయాం, భంజయతి.

గ. అన్యచ్చ. 429

ప. తే మీమాంసాశాస్త్రప్రమథనపరికలితబుధజనానందాః,
లక్ష్మణమునేః ప్రబంధాః లక్ష్మణపూర్వజశరా ఇవ జయంతి. 430

త ఇతి. మీమాంసాశాస్త్రస్య ప్రమథనేన న్యాయమేళనేన, తే అమీ ఇతి ఛేదః. మాంసాశానాం రక్షసాం అస్త్రైః కరణైః ప్రమథనేన నాశనేన పరికలితః ఘటితః బుధజనస్య విద్వజ్జనస్య దేవసమూహస్య చ ఆనందః యైః తే, లక్ష్మణమునేః రామానుజస్య, తే ప్రబంధాః, లక్ష్మణపూర్వజస్య శ్రీరామస్య శరా ఇవ జయంతి.

గ. అత్ర [1]కశ్చిద్విపశ్చిద్విపశ్చితామిత్థ మనుదినం ప్రణమతి. 431

ప. "రామానుజాయ గురవే నరవేషభాజే
శేషాయ ధూతకలయే కలయే ప్రణామాన్,
యే మాదృశానపి కృశాన్పరిపాతుకామో భూ
మావవాతర దుదంచితబోధభూమా." ఇతి. 432

రామానుజాయేతి. నరవేషభాజే, శేషాయ, రామానుజసంజ్ఞాయ, ధూతకలయే అపహతపాపాయ, గురవే, ప్రణామాన్ కలయే. మాదృశానపీతి అత్యంతాశరణత్వసూచనం. కృశాన్ దీనాన్ పరిపాతుం కామః యస్య సః, అతఏవ ఉదంచితః ప్రకటితః బోధభూమా జ్ఞానాతిశయో యేన సః, యః రామానుజః, భూమా అవాతరత్ ఆవిరభవత్.

---

1 కశ్చిదపశ్చిమో విపశ్చితామిత్థమేన మనుదినం.

గ. ఏతచ్చ ఆకర్ణ్యతామ్. 433

ప. రామానుజౌ యామునతీర్థసేవాపరౌ ఫుదీతౌ నరకం నిరోద్ధుం,
తయోః పురాణః ప్రణినాయ గీతాం తస్యా నవీనస్తు తతాన టీకామ్.

రామేతి. యమునాయా ఇదం తీర్థం యామునం జలం తస్య యామునస్య రామతీర్థస్య సన్న్యాసినశ్చ సేవాపరౌ, రామస్య అనుజః కృష్ణః లక్ష్మణార్యశ్చద్వౌ, నరకం రాక్షసం నిరయంచ, నిరోద్ధుం, ఉదీతౌ ఆవిరభూతాం. తయోర్ద్వయోః, పురాణః పూర్వః కృష్ణః, గీతాం భాగవతీం, ప్రణినాయ నిర్మితవాన్, నవీనః లక్ష్మణార్యస్తు, తస్యాః గీతాయాః, టీకాం వ్యాఖ్యాం, తతాన కృతవాన్.

[కృశానుః].

గ. సత్యమేవ; తథాపి తత్పథాను [1]ధావినాం మేధావినామపి పరావమంతృత్వాదయో దోషాః ప్రసిద్ధాః. 435

సత్యమితి. తస్య రామానుజస్య పంథాన మనుసరంతీతి తత్పథానుధావినాం, పరేషాం, అవమంతృత్వం అవమానః.

గ. తథాహి. 436

ప. శ్రీరామానుజదర్శనైకరసికః శిష్టప్రకృష్టైర్గుణైః
పూర్ణానాం విదుషాం మతాంతరజుషాం పఙ్క్త్యా న భుఙ్క్తే క్వచిత్,
హా హాంతోదన మంతత శ్శుచితమం తద్దృష్ట మాశు త్యజ
త్యాస్తాం త త్స్వమతస్థితై రపి సమం ప్రాయేణ నాశ్నాత్యసౌ.

శ్రీరామేతి. శ్రీరామానుజస్య దర్శనే శాస్త్రే ఏకం కేవలం రసికః అనురక్తః, శిష్టేషు ప్రకృష్టైర్గుణైః స్నానసంధ్యాజపాధ్యయనాదిభిః, పూర్ణానాంమతాంతరజుషాం, విదుషాం పఙ్క్త్యా, క్వచిత్ కుత్రాపి, న భుఙ్క్తే, అంతతః తైర్మతాంతరస్థైః, దృష్టం, అతఏవ శుచితమ మపి ఓదనం అసౌరామాజీయః, ఆశు త్యజతీతి యత్తదేత దాస్తాం. స్వమతస్థైరపి సమం ప్రాయేణ నాశ్నాతి హా హంతే త్యాశ్చర్యే.

గ. కించ. 438

ప. నైషాం న్యాయ్య ఇహ ద్విజాన్వయజుషాం భాషా [2]ప్రబంధశ్రమో
వేదే విశ్వపుమర్థసాధనవిధౌ [3]బద్ధాదరే జాగ్రతి,
తీరం క్షీరపయోనిధే రుపగతో దైత్యారిదీప్త్యావృతం
కో వా ధావతి దుగ్ధలబ్ధిచపలో గోపాలకస్యాలయమ్. 439

1 విధాయినాం. 2 ప్రబంధే. 3 బద్ధాదరో.

నేతి. ద్విజాన్వయజుషాం బ్రహ్మకులజానాం, ఏషాం రామానుజీయానాం, విశ్వేషాం పుమర్థానాం సకలపురుషార్థానాం సాధనే విధౌ కర్మణి, బద్ధాదరే క్లృప్తదీక్షే వేదే జాగ్రతి సత్యపి, భాషయా ద్రావిడ్యా నిర్మితే ప్రబంధే శ్రమః అభ్యాసః, జనస్య ఇహ లోకే, న న్యాయ్యః నోచితః, అనుచితత్వే వైధర్మ్యేణ దృష్టాంత మాహ—దైత్యారిదీప్త్యా ఆవృతం క్షీరపయోనిధౌ క్షీర ముపగతః కో వా జనః దుగ్ధలబ్ధౌ క్షీరలాభే చపలః ఆసక్తస్సన్, గోపాలకస్య క్షుద్రగోపస్య, అల్పార్థే కణే. ఆలయం ప్రతి ధావతి, నకోఽపీత్యర్థః.

గ. కించ, ఏతన్మతానువర్తినాం కేషాంచి దేషా చేష్టా నేష్టా వైదికానామ్. 440

ఏతదితి. కేషాంచి దేకదేశినాం, భాషయా తెంగలాఖ్యానాం మార్జాలకిశోరన్యాయవాదినాం, చేష్టా ఆచారః, వైదికానాం వేదోక్తకర్మానుష్ఠాతౄణాం.

గ. పశ్య. 441

ప. [1]ముంచంతః పంచయజ్ఞాన్ ద్రవిడఫణితిభి ర్మోహయంతోఽనభిజ్ఞాన్
నిందంతో హంత! యజ్ఞానసకృదపి హరే ర్వందనం వారయంతః,
సద్ద్వేషం ధారయంతః కతిచి దవిహితై స్సంక్షిపంత్యేవ కాలం
లుంపంతః శ్రాద్ధచర్యాం యతి మపి గృహిణాం వందనం కారయంతః.

ముంచంత ఇతి. పంచయజ్ఞాన్ బ్రహ్మయజ్ఞౌపాసనాతిథిపూజాదేవర్షిపితృతర్పణవైశ్వదేవాఖ్యాన్, ముంచంతః, ద్రవిడఫణితిభిః భాషాబంధవాక్యైః, అనభిజ్ఞాన్ అజ్ఞాతవేదశాస్త్రార్థాన్, మోహయంతః స్వమతే భ్రామయంతః, యజ్ఞాన్ జ్యోతిష్టోమాదీన్, నిందంతః కామ్యా ఇతి గర్హయంతః, హరే రపి వందనం అసకృత్ వారయంత నిషిధ్యంతః, సత్సు ద్వేషం ధారయంతః, యతిం స్వమతసన్న్యాసినమపి, గృహిణాం వందనం కారయంతః, శ్రాద్ధస్య చర్యాం విధివదనుష్ఠానం, లుంపంతః త్యజంతః కతిచిత్ రామానుజీయాః, అవిహితైః శ్రుతిస్మృతిదూరైః, కర్మభి రేవ, కాలం సర్వం సంక్షిపంతి గమయంతి.

గ. కించ. 443

ప. ఘంటాఘోషం త్యజంతో హరిచరణే సర్వలోకావిగీతం
ఖ్యాతం త్రైలోక్యమాతుశ్శ్రుతిభిరభిహితం వైభవం ఖండయంతః,

1 ముంబయీపుస్తకేతు— 'ముంచంతః......వందనంవారయంతః, లుంపంతః.........కారయంతః, సద్ద్వేషం......దవిహితైరేవకాలంక్షిపంతి.' ఇతి పాదవ్యత్యయోదృశ్యతే.

సంకేతశ్రద్ధయైవ స్వచరణసలిలం స్వీయగోష్ఠ్యాం పిబన్తః
కేచి ద్విప్లావయన్తే జగదభిదధతః కేశవం దోషభోగ్యం. 444

ఘంటేతి. సర్వస్మిన్ లోకే అవిగీతం ప్రశస్తం, ఘంటాఘోషం, హరిపరిచరణే విష్ణ్వర్చనాయాం, త్యజన్తః, శ్రుతిభిః 'సాహి శ్రీరమృతాసతాం' ఇత్యాదిభిః, అభిహితం ప్రకటితం, అతఏవ ఖ్యాతం లోకత్రయప్రసిద్ధం, త్రైలోక్యమాతు ర్లక్ష్మ్యాః, వైభవం స్వాతన్త్ర్యం, ఖండయన్తః దూషయన్తః, లక్ష్మీరపి భగవతశ్శేషభూతేతి వదన్తః, స్వీయానాం స్వమతస్థానాం గోష్ఠ్యాం సభాయాం, సంకేతస్వీయకల్పితవ్యవస్థాయాం, శ్రద్ధయా నిర్వహణాభినివేశేన, స్వచరణసలిల మేవ పిబన్తః, తే హి సర్వే స్వచరణసలిల మేకస్మిన్పాత్రే గృహీత్వా తత స్తత్పిబన్తీతి తన్మతరహస్యమ్. కేశవం దోషభోగ్యం నియమ్య కృతానాం దోషాణాం నియామకత్వేన భోక్తార మభిదధతః వదన్తః, కేచిత్పూర్వోక్తాః, జగత్, తన్మర్యాద మిత్యర్థః. విప్లావయన్తే విపర్యాసయన్తి.

ప. [1]యజ్ఞాః పంచ మహత్పదేన సహితాః యే చాపరే విశ్రుతాః
యత్కర్మగ్రహసంక్రమాదిసమయే సర్వే బుధాః కుర్వతే,
తత్సర్వం విసృజన్తి కామ్య మితి యే[2]త్రయ్యధ్వవిధ్వంసకాః
తైర్ద్వే నిత్యతయా శ్రితే యదశనం యాచ వ్యవాయక్రియా.

యజ్ఞాఇతి. యే పంచయజ్ఞాః బ్రహ్మయజ్ఞాదయః, మహత్ ఇతి పదేన సహితాః, మహాయజ్ఞా ఇత్యర్థః. యే త్వపరే యజ్ఞాః జ్యోతిష్టోమాదయః, విశ్రుతాః ప్రసిద్ధాః, ఇదం పూర్వత్రాపి యోజ్యం చస్త్వర్థః. సర్వే బుధాః శ్రుతిస్మృతిజ్ఞాః, గ్రహాః చంద్రసూర్యోపరాగః సంక్రమః రవే ర్మేషాదిప్రవేశః తదాదౌ సమయే, యత్కర్మ పిత్ర్యం కుర్వతే, తత్సర్వం నిత్యం నైమిత్తికం చ కర్మ, కామ్యం కామహేతు రితి, అపలప్యేతి శేషః. యే త్రయ్యధ్వనః వేదమార్గస్య విధ్వంసకాః అమీ, విసృజన్తి ముంచన్తి. తైర్ధూర్తైః, అశనం భక్షణం యత్, వ్యవాయక్రియా మైథునంచ యా, అస్తీతిత్యుభయత్ర యోజ్యం, తే ద్వే కర్మణి, నిత్యతయానిత్యకర్మత్వేన, ఆశ్రితే అంగీకృతే, శిశ్నోదరమాత్రపరాయణా ఏతే ఇత్యర్థః.

ప. విదుషా మపి మోహా మావహన్తో వితథైతిహ్యసహస్రవర్ణనేన,
వినయాభినయాత్తిలాః కిలాఽమీ విజయన్తేఽపటాలయా[3]జగన్తి.

విదుషామితి. వితథానా మసత్యానాం ఐతిహ్యానాం కల్పితపూర్వతనమృషావాదానాం 'ఏత న్మతం పరిగృహ్య తే కృతార్థాః ఏతే చ కృతార్థాఃఅభవ' న్నిత్యాదిరూపాణాం సహస్రస్య వర్ణనేన కథనేన, విదుషా మపి కిముతాఽజ్ఞానాం, మోహం స్వమతాభి

1 అపిచ; యజ్ఞాః. 2 త్రయ్యన్త. 3 జగత్సు.

సంకేత శ్రద్ధయైవ స్వచరణసలిలం స్వీయగోష్ఠ్యాం పిబంతః
కేచి ద్విప్లావయంతే జగదభిదధతః కేశవం దోషభోగ్యం. 444

ఘంటేతి. సర్వస్మిన్ లోకే అవిగీతం ప్రశస్తం, ఘంటాఘోషం, హరిపరిచరణే విష్ణ్వర్చనాయాం, త్యజంతః, శ్రుతిభిః 'సాహి శ్రీరమృతాసతాం' ఇత్యాదిభిః, అభిహితం ప్రకటితం, అతఏవ ఖ్యాతం లోకత్రయప్రసిద్ధం, త్రైలోక్యమాతు ర్లక్ష్మ్యాః, వైభవం స్వాతంత్ర్యం, ఖండయంతః దూషయంతః, లక్ష్మీరపి భగవతశ్శేషభూతేతి వదంతః, స్వీయానాం స్వమతస్థానాం గోష్ఠ్యాం సభాయాం, సంకేతస్వీయకల్పితవ్యవస్థాయాం, శ్రద్ధయా నిర్వహణాభినివేశేన, స్వచరణసలిల మేవ పిబంతః, తే హి సర్వే స్వచరణ సలిల మేకస్మిన్పాత్రే గృహీత్వా తత స్తత్పిబంతీతి తన్మతరహస్యమ్. కేశవం దోష భోగ్యం నియమ్య కృతానాం దోషాణాం నియామకత్వేన భోక్తార మభిదధతః వదంతః, కేచిత్పూర్వోక్తాః, జగత్, తన్మర్యాద మిత్యర్థః. విప్లావయంతే విపర్యాసయంతి.

ప. [1]యజ్ఞాః పంచ మహాత్పదేన సహితాః యే చాపరే విశ్రుతాః
యత్కర్మగ్రహసంక్రమాదిసమయే సర్వే బుధాః కుర్వతే,
తత్సర్వం విసృజంతి కామ్య మితి యే[2]త్రయ్యధ్వవిధ్వంసకాః
తైర్ద్వే నిత్యతయా శ్రితే యదశనం యాచ వ్యవాయక్రియా.

యజ్ఞాఇతి. యే పంచయజ్ఞాః బ్రహ్మయజ్ఞాదయః, మహాత్ ఇతి పదేన సహితాః, మహాయజ్ఞా ఇత్యర్థః. యే త్వపరే యజ్ఞాః జ్యోతిష్టోమాదయః, విశ్రుతాః ప్రసిద్ధాః, ఇదం పూర్వత్రాపి యోజ్యం చ స్త్వర్థః. సర్వే బుధాః శ్రుతిస్మృతిజ్ఞాః, గ్రహాః చంద్ర సూర్యోపరాగః సంక్రమః రవే ర్మేషాదిప్రవేశః తదాదౌ సమయే, యత్కర్మ పిత్ర్యం కుర్వతే, తత్సర్వం నిత్యం నైమిత్తికం చ కర్మ, కామ్యం కామహేతు రితి, అపలప్యేతి శేషః. యే త్రయ్యధ్వనః వేదమార్గస్య విధ్వంసకాః అమీ, విసృజంతి ముంచంతి. తై ర్ధూమ్రకైః, అశనం భక్షణం యత్, వ్యవాయక్రియా మైథునంచ యా, అస్తిఇత్యుభయత్ర యోజ్యం, తే ద్వే కర్మణి, నిత్యతయానిత్యకర్మత్వేన, ఆశ్రితే అంగీకృతే, శిశ్నోదర మాత్రపరాయణా ఏతే ఇత్యర్థః.

ప. విదుషా మపి మోహా మావహంతో వితథైతిహ్యాసహస్రవర్ణనేన,
వినయాభినయా త్ఖిలాః కిలామీ విజయంతేక పటాలయా[3]జగంతి.

విదుషామితి. వితథానా మసత్యానాం ఐతిహ్యానాం కల్పితపూర్వతనవృత్తాంతానాం 'ఏత న్మతం పరిగృహ్య తే కృతార్థాః ఏతే చ కృతార్థాఃఅభవ' న్నిత్యాదిరూపా ణాం సహస్రస్య వర్ణనేన కథనేన, విదుషా మపి కిముతాజ్ఞానాం, మోహం స్వమతాభి

1 అపిచ; యజ్ఞాః. 2 త్రయ్యన్త. 3 జగత్సు.

ప. న గాహంతే గంగా మపి ¹నటజటాసార ఇతి యే
న మజ్జం త్యంభోధౌ లవణరసవేశంతక ఇతి,
న పంచైవం గవ్యా న్యపి పశుశకృత్సార ఇతి హా
పిబం త్యేషాం దోషా న్క ఇహ నిపుణ స్స్యా ద్గణయితుం. 452

నేతి. యే తెంగలాఖ్యాః, గంగా మపి లోకపావనీం, నటస్య నర్తకస్య శివస్య జటానాం ఆసారః వర్షమితి, విగర్హ్యేతి శేషః. గాహంతే న స్నాంతి. అంభోధౌ, లవణరసః క్షారజలః తస్య వేశంతకః పల్వలమితి, న మజ్జంతి న స్నాంతి, ఏవం పంచగవ్యాన్యపి, పశోః శకృత్సారః పురీషభాగ ఇతి, న పిబంతి, తేషాం ఏషాం దోషాన్ గణయితుం ఇహ కః నిపుణ స్స్యాత్?, న కోఽపీ త్యర్థః.

[విశ్వావసుః].

గ. కిమరే! కళంకలేశరహితేషు ²రామానుజదర్శననిష్ఠేషు గరిష్ఠేష్వపి సన్నహ్యసి? అథ వా భవాదృశానాం ³కృశవివేకానాం కా నామ మర్యాదా?. 453

కి మితి. కళంకస్య అపవాదస్య లేశేన రహితేషు.

గ. ఉక్తం హి. 454

ప. 'అనల్పకం ధరాయాం హి సర్వజ్ఞస్యాపి దారుణాః,
ఆరోపయంతి మాలిన్యం కాకోలా ఇవ తే ఖలాః.' ఇతి. 455

అనల్పక మితి. ధరాయాం లోకే, తే ఖలాః, కాకోలా ద్రోణకాకా ఇవ, సర్వజ్ఞ స్యాపి, అనల్పకం మాలిన్యం దోష మశుద్ధించ, ఆరోపయంతి ప్రాపయంతి హి. సర్వజ్ఞ స్య శివస్యాపి, అనల్పాయాం కంధరాయాం గ్రీవాయాం, మాలిన్యం నైల్యం, కాకోలాః కాలకూటా ఇవ.

గ. పశ్య తావ దేతేషాం ⁴పవిత్రతమం చరిత్రం. 456

అవ. తత్రాద్యం శిష్టపంక్త్యా వఘుక్తిదోష మనూద్యాహ:—

ప. ఉచ్ఛిష్టా ⁵న్యతిదూరతః పరిహరం త్యుజ్ఝం త్యసత్సంగతిం
ప్రాణాపత్స్వపి బాంధవేతరగృహే ప్రాశ్నంతి నాపోఽప్యమీ,
కామ్యం ⁶నిర్మిమతే న కర్మ భగవత్కైంకర్య ఏవ స్థితా
స్సత్త్వస్థైః స్పృహణీయ ఏష ⁷జయతి శ్రీవైష్ణవానాం క్రమః. 457

1 హర. 2 శ్రీమద్రామానంద దర్శనైకనిష్ఠేషు. 3 అవివేకానాం. 4 అతిమాత్రం, 5 నపి. 6 నిర్మమతే. 7 జగతి.

ప. న గాహంతే గంగా మపి [1]నటజటాసార ఇతి యే
న మజ్జం త్యంభోధౌ లవణరసవేశంతక ఇతి,
న పంచైవం గవ్యా న్యపి పశుశకృత్సార ఇతి వా
పిబంత్యేషాం దోషాన్ క ఇహ నిపుణ స్స్యా ద్గణయితుం. 452

నేతి. యే తెంగలాఖ్యాః, గంగా మపి లోకపావనీం, నటస్య నర్తకస్య శివస్య జటానాం ఆసారః వర్ష మితి, విగర్హ్యేతి శేషః. గాహంతే న స్నాంతి. అంభోధౌ, లవణరసః క్షారజలః తస్య వేశంతకః పల్వలమితి, న మజ్జంతి న స్నాంతి, ఏవం పంచగవ్యా న్యపి, పశోః శకృత్సారః పురీషభాగ ఇతి, న పిబంతి, తేషాం ఏషాం దోషాన్ గణయితుం ఇహ కః నిపుణ స్స్యాత్?, న కోఽపీ త్యర్థః.

[విశ్వావసుః].

గ కిమరే! కళంకలేశరహి తేషు [2]రామానుజదర్శననిష్ఠేషు గరిష్ఠే ష్వపి సన్నహ్యసి? అథ వా భవాదృశానాం [3]కృశవివేకానాం కా నామ మర్యాదా?. 453

కి మితి. కళంకస్య అపవాదస్యలేశేన రహితేషు.

గ. ఉక్తం హి. 454

ప. 'అనల్ప కంధరాయాం హి సర్వజ్ఞస్యాపి దారుణాః,
ఆరోపయంతి మాలిన్యం కాకోలా ఇవ తే ఖలాః.' ఇతి. 455

అనల్పక మితి. ధరాయాం లోకే, తే ఖలాః, కాకోలా ద్రోణకాకా ఇవ, సర్వజ్ఞ స్యాపి, అనల్పకం మాలిన్యం దోష మశుద్ధించ, ఆరోపయంతి ప్రాపయంతి హి. సర్వజ్ఞ స్య శివస్యాపి, అనల్పాయాం కంధరాయాం గ్రీవాయాం, మాలిన్యం నైల్యం, కాకోలాః కాలకూటా ఇవ.

గ. పశ్య తావ దేతేషాం [4]పవిత్రతమం చరిత్రం. 456

అవ. తత్రాద్యం శిష్టపంక్తా వభుక్తిదోష మనూద్యాహ:—

ప. ఉచ్ఛిష్టా [5]న్యతిదూరతః పరిహరం త్యుజ్ఝం త్యసత్సంగతిం
ప్రాణాపత్స్వపి బాంధవేతరగృహే ప్రాశ్నంతి నాపోఽప్యమీ,
కామ్యం [6]నిర్మిమతే న కర్మ భగవత్కైంకర్య ఏవ స్థితా
స్సత్త్వస్థైః స్పృహణీయ ఏష [7]జయతి శ్రీవైష్ణవానాం క్రమః. 457

1 హర. 2 శ్రీమద్రామానంద దర్శనైకనిష్ఠేషు. 3 అవివేకానాం. 4 అతిమాత్రం, 5 నపి. 6 నిర్మమతే. 7 జగతి.

ప. దృష్టం బన్ధ్వితరై స్సతా మనదతాం దోషో ఏషోఽపరై య
శ్శిష్టైః స్పృష్ట మనశ్నతా మిహ మహారాష్ట్రాదికానాం సమః,
యేషాం దూషయితా న కోఽపి నియతాహారగ పరం తు ద్విజ
స్సర్వాశీ న తు దూషణం[1]హితభుజాం తేషా మిదం భూషణమ్.

దృష్ట మితి. బన్ధ్వితరై ర్దృష్టం అన్నం, అనదతాం అభక్షయతాం సతాం, య ఏష దోషః కథితః స ఏష దోషః, అపరై శ్శిష్టైః స్పృష్టం అనశ్నతాం మహారాష్ట్రాదికానా మపి సమః, నియతాహారః భోజననియతః, కోఽపిజనః, యేషాం వైష్ణవానాం, దూషయితా దూషకః, నభవతి. పరంతు కింతు, సర్వత్రాశ్నాతీతి సర్వాశీ ద్విజః దూషయితా, ఇదం అనియమభోజనకృతదూషణం తు, హితభుజాం నియతాహారాణాం తేషాం, భూషణ మేవ, న తుదూషణ మితి యోజ్యం.

గ. యశ్చ శఠారి [2]ప్రభృతిమునివినిర్మితదివ్యప్రబన్ధాధ్యయనే దోషః[3]ఉద్భావిత స్సోఽయ మితిహాసపురాణాదిభి ర్వేద ముపబృంహయద్భ్యో [4]విద్వద్భ్యో న రోచతే. 464

గ. శృణు తావత్. 465

అవ. ద్రావిడప్రబన్ధదూషణ ముద్ధర్తు మాహ:—

ప. వకుళవిభూషణేన గురుణా కరుణానిధినా
శ్రుతిమకుటాభిసన్ధి మవధార్య పరం గహనం,
రచిత మిహ ప్రబన్ధ మనుసన్దధతాం
కథితం సమ మపి దూషణం స్మృతిపురాణ మధీతవతామ్. 466

వకుళేతి. కరుణానిధినా అత ఏవ వకుళవిభూషణేన శఠకోపేన గురుణా, శ్రుతిమకుటానాం ఉపనిషదాం అభిసన్ధిం తాత్పర్యం, పర మత్యన్తం, గహనం దురవగాహమ్, అవధార్య నిశ్చిత్య, రచితం, ద్రావిడభాషయేతి శేషః. ప్రబన్ధం అనుసన్దధతాం పఠతాం, య ద్దూషణం, కథితం తద్దూషణం, స్మృతిః మానవాదిః, పురాణాని వైష్ణవాదీని చ, 'నపుంసకమనపుంసకే' నేత్యాదినా ఏకవద్భావః అధీతవతాం తత్పాఠకానా మపి, సమం. వేదార్థోపబృంహకత్వావిశేషా దితి భావః.

గ. కించ. 467

---

1 మితభుజాం. 2 ప్రముఖసత్వస్థముని. 3 ఉద్ఘాటితః. 4 సద్భ్యః.

అవ. నను వేదార్థోపబృంహకత్వేఽపి ప్రబంధస్య ద్రవిడభాషామయత్వేన ''దేశభాషామయంకావ్యం శ్రోతవ్యం జాతు న ద్విజై''రితిస్మరణా దనుచిత మేతత్పఠన మత ఆహ.—

ప. [1]ఉపాదేయం ప్రాజ్ఞైరుచితవిషయం ద్రావిడవచోఽ
ప్యయుక్తార్థం హేయం భవతి వచనం సంస్కృత మపి,
హారిం బిభ్ర చ్చేతస్యనతిసుభగోఽపి స్తుతిపదం
న సద్రూపోఽప్యంతఃకరణధృతనారీ స్తనభరః. 468

ఉపాదేయ మితి. ఉచితః శ్లాఘ్యః విషయః ప్రతిపాద్యం యస్య తత్, ద్రావిడ వచః ప్రబంధః ప్రాజ్ఞై రుపాదేయం గ్రాహ్యం, భవతి. అయుక్తార్థం అనుచితవిషయం, సంస్కృత మపి వచనం బాణప్రహసనాది, హేయం త్యాజ్యం, భవతి. అనతిసుభగః కురూపోఽపి, హారిం చేతసి బిభ్ర జ్జనః స్తుతేః పదం స్థానం, భవతి. సద్రూపోఽపి. అంతఃకరణేచేతసి, ధృతనారీస్తనభరః జనః, స్తుతిపదం న భవతి.

అవ. ననూచితవిషయత్వేన ప్రబంధస్య గ్రాహ్యత్వేన సంస్కృతమయత్వమ్, అత ఇతరేషా మివ బ్రాహ్మణానాం న తత్పఠనౌచిత్య మత ఆహ.—

గ. వస్తుత స్త్వగస్త్యవ్యాకరణానుశిష్టానాం అనవద్యశిష్టపరిగ్రహ విశేషప్రకృష్టానాం ద్రావిడశబ్దానాం కోనామ సంస్కృతా దపకర్షః?.

వస్తుత స్త్వితి. అగస్త్యవ్యాకరణం 'ఇలక్కణ'మితి భాషానామ, తేనానుశిష్టానాం వ్యుత్పన్నానాం ద్రావిడశబ్దానాం, ప్రబంధగతానా మితి శేషః.

గ. పశ్య. 470

ప. సయాసాం వ్యాకర్తా చులుకితసముద్రో మునివరః
ప్రబంధారః ప్రౌఢా శ్శఠమథనముఖ్యా శ్శమధనాః,
ప్రవక్తార శ్శుద్ధాః ప్రథితయశసః పూర్వగురవో
గిరాం పారే తాసాం జయతి గరిమా ద్రావిడగిరామ్ 471

స ఇతి. యాసాం ద్రావిడగిరా మితి వాక్యత్రయేఽపి యోజ్యం. వ్యాకర్తావ్యాకరణేన సంస్కారకర్తా తు, చులుకితసముద్రః పీతాబ్ధిః, సః ప్రసిద్ధః, మునివరోఽగస్త్యః, ప్రబంధారః ప్రబంధకర్తారశ్చ, ప్రౌఢాః ప్రగల్భాః,శఠమథనముఖ్యాః శఠకోపాదయః, శమధనాః మునయః, ప్రవక్తారః అధ్యేతారశ్చ, శుద్ధాః ప్రథితయశసః, పూర్వే గురవః రామానుజాదయః, సర్వత్ర భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం. తాసాం ద్రావిడగిరాం, గరిమా ఉత్కర్షః, గిరాంపారే జయతి. వాచా మవిషయ ఇత్యర్థః.

---

1 కించ. ఉపాదేయం...

గ. యశ్చైకదేశివిషయదూషణోపన్యాస స్తత్రాప్యాకర్ణ్యతాం.

యఇతి. ఏకదేశినః తెంగలాఖ్యాః విషయః యేషాం తేషాం దూషణానా ముప న్యాసః కథనం.

* [గ. కించ.

ప: యజ్ఞాన్ పంచ చ సంచితాత్మధిషణా మాన్యానథాన్యాధ్వరా
న్తత్తద్దేవశరీరమాధవముఖోల్లాసావహా న స్పృమో,
సంత్యజ్యా ప్యవధానతః ప్రభుతమం స్వారాధనైస్తోషయ
న్త్యేషాం సచ్చరితం యశాంసి భజతాం సూతే పునీతే జగత్. 1
సర్వాభ్యర్హితవైష్ణవాంఘ్రిపయసాం పానేన పూతాత్మభి
ర్బహ్వాయాసనిషేవ్యపావనజటాగంగాఽపి నాంగీకృతా,
సామీప్యేఽపి పయోనిధిః పరిహృతః పశ్వాదికామ్యాద్విధేః
సారాసారవివేచనే సముచితా సందృశ్యతే చాతురీ. 2

గ. హంత! ఏతేష్వేవ సంసిద్ధికా మచ్యుతభక్తిమపేక్ష్య విజయతే తద్భక్తభక్తి రనితరసాధారణీ. 3

ప. దృష్టే ఝటి త్యఖిలలోకనిదానభక్తే
సాష్టాంగ మత్రప మపాకృతసర్వగర్వం,
అస్పృష్టదేశసమయం ప్రణమంతి తేషాం
ధన్యాత్మనాం వద కి మన్య దుపాస్య మస్తి?. 4

గ. యచ్చ యతివందన విషయేఽప్యవహితోఽసి, తత్రాప్యా కర్ణ్యతాం. 5

ప. ఉత్కర్షం చరమాశ్రమీ జడమతిః స్వేనైవ జానాతి చేత్
నేదిష్ఠేష్వపి సర్వలోకగమితు ర్భక్తేషు భిత్తీయతే,
అన్యేఽమీ యతయః ప్రబోధమతయః సర్వస్య చోత్కర్షతామ్
భక్తిర్భాగవతీతి సస్పృహ మమూ నర్చంతి నృత్యన్తి చ. 6
గ. ఇదం చావధేయం— 7

[కుణ్డలీకృతగ్రన్థోఽయం బహుషు కోశేష్వలాభాత్ న హి వేంకటాధ్వరిణా గ్రథిత ఇవ ప్రతిభాతి. కిన్తు తేంగలాఖ్య శ్రీవైష్ణవదూషణోపన్యాస మసహమానేన శ్రీవైష్ణవమహాశయేన కేనాపి దోషసమాధానపూర్వకం వ్యరచీతి వక్తుం యుక్తమ్.]

ప. చతుర్వేదాధ్యాయీ సకలహితాచారనిపుణో
నిషిద్ధాచారా న పృథ పరిహర ఞ్ఛాస్త్రపదవీం,
యతిర్వాప్యన్యో వా హరిచరణభక్తా న్యది జనా
నుపేక్షేత క్షాంతైర్న భవతి పదం విశ్వగమితుః. 8

గ. త దనతిక్రాంతలోకమర్యాద మాశ్రమత్రయస్యైవ న కేవలం, నిఖిలాశ్రమిణా మపి పరస్పరభక్తిప్రకర్షప్రకటితదాస్యముక్తిప్రత్యుద్గమాభివాదనాదిక మవశ్యానుష్ఠేయ మేవేతి సాధు జానీహి. యదపి ప్రపన్నజన జీవనప్రదాననిదానపావనపాదావనేజనావలమ్బిదూషణం తదపి తన్మహిమాపరిజ్ఞానవిజృంభితం బుద్ధేః పిశునయతి దౌర్భాగ్యం. తథా హి—

ప. స్వాతంత్ర్యం పరివర్జయన్నిజగురో రంఘ్రిద్వయాంశీభవ౯
శ్రీతైర్థ్యస్వామిజనస్య నిస్పృహతయా తన్వీత తీర్థాన్వయం,
గోష్ఠీభూయ సమార్జితం నిపుణధీః శ్రీపాదతీర్థాన్వయం
స్వీకుర్యా ద్యది పాంచరాత్రపదవీభాజాం న తద్దూషణమ్. 10

ప. వద రహసి పదాంబు స్వీయ మాపీయతే వా
విగతనిజపదాంభో నార్థ్యతే వాంఘ్రితీర్థం,
అపితు తదభిలాషాస్వామినాం స్వాంఘ్రిసంఘే
ష్వధికతరపవిత్రం సేవ్యతే పాదతీర్థమ్. 11

గ. తదవధేహి. ఉపేక్షణీయనిజపదపయస్సంఘేఽప్యంగీకరణమధికతరపవిత్రబహుళతరహరిచరణ సంతతాంతరంగ జనచరణావనేజనస్య సముచితమే వేతి. 12

ప. మజ్జజ్జన స్వచరణద్వయసంగభాజి
గంగాఝరే నిజకలంకనిరాసహేతోః,
పూర్ణోపమాన మవధేహి నిజాంఘ్రిసంగి
భక్తాగ్రగణ్యపదపద్మపయఃపిపాసోః. 13

గ. ఆస్తా మిదం వాచనికే వితండాయమానాః సంధ్యాసు విహిత మాత్మప్రదక్షిణ మ ప్యధిక్షిపంతు. హంతైతేషా మనపాయసత్సంప్ర

దాయప్రవర్తకః సకలగురుతిలకలోకగురుహృదయానుసారీ స ఏష విజయతే సౌమ్యోపయాతానాం దేశికసార్వభౌమః. 14

ప. పుణ్యశ్లోకః పరమభిమతః స్వఃస్థలేష్వాస్థయాసౌ
యస్య శ్లోకప్రథమపఠనశ్లాఘనాకంపమానైః,
చూడాసూనైః స్నపయతి మధుస్యన్దిభి శ్చఞ్చరీకై
ర్దత్తే స్వస్తిప్రవచనమురో నిత్యభూషాం స్వయోషామ్. 15

ప ఖలకృతపరిభాషాకర్ణనోద్యజ్జిగీషా
వితతనిజమనీషావిస్తృతబ్రహ్మఘోషా,
జయతి దలితదోషా దత్తతత్త్వాభిలాషా
వరవరమునివేషా క్వాపి వైకుంఠభూషా. 16

గ. ఆకర్ణయ తావ దేతదీయానాం పవిత్రతమం చరిత్రమ్.] 17

ప. కతిచి దలసాః కర్మాయాసా [1]ద్విహాయ వినిశ్చలా
స్తదపి భగవద్భక్తి స్తేషాం ధునోతి భవవ్యథాం,
శ్రమసహజనైకార్హై ర్నృణాం వినైవ విలంఘనై
ర్జ్వరనిరసనా యాలం వీర్యోత్తరం పర మౌషధమ్. 473

కతిచి దితి. అలసాః అత ఏవ కతిచి దమీ, ఆయాసా ద్ధేతోః, కష్టంకర్మేతి న్యాయాదితి భావః. కర్మ నిత్యం నైమిత్తికం చ, నిశ్చలాః నిర్భయా స్సంతః, జహుర్యది, విహాయ వినిశ్చలా ఇతి పాఠాంతరేఽప్యయ మేవార్థః. తదపి తథాపి, తేషాం కర్మత్యాగినాం, భవవ్యథాం సంసారదుఃఖం, భగవద్భక్తిః తదీయా, ధునోతి వారయతి. శ్రమం క్షుత్తృష్ణాజన్యం సహత ఇతి తత్సహస్య జనస్య,ఏకం కేవలం, అర్హై ర్విలంఘనై ర్వినైవ, నృణాం రుగ్ణానాం, జ్వరస్య నిరసనాయ, వీర్యోత్తరం ప్రబలం పరం ఔషధమేవ, అలం సమర్థం, భవతి. అత్ర; శ్లో. 'సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే' ఇత్యాది భగవదుక్త్యా తత్త్వసాక్షాత్కారపర్యంతం కర్మావశ్యకత్వే భగవద్భక్తిమాత్రేణ తత్త్యాగః భగవదాజ్ఞావిలంఘన మేవేతి సువ్యక్త మేతత్. అతఏవ కవినాఽపి అలస్యా దిత్యుక్తమ్.

గ. కించ. 474

1 సహాయదనిశ్చలా.

ప. రహస్యవ్యాఖ్యానై రఘువరచరిత్రానుకథనై
స్త్రయీసధ్రీచీనాం వకుళధరవాచాం ప్రవచనైః,
అమీ భాష్యాఖ్యానై ర్హరిచరణకైంకర్యవిధిభిః
ప్రణామై శ్చార్యాణాం క్షణ మివ నయన్త్యత్ర దివసాన్. 475

రహస్యేతి. రహస్యానాం భగవద్విషయాణాం, వ్యాఖ్యానైః అర్థవర్ణనైః, రఘువరచరిత్రస్య రామాయణస్య అనుకథనైః పఠనైః, తన్మతే తస్య ద్వయార్థప్రతిపాదకత్వా దితి భావః. త్రయీసధ్రీచీనాం వేదతుల్యానాం, వకుళధరవాచాం ప్రబంధవాక్యానాం, ప్రవచనైః, భాష్యస్య రామానుజీయస్య ఆఖ్యానైః, హరే శ్చరణయోః కైంకర్యవిధిభిః,ఆర్యాణాం తన్మతస్థానాం ప్రణామైశ్చ, అమీ అత్ర లోకే, దివసాన్ క్షణ మివ, నయంతి. ఇదం న కస్యాపి దూషణస్య వారకం, కింతు తదీయసాంకేతికాచారఖ్యాపక మేవ.

[పునః క్షణ మనుధ్యాయ సశ్లాఘం.]

గ. అన్య దాస్తాం నామ తా మేవ కామ మన్యోన్యం కలహాయమానానాం నానావిధానాం శ్రుతీనాం [1]అవిరోధసాధనేన సాధుభావం ప్రకటయంతీ మఖిలగుణాభిరామాం రామానుజసరస్వతీ మభినందామి ప్రసిద్ధం హి "సంధి మిచ్ఛంతి సాధవ" ఇతి. 476

అన్యదితి. అన్యత్ దూషణం దుష్కరోద్ధారం,ఆస్తాం తిష్ఠతు నామేతి సూచితం కవేరుక్తైకదేశివిద్వేషిత్వం. నానావిధానాం సగుణత్వనిర్గుణత్వద్వైతాద్వైతప్రతిపాదకానాం అన్యోన్యం కలహాయమానానాం, విరుధ్యమానానాం, అవిరోధస్య సాధనేన తాత్పర్యవర్ణనేన, సాధుభావం ఏకవాక్యత్వం. నను విరుధ్యంతు నామ శ్రుతయః, కిమేత త్సాధుభావసాధనే నేత్యాహ—ప్రసిద్ధ మితి.

గ. పశ్య! 477

ప. నిత్యం హేయగుణావధూననపరా నైర్గుణ్యవాదా శ్శ్రుతా
ముఖ్యార్థా స్సగుణోక్తయ శ్శుభగుణప్రఖ్యాపనా ద్బ్రహ్మణః,
అద్వైతశ్రుతయో విశిష్టవిషయా నిష్కృష్టరూపాశ్రయా
భేదోక్తి స్త దిహాఖిలశ్రుతిహితం రామానుజీయం మతమ్. 478

నిత్యమితి. యస్మిన్మతే, శ్రుతౌ ఘటకత్వంస ప్తమ్యర్థః. ఇతః వాక్యచతుష్కేఽపి యోజ్యం. నైర్గుణ్యవాదాః బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వబోధకభాగాః, 'అనాదిమధ్యాంతవిహీనమేకమజరం వీతశోక మజరం బ్ర' హ్మేత్యాదయః హేయగుణానాం దోషాణాం

1 అవిరోధేనసాధుభావం.

అవఘూననే అభావస్థాపనే పరాః ప్రవణాః, లక్షణావృత్త్యారూఢకా ఇత్యర్థః. భవంతీః సర్వత్ర యోజ్యం. సగుణోక్తయస్తు 'సర్వతః పాణిపాదం' తత్సహస్రశీర్షాపురుష' ఇత్యాదయః, బ్రహ్మణః, శుభానాం లోకోత్తరాణాం గుణానాం సర్వతః పాణిపాదత్వాదీనాం ప్రఖ్యాపనాత్ వ్యవస్థాపనాత్, ముఖ్యార్థాః. అద్వైతశ్రుతయః 'తత్త్వమసి 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాదయః, జీవబ్రహ్మణో రైక్యప్రతిపాదకాః, విశిష్టః సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టస్యేశ్వరస్య స్థూలచిదచిద్విశిష్టస్య జీవస్యచ అభేదః విషయః లక్షణయా ప్రతిపాద్యః యాసాం తథోక్తాః, భేదోక్తిస్తు - నిష్కృష్టం ఉక్తవిశేషణశూన్యం రూపం స్వరూపం యయో స్తౌ జీవేశ్వరౌ ఆశ్రయా ప్రతిపాద్యౌ యస్యా స్తాదృశీ భవతి. తత్తస్మాత్, రామానుజీయం తన్మతం వైష్ణవవిశిష్టాద్వైతశాస్త్రం, ఇహ అఖిలశ్రుతిహితం, వైరుధ్యనిరసనాదితి భావః.

[కృశానుః].

గ. అవితథ మేత త్తథాపి య ఇమే సంచరం త్యాచార్యపురుష సమాఖ్యాతా ఏతన్మతాభినివిష్టా శ్శిష్టా స్తేషా మేషారీతి ర్నరోచతే [1]వివేచకేభ్యః. 479

అవితథ మితి. ఏతస్య రామానుజస్య మతే అభినివిష్టాః ఉత్కటానురక్తాః.

గ. తథా హి. 480

స. హాత్వా మార్గే ద్విజాదీ నఖిల మపిధనం హంత! హృత్వాఽతి[2]దృప్తా
దుర్వృత్తా స్తస్కరా యే వనగిరినిలయా యే చ నీచా ఇహాన్యే,
కృత్వా చక్రాంక మేషాం ఝటితి విదధతః కించ మంత్రోపదేశం
తద్దత్తై రేవ విత్తై ర్దధతి తను మమీ వంశపారం [3]పరీతః. 481

హాత్వేతి. వనాని గిరయశ్చ నిలయః నివాసః యేషాం తే, యేతస్కరాః కిరాతశబరాదయః, ద్విజాదీన్ చతురో వర్ణాన్, మార్గే ఆరణ్యకే, హాత్వా, అఖిల మపి తేషాం ధనం హృత్వా, అతిదృప్తా దుర్వృత్తా దురాచారాశ్చ భవంతి. ఉక్తేభ్యో అన్యేచ యే నీచాః కులేన గుణేన చ అధమా భవంతి, హంతేతి ఖేదే. తేషా మేషాం బ్రహ్మహంత్రాదీనాం, ఝటితి సద్యః, అవిచార్యైవ, గుణదోషా నిత్యర్థః. చక్రాంకం కృత్వా, కించ, మంత్రస్య నారాయణాష్టాక్షరస్య ఉపదేశం, విదధతః కుర్వంత స్సంతః, అమీ ఆచార్యపురుషాః, తైః కిరాతాదిభిః, దత్తై రేవ న తు శిష్టదత్తైః, విత్తైః తనుం వంశస్య పారంపరీతః పారంపర్యేణ, సార్వవిభక్తిక స్తసిః. దధతి వర్ధయంతీత్యర్థః.

---

1 వివేకిభ్యః. 2 మత్తాః. 3 పరీభిః.

గ. కించ. 482

ప. జారాన్ చోరాన్ కిరాతాన్ జనపద
[1]మథనాన్ రాజపాశా[2]న్మహీశాన్,
శిష్యాన్కృత్వాఽతి[3]మత్తా[4]శ్శ్రుతి
నయవిధురా శ్శ్రోత్రియై ర్బ్రహ్మనిష్ఠైః,
సాకం నో భుంజతేఽమీ సకృదపి వినతిం
కుర్వతేఽగ్రే న తేషాం,
సంకేతే నైవ సిద్ధం తదిద మవిదుషాం
శ్లాఘ్య మాచార్యపుంస్త్వమ్. 483

జారా నితి. శ్రుతినయవిధురాః వేదమార్గదూరాః, అతఏవ, యేఽమీ ఆచార్యపురుషాః, జారాన్ చోరాన్ కిరాతాన్, జనపదమథనాన్ దేశధ్వంసకాన్, అతఏవ, రాజపాశాన్ రాజాధమాన్, మహీశాంశ్చశిష్యాన్ కృత్వా, అతిమత్తాస్సంతః, తద్దత్తవిత్తైరేవేతి భావః. బ్రహ్మనిష్ఠై రపి శ్రోత్రియైః స్సాకం సహ, నోభుంజతే. కించ, తేషాం శ్రోత్రియాణాం, అగ్రే వినతిం సకృ దేకవారమపి, న కుర్వతే. యత స్తతః, అవిదుషాం అపండితానాం, అమీషాం సంకేతేన స్వీయవ్యవస్థయైవ, న తు వేదశాస్త్రవిచారైస్సిద్ధం. ఇదం ఆచార్యపుంస్త్వం, శ్లాఘ్య మితి కాకుః. అశ్లాఘ్య మేవేత్యర్థః.

గ. అహో! మహా నయ మభిజనవిద్యాసంపన్నానా మన్యేషా[5]మ ప్యనివర్త్యో వ్యామోహః. 484

అహో ఇతి. అభిజన స్సత్కులం, వ్యామోహః అజ్ఞానం, అనివర్త్యః దుర్నివారః.

ప. ఆచారస్య దవీయసాం ధనతృషా మజ్ఞాతవేదాధ్వనాం
కామాతంకకళంకపంకిలహృదాం కేషాంచి దేషా మమీ,
శుద్ధాచారజుషో జితేంద్రియతయా శ్రేష్ఠా స్స్వయం సూరయః
శిష్యత్వం య దుశంతి తత్కిల కలే స్సామ్రాజ్య [6]మత్యూర్జితమ్.

ఆచారస్యేతి. స్వయం శుద్ధాచారజుషః జితేంద్రితయా శ్రేష్ఠా శ్చాప్యమీ సూరయః పండితాః, ఆచారస్య దవీయసాం అతిదూరాణాం, ధనతృషాం అర్థాశాపరతంత్రాణాం, కామాతంకః మన్మథవికార ఏవ కళంకః మాలిన్యం తేన పంకిలం కలుషం హృన్మనః యేషాం తేషాం, అజ్ఞాతవేదాధ్వనాం చాపి, కేషాంచిత్ ఆచార్యపురుషాణాం.

1 దమనాన్. 2 మహాశాః. 3 ద్వస్తాః. 4 శ్రుతిపథవిధురాః. 5 మనివృత్తో. 6 మత్యూర్జితం.

కింశబ్దో గర్హాయాం, శిష్యత్వం యత్ ఉశంతి వాంఛంతి, ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. తస్మాత్ అత్ర ఉక్తార్థే, కలే స్సామ్రాజ్యం ప్రభుశక్తిః, ఊర్జితం అప్రతిహతం కిల.

ప. స్వయం తరితు మక్షమః కిమపరా నసౌ తారయే దితి
స్వయ మచింతయ న్నగణయన్ ధనానాం వ్యయం,
జడం గురు రితి భ్రమన్ శ్రయతి పుస్తకాడంబరై
ర్బహూపకరణాన్వితై ర్బహుళదేవతావిగ్రహైః. 486

స్వయ మితి. స్వయం తరితు మక్షమః అశక్తః, అసా వాచార్యపురుషః, పరాన్ కథం తారయేత్? ఉభయత్ర భవాబ్ధి మితి, శేషః. ఇత్యుక్తప్రకారం స్వయ మచింతయన్ బుధః పామరో వా, జడం మూఢ మాచార్యపురుషం, పుస్తకానామాడంబరైః ఆటోపైః, బహుభి రుపకరణైః అర్ఘ్యపాత్రాదిభి రన్వితైః, బహుళై రనేకైః, దేవతానాం రామకృష్ణాదీనాం విగ్రహైః ప్రతిమాదిభిః, భ్రమన్ మహానితి భ్రాంతస్సన్, ధనానాం వ్యయ మగణయన్ అప్రయోజనత్వేన చ లక్షయంశ్చ సన్, గురురితి మమ ఆచార్య ఇతి, ఆశ్రయతి.

గ. [1]కించ. 487

ప. అమలమతిషు లోకే జాగరూకే ష్వనేకే
ష్వపినిజగురువంశోత్పత్తి మేవావలోక్య,
విగతశుభచరిత్రం వేదశాస్త్రానభిజ్ఞం
క మపి గురు రితీమే కష్ట మారాధయంతి. 488

అమలేతి. ఇమే పామరాః, అమలమతిషు శుద్ధచిత్తేషు, అనేకేషు బుధేషు లోకే జాగరూకేషు విద్యమానేష్వపి, నిజానాం పితృపితామహాదీనాం యో గురుః పూర్వతనః తస్య వంశే ఉత్పత్తిం జన్మైవేత్యేవకారేణ వక్ష్యమాణగుణవ్యవచ్ఛేదః. విగతశుభ చరిత్రం వేదశాస్త్రానభిజ్ఞం కమప్యాచార్యపురుషం, అపి గర్హాయాం, గురురితి, ఆరాధయంతి పూజయంతి, కష్టం అన్యాయ్యం.

గ. అపరమపి కలే రాకర్ణయ చమత్కారమ్. 489

అపర మితి. చమత్కారం ప్రభావం.

ప. సమ్యక్ఛిష్యజనం పరీక్ష్య బహుభి స్సంవత్సరై రుత్సుకం
శుశ్రూషాభి రుపాదిశన్ ప్రముదితాః పూర్వే భువీ[2]తి శ్రుతం,

---

1 అపిచ. 2 త్యశ్రుమః.

[1]ఆరాధ్యేష్టసమర్పణై రవినతా నాచార్య ఏవాదరా
[2]దబ్దై ర్భూరితమైః [3]ప్రసహ్య లభతే శిష్యా [4]న్క్రమే ణాధునా.

సమ్య గితి. పూర్వే యుగాంతరస్థాః వసిష్ఠవామదేవాదయః, భువి ఉత్సుకం విద్యా గ్రహణతత్పరం, అతఏవ శిష్యజనం బహుభి స్సంవత్సరైః శుశ్రూషాభిః సమ్య క్పరీక్ష్య, ప్రముదితా స్సంతః, ఉపాదిశన్ తస్మై విద్యా ముపదిష్టవంతః, ఇతి శ్రుతం, పురాణాది ష్వితి భావః. అధునా తు, ఆచార్యఏవ, అవినతాన్ జనాన్, భూరితమైః అబ్దైః బహు సంవత్సరైః, ఆదరాదిష్టానాం వస్త్రాలంకారభక్ష్యాదీనాం, సమర్పణై రారాధ్య ఆవర్జ యిత్వా, క్రమే ణాతికష్టేన, ప్రసహ్య బలాత్కృత్య, శిష్యాన్ లభతే, కురుత ఇత్యర్థః

[1][విశ్వావసుః.]

గ. [5]మందమనీష [6]మహాపురుషా నేవం మాదుదుషః. 491

ప. భవజలధినిమజ్జత్సజ్జనోజ్జీవనార్థం
జగతి మహతి వంశే జాతవంతో మహాంతః,
ప్రపదనధనకృష్టాః పంచసంస్కారదానా
త్కతి న కృతిన ఏతే జ్ఞానహీనాన్ పునంతి.? 492

భవేతి. భవజలధౌ నిమజ్జతాం సజ్జనానాం ఉజ్జీవనార్థం తారణాయ, జగతి, మహతి వంశే జాతవంతః, అతఏవ మహాంతః, కృతినః ధన్యాః, ఏతే ఆచార్యపురుషాః, ప్రపదనం శరణాగతి రేవ ధనం తేన కృష్టాః వత్సలా స్సంతః, కతి కియతః, జ్ఞాన హీనాన్, పంచానాం సంస్కారాణాం 'తాపః పుండ్రః తథా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమ' ఇతి తన్మతప్రసిద్ధానాం దానాత్, న పునంతి? పునంత్యేవేత్యర్థః. సజ్జనోజ్జీవ నార్థ మిత్యుక్త్వా తస్కరాదీనాం సజ్జనత్వస్య శశవిషాణప్రాయత్వా న్న 'హత్వామార్గ' ఇత్యాదిశ్లోకోక్తదూషణోద్ధార ఇతి ధ్యేయం.

గ. కించ. 493

ప. ఆచార్యాః పురుషా మహత్తరకులే ష్వబ్జాక్షదాస్యోజ్జ్వలా
నావ స్సంసృతివారిధేః పర మమీ నావాతరిష్య న్యది,

---

1 ఆరాధ్యైవ సమర్పణైః. 2 దర్థైః. 3 ప్రశస్య. 4 న్క్రమేణ. 5 మందమతే. 6 మహతః పురుషాన్; మహతః పుంసఏవం.

అప్రాప్తాచ్యుతదాస్యవృత్తయ ఇహాఽవిజ్ఞాతమంత్రోత్తమా
స్సర్వే తర్హి కలావతస్తతనవో హంతాఽపతిష్య న్నధః. 494

ఆచార్యా ఇతి. సంసృతివారిధే స్సంసారాబ్ధేః, నావః, పరం, అబ్జాక్షస్య విష్ణోః, దాస్యోజ్జ్వలా అమీ ఆచార్యాః పురుషాః, మహత్తరేషు కులేషు తిరుమలకందాళాదిషు, నావాతరిష్యన్ న జాతవంతో యది, తర్హి, ఇహ భువి, కలౌ, సర్వేపి, అప్రాప్తాచ్యుతదాస్యవృత్తయః, అనభిజ్ఞాతమంత్రోత్తమాః, అతస్తతనవశ్చసంతః, అధః అపతిష్యన్ నిరయే పతితా అభవిష్యన్, తరతిపతత్యోః హేతుహేతుమద్భావే లృఙ్.

ఆవ. నన్వేవ మపి తస్కరాదినాం ప్రపత్త్యాదిరాహిత్యేన సంస్కారే ష్వనధికారాత్తేషాం తత్కరణమతినిందిత మేవే త్యత్రాహ.—

ప. తాపాదిభి స్సపాపాం జనతాం పునతాం మహాత్మనా మేషాం,
దోష శ్చే దేష సమో దుష్టా న్పునతోఽపి గాంగపూరస్య. 495

తాపాదిభి రితి. సపాపాం, జనతాం జనసమూహం, తాపాదిభిస్సంస్కారైః. పునతాం పవిత్రీకుర్వతాం, మహాత్మనా మేషా మాచార్య పురుషాణాం, దోషః అనధికారిశిష్యసంస్కారకృతః, భవతి చేత్, ఏషః దోషః, దుష్టాన్ పాపాత్మనః, పునతః గాంగపూరస్యాపి సమః, తస్యాపి భవేదేవే త్యర్థః. అతః గంగాప్రవాహస్య పావనీకరణం యథానధికారివిశేషనియంత్రితం, తథైవ మహాత్మనా మితిభావః.

గ. ఇదం చావబోద్ధవ్యమ్. 496

ప. సద్వంశప్రభవ శ్చరిత్రరహితో ఽప్యాదృత్య ఏవోత్తమై
స్సాధ్వాచారయుతోఽపి దుష్కులభవ స్సభ్యేషు [1]నాభ్యర్హితః,
సాలగ్రామ మకృత్రిమం [2]పటుమతి స్సల్లక్షణాయుక్త మ
ప్యాదత్తే న తు లక్షణాఢ్య మపి తం చక్రోజ్జ్వలం కృత్రిమం. 497

సదితి. చరిత్రరహితః ఆచారశూన్యోఽపి, సద్వంశప్రభవః, ఉత్తమై రాదృత్యః స్వీకరణీయ ఏవ, సాధ్వాచారయుతోపి దుష్కులభవః, సభ్యేషు తన్మధ్యే, నాభ్యర్హితో న పూజ్యః. సద్భి ర్లక్షణై ర్బిలచక్రశుధ్యాదిభిః అయుక్త మపి, అకృత్రిమం సాలగ్రామం, పట్వీ గుణాగుణపరిశీలికా మతి ర్యస్య సః బుధః, ఆదత్తే స్వీకరోతి. గుణాఢ్యం చక్రోజ్జ్వల మపి కృత్రిమం సాలగ్రామం తు నాదత్తే. తస్మాత్ 'అమలమతి' ష్విత్యాది శ్లోకోక్తదూషణోద్ధార మిద మితి ధ్యేయం.

[సవినయ మంజలిం బధ్వా.] 498

1 నాభ్యోచితః. 2 పటుతమం.

ప. శిష్యార్పితేన శుచినా ద్రవిణేన తుష్టా
శ్శిష్టా ముకుందశరణాగతిధర్మనిష్ఠాః,
సత్సంప్రదాయనియమప్రయతా స్సదా యే
తేభ్యో నమాంసి కరవై వరవైష్ణవేభ్యః. 499

శిష్యేతి. శుచినా న్యాయార్జితేన, శిష్యార్పితేన ద్రవిణేన ధనేన, తుష్టాః, ముకుందస్య శరణాగతిః ప్రపత్తి రేవ ధర్మ స్తస్మి న్నిష్ఠాః, సతాం సంప్రదాయే ఆచారే యే నియమాః స్నానసంధ్యాదయః తైః ప్రయతాః పరిశుద్ధాశ్చ, యే భవంతి, తేభ్యః వరవైష్ణవేభ్యః, నమాంసి నమస్కారాన్, కరవై కుర్యాం.

22. అథ చన్న పట్టణ (మద్రాస్) వర్ణనమ్.

[ఇతివిమాన మన్యతః ప్రస్థాపయ న్నగ్రతో దృష్ట్వా.]

ప. ఏషా కైరవిణీ విశల్యకరణీ దోషాశుగార్తాత్మనా
మేతద్రోధసి పార్థసారథి రితి ఖ్యాత స్సమింధే హరిః,
యత్పాదాంబుజచుంబినాం సురపతేః కోటీరగారుత్మత
స్తోమానాం తులసీదళప్రకరతో నో వేద భేదం జనః. 500

ఏషేతి. ఏషా సరసీ, దోషాః పాపాన్యేవ ఆశుగా బాణాస్తైరార్తాత్మనాం ఖిన్నచిత్తానాం, విశల్యకరణీ శరీరాంతర్గతాయుధఖండనిస్సారణౌషధీవిశేషః, కైరవిణీసంజ్ఞా వర్తతే, తిరువల్లికేణీతి భాషానామ. ఏతస్యాః కైరవిణ్యాః, రోధసి తీరే, హరిః పార్థసారథి రితి ఖ్యాతస్సన్, సమింధే ప్రకాశతే. యస్య పార్థసారథేః పాదాంబుజం చుంబంతి స్పృశంతీతి చుంబినాం, సురపతేః ఇంద్రసంబంధినాం, కోటీరే కిరీటే గారుత్మతస్తోమానాం మరకతపుంజానాం, తులసీదళానాం ప్రకరతః సమూహాత్, భేదం జనోనోవేద న జానాతి. నేమాని మరకతాని, కింతు భక్తార్చితతులసీదళాన్యేవేతి భ్రమతీత్యర్థః.

ప. అత్ర వసంత స్సంత శ్చిరంతనోక్త్యంచింతనాశ్రాంతాః,
ఆతన్వంతం సుచరిత మాతన్వంతో విభాంతి [1]మానధనాః. 501

అత్రేతి. అత్ర కైరవిణీక్షేత్రే, వసంతః, చిరంతనోక్త్యంతానాం ఉపనిషదాం చింతనేన అర్థపర్యాలోచనేన అశ్రాంతా అవిచ్ఛిన్నాః, అవిచ్ఛిన్నతదాలోచనా ఇత్యర్థః.

1 శా న్తిధనాః.

మానధనా స్సంతః, ఆతన్వంతం యావజ్జీవం, సుచరితం సత్కర్మ, ఆతన్వంత, కుర్వంతః, స్సంతః విభాంతి.

[కృశానుః].

గ. అస్తు తథాపి [1]పరికలితగుణప్రహాణహూణప్రాయ హేయజనని బిడనగరవిశేషసన్నికర్ష ఏవాత్ర మహాదోషః. దుర్లభాః ఖలు హూణేభ్యః కుత్సితతమా లోకే. 502

అస్త్వితి. పరికలితం గుణానాం సౌశీల్యాదీనాం ప్రకర్షేణ హానం త్యాగః యైస్తాదృశాః హూణాః శ్వేతవదనాః ప్రాయాః బహుళాః యేషాం తాదృశై ర్హేయైస్త్యాజ్యైః జనైః నిబిడస్య సాంద్రస్య నగరవిశేషస్య చెన్నపట్టణస్య సన్నికర్షః సాన్నిధ్యం, కుత్సితతమా అతినింద్యాః.

ప. హూణాః కరుణాహీనాః తృణవ ద్బ్రాహ్మణగణం [2]న గణయంతి,
తేషాం దోషాః పారే వాచాం యే నాచరంతి శౌచ మపి. 503

హూణా ఇతి. కరుణాహీనాః అతఏవ హూణాః బ్రాహ్మణగణం తృణవ న్నగణయంతి, నిరాకుర్వంతీ త్యర్థః. తేషాం హూణానాం, దోషాః వాచాంపారే, వక్తుమశక్యా ఇత్యర్థః. యే హూణాః, శౌచం గుదప్రక్షాళన మపి, నాచరంతి న కుర్వంతి.

[పునస్సనిర్వేదం [3]విధి ముద్దిశ్య.]

ప. శౌచత్యాగిషు హూణకాదిషు ధనం శిష్టేషు చ క్లిష్టతాం
దుర్మేధస్సు ధనాధిపత్య మతులం దక్షేషు భిక్షాటనం,
లావణ్యం లలనాసు దుష్కులభవా స్వగ్ర్యాసు నీరూపతాం
కష్టం! సృష్టవతా త్వయా హతవిధే! కిం నామ లబ్ధం ఫలమ్? 504

శౌచేతి. శిష్టేషు సదాచారసంపన్నేషు, క్లిష్టతాం దారిద్ర్యం, దుర్మేధస్సు మందబుద్ధిషు, అతులం దక్షేషు అత్యంతం బుద్ధికుశలేషు, భిక్షార్థం అటనం సంచారం, దుష్కులభవాసు మ్లేచ్ఛాదికులజాసు, లలనాసు స్త్రీషు, లావణ్యం సౌందర్యం, అగ్ర్యాసు బ్రాహ్మణకులజాసు, లలనాసు, నీరూపతాం కురూపత్వం చ, కష్టం అన్యాయ్యం, సృష్టవతా నిర్మితవతా, హే హతవిధే!, త్వయా, కింనామఫలం లబ్ధం?.

[విశ్వావసుః].

గ. [4]ఏహి త్వ మేతే ష్వపి గుణగ్రాహిత్వమ్. 505

1 పరికల్పిత. 2 విగణయంతి. 3 దైవ. 4 పశ్య; అవేహి.

ప. ప్రసహ్య న హరంత్యమీ పరధనౌఘ మన్యాయతో
వదంతి న మృషావచో విరచయంతి వస్త్వద్భుతం,
యథావిధి కృతాగసాం విదధతి స్వయం దండనం
గుణానవగుణాకరే ష్వపి గృహాణ హూణే ష్వమూన్. 506

ప్రసహ్యేతి. అమీ హూణాః, పరేషాం ధనౌఘం అన్యాయతః, ప్రసహ్య బలాత్కృత్య, న హరంతి. మృషావచో ఽనృతవచనం, న వదంతి. అద్భుతం వస్తు కాచ పాత్రోపలోచనాది, విరచయంతి నిర్మిమతే, కృతం ఆగః అపరాధః యై స్తేషాం, దండనం, యథావిధి శాస్త్ర మనతిక్రమ్య, విదధతి. యత స్తతః, అవగుణానాం సమస్త దోషాణా మాకరేషు స్థానేషు, హూణేషు, అమూ న్గుణా నపి ఉక్తవిధాన్, గృహాణ జానీహి.

23. అథ కాఞ్చీవర్ణనమ్.

[ఇతివిమాన మితః ప్రతీచ్యాం దిశి యోజనపంచక మతిక్రమ్య పురతో దృష్ట్వా సామోదం.]

ప. ఇయం కాంచీ కాంచీ కరిశిఖరిణః కాఽపి నగరీ
గరీయస్యాం యస్యాం విహరణజుషాం పక్ష్మలదృశాం,
ముఖం దర్శందర్శం రజనికర మాదర్శ [1]మమల
స్వరూపం కే పంకేరుహ మపి న నిందంతి రసికాః?. 507

ఇయ మితి. కరిశిఖరిణః హస్తిశైలస్య, కాపి మనోజ్ఞా, కాంచీ రశనా, తమభితో వర్ధమానే త్యర్థః. ఇయం నగరీ, కాంచీ నామ భవతి. గరీయస్యాం లోకోత్తరాయాం, యస్యాం కాంచీనగర్యాం, విహరణజుషాం, పక్ష్మలదృశాం స్త్రీణాం, ముఖం, దర్శం దర్శం దృష్ట్వాదృష్ట్వా, కే రసికాః, అమలస్వరూప మితి చంద్రే దర్పణే ఏవయోజ్యం. రజనికరం చంద్రం, ఆదర్శం దర్పణం, పంకేరుహం పద్మమపి, న నిందంతి? సర్వేఽపి నిందంత్యేవే త్యర్థః.

ప. [2]సుమనోజనవాదరణస్థానం సద్రూపశోభనీ సేయం,
సురతాభ్యుదయవిధాత్రీ శుభ కాంచీ సాధు రంజయతి చేతః. 508

సుమన ఇతి. సుష్ఠు మనోజస్య మన్మథస్య నవం ఆదరణం యస్య తచ్చ తత్ స్థానం, మన్మథవాస ఇత్యర్థః. సుమనసాం పండితానాం జనానాం వాదః శాస్త్రీయ

1 అమలం; అతులం. 2 సుమనోజనతాస్థానం స్థానేసద్రూప.

రైశ్చవ రణః యుద్ధం తస్య స్థానం చ, సతా రూపేణ, సద్భి ర్ద్రుభిః ఆమ్రపనసనాళికేళాదిభిశ్చ, ఉపశోభత ఇత్యుపశోభనీ, సురతస్య, సురాణాం భావ స్సురతా తస్యాః దేవత్వస్యచ, అభ్యుదయం విధత్త ఇతి విధాత్రీ, సేయం శుభా, కాంచీ స్త్రీకటిః నగరీచ, చేతః సాధు రంజయతి.

గ. నగరీ మేనాం దక్షిణేన కరుణాఝరీవ [1]భగవతో వేగవతీ నామప్రవహతి పావనీ శైవలినీ. 509

నగరీ మితి. నగరీం దక్షిణేన కాంచ్యాః దక్షిణతః, 'ఏనపాద్వితీయే'తి ద్వితీయా, భగవతః వరదరాజస్య, కరుణాఝరీ దయారసప్రవాహ ఇవ, స్థితా శైవలినీ నదీ.

ప. మాధుర్యాధ్యయనో[2]పపన్న మధునిష్యందాని మందానిల
వ్యాలోల త్తటచారుభూరుహశిఖానిష్పాతిపుష్పాధికైః,
డిండీరైః స్మితవంతి పాంతు దురితా ద్వేగాపగాయా స్స్ఫుర
ద్వేగోద్వేజితవాజిమేధ [3]ముఖకృద్వేధాంసి పాథాంసి నః. 510

మాధుర్యేతి. మాధుర్యస్య అధ్యయనార్థం స్వీకారాయ ఉపపన్నాః మధునిష్యందాః తటతరుపుష్పరసబిందవః యేషు తాని, మందానిలేన వ్యాలోలంతి తటయో శ్చారుభూరుహాణాం శిఖాభ్యః నిష్పాతీని యానిపుష్పాణి తేభ్యః, అధికైః రతిధవళైః, ప్రవృద్ధైరే వేత్యర్థః. డిండీరైః ఫేనైః, స్మితవంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షా గమ్యా స్ఫురతా వేగేన ఉద్వేజితః యజ్ఞభంగేన దుఃఖాయితః వాజిమేధం అశ్వమేధం నామముఖం కరోతీతి తత్కృత్ వేధాః బ్రహ్మా యేషాం, తాని, వేగాపగాయాః వేగవత్యా నామ నద్యాః, పాథాంసి, దురితాత్, నః అస్మా న్పాంతు రక్షంతు. పురాకిల బ్రహ్మణి కాంచ్యా మశ్వమేధకారిణి తద్విఘ్నాయ సరస్వతీ వేగవతీనామనదీ భూత్వా యజ్ఞవేది మావృణోతి స్మేతి కాంచీమాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధాకథాఽత్రానుసంధేయా.

గ. ఇతశ్చ సఖే! చక్షు [4]ర్నిరూప్యతామ్. 511

ఇత ఇతి. నిరూప్యతాం ప్రేర్యతాం.

ప. య ఏష రాజత్కటక స్సదాళిభిః
సమాశ్రితః శోభనదానసంపదా,
స నిత్యశుద్ధం వరదం త ముద్వహ
న్యథార్థనామా గజభూభృ దీక్ష్యతే. 512

య ఇతి. య ఏష శైలః, సదా ఆళిభిః పఙ్క్తిభిః-సదా అళిభిః భృంగైశ్చ, రాజన్ కటకః నితంబదేశః యస్య సః-రాజంతౌ కటౌ కుంభౌ యస్య తత్క ఇతి,

1 భగవతీ. 2 పసన్న. 3 మధుకృ. 4 నిక్షిప్యతాం.

చ, శోభనానాం శుభానాం దానస్య వితరణస్య - శోభనస్య మదజలస్య చ, సంపదా సమృద్ధ్యా, సమాశ్రితశ్చ, నిత్యం శుద్ధం నిర్మలం, తం లోకప్రసిద్ధం, వరదం భగవంతం-వరదంతం చ, ఉద్వహన్, అతఏవ యథార్థనామా, సః గజభూభృత్ హస్తిశైలః - గజరాజశ్చ, ఈక్ష్యతే దృశ్యతే.

[సభక్తిప్రకర్ష మంజలిం బధ్వా.]

ప. ద్విపాచల ముపాశ్రితం త్రిదశ పాదపస్వర్గవీ
త్రపాకర ముపాస్మహే దిగధిపావనం పావనం,
కృపాశిశిరలోచనం కృతభవవ్యథామోచనం
వపా[1]సురభిళాధరం వరదనామ ధామ స్థిరమ్. 513

ద్విపేతి. ద్విపాచలం హస్తిశైలం, ఉపాశ్రితం, త్రిదశపాదపస్వర్గవ్యోః కల్పవృక్షకామధేన్వోః, త్రపాకరం, దానేనేతి భావః. దిగధిపానింద్రాదీ నవతీత్యవనం పావనం, కృపయా దయారసేన శిశిరలోచనం ఆర్ద్రకటాక్షం, వపయా బ్రహ్మాశ్వమేధీ యయా సురభిళః సుగంధిః అధరః యస్య తత్, వరదనామ, ధామ వైష్ణవం తేజః, ఉపాస్మహే భజామహే.

[కృశాను మామంత్ర్య.]

ప. వరదం భో! భజ సతతం శరదంభోరుహవిలోచనం దేవం,
పరదంభోపహతికరం హరిదంభోళిధరముఖమఖాశనుతమ్. 514

వరద మితి. భో కృశానో! శరది ఋతౌ అంభోరుహే ఇవ విశాలే లోచనే యస్య తం, పరేషాం శత్రూణాం దంభస్య గర్వస్య ఉపహతికరంనాశకం, హరిః దంభోళిధరః ఇంద్రః తౌ ముఖే అగ్రే యేషాం తైః మఖాశై ర్దేవై ర్నుతం. వరదం దేవం, సతతం భజ.

[పునః సానుస్మరణరోమాంచమ్.]

ప. తాపత్రయప్రశమనా దమృతం గృహీతుం
తా మేవ వైధవహాయ మేధవపా ముపాసే,
అంభోధిజాధరసుధారసవాసితేన
యా చుంబితా వరదరాజముఖాంబుజేన. 515

తాపేతి. తాపానాం ఆధ్యాత్మికాధిభౌతిక ఆధిదైవికానాం త్రయస్య ప్రశమనాత్, నాశం ప్రాప్యేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ అమృతం మోక్షం, గృహీతుం, విధే

1 సురభితాననం.

ర్బ్రహ్మణోఽయం వైధః హయమేధః తత్సంబంధినీం వపా మేవ, ఉపాసే భజే. యా వపా, అంభోధిజాయాః లక్ష్మ్యాః అధరస్య సుధాతుల్యేన రసేన వాసితేన సురభితేన, వరదరాజస్య ముఖాంబుజేన, చుంబితా, తా మితి సంబంధః.

[పునః సానందం.]

ప. భువనవహనశీలా [1]సింధురాగం భజంతీ
జయతి వరదమూర్తి స్సాధువేగాపగా చ,
దమయితు మవతీర్ణా ధాతృయజ్ఞం ద్వితీయా
సఫలయితు మిహాద్యా [2]సాదరా ప్రాదు రాసీత్. 516

భువనేతి. భువనానాం లోకానాం వహనం పాలనం జలేన ప్రవహాణం చ శీలం స్వభావః యస్యా స్సా, సింధురః గజః అగః శైలః సింధా సముద్రే, రాగ ప్రేమా చ తం, భజంతీ ప్రాప్నువంతీ, వరదమూర్తి ర్వేగాపగాచ, సాధు జయతి. ద్వితీయా వేగాపగా, ధాతుర్బ్రహ్మణః, యజ్ఞ మశ్వమేధం, దమయితుం నాశయితుం, ఇహ కాంచ్యాం, అవతీర్ణా ఆవిర్భూతా, ఆద్యాతు వరదమూర్తి ర్ధాతృయజ్ఞం సఫలయితుం సఫలం కర్తుం, సాదరా సతీ ప్రాదురాసీత్.

[కృశానుః].

గ. వయస్య! తదేవం జయానభిజ్ఞే తస్మిన్ జయతీత్యుక్తి రయుక్తా. సవనసఫలీకరణఫణితి రపి తత్ప్రాతికూల్య[3]భాజిని నోచితా. 517

వయస్యేతి. సవనం యజ్ఞః.

గ. తథాహి— 518

అవ. ఉక్త మేవార్థం పద్యతో నుగృహ్ణాతి.—
అజయజ్ఞోద్భవే తస్మిన్ కథం నామ జయజ్ఞతా?
సవనాశానుకూలే కా సవసాఫల్యకారితా?. 519

అజేతి. జయం సర్వోత్కర్షం నజానాతీ త్యజయజ్ఞః-అజస్యబ్రహ్మణో యజ్ఞశ్చ, తతః ఉద్భవే, తస్మి న్వరదే, జయజ్ఞతా కథంనామ ? నాస్త్యేవే త్యర్థః. తజ్జనక స్యైవ తదభావా దితి భావః. సవస్య యజ్ఞస్య నాశానుకూలే-సవనాశానాం దేవానాం అనుకూలేచ, సవస్య యజ్ఞస్య సాఫల్యకారితా కా? నాస్త్యేవేత్యర్థః. అత్ర కేచన వైష్ణవాః పూర్వార్ధే కథం నామేత్యత్ర, కథం న అమ, ఇతి ఛిత్వా, హే అమ భాగ్యరహిత కృశానో! తస్మి న్వరదే, జయజ్ఞతా, కథం నాస్తీతికాకుః, అస్త్యేవేత్యర్థః. ఇతి, ఉత్తరా

1 సింధురాజం. 2 సాదరం. 3 భాజినోచితా.

ర్థే చ, కాసవే త్యత్ర ఆకారం ప్రశ్లిష్య, ఆసవసాఫల్యకారితా కేతి కాకుః. నాస్త్యేవ. అపి తు సవసాఫల్యకారిత్రై వాస్తీత్యర్థాంతరం చాతుర్యాత్ కల్పయంతి.

[విశ్వావసుః]

గ. సఖే! శ్లేషభంగ్యైవ దోష ముద్భావయతా భవతా సకల హేయప్రత్యనీకతైవాస్మిన్నావిష్కృతా. యుక్తం చైతత్. 520

సఖ ఇతి. శ్లిష్యంత్యర్థద్వయాదికమత్రేతి శ్లేషాః అనేకార్థవాచకాశ్శబ్దాః తేషాం భంగ్యా రీత్యా, సకలానాం హేయానాం దోషాణాం ప్రత్యనీకతా విరోధతైవ.

ప. పద్మోల్లాసవిధాయిని సత్పథదీప్తికృతి చక్రభవ్యకరే
భాస్వతి వరదే భవితా న జాతు దోషానుషంగవార్తాఽపి. 521

పద్మేతి. పద్మానాం పద్మాయా లక్ష్మ్యాశ్చ ఉల్లాసవిధాయిని ప్రకాశకే, సత్పథస్య ఆకాశస్య సన్మార్గస్య దీప్తికృతి ప్రకాశకే, చక్రాణాం చక్రవాకానాం భవ్యకరే సంభోగకుశలసంపాదకే, చక్రేణ సుదర్శనేన భవ్యః కరః హస్తః యస్మిన్ తస్మిన్నితి చ, వరాన్ ప్రార్థితాని దదాతీతి వరదే, భాస్వతి సూర్యే తేజస్విని, వరదే భగవతి, దోషానుషంగస్య రాత్రిసంబంధస్య, దోషాణాం అనుషంగస్య చ, వార్తా కథా, జాతు కదాచిదపి, న భవితా న భవిష్యతి.

[సమంతా దవలోకయన్నంజలిం బధ్వా.]

ప. సేవేఽనంతసరశ్శ్రియే కరిగిరిం [1]శ్రీపుణ్యకోట్యా సమం
ధ్యాయామ్యుత్తరవేదిమత్ర మహితం దేవాధిరాజం భజే,
కల్యాణీం కలయామి కంజనిలయాం కల్యాణకోటీస్థితా
మీడే రాఘవయాదవాదిమకిటీన్వందే ముకుందాశ్రితాన్. 522

సేవ ఇతి. అనంతసరో నామ స్థలీ తీర్థం, సేవే భజే. కరిగిరిం హస్తిశైలం, శ్రయే ఆశ్రయే. ఉత్తరవేదిం బ్రహ్మాశ్వమేధీయాం, పుణ్యకోట్యా విమానేన సమం, ధ్యాయామి. అత్ర అస్యాం ఉత్తరవేద్యాం, మహితం పూజితం, దేవాధిరాజం వరదం, భజే. కల్యాణకోట్యాం విమానే స్థితాం, కల్యాణీం భక్తశుభప్రదాయినీం, కంజనిలయాం లక్ష్మీం, కలయామి భజామి. రాఘవం శ్రీరామం యాదవం శ్రీకృష్ణం ఆదిమకిటిం ఆదివరాహం చ తాన్, ఈడే స్తౌమి. ముకుందాశ్రితాన్ సనకాదీన్ వందే.

[ఇతి ప్రతీచ్యాం దిశి కించిదంతర మతిక్రమ్య సవిస్మయానందం].

గ. అత్ర హి— 523

1 శ్రీపుణ్యకోట్యాశ్రయం.

ప. స్వావజ్ఞానసమున్మిషద్రుషి సరస్వత్యాం విరిఞ్చ్యధ్వర
ప్రత్యూహాయ నదీప్రవాహ [1]విధయా పర్యాపతన్త్యాం మహాన్,
దూనే [2]తద్ద్రుహిణే గణే చ మరుతాం దీనే మఖం [3]విఘ్నతః
పాతుం సేతుకృ[4]దేవ సేతు రభవత్పక్షీన్ద్రకేతుస్స్వయం. 524

స్వేతి. స్వస్యాః అవజ్ఞానేన అవమానేన సమున్మిషద్రుషి ఉల్లసత్కోపాయా మత ఏవ విరిఞ్చ్యధ్వరప్రత్యూహాయ బ్రహ్మాశ్వమేధవిఘ్నం కర్తుం, 'క్రియార్థే'త్యాదినా చతుర్థీ. సరస్వత్యాం వాగ్దేవతాయాం, నదీప్రవాహవిధయా వేగవతీస్రోతోరీత్యా, పర్యాపతన్త్యాం సత్యాం, ద్రుహిణే బ్రహ్మణి, దూనే క్రతువిఘ్నేన దుఃఖితే సతి, మరుతాం గణే దేవబృన్దే చ, దీనే సతి, మఖం అశ్వమేధం, విఘ్నతః, పాతుం రక్షితుం, సేతుకృత్, పక్షీన్ద్రకేతుః, స్వయమేవ సేతు రభవత్. వేగవతీజలం నిరుద్ధవా నిత్యర్థః. విరోధాభాసః.

ప. పరం వేగం సరస్వత్యా ఉద్వేగ మపి తత్పతేః,
[5] స ఏష సేతూద్ధరణోఽప్యరుణ ద్యుగపత్ప్రభుః. 525

పరమితి. సేతో రుద్ధరణః, భఞ్జకోఽపి నిష్పాదకశ్చ, స ఏష ప్రభు శ్శ్రీరామః వేగవతీతీరనిలయః, సరస్వత్యాః నదీరూపాయాః, పర మిత్యుభయత్ర విశేషణం. వేగం, తత్పతేర్బ్రహ్మణః, ఉద్వేగం దుఃఖ మపి, యుగప దేకదా, అరుణత్ నిరుద్ధవాన్. అత్ర సేతోర్భఞ్జననిష్పాదనయోశ్శ్లేషభిత్తికయాఽభేదాధ్యవసాయా ద్విరోధాభాసః.

ప. ఆశామీశానబన్ధోశ్చరణనఖరుచాం ధారయా స్మేరయన్తీ
[6]కుణ్డీడిమ్భస్య కాష్ఠామపి మణిమకుట[7]న్యస్తముక్తామయూఖైః,
పర్యఙ్కే శబ్దవిద్యాపరిమళసరళే పఙ్కజస్పర్ధి నేత్రా
వ్యక్తిర్వేగాపగాయాం స్వపితి [8]భగవతీ కాపి తాపిఞ్ఛవర్ణా. 526

ఆశామితి. ఈశానబన్ధోః కుబేరస్య, ఆశాం దిశం, చరణనఖరుచాం ధారయా పఙ్క్త్యా, కుణ్డీడిమ్భస్య అగస్త్యస్య, కాష్ఠాం దిశం దక్షిణాం, మణిమయే మకుటే న్యస్తానాం ముక్తానాం మయూఖైః కాన్తిభి రపి, స్మేరయన్తీ ధవళీకుర్వన్తీ, దక్షిణోత్తరశిరఃపాదం శయానే త్యర్థః. పఙ్కజస్పర్ధినేత్రా తాపిఞ్ఛవర్ణా కాపి అనిర్వచనీయా, భగవతీ వ్యక్తిః శ్రీరఙ్గనాయకమూర్తిః, వేగాపగాయాం వేగవత్యాం, శబ్దవిద్యాయాః శాబ్దభాష్యస్య పరిమళేన వాసనయా సరళే మనోహరే పరిమళరసిక ఇతి వా, పర్యఙ్కే శేషశయనే, స్వపితి శేతే.

---

1 విధినా. 2 తు (చ) ద్రుహిణే. 3 విఘ్నితమ్. 4 దేష. 5 ఏష సేతుర్విధరణోఽపి. 6 కుంభీడింభస్య. 7 న్యస్త. 8 సముదితా.

[సప్రత్యభిజ్ఞం.]

ప. ప్రాజాపత్యమఖాంతరాయతటినీపాథోనిరోధోద్యతః
ప్రాప్తః పావనహేమతామరసినీతీరం కృపారమ్యధీః,
క్షేమం కోమలవల్లికాసహచరః పుష్ణాతు కృష్ణాంబుద
చ్ఛాయస్సోఽయమవాతరన్మహతి యో రంగే భుజంగేశయః.

ప్రాజాపత్యేతి. యో భగవాన్, మహతీ రంగే క్షేత్రే, భుజంగేశయః శేషశాయీ సన్, అవాతరత్ ఆవిర్బభూవ. ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణః సంబంధినః, మఖస్య అశ్వమేధస్య అంతరాయస్య విఘ్నభూతాయాః తటిన్యాః వేగవత్యాః పాథసో జలస్య నిరోధార్థం ఉద్యతః, కృపారమ్యధీః, కోమలవల్లికయా నామ దేవ్యా సహచరః, కృష్ణాంబుదచ్ఛాయః, పావనా పరిశుద్ధా యా హేమతామరసినీ, వేగవతీ ప్రదవిశేషః, తస్యాః తీరం ప్రాప్తః, సోఽయం రంగనాయకః, క్షేమ మస్మాకం కుశలం, పుష్ణాతు వర్ధయతు.

[పున రనుధ్యాయ సానందం.]

ప. శతమఖమణిస్తోమశ్యామం శయాన మహీశ్వరే
శశిసఖముఖం రాజీవాక్షం సమున్నతనాసికం,
మహితచరణం ధాతుః పత్న్యా మహ స్తమసః పరం
హృది లగతు మే బింబోష్ఠం తద్యథోక్త [1]కృదాహ్వయం. 528

శతేతి. శతమఖమణీనాం ఇంద్రనీలానాం స్తోమ ఇవ శ్యామ స్తం, అహీశ్వరే శేషే, శయానం నిద్రాయమాణం, శశిసఖముఖం చంద్రతుల్యాస్యం, రాజీవాక్షం, సమున్నతనాసికం, ధాతుః పత్న్యాం సరస్వత్యాం, మహితచరణం పూజితాంఘ్రిం, యథోక్తకృత్ యథోక్తకారీతి ఆహ్వయః నామ యస్య తత్, యథా శకారాదిత్వేన పూర్వార్ధం మకారాదిత్వేన ఉత్తరార్ధ ముక్తం, శమ మిత్యర్థః. కుర్వంతీతి శమకృతః శాంతిసుఖదాయకా ఆహ్వయాః నామాని యస్యేతి, బింబోష్ఠం, తమసః అజ్ఞానా త్పరం, పరతః వర్తమాన మిత్యర్థః. మహః వైష్ణవం తేజః, మే హృది, లగతు తిష్ఠతు.

ప. వేగవతీసేతుతయా ప్రాగవతీర్ణాదిదేవతా వినతాన్,
ద్రాగవతీయం దురితాద్రాగవతీ కలశజలధికన్యాయాం. 529

వేగవతీతి. వేగవత్యాః నద్యాః సేతుతయా, సేతువన్నిరోధకత్వేనేత్యర్థః. ప్రాక్ బ్రహ్మాశ్వమేధకాలే, అవతీర్ణా ఆవిర్భూతా, కలశజలధికన్యాయాం లక్ష్మ్యాం, రాగవతీ

[1] కృదన్వయం.

ప్రేమశాలినీ, ఇయం ఆదిదేవతా రంగనాయకమూర్తిః, వినతాన్, దురితాత్ త్రాతుం సత్వర మవతి.

[కృశానుః.]

గ. అహో! కథమాశుకవిస్సన్నపి భవానముం దేవమభినందతి?.

ప. అధఃకరోత్యాదిమశాబ్దికోరగం కళానిధిం ధిక్కురుతే ముఖేన యః,
కృతాంతరాయస్య సరస్వతీజవే స్తవే రుచిస్తస్య కథం భవేత్కవేః?

అథ ఇతి. యః రంగేశః, ఆదిమః ప్రాథమికః శాబ్దికః శబ్దశాస్త్రవేత్తా యః ఉరగః శేషః తం, 'తద్వేదే'తి ఠక్. అధఃకరోతి తిరస్కరోతి-శయనత్వేన అధోభాగే కరోతి చ. ముఖేన వాఙ్మాత్రేణ - ముఖేన చ, కళానిధిం విద్యానిధిం - చంద్రం చ, ధిక్కురుతే. సరస్వత్యా వాగ్దేవతాయాః వేగవత్యాశ్చ జవే విజృంభణే వేగే చ; కృతాంతరాయస్య కృతవిఘ్నస్య, తస్య రంగేశస్య, స్తవే విషయే, కవేః రుచిరాసక్తిః, కథం భవేత్? న భవే దేవే త్యర్థః.

గ. కిమేభిశ్శ్లేషైకావలంబనైర్దోషైరముం దేవమాశ్రితేషు జనేషు
[1]ఖల్వప్రత్యూహాస్సరస్వతీప్రవాహో విజయతే? 532

కిమితి. సరస్వతీప్రవాహః వాగ్ధోరణీ, అప్రత్యూహః నిర్విఘ్నస్సన్, విజయతే.

గ. పశ్య! 533

ప. కల్పంతే కామరామాస్ఫురదధరసుధాగర్వసర్వస్వమోషో
ద్యుక్తాన్యుక్తాన్యమీషాంరసికజనముదేధాతృయోషాహి యేషాం,
శ్లాఘావేళాసు డోలాయితనిజమకుటాకల్పకల్పద్రుసూనో
డ్డీనాళిధ్వానతానాకలన [2]పరికనచ్చారువీణాభిగానా. 534

కల్పంత ఇతి. కామరామాయాః రతీదేవ్యాః స్ఫురత్యధరే సుధాయాః రసస్యయత్ గర్వసర్వస్వం సర్వం గర్వధనం తస్య మోషే అపహరణే ఉద్యుక్తాని, తతోఽప్యతి మధురాణీత్యర్థః. అమీషాం రంగేశాశ్రితానాం, ఉక్తాని వచాంసి, రసికజనస్య ముదే, కల్పంతే, తదానందజనకాని భవంతీత్యర్థః. హి యస్మాత్, యేషాం భక్తానాం ఉక్తానాం వా, శ్లాఘావేళాసు సశిరఃకంపనాభివందనకాలేషు, ధాతుర్యోషా సరస్వతీ; డోలాయితేభ్యః, చలద్భ్య ఇతి యావత్. నిజమకుటస్య ఆకల్పేభ్యః భూషణేభ్యః కల్పద్రుసూనేభ్యః కల్పవృక్షకుసుమేభ్యః ఉడ్డీనానాం ఉత్పతతాం అళీనాం ధ్వానస్యైవ తానస్య గానవర్ధకశ్రుతివిశేషస్య ఆకలనేన యోగేన పరికనత్ వర్ధమానం చారువీణాయాః అభితో గానం యస్యాః స్తథోక్తా భవతి, తేషాం తాసీతి వా సంబంధః.

1 ఖలు నిష్ప్రత్యూహాంసరస్వతీవిజయతే. 2 పరిమిళత్.

[కించిదుత్తరతో దృష్టి మాదాయ సాంజలిబంధమ్.]

ప. క్షేమారంభనిదాన మాప్లవజుషాం హేమాభిరామాంబుజ
స్తోమాయాతమరంద [1]తుందిలపయోభూమా స్వభూమానితా,
సహ్యాద్రిప్రభవాసమానవిభవా [2]మహ్యాం మమ హ్యార్తిహ్యా
త్పుహ్యా యోగివరేణ్యాపుణ్యాసరసీ ద్రుహ్యాదసహ్యాంహసే. 535

క్షేమేతి. ఆప్లవజుషాం స్నానం కుర్వతాం, క్షేమాణా మారంభే జననే నిదానం ముఖ్యకారణం, హేమవదభిరామాణా మంబుజానాం స్తోమాత్ ఆయాతేన పతితేన మరందేన మకరందేన తుందిలః పూర్ణః పయోభూమా జలాతిశయో యస్యాస్సా, స్వభువా బ్రహ్మణా మానితా, సహ్యాద్రిప్రభవయా కావేర్యా సమానవిభవా తుల్యమాహాత్మ్యా, మహ్యాం, ఆర్తిహ్యాత్ దుఃఖనాశినీ, పుహ్యా నామ, యోగినాం వరేణ్యా కామనీయా పుణ్యా చ, సరసీ, మమ సంబంధినే, అసహ్యాయ అంహసే పాపాయ, ద్రుహ్యాత్, తన్నాశయత్విత్యర్థః.

[ఇతి విమానం దక్షిణతః ప్రస్థాప్య సాదర మక్షీ నిక్షిప్య ప్రాంజలిర్వ్యాఖ్యాత్వా]

ప. విశ్వాహ్లాదకరీం కరీంద్రసరసీకల్హారపారంపరీ
భవ్యామోదధురంధరానిల[3]జడే దివ్యాలయే జాగ్రతీం,
కష్టాపద్వినివర్తినీం ఘనతపఃక్లిష్టాత్మనాం యోగినా
మిష్టామష్టభుజాం [4]భజామి విబుధై[5]రాసేవితాం దేవతామ్. 536

విశ్వేతి. విశ్వస్య ప్రపంచస్య ఆహ్లాదకరీం, కష్టానామాపదాం వినివర్తినీం నాశయిత్రీం, ఘనేన తపసా క్లిష్టః క్లేశితః ఆత్మా మనః యేషాం తేషాం, యోగినా మిష్టాం ప్రార్థనీయాం,కరీంద్రసరసీతీర్థం నా మాలయస్థం,తస్యాం కల్హారపారంపరీ రక్తాబ్జపఙ్క్తిః తస్యాః భవ్యస్య మనోజ్ఞస్య ఆమోదస్య గంధస్య ధురంధరేణ, తత్పూర్ణేనేత్యర్థః. అనిలేన జడే శిశిరీకృతే, దివ్యే ఆలయే, జాగ్రతీం ప్రకాశమానాం, విబుధైర్దేవైరాసేవితాం, అష్టభుజాం దేవతాం లక్ష్మీం, భజామి.

[అథ ప్రతీచ్యాం దిశి కించిదంతరం విమానమానీయ సహర్షమ్.]

ప. త్రిదశాకలిత[6]స్నేహాస్ఫూర్తిమాన్ శమయం స్తమః,
భాతి దీపప్రకాశోఽత్ర శరణాగతబోధకృత్. 537

---

1 లంబిత; లంభిత. 2 మహ్యామసహ్యార్తిహ్యాత్ పుణ్యా. 3 జుష్టేమ్. 4 నమామి. 5 ఆరాధితాం. 6 స్నేహాపూర్తిమాన్; స్నేహామూర్తిమాన్.

త్రీతి. తిసృభిర్దశాభిర్వ్రర్తిభి రాకలనేన సంగతేన స్నేహేన తైలేన స్ఫూర్తిః ప్రకాశోఽస్యాస్తీతి తద్వాన్-త్రిదశేషు దేవేషు ఆకలితా స్నేహస్య ప్రేమ్ణః స్ఫూర్తి రస్యాస్తీ తి చ, తమః అజ్ఞానం చ, శమయన్ నాశయన్, అత ఏవ శరణం గృహ మాగతానాం - రక్షణార్థమాగతానాం చ, బోధం ప్రకాశం జ్ఞానం చ కరోతీతి తత్కృత్, దీపస్య ప్రకాశః దీపప్రకాశసంజ్ఞో భగవాంశ్చ, అత్ర పురోదేశే, భాతి.

[కృశానుః.]

ప. దీపప్రకాశసంజ్ఞా దేవేఽస్మి న్నుత్తమస్స్ఫురణే,
రాత్రిచరప్రతికూలే నదీపజాతోల్లసద్రుచౌ నార్హా. 538

దీపేతి. ఉద్గతం ప్రసిద్ధం నష్టం చ తమసః అజ్ఞానస్య చ స్ఫురణం యస్మా త్తస్మిన్, రాత్రిచరాణాం జనానాం రక్షసాం చ ప్రతికూలే, కించ, దీపా జ్ఞాతా ఉల్ల సంతీ చ రుచిః నాస్తి యస్య తస్మిన్ - నదీః పాతీతి నదీపః సముద్ర స్తజ్జాతాయాం లక్ష్మ్యాం ఉల్లసంతీ చ రుచిః ప్రేమ యస్య తస్మి న్నితి చ, అస్మిన్ దేవే, దీపప్రకాశ సంజ్ఞా, నార్హా న యుక్తా.

[విశ్వావసుః.]

గ. మందమతే! మైవం భాణీః. 539

ప. ప్రకటితదశావతారే ప్రచురాజ్యాకలనభావితస్ఫురణే,
దీపప్రకాశనామక్షమం విభావర్యుదితభీతిహారే. 540

ప్రకటితేతి. ప్రకటితః దశాయాం వర్తౌ అవతారః ఆవిర్భావః-అన్యత్ర ప్రక టితాః దశసంఖ్యాకాః అవతారాః మత్స్యాదిజన్మాని యేనేతి చ, ప్రచురస్య ఆజ్యస్య ఘృతస్య ప్రచురాయాః ఆజేః రాక్షసైః ర్యుద్ధస్య చ ఆకలనేన గ్రహణేన భావితం సం పాదితం స్ఫురణం ప్రకాశః ప్రసిద్ధిశ్చ యస్య తస్మిన్, విభావర్యాం రాత్ర్యాం ఉదితాం జాతాం భీతిం హరతీతి తద్ధరే, విభా అరిభ్యః శత్రుభ్యః ఉదితభీతిహార ఇతి చ్ఛేదః. విభా భగవతి, దీపప్రకాశ ఇతి నామ, క్షమం యుక్త మేవ.

శ్రీ వేదాంతదేశికవర్ణనమ్.

[నిరూప్య సానందమ్.]

ప. శ్రీరంగేశ్వరశాసనా దధిగతశ్రుత్యంచలాచార్యకం
దాంతం యం కవివాదిదంతిహరరిత్యార్యా వదంతి క్షితౌ,

సర్వస్యామపి హంత [1]తర్కసరణౌ స్వాతంత్ర్యమాసేదుషాం
సుత్రామా స హి వేంకటేశ[2]కవిరా డత్రావిరాసీ ద్గురుః. 541

శ్రీరంగేతి. శ్రీరంగేశ్వరస్య భగవత శ్శాసనాత్, ఆజ్ఞా మవలంబ్యేత్యర్థః. అధిగతం ప్రాప్తం శ్రుత్యంచలాచార్యకం వేదాంతాచార్యనామ యేన తం, దాంతం జితేంద్రియం, యం వేంకటేశకవిం, క్షితౌ, ఆర్యాః, కవీనాం వాదినాం చైవ దంతినాం గజానాం హరి స్సింహః, వదంతి. సర్వస్యాం తర్కసరణౌ న్యాయశాస్త్రే, స్వాతంత్ర్యమాసేదుషాం ప్రాప్తవతాం, స్వాధీనతర్కశాస్త్రాణా మితి యావత్. సుత్రామా ఇంద్రః, స గురుః వేంకటేశకవిరాట్, అత్ర కాంచ్యాం, ఆవిరాసీత్. హి ప్రసిద్ధౌ హంతేతి హర్షే.

[జనా నుద్దిశ్య.]

ప. భేదాభిదావిషయవాదాపతద్దురుపపాదార్థసాధకమదో
త్సాదావహాద్భుతముఖా[3]దాపగాస్యదవినోదాభిజాతఫణితిః,
పాదారవిందనతఖేదాపనోదచతురోదారమాధవగుణా
స్వాదాభితుష్ట ఇహ మోదాయ వో భవతు వేదాంతదేశిక[4]మణిః.

భేదేతి. భేదః జీవేశ్వరయో ర్ద్వైతం, అభిదా తయో రద్వైతం, తే విషయే యయో స్తాదృశౌ యౌ వాదౌ, తదర్థ మాపతతాం, దురుపపాదస్య అతినింద్యస్య, అర్థస్య ద్వైతాద్వైతాన్యతరస్య, సాధకానాం వాదినాం, మదస్య ఉత్సాదావహా నివారణసంపాదకాః, అద్భుతాశ్చ మఖాదానాం దేవానా మాపగాయాః గంగాయాః స్యదస్య వేగస్యేవ వినోదః విలాసః యాసాం తాదృశ్యశ్చ, అభిజాతా నిర్మలాశ్చ ఫణితయ వాక్యాని యస్య సః, పాదారవిందే నతానాం ఖేదస్య అపనోదే వారణే చతురస్య అతివోదారస్య మహతః మాధవస్య గుణానాం కారుణ్యాదీనాం ఆస్వాదేన అనుసంధానేన అభితుష్టః, వేదాంతదేశికమణిః ఇహ వః మోదాయ భవతు.

ప. నానామ్నాయపరిశ్రమం కలయతాం నాస్త్యేవ శాస్త్రేషు ధీ
స్సత్యో ర[5]ప్యనయో స్తయో ర్న సులభా[6]సా వ్యాక్షతా సాహితీ,
అప్యేతాసు సతీషు నాస్తి వినయో నాచారభక్తిః క్షమా
చాతుర్యస్స చ సా చ సా చ స చ తాశ్చాలంబ్య ఖేలంత్యముం.

---

1 తంత్ర. 2 గురురాట్. 3 ఆపగాస్పదవినోదాపహారభణితిః. 4 గురుః, 5 వృభయోః. 6 సాహిక్షితౌ సాహితీ.

నానేతి. నానా సమస్తే ఆమ్నాయే వేదే పరిశ్రమం అధ్యయనం, కలయతాం కుర్వతాం, శాస్త్రేషు ధీః శాస్త్రార్థవిజ్ఞానం, నాస్త్యేవ, ప్రాయశ ఇతి శేషః. అనయో స్త్రయో ర్వేదశాస్త్రాభ్యాసయోః సత్యో రపి, కథంచిదితి శేషః. సా ప్రసిద్ధా, నిరంకుశా అక్షతా సాహితీ శబ్దార్థవ్యుత్పత్తి, ర్న సులభా, నాస్త్యేవేత్యర్థః. ఏతాసు వేదశాస్త్ర వ్యుత్పత్తిషు సతీష్వపి, వినయః మార్దవం, నాస్త్యేవ. ఆచారః శ్రౌతస్మార్తకర్మానుష్ఠానం, భక్తి ర్భాగవతీ, క్షమా సుఖదుఃఖసహనం, చాతురీ కర్తవ్యేషు కౌశలం, చత్వారః న సంత్యేవ, సః వేదాభ్యాసః, సా శాస్త్రధీశ్చ, సా సాహితీ చ, సః వినయశ్చ తా ఆచార భక్తిక్షమాచాతుర్యశ్చ, అముం వేదాంతాచార్య, మాలంబ్య ఆశ్రిత్య, ఖేలంతి రమంతే, ఇతి వస్తునా లోకోత్తరోఽయమితి ధ్వన్యతే.

గ. కిం బహునా?

544

ప. అర్వాంతమాస్యేతముపాస్య దేవంగర్వాంతమోహజంకుదృశాం ప్రశాంతం,
కుర్వంత[1]మేకం గురుమంతరేణ గుర్వంతరం కోఽత్ర గుణీవృణీతే.

అర్వాంతమితి. ఆస్యే అర్వంత మశ్వం-అశ్వాననం, తం దేవం హయగ్రీవం, ఉపాస్య సంసేవ్య, కుత్సితం పశ్యంతి శాస్త్రార్థ మితి కుదృశాం దుర్వాదినాం, తమోజం అజ్ఞానజన్యం, గర్వం, ప్రశాంతం క్షీణం, కుర్వంతం, గురు మంతరేణ వేదాంతాచార్య మేకం వినా, అత్ర లోకే, గుర్వంతర మన్యం గురుం, గుణీ సద్గుణవాన్, కః, వృణీతే స్వీకరోతి? న కోపీత్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. వయస్య! [2]మాస్మైవం వద, య[3]దేతత్పక్షావలంబతః పక్షాంతర స్వీకార ఏవ వర ఇతి ప్రతిభాతి.

545

వయస్యేతి. ఏవం గుర్వంతరం న వృణీత ఇత్యుక్తప్రకారం, ఏతస్య పక్షః, యథా మర్కటకిశోరః ప్రాకారాతిలంఘనేఽపి దృఢ మవలంబమానః మాతుః కాంక్షితం స్తన్యం అనుభవతి, తథా శ్రౌతస్మార్తకర్మద్వారా సేవమానో భక్తః భగవత్ప్రసాదం లభత ఇతి మర్కటకిశోరన్యాయానుగృహీతః, తస్మాత్పక్షాంతర మన్యః పక్షః, యథా మార్జాలకిశోరం తన్మాతా మార్జాలీ స్వయ మేవ దంతఘాతనాదేః సంరక్ష్య దేశా ద్దేశాంతరం నీత్వా పుష్ణాతి, తథా విహాయ సర్వం కర్మ స్వాత్మానం భగవతే నివేద్య వర్తమానం స్వయ మేవ భగవాన్ కృతయోగక్షేమః రక్షతీతి మార్జాలకిశోరన్యాయానుగ్రహీతః వర ఇతి, కష్టం కర్మేతి న్యాయాదితి భావః.

---

1 మేతం. 2 మాస్మైవమవోచః.—వాదిః. 3 ఏతత్పక్షాత్పక్షాంతరస్వీకారః.

గ. తథాహి — 546

వ. ఉక్తం తారతమ్యం విశదయతి.—

ప. యస్మిన్పక్షేఽస్తి మోక్షో గురుణి లఘుని వా సాధనే ప్యప్రయుక్తే
శ్లాఘాహేతు శ్శ్రమార్థవ్యయకరయజనాద్యగ్ర్యకర్మప్రహాణం,
తం హంతోపేక్ష్య పక్షం శ్రయతి జగతి కః కామ్యవేదోక్తకర్మా
నుష్ఠానావశ్యకత్వప్రకటనకఠినం వేదచూడార్యమార్గం. ? 547

యస్మిన్నితి. గురుణి మహతి, లఘుని అల్పేవా, సాధనే మోక్షకారణే కర్మణి, అప్రయుక్తే సత్యపి, యస్మిన్పక్షే తెంగలాఖ్యసిద్ధాంతే మార్జాలకిశోరన్యాయకే, మోక్షః శ్లాఘాహేతుః ప్రశంసాకారణం, శ్రమకరం దేహాయాసకరం అర్థవ్యయకరం చ యత్ యజనాదికం అగ్ర్యాణాం బ్రాహ్మణానాం కర్మ తస్య ప్రకర్షేణ హానం త్యాగః యస్మిన్ తం, పక్షం తెంగలీయం పక్షం, ఉపేక్ష్య కామ్యానాం వేదోక్తానాం కర్మణాం యజనాదీనాం అనుష్ఠానస్య యదావశ్యకత్వం గ్రాహ్యత్వం తస్య ప్రకటనేన కఠినం దుష్కరం, వేదచూడార్యస్య వేదాంతాచార్యస్య మార్గం పక్షం, జగతి కః పుమాన్, శ్రయతి స్వీకరోతి? న కోపీ త్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. నిరూపణనిపుణోఽపి భవాన్ కథ మేవం కథయతి? 548

నిరూపణేతి. నిరూపణే విచారే నిపుణః కుశలోఽపి.

ప. [1]వేదాంతార్యవిశోధితం హిత[2]పథం వ్యాధూయ సాధూచితం
చాపల్యా దనురుంధతే తదితరం పంథాన మంధా నరాః,
ఇష్టం భక్షయ కాంతయా చ విహరే త్యేవం ప్రియాలాపినం
రోగార్తా శ్చపలా స్తువంతి న తు తం యః పథ్యవాదీ భిషక్.

వేదాంతేతి. అంధాః అజ్ఞానినః, నరాః విషయలాలసాః,సాధూనాం బ్రాహ్మణానా ముచితం యథా తథా, వేదాంతార్యేణ విశోధితం వ్యవస్థాపితం, హితపథం అనింద్యం మార్గం, వ్యాధూయ హిత్వా, చాపల్యాత్, విషయే ష్వితిశేషః.తస్మాద్వేదాంతార్యనిర్ణీత మార్గాదితరం, పంథానం నిష్కర్మమార్గ, మనురుంధతే అనుసరంతి. నతు ప్రాజ్ఞా ఇతి భావః. చపలాః భావ్యనర్థాచింతకాః, రోగార్తాః, ఇష్టం వస్తు భక్షయ ! కాంతయా విహర ! ఇత్యేవం ప్రియాలాపినం భిషజం స్తువంతి. యో భిషక్ వైద్యః పథ్యం, వస్తుభక్షణం వదతీతి వాదీ తం, భిషజంతు, న స్తువంతి.

1. వేదాంతార్థ. 2 పదం.

ప. ఆమ్నాయమౌళిగురుణా కరుణాకరేణ
నావాతరిష్యత యదీహ భవాబ్ధినావా,
అజ్ఞాతభక్తి జగదశ్రుతసచ్చరిత్రం
అజ్ఞాతశాస్త్ర మభవిష్య దవైదికం చ. 550

ఆమ్నా యేతి. భవాబ్ధేః నావా తారకేణ, కరుణాకరేణ, ఆమ్నాయమౌళిగురుణా వేదాంతాచార్యేణ, ఇహ లోకే, నావాతరిష్యత నావిర్భూతం యది, తదా జగత్, సర్వం, అజ్ఞాతభక్తి, అశ్రుతసచ్చరిత్రం, అజ్ఞాతశాస్త్రం, అవైదికం వేదోక్తకర్మశూన్యం, చేతి చతుష్టయం విధేయం, అభవిష్యత్.

[పునరాలోచ్య.]

గ. అస్య ఖలు [1]నిగమమౌళిగురోః అశేషవిద్యాసముద్రతలస్పర్శిత్వా దధునాతనవిబుధవ్యూహసమభివ్యాహారో నోచితః. 551

అస్యేతి. సమభివ్యాహారః సహగణనం.

గ. కించ. 552

ప. నిశమయతి యః కిల దృశా నిశామయత్యంఘ్రిణా చ యో విశ్వం,
గజతురగౌ [2]చ ముఖే యౌ తైస్సహ వేదాంతదేశికో గణ్యః.

నిశమయతీతి. యః దృశా నేత్రేణ నిశమయతి శృణోతి, శేష ఇత్యర్థః. యశ్చ అంఘ్రిణా విశ్వం నిశామయతి పశ్యతి చ, గౌతమ ఇత్యర్థః. యౌ ముఖే గజతురగౌ భవతః, గజాననః, హయగ్రీవ శ్చేత్యర్థః. తైః శేషగౌతమవిఘ్నేశహయాననైః స్సహ, వేదాంతదేశికో గణ్యః.

[విచింత్య.]

ప. గంభీరశబ్దేన విశాలమోహదశాపిశాచగ్రహమోచనేన,
ఘంటా హరే ర్వేంకటనాథరూపా కల్యాణ ముల్లాసయతి శ్రుతీనాం.

గంభీరేతి. హరేః వేంకటేశ్వరస్య సంబంధినీ, వేంకటనాథరూపా, వేదాంతాచార్యాత్మనా అవతీర్ణేత్యర్థః. ఘంటా, విశాలమోహదశా అధికాజ్ఞానావస్థైవ పిశాచస్తస్యగ్రహం సంబంధం మోచయతీతి మోచనేన, గంభీరేణ శబ్దేన ధ్వన్యాత్మకేన వ్యాఖ్యానవర్ణాత్మకేన చ, శ్రుతీనాం శ్రోత్రాణాం శ్రుతీనాంచ, కల్యాణం శుభం వాస్తవార్థం చ, ఉల్లాసయతి.

[పున స్సచమత్కారం]

1 గౌతమనిగమ. 2 వదనేయౌ,

ప వేదాంతాచార్యశబ్దోఽస్మి న్వేదాంత[1]స్థాపనే క్షమః,
ఇమం వివేకం కుర్వంతో దాంతాచార్యం చ తం విదుః. 555

వేదాంతేతి. అస్మిన్ లోకే, వేదాంతాచార్య ఇతి శబ్ద్యతే కీర్త్యత ఇతి వేదాంతగురుః - తాదృశనామ పదం చ, వేదాంతానాం స్థాపనే తాత్పర్యనిర్ణయే, క్షమః సమర్థః. ఇమ ముక్తవిధం, వివేకం విచారం-ఇమం తు వేదాంతాచార్యశబ్దం, విగతం వే ఇత్యక్షరం యస్య తత్క మితి చ, కుర్వంతః బుధాః, తం వేదాంతదేశికమ్, దాంతానాం జితేంద్రియాణాం ఆచార్యం దాంతాచార్యశబ్దం వేత్యపిచ, విదుః.

[కృశానుః.]

గ. కథం నామ ద్రుహిణగృహిణీచికురనికురంబచుంబిచంపకకుసుమసుకుమారతరాః కవికథకకంఠీరవగురో ర్గిరోఽపి దుస్తరప్రస్తరోదరనిష్ఠురబహిష్ఠసాసూయహృదయనిర్భేదాయ జాయంతే? 556

కథ మితి. ద్రుహిణగృహిణ్యా స్సరస్వత్యాః చికురనికురుంబచుంబిని చంపకకుసుమానీవ సుకుమారతరాః, దుస్తరాణి దుష్ప్రవేశాని ప్రస్తరోదరాః పాషాణగర్భా ఇవ నిష్ఠురాణి కఠినాని బహిష్ఠాని అనేకాని సాసూయాని చ యాని హృదయాని మంతాంతరస్థశాస్త్రాణి తత్తాత్పర్యాణీతి వా తేషాం నిర్భేదాయ ఖండనాయ, జాయంతే ప్రభవంతి?.

[విశ్వావసుః]

ప. వేదాంతార్యగిరః ప్రసూనమృదవో మోదం దధానా స్సతాం
ప్రౌఢగ్రావకఠోరకా ణ్యపి పరం భిందంతి హృంది ద్విషాం,
నందాద్యార్యజనాభినందితమృదుస్పర్శోఽపి పాదో హరే
ర్దుర్భేదే శకటాసురేఽపి శతకోట్యాకార మాగా న్న కిమ్? 557

వేదాంతేతి. ప్రసూనమృదవః, అత ఏవ సతాం మర్కటకిశోరన్యాయానుసారిణాం. మోదం దధానాః, వేదాంతార్యద్విషాం మార్జాలకిశోరన్యాయప్రముఖాదీనాం సంబంధీని, ప్రౌఢాః ప్రబలాః గ్రావాణః పాషాణా ఇవ కఠోరకాణి కఠినాన్యపి, హృంది హృదయాని, భిందంతి నిరాకుర్వంతి. సందాద్యార్యజనాభినందితమృదుస్పర్శోపి, హరేః కృష్ణస్య, పాదః దుర్భేదే భేత్తు మశక్యేఽపి, శకటాసురే, శతకోటే ర్వజ్రస్య ఆకారం సామ్యం, నాగాత్ నాప్నోతి స్మ కిం?.

[పున స్సప్రార్థన మంజలిం బధ్వా.]

---

1 స్థాపకే.

ప. [1]దర్పావిష్టకుదృష్టిదుష్టసమయోత్సాదాయ [2]భేదాంకురో
ద్భేదాయ ప్రబలే కలావపి జయోత్పాదాయ వేదాధ్వనః,
శ్రీమల్లక్ష్మణపక్షరక్షక[3]బుధామోదాయ పాపాటవీ
చ్ఛేదాయార్థిమరుత్తరు [4]ర్విజయతే వేదాంతవిద్యాగురుః. 558

దర్పేతి. దర్పావిష్టానాం కుదృష్టీనాం దురభిప్రాయాణాం తెఙ్గలాఖ్యానాం దుష్టోయ స్సమయః నైష్కర్మ్యసిద్ధాంతః త ముత్సాదయితుం నాశయితుం ఉత్సాదాయ, 'తుమర్థాచ్చ భావవచనా'దితి చతుర్థీ.ఏవ మగ్రేపి. భేదాంకురం ద్వైతవాదప్రసరణంతస్య ఉద్భేదాయ, ప్రబలేఽపి కలౌ, వేదాధ్వనః కర్మమార్గస్య, జయ ముత్పాదయితుం, శ్రీమతో లక్ష్మణపక్షస్య రామానుజీయవైష్ణవవిశిష్టాద్వైతస్య రక్షకాన్ స్థాపకాన్ బుధాన్ మర్కటకిశోరన్యాయవాదినః ఆమోదయితుం, పాప మేవాటవీం ఛేత్తుం, అర్థినాం ఉక్తకామానాం మరుత్తరుః కల్పవృక్షః, వేదాంతవిద్యాగురుః, విజయతే.

అథ కామాసికానగర నృసింహవర్ణనమ్.

ఇత్యన్యతో దృష్టిం విన్యస్య సాంజలిబంధం.]

ప. శ్రీమాన్ గభీరతర వేగవతీప్రతీర
భూమా[5]వఘద్రుహి సురద్రు రి వావతీర్ణః,
కామాదివైరిగణ ముల్బణ మస్మదీయం
నామాసినా నరహరిః కబలీకరోతు. 559

శ్రీమానితి. అఘాయ ద్రుహ్యతీతి అఘద్రుహి పాపనాశకే, గభీరతరాయాః వేగవత్యాః ప్రతీరభూమౌ, సురద్రు రి వావతీర్ణః ఆవిర్భూతః, నరహరిః నరసింహః, ఉల్బణం ప్రవృద్ధం, అస్మదీయం కామాదీనాం వైరిణా మంత శ్శత్రూణాం గణం, నామ్నైవాసినా ఖడ్గేన, కబళీకరోతు నాశయతు.

[తతోఽన్యత శ్చక్షు ర్నిక్షిప్య ప్రాంజలిస్సన్.]

ప. భయార్తజీవాతుదయామహిమ్నే వైకుంఠధామ్నే తనవై నమాంసి,
ఆమ్నాయ ఉక్తః పరమేశితేతి నామ్నా యఉక్తఃపర మత్ర చిత్రం.

భయేతి. భయేన సాంసారికేణ ఆర్తానాం జీవాతు ర్జీవనౌషధం దయాయా మహిమా యస్య తస్మై, వైకుంఠధామ్నే భగవతే, నమాంసి తనవై కరోమి, ఆమ్నాయే, పరమః

1 కోపావిష్ట. 2 బోధాంకురో. 3 మహా. 4 విజయతాం. 5 అఘద్రుహి.

క్షశితా ఈశ్వరః, ఇతి ఉక్తః, వైకుంఠధామా, ఆమ్నాయే నోక్త ఇత్యత్ర అర్థే విషయే, పరం చిత్రం, య ఆమ్నాయే పరమేశితా ఇతి నామ్నా ఉక్తః, తస్మై ఇతి సంబంధః.

గ. యుక్తం చైతత్; యతో 'విష్ణుఃపరమః' ఇతి శ్రుతా శ్రుతిః.

ప. అనపాయరమో విష్ణుః కస్మాదపరమో భవేత్,
యుక్తం రమాపతేరన్యే దేవాస్త్వపరమా ఇతి. 562

అనపాయేతి. తతః, అనపాయా అవియుక్తా రమా యస్య సః విష్ణుః, కస్మాద్ధేతో రపగతా రమా యస్మాత్సః, 'విష్ణో రేషానపాయినీ' త్యాగమాదితిభావః. అనుత్కృష్టశ్చ భవేత్, నభవేదేవ. రమాపతేర్విష్ణో రన్యే దేవాస్తు, అపరమా ఇతి యుక్తమేవ.

గ. కించ.— 563

ప. జాగ్రత్యేవ శిరాంసి నిత్యవచసాం సర్వోన్నతా శార్ఙ్గిణః
తత్ర వ్యాసపరాశరాది[1]కృతయో దత్తాదరా వస్తుతః,
యః పాదాంబు దదాతి య స్తదుపసంగృహ్ణాతి [2]గృహ్ణాతివా
యశ్చైతచ్ఛిరసైవ తేషు పరమం జానాతి కో నాత్మవాన్. 564

జాగ్రతీతి. నిత్యవచసాం వేదానాం, శిరాంసి ఉపనిషదః, శార్ఙ్గిణః సర్వోన్నతా విష్ణోః స్సర్వోత్తమత్వే విషయే, జాగ్రతి ప్రకాశంత ఏవ, తత్ర తస్మిన్నేవార్థే, వ్యాసపరాశరాదీనాం కృతయః పురాణాని, దత్తాదరాః సిద్ధతాత్పర్యాః, వస్తుతస్తు నశబ్దమాత్రమేవ. ప్రమాణ మత్రార్థేఽనుమాన మప్యస్తీత్యర్థః. యః పాదాంబు గంగాం, దదాతి విష్ణు రిత్యర్థః. య స్తత్పాదాంబు ఉపసంగృహ్ణాతి, కమండలునేతి శేషః. బ్రహ్మేత్యర్థః. యశ్చ ఏతత్ పాదాంబు శిరసైవ వ్యోమ్నా కేశేన గృహ్ణాతి, రుద్ర ఇత్యర్థః. 'వ్యోమకేశో భవోభీమః' ఇత్యభిధానాత్. తేషు త్రిషు, పరమం, ఆత్మవాన్ వేత్తా, కో న జానాతీతి కాకుః, త్రయాణా మపి గుణమూర్తిత్వేన వైకారికత్వా త్తుల్యానాం మధ్యే కంచి త్పరమం అనాత్మవాన్ అజ్ఞానీ కశ్చి జ్జానాతి, న సర్వ ఇత్యర్థః. పరమత్వ స్యాత్మవిషయత్వా దితి భావ ఇతి వాస్తవ మర్థ మిచ్ఛతోఽపి కవే ర్వాగభిధత్తే. శ్లో. 'లౌకికానాం హి సాధూనాం అర్థం వా గనువర్తత' ఇత్యభియుక్తోక్తే రితి శైవాః.

గ. పున స్సచమత్కారం. 565

ప. దుర్వాదినో విష్ణుపదారవిందం ద్వేషాపహం నాను[3]సరంతు మోహాత్,
తేషాం మతం తు స్వయ మత్ర విష్ణుపదారవిందానుసృతిం విధత్తే.

1 మునయః; గురవః. 2 ధత్తేఽథవా. 3 సరంతి.

దుర్వాదిన ఇతి. దుర్వాదినః మతాంతరస్థాః, దోషాపహం విష్ణోః పదారవిందం, మోహాదజ్ఞానాద్ధేతోః, నానుసరంతు. అతిసర్గే లోట్. తేషాం దుర్వాదినాం మతంతు, స్వయమాత్మనా, విష్ణుపదే ఆకాశే అరవిందస్య, కదాచిదప్యసంభవః. అనుసృతిం అను సరణం, విథత్తేకరోతి. మిథ్యా భవతీ త్యర్థః. అత్రాపి ఆకాశే అరవిందస్య గంగాజల రూపస్య ఆగోపాలాంగన మాచ పండితం సర్వసంప్రతిపన్నత్వా ద్విష్ణోః పదం వ్యవసితం, నిశ్చిత మితియావత్. అర్యతే గమ్యతేఽనే నేత్యరో మార్గః విష్ణునిశ్చితసిద్ధాంతః శైవః తం విందంతీతి తద్విదాః తేషాం అనుసృతి మనుసరణం, ప్రచార మితి యావత్. ఇత్యర్థం వదంతి శైవాః.

అథ శ్రీత్రివిక్రమవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో దృష్టిం నిక్షిప్య.]

ప. సమంతరూఢద్రుమపుష్ప[1]నిష్పతన్మరందసంతత్యభిషిక్త ముత్తమం,
రవిక్రమాశుత్వనిరోధిగోపురంత్రివిక్రమస్యాయతనంనిశామ్యతాం.

సమంతేతి. సమంతే సమీపదేశే రూఢానాం జాతానాం ద్రుమాణాం పుష్పేభ్యః నిష్పతతః మరందస్య సంతతిభి ర్ధారాభి రభిషిక్తం, ఉత్తమం, రవేః క్రమే గమనే ఆశుత్వస్య వేగస్య నిరోధి గోపురం విమానం యస్య త, త్త్రివిక్రమస్య భగవతః ఆయతనం ఆలయః, నిశామ్యతాం దృశ్యతాం, త్వయేతి శేషః.

[సవిస్మయ మభిధ్యాయన్.]

ప. అవ్యా దాశ్రయతా మనశ్వర[2]పదప్రాసాదనిశ్రేణికా
హర్షా దూర్ధ్వ ముదంచిత స్సచరణ స్త్రైవిక్రమో నః క్లమాత్,
త్రైలోక్యార్పణత స్సితం శుభయశశ్ఛత్రం యదాఽసీ ద్బలేః
ద్రాఘిష్ఠో హరినీలదండ ఇవ య స్తద్ధారణాయోద్ధృతః. 563

అవ్యా దితి. ఆశ్రయతాం సేవకానాం, అనశ్వరస్య నాశరహితస్య పదస్య వైకుంఠస్యేవ ప్రాసాదస్య నిశ్రేణికా ఆరోహణసాధనదారు యంత్రం, తత్సోపానికే త్యర్థః. హర్షాత్ ఊర్ధ్వం ఉదంచితః ఉన్నమితః, త్రివిక్రమస్య అయం త్రైవిక్రమః, స చరణః, నః అస్మాన్, క్లమాత్ సంసారశ్రమాత్, అవ్యాత్ రక్షతు. యస్త్రివిక్రమ చరణః, త్రైలోక్యస్య అర్పణతః దానాద్ధేతోః, బలే ర్దైత్యస్య సంబంధి శుభయశః

1 సంపతన్. 2 మహా.

ఏవ సితం ఛత్ర మాసీత్ జాతం, తస్య యశశ్ఛత్రస్య ధారణాయ ఉద్ధృతః ద్రాఘిష్ఠః అతిదీర్ఘః, హరినీలమయో దండ ఇవ స్థితః, సచరణ ఇతి సంబంధః.

[కృశానుః.]

గ. కిమరే! మాయావిన మేనం అక్రమం త్రివిక్రమ మభినందసి?

కి మితి. మాయావినం వంచకం, అక్రమం అనుచితకర్మాణం.

గ. పశ్య! 570

ప. శ్రీమా నపి స్వయం దైత్యా త్కుర్వాణః కుప్రతిగ్రహం,
విందన్ స మహతీం [1]పృథ్వీ మిష్టాం గోత్రభిదే దదౌ. 571

శ్రీమా నితి. స త్రివిక్రమః, స్వయం శ్రీమాన్ భాగ్యవాన్, లక్ష్మీవాం శ్చాపి, దైత్యా ద్రాక్షసాత్ న తు విశిష్టాద్వా, కుత్సితం ప్రతిగ్రహం యాచితార్థగ్రహణం - కోర్భువః ప్రతిగ్రహణం చ, కుర్వాణస్సన్, మహతీం పృథ్వీం, విందన్ ప్రాప్నువన్న ప్యపి, ఇష్టాం పృథివీం, గోత్రభిదే వంశచ్ఛేదకాయ-ఇంద్రాయచ, దదౌ, న తు స్వయ ముపభుక్తవాన్. కృచ్ఛ్రప్రాప్తం పామరోఽపి న త్యజతీ త్యతోఽయం అక్రమ ఇతి వ్యాజస్తుత్యలంకారః.

గ. విశిష్యాయ మకపటానాం కవీనాం న శ్లాఘనీయః. 572

విశిష్యేతి. అయం త్రివిక్రమః, విశిష్య అతిశయ్య.

గ. యతః. 573

ప. నిత్యానపాయిప్రమదోఽపినాథోవటూభవ న్వంచితదాతృకోఽసౌ,
కవివ్యథాకృ త్ఖలు భూసురోఽపి భూదానవత్వం క్షమ మేవ [2]భేజే.

నిత్యేతి. నిత్య మనపాయినీ ప్రమదా లక్ష్మీ ర్యస్య తథోక్తోఽపి, వటూభవన్ బ్రహ్మచారీభూతః, అభూతతద్భావేచ్విః.కించ వంచితః దాతా బలి ర్యేన తత్కృతః, కవీనాం పండితానాం కవే శ్శుక్రస్య చ వ్యథాకృత్, అసౌనాథ స్త్రివిక్రమః, స్వయం భూసురః బ్రాహ్మణోఽపిసన్, భువి దానవత్వం రాక్షసత్వం, భువో దానం బలికృతం అస్యాస్తీతి తద్వతోభావః భూదానవత్వ మితి చ, లేభే ప్రాప్తవాన్, ఇతీదం క్షమ యుక్తమేవ. ఏకేన దాతా వంచితః, అనంతరం సర్వా నపి యాచకాన్ ద్వేష్టీతివ దితర వ్యథాకరత్వం, స్వశిష్యస్య వంచనాయా శ్శుక్రవ్యథాకరత్వ మితి వివేకః.

[విశ్వావసుః.]

గ. అభ్యుపగచ్ఛామ ఏవ భవతః ప్రౌఢగుణదోషీకరణపాండిత్యమ్; ఆస్తా మేష శ్లేష చమత్కారః. 575

1 వృద్ధి మిష్టామ్. 2 లేభే.

ఆభీతి. ప్రౌఢం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయప్రయోజకం, గుణానాం దోషీకరణే దోషత్వాపాదనే పాండిత్యం విజ్ఞానం, అభ్యుపగచ్ఛామః సర్వత్ర జానీమః.

గ. ఆకర్ణయ తావ దేతత్, యదాశ్రితరక్షణాయ పద్మేక్షణః స్వమహత్త్వాననురూప మపి రూప మాపేదే. 576

ఆకర్ణయేతి. రూపం వామనం.

ప. నిత్యోన్నతోఽపి నిరపాయరమాశ్రయోఽపి
దాతాఽపి హంత బహుశో మహతాం పదానాం,
స్వీకృత్య వామనవపుః శ్రిత మింద్ర మీశః
పాతుం పదత్రితయ మత్ర బలిం బిభిక్షే. 577

నిత్యేతి. నిత్యం ఉన్నతః ఉత్తమోఽపి, నిరపాయరమాశ్రయోఽపి, మహతాం అత్యాయతానాంచ, బహుశః అనేకేషాం, నతు ద్విత్రాణాం, 'బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకా దన్యతరస్యా' మితిశస్. పదానాం బ్రాహ్మేంద్రాదిస్థానానాం-పదమితభూఖండానాం చ, దాతాఽపి, శ్రితం ఆశ్రితం ఇంద్రం, పాతుం రక్షితుం, వామనవపుస్స్వీకృత్య, బలిం దైత్యం, పదత్రితయం, బిభిక్షే యాచితవాన్. నింద్యస్యాపి ఆర్యోపకారస్య ఆవశ్యకత్వా దితి భావః. భిక్షతి ర్ద్వికర్మకః.

[పున స్సుభక్తిప్రకర్షం.]

ప. త్రైవిక్రమ స్త్రిపథగాజనక స్స పాదః
పాయా త్పురస్య మరుతాం మరుతాం నిహంతా,
శంభో స్స్ఫురన్మకుటభూషణదానచుంచు
మంభోనిధే శ్శ్వశుర మాప్తగిరో య మాహుః. 578

త్రైవిక్రమ ఇతి. త్రిపథగా గంగా తజ్జనకః, ఊర్ధ్వోక్షిప్తవిష్ణుపాదాంగుష్ఠనఖేన బ్రహ్మాండభిత్తిభేదనే గళితమహార్ణవోదకస్యైవ గంగాత్వశ్రవణా దితి భావః. అతఏవ, మరుతాం దేవానాం, పురస్య స్వర్గస్య, మరుతాం నిర్జలదేశత్వం, నిహంతా నివారకః, పాయాత్ అస్మా న్రక్షతు. ఆప్తగిరః వేదవాక్యాని, శంభో రితి. గంగోత్తమాంగత్వా దితి భావః. అంభోనిధే రితి. గంగాకళత్రత్వా దితి భావః దానేన ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థే దానచుంచు రితి, 'తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపౌ' ఇతి చుంచుప్రత్యయః.

శ్రీకాఞ్చీకామాక్షీదేవీవర్ణనమ్.

[ఇతి కించి దంతర మతిక్రమ్య.]

గ. అత్ర. 579

ప. కాంచీనగరవిభూషా కామాక్షీ కల్పమంజరీ భజతాం,
రక్షా సురసేనానాం రాజతి [1]శర్వస్య సర్వస్వమ్. 580

కాంచీతి. భజతాం సేవకానాం, కల్పమంజరీ కల్పవృక్షగుచ్ఛః, సురసేనానాం రక్షా, శర్వస్య శంభో స్సర్వస్వం సర్వధనం, కాంచీనగరస్య విభూషా భూషణం, కామాక్షీదేవీ రాజతి.

[నిరూప్య సవిస్మయానందం కామాక్షీ మామంత్ర్య.]

ప దంతశ్రీ స్తవ దృశ్యతే యది తతః కుందం న నిందంతి కే?
వక్త్రం యద్యభిలక్ష్యతే బుధజన శ్చంద్రం న సంద్రక్ష్యతే,
[2]దృష్టే దృష్టియుగే పున ర్న వినుయా ద్బాలోఽపి [3]నీలోత్పలం
సూక్తిశ్చే దనుభూయతే మధురతా కామాక్షి! కా మాక్షికే.

దంతేతి. హే కామాక్షి దేవి, తవ దంతానాం శ్రీః దృశ్యతే యది, తతః తదా, కే జనాః కుందం కుట్మలం న నిందంతీ?తి కాకుః. తవేతి సర్వత్ర యోజ్యం. వక్త్రం అభిలక్ష్యతే యది తదా బుధజనః, చంద్రం న సంద్రక్ష్యతే, ఉత్తమలాభస్య అధమానాదరహేతుత్వా దితి భావః. దృష్టియుగే లోచనద్వంద్వే దృష్టే సతి, బాలోఽపి పునః, కింపునః ప్రాజ్ఞః, నీలోత్పలం న వినుయాత్, సూక్తిః మధురవాక్, అనుభూయతే చేత్ శ్రూయతే యది, మాక్షికే మధుని, మధురతా కా? నాస్త్యేవే త్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. య ద్యపి విద్యతే కామాక్ష్యా స్సర్వాభినందనీయం సౌందర్యం; తథాపి ముధాతదితి ప్రతిభాతి. 582

యదీతి. తత్ సౌందర్యం.

గ. తథాహి. 583

ప. కాంతో విరూపాక్ష ఇతి ప్రతీతః కామస్య హంతా గిరిరాజపుత్ర్యాః
స్తంబేరమాస్య స్తనయశ్చ తస్యా లంబోదరః కిం ఫలమాభిరూప్యమ్.

---

1 శర్వస్య శర్వరీసుఖదా; సర్వస్యసర్వస్వం 2 దృష్టందృష్టియుగం. 3 నీలోత్పలే.

కాంత ఇతి. గిరిరాజపుత్ర్యాః కామాక్ష్యా ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. కాంతః పతిః, విరూపే వికృతే అక్షిణీ విరూపాణి అక్షీణి చ యస్యసః, కామస్య తృతీయపురుషార్థస్య మన్మథస్య చ, హంతా నాశకశ్చేతి, ప్రతీతః ప్రసిద్ధః, తనయశ్చ స్తంబేరమాస్యః గజముఖః, లంబోదరః గణాధిప శ్చేతి ప్రతీతః, ఇదం ఉక్తవిధం, తస్యాః లోకోత్తరసౌందర్యవత్యాః, ఆభిరూప్యం సౌందర్యోచితం ఫలం కిం మితి కాకుః.

గ. అనయోః ఖల్వంబికాత్ర్యంబకయోః దాంపత్య మననురూప మితి వ్యక్తమేతత్. 585

అనయో రితి. అననురూపం అనుచితం.

గ. పశ్య. 586

ప. ఇయం హి సర్వమంగళా స తు శ్మశానమందిరో
విభాతి హైమవ త్యసౌ స యాతి దిక్షు భిక్షుకః,
ఇయం తు కుంకుమాంకితా స భస్మరాశిరూషిత
స్త్వరాళకుంతలా చ సా జటాభి రేష భీషణః. 587

ఇయ మితి. ఇయం అంబికా, సర్వాణి మంగళాని యస్యా స్సా తథోక్తా, సతు త్ర్యంబకః, శ్మశానమందిరః శ్మశానం శూన్యత్వా ద్దహరాకాశం మందిరం యస్యేతి చ, అసౌ అంబికా, హేమైవ హైమం తద్వతీ హిమవతో గిరే రపత్యం హైమవతీతి చ, సతు భిక్షుకః దిక్షుయాతి, భిక్షతే కాంక్షతే భక్తశ్రేయాంసీతి భిక్షుక ఇతి చ, బ్రాహ్మణవైష్ణవైశ్వర్యకారణీభూతమహైశ్వర్యస్య సత్త్వేపి విషయవైతృష్ణ్య మేవ స్వాత్మానందానుభవసంధాయక మితి విషయిణాం శిక్షణాయ భిక్షుక ఇతి పరమార్థః. ఇయం తు కుంకుమాంకితా, సతుభస్మరాశినా విభూతిసమూహేన రూషితః లిప్తః, సాచ అరాళకుంతలా కుటిలకేశీ, ఏషః జటాభిః భీషణః భయంకరః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మైవంవాదీః. న ఖ ల్వప్రశ స్తై[1]రపి వాసకృత్తివాసః, ప్రభృతిభిః సాంసిద్ధిక మభిరూపాణాం ఆభిరూప్య[2]మపహీయతే. 588

వయస్యేతి. వాసః నివాసః, వాసః వస్త్రం, సాంసిద్ధికం ఆభిరూప్యం సౌందర్యం.

ప. నివస్తాం వా కృత్తిం నివసతు చిరం వా పితృవనే
శివ స్తావ ద్ధత్తా మహిగణ మథాప్యేష సుభగః,
పరీతం శైవాలై రుషిత మపి పంకేషు మలినా
నళి నాబిభ్రాణం కి మిహ కమనీయం న కమలమ్. 589

1 రప్యావాస; వాసప్రభృతిభిః. 2 మపహీయతే.

నివస్తా మితి. శివః తావచ్ఛబ్దో వాక్యాలంకారే, కృత్తిం గజచర్మ,నివస్తాం పరిద ధాతు, వస్త్రీకరో త్వితి యావత్. పితృవనే శ్మశానే, చిరం నివసతు తిష్ఠతు. అహిగణం సర్పరాశిం, ధత్తాం దధాతు, సర్వత్ర అతిసర్గే లోట్. అథాపి,తథాపీత్యర్థః. ఏషః శివః సుభగః, తథాహి—శైవాలైః జలనీలీభిః,పరీతం వ్యాప్తమపి, పంకేషు ఉషితం స్థితమపి, మలినాన్ అళీనా బిభ్రాణ్వమపి కమలం ఇహలోకే న కమనీయం కి? మితి కాకుః.

ప. రమణీయ స్స హి పురుషో రమణీ యత్రైవ రజ్యతి విదగ్ధా,
శ్లోక స్స ఏవ సుభగ శ్చిత్తం సక్తం హి యత్ర రసికస్య. 590

రమణీయ ఇతి. విదగ్ధా రమణీ చతురాంగనా, యత్ర పురుష ఏవ, రజ్యతి, హి రేవార్థే స పురుష ఏవ రమణీయః, రసికస్య సాహితీపారదృశ్వనః చిత్తం, యత్ర శ్లోకే, సక్తం సఏవ శ్లోకః, సుభగః మనోజ్ఞః.

గ. అవధార్యతా మత్రైత దతిమాత్రం చిత్రమ్. 591

ప. శివాక్ష్ణా [1]లోకతః కామో జిత ఇత్యేవ శుశ్రుమః,
వ్యత్యాసోఽత్ర జితః [2]కాంచ్యాం కామాక్ష్యా లోకత శ్శివః 592

శివేతి. కామః మన్మథః, శివస్య అక్ష్ణా లాలాటేన ఆలోకతఃదర్శనాత్, జిత ఇత్యేవమేవ శుశ్రుమః. అత్రార్థే, వ్యత్యాసః విపర్యయః అస్తి, యతః కాంచ్యాం, శివః కామస్య అక్ష్ణా ఆలోకతః కామాక్ష్యాః పార్వత్యాః ఆలోకత ఇతి చ, జితః.

గ. పుష్కలం కిల పుత్రభాగ్య మపి పర్వతరాజకన్యాయాః. యతః—

ప. కుశలీ భనాథవక్త్రః పుత్రః ప్రథమో హిమాద్రితనయాయాః,
పంచాస్యా త్పితు రధిక ష్షడాననో నన్దనో ద్వితీయోఽస్యాః.594

కుశలీతి. హిమాద్రితనయాయాః పార్వత్యాః, ప్రథమః పుత్రః గణేశః, కుశలీ ప్రశస్తకుశలః, భనాథ శ్చంద్ర ఇవ వక్త్రం యస్య సః, ఇభనాథస్య గజనాథస్యేవ వక్త్రం యస్యేతి చ, అస్యాః ద్వితీయో నందనః షడాననః గుహః, పంచాస్యాత్ పితుః శివాత్, అధికః.

అథ శ్రీమదేకామ్రేశ్వరవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతః కించి త్పరిక్రామన్ సామోదమ్.]

ప. శశాంకమౌళి స్సహకారమూలే కైలాసవాసీ స [3]ఇహావిరాసీత్,
యస్యాగ్నిభూర్ధ్రుక్చ తనూభవశ్చ యోషాపిభూషాపిచనాగరాజిః.

---

1 లోకితః. 2 యస్మాత్. 3 ఆవిరాస్తే.

శశేతి. కైలాసవాసీ స శశాంకమౌళిః శివః, ఇహ కాంచ్యాం, సహకారస్య ఆమ్రవృక్షస్య మూలే. ఆవిరాసీత్. యస్య చన్ద్రచూడస్య, దృక్ నేత్రం చ,అగ్నిర్భవ త్యస్యా ఇత్యగ్నిభూః, తనూభవశ్చ పుత్రోఽపి, అగ్నే ర్భవతి జాయత ఇత్యగ్నిభూః, కించ యస్య యోషా అంగదాపి, నగరాజస్యాపత్యంస్త్రీ నాగరాజీ, యస్య భూషాపి నాగానాం సర్పాణాం రాజిః పఙ్క్తిః, స ఇతి సంబన్ధః.

[కృశానుః.]

గ. వయస్య కిం వర్ణయసి విశ్వవిలక్షణచారిత్రం రుద్రమ్? 596

వయస్యేతి. విశ్వస్మాత్ లోకాత్ విలక్షణం విరుద్ధం అనృతజడదుఃఖాత్మకప్రపం చాత్ విభిన్నంచ చారిత్రం కర్మ యస్య తం, సత్యజ్ఞానానందాత్మక మితి చ.

గ. లోకే హి లోచనశైత్యసంపిపాదయిషయాఽయతమానాన్ జనా నేవ పశ్యామః. అయంతు పశుపతిః స్థాణు రితి చాఖ్యాయ మన్వర్థయ న్నివాశుశుక్షణి మక్ష్ణి నిక్షిప్తవాన్. 597

లోక ఇతి. పశూనాం పతిః గోపతిః, స్థాణుః శాఖాశూన్యః వృక్షస్కన్ధః, అనభి జ్ఞోఽచేతన శ్చేతి ప్రాతీతికోఽర్థః శ్లో. 'సర్వేదేవాస్తు పశవః బ్రహ్మవిష్ణ్వింద్ర పూర్వకాః, ప్రోక్తః తేషాం పతి ర్యస్మా దతః పశుపతిస్స్మృత' ఇతి నిరుక్తాత్, తేషా మసురాణాం త్రిస్రః పుర ఆసన్నిత్యాద్యనువాకే—'అహ మేవ పశూనా మధిపతి రసా' నీతీతి శ్రుతేశ్చ శ్లో. 'సర్వవైకారికలయే స్థాణు స్తిష్ఠతి యేన స' ఇతి నిరుక్తేశ్చ. వాస్త వార్థః పాషండానా మవిషయ ఇతి బోధ్యం. అక్ష్ణి నేత్రే ఆశుశుక్షణిం అగ్నిం.

[విశ్వావసుః.]

గ. అవధేహి తావ దభిధాస్యామి రహస్యమ్. 598

ప. [1]గంగానుషంగాదతిశీతబాధా
మిందో ర్ద్యుసింధో శ్చ తదన్వయేన,
హర్తుం వహత్యగ్ని మయీం తృతీయాం
హరో హసంతీ మివ హంత! దృష్టిం. 599

గంగేతి. ఇందో ర్గంగాయాః అనుషంగాత్ సంబంధాత్, అతిశీతబాధాం, ద్యుసిం ధోః గంగాయాః, తస్య చంద్రస్య అన్వయేన సంబంధేన అతిశీతబాధాం చ, హర్తుం, హరః, తృతీయాం అగ్నిమయీం దృష్టిం, హసంతీం అంగారశకటీ మివ, వహతి.హంతే త్యాశ్చర్యే.

1 అంగానుషంగోదితశీత; అఙ్గానుషంగామతిశీత.

[కృశానుః.]

గ. హంత! తర్హి తుహినకిరణశకలసుర [1]సరిజ్ఝరీశిశిరశిరసస్త్రిపుర హరస్య కథ మభిషేకప్రియతా? 600

హంతేతి. తుహినకిరణశకలేన సురసరిజ్ఝర్యా గంగాప్రవాహేన చ శిశిరం శీతలం శిరః యస్య తస్య.

గ. తత శ్చ. 601

తత శ్శిశిరశిరస్కత్వా ద్ధేతో శ్చ,

ప. గంగాతరంగావలిభి స్సుధాంశో
స్సుధాఝరై శ్చానిశ మార్ద్రమూర్ధ్నః,
[2]ముధాభిషేకం కలయంతి శంభో
స్తృప్తాయ [3]తోయేన దదత్యపః కే? 602

గంగేతి. గంగాతరంగావళిభిః, సుధాంశోః సంబంధిభిః సుధాఝరై రమృతప్రవాహైః, అనిశం, ఆర్ద్రమూర్ధ్నః శంభోః, అభిషేకం ముధా వ్యర్థం, కలయంతి కుర్వంతి, శైవా ఇతి శేషః. కుతః? తోయేన తృప్తాయ పీతజలాయ జనాయ, అపః కే దదతి? న కేపీ త్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. అత్రాపి యుక్త ముత్తరం వ్యాహరామి. 603

అత్రేతి. అత్ర అభిషేకక్రియాయా మపి ఉత్తరం, వ్యాహరామి వదామి.

ప. జ్వలనాకలనా ద్విషస్య పానా
ద్విషభాజాం వహనా చ్చ తప్తమూర్తేః,
అనిశం త్రిదశాపగాధరస్యా
ప్యభిషేకప్రియతా [4]హరస్య జాతా. 604

జ్వలనేతి. జ్వలనస్య లలాటనేత్రాగ్నేః ఆకలనాత్ సంబంధాత్, విషస్య కాలకూటస్య పానాత్, విషభాజాం భూషణీకృతసర్పాణాం, వహనా, ద్ధేతుత్రయాచ్చ, తప్తమూర్తేః త్రిదశాపగాధరస్యాపి హరస్య, అనిశ మభిషేకప్రియతా జాతా.

[కృశానుః]

గ. [5]అస్త్వేవ మథాపి అన్య దనుయుజ్యతే. 605

అస్త్వితి. అనుయుజ్యతే పృచ్ఛ్యతే.

---

1 సరిద్వరశిశిర. 2 వృథాభిషేకం. 3 తోయస్య. 4 శివస్య. 5 అస్త్విదమథాప్యన్యదపిన యుజ్యతే.

గ. కి మసౌ విహాయసం విహాయ సంతతం శంకరశిరసి గంగాతరం
గాంతః ప్రతివసతి మృగాంకః కృశాంగః 606

కిమితి. అసౌ మృగాంకః చంద్రః, కృశాంగః అల్పశరీరస్సన్, విహాయస మాకాశం, అంత ర్మధ్యే.

ప. సౌవర్ణభూధర మపి స్వకరే నిధాయ
భిక్షాం కపాలభృ దిహాటతి కృత్తివాసాః,
అస్తా మిదం స్వయ మసౌ పరిగృహ్య లుబ్ధో
లక్ష్మీపతిం త మపి మార్గణయాం చకార. 607

[విశ్వావసుః.]

గ. శృణు సఖే! తత్ర కారణం. 608

ప. శివశిరసి శీతభాను స్సాగరసూనుత్వసూచనాయ పరం,
అధివసతి తన్మహిష్యా గంగాయా జఠర మల్పతను రేషః. 609

శివేతి. శీతభాను శ్చంద్రః, సాగరస్య సముద్రస్య సూనుత్వసూచనాయ, పుత్రో౽హ మితి జ్ఞాపనాయే వేత్యర్థః. గమ్యోత్ప్రేక్షా. పర మల్పతను స్సన్ తస్య సముద్రస్య మహిష్యాః భార్యాయాః, గంగాయాః, జఠరం మధ్యం గర్భం, అధివసతి. తత్ర తిష్ఠతీ త్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. తథాపి లుబ్ధ ఏష ఫలప్రేప్సుభి రనాదృత్యః. 610

తథాపీతి. లుబ్ధః ధనలోభవాన్ ఆదికిరాతశ్చ, ఫలం ప్రాప్తు మిచ్ఛుభిః ఫలప్రేప్సుభిః, అనాదృత్యః న కాంక్షణీయః.

గ. తథాహి.— 611

ప. సూక్ష్మసితాంశుక[1]లాభో ప్యపటో హైమధరపదనివిష్టో౽పి,
లుబ్ధో౽య మయోహ స్త ప స్తండులసత్త్వే ప్యటత్యహో భిక్షామ్.

సూక్ష్మేతి. లుబ్ధః ధనలోభవాన్ ఆదికిరాతశ్చ, అతఏవ, అయం శివః సూక్ష్మస్య సితస్య చాంశుకస్య లాభః, సూక్ష్మాయాః సితాంశోః చంద్రస్య కళాయాః ఆభా చాస్యా స్తీ త్యర్శ ఆద్యచ్. తథాపి సన్, అపటః వస్త్రహీనః దిగంబరశ్చ, హైమధరే సువర్ణరాశిమతి పదే స్థానే మేరుస్థానే చ నివిష్టో౽పి, అయః అశ్మసారః శూలం చ హస్తే యస్యసః, కించ-తండులానాం సత్త్వం విద్యమానత్వం తండో ర్నందికేశ్వరస్య లసత్త్వం ప్రకాశశ్చ తస్మిన్ సత్యపి, భిక్షా మటతి.

---

1 లాభేపి.

గ. అత్యల్ప మిద ముచ్యతే. 613

అతీతి. అత్యల్పం, సూక్ష్మగోచర మిత్యర్థః.

గ. యచ్ఛంకరసంగా ద్గంగాయా మపి జీవనదాయిన్యాం సంక్రాం
తా తద్గతా లుబ్ధతా. 614

గ. పశ్య. 615

ప. ముక్తాశ్రితా [1]విష్ణుపదా దుదీతా
గాంగేయ ముత్పాద్య వసుప్రకృష్టం,
ప్రాప్యాపి రత్నాకరనిత్యసంగం
కపర్దికాశాం న జహాతి గంగా. 616

ముక్తేతి. ముక్తైః త్యక్తసంసారైః-ముక్తాభి ర్మౌక్తికైశ్చ ఆశ్రితాపి, విష్ణో స్సత్త్వప్రధానస్య పదాత్ ఆకాశాచ్చ ఉదితా జాతాపి చ, గంగా, ప్రకృష్టం. గాంగేయం స్వర్ణమయం, వసు ధనం, వసుషు అష్టసు ప్రకృష్టం,గాంగేయం భీష్మం చ, ఉత్పాద్య, రత్నాకరేణ సముద్రేణ నిత్యం సంగం, ప్రాప్యాపి, కపర్దికాయాం వరాటికాయాం ఆశాం కాంక్షాం, కపర్దినః శివస్యకే శిరసి ఆశాం, నజహాతి.

గ. అన్యచ్చ. 617

ప. సర్వతోముఖసమృద్ధిజుషోద్యత్పౌండరీక[2]వనవాసనయాఽపి,
యత్తయాఽప్యవధి జహ్నుమఖస్తత్సత్రఘాతిచిరసంగతిదోషాత్.

సర్వత ఇతి. సర్వతోముఖానాం క్రతువిశేషాణాం జలానాం చ సమృద్ధిజుషాఽపి, ఉద్యతీ ప్రబుద్ధా పౌండరీకాణాం,క్రతువిశేషాణాం శ్వేతపద్మానాం చ వనే సమూహే వాసనా సంస్కారః సుగంధశ్చ యస్యా స్తథోక్తయాఽపి, తయా గంగయాఽపి, జహ్నో ర్మునేః మఖః, అవధి నాశిత ఇతియత్, తద్యజ్ఞనాశః, సత్రఘాతినఃదక్షయజ్ఞభంజకస్య చిరసంగతి రేవ దోషాత్, తయా కృత ఇతి శేషః. అన్యథా తాదృశయజ్ఞోత్తమకర్త్ర్యా స్తవయోగా దితి భావః.

[పున ర్విమృశ్య.]

ప. ఈశః [3]కరస్వీకృతకాంచనాద్రిః కుబేరమిత్రం రజతాచలస్థః,
తథాపి భిక్షాటన మస్య జాతం విధా శిరస్థే కుటిలే కుతశ్శ్రీః?

ఈశ ఇతి.యద్యపి ఈశః శివః ప్రభుశ్చ,కరస్వీకృతః చాపత్వేన కరే ధృతః కాంచనాద్రి ర్యేన సః, కుబేరస్య ధనదస్య మిత్రం, రజతాచలస్థః కైలాసవాసీతి చ భవతి. తథాపి, అస్య ఈశస్య, భిక్షాటనం జాతం అభూత్. తథాపి, కుటిలే. వామే వక్రే చ,

1 విష్ణుపదోదితా. 2 ఘన. 3 కరస్థీకృత.

విఘా ద్రవే, ఇకారాంతః. చంద్రే చ, ఉకారాంతః. శిరస్థే సతి, శ్రీ ర్లక్ష్మీః, కుతః? నాస్త్యేవే త్యర్థః. అత్ర కేచిత్ బ్రాహ్మవైష్ణవైంద్రాద్యఖిలైశ్వర్యప్రదాయిత్వేన ప్రసిద్ధస్య అచంచలాణిమాద్యష్టైశ్వర్యపరిపూర్ణస్యేశ్వరస్య చంచలా శ్రీః కుతః? నాస్త్యేవే త్యర్థాంతరం భణంతి.

గ. కిం చైష విరుద్ధధర్మా కృత్తివాసాః కుతః స్తోతవ్యః. 620

కి మితి. విరుద్ధధర్మా అతఏవ కృత్తివాసా శ్శివః.

గ. శృణు తావత్. 621

ప. ధత్తే మహో మూర్ధ్ని [1]జడౌషధీశం ఔషర్బుధం ఫాలతలేఽఙ్గకేషు,
ఫణీంద్రమౌళిస్థమణిప్రసూతం హరోఽంధకారిత్వ మథాప్యుపైతి.

ధత్త ఇతి. హరః,మూర్ధ్ని,జడం శీతం ఔషధీశం చంద్రసంబంధి, మహః తేజః, ధత్తే. ఫాలతలే, ఉషర్బుధస్య అగ్నే స్సంబంధి ఔషర్బుధం. మహః. ధత్తే, అంగకేషు, ఫణీంద్రమౌళిస్థమణిప్రసూతం, మహః ధత్తే. అథాపి ఏవ మపి, అంధకారోఽస్యాస్తీ త్యంధకారిణో భావ స్తదంధకారిత్వం, అంధకో నామాసుర స్తస్యారిత్వం శత్రుత్వం చ, ఉపైతి ప్రాప్నోతి.

గ. అపిచ.— 623

ప. తారకారిం వహ న్నంకే మస్తకే తారకాధిపం,
అంగీకుర్వన్ సుదృశ మప్యళీకాక్షో విభాత్యయమ్. 624

తారకేతి. అయం హరః, అంకే, తారకస్య రక్షసః అరిం స్కందం, మస్తకే శిరసి, తారకస్య అధిపం చ. తారకాణాం నక్షత్రాణా మధిపం చంద్రం చ, వహన్, యథాస్థానసన్నివేశాదినా శోభనాం దృశం నేత్ర మంగీకుర్వన్ స్వీకుర్వన్నపి,సుదృశం స్త్రియం పార్వతీం, అంగీకుర్వన్ వామాంగత్వేన కుర్వం త్స న్నపీతి చ, అళీకే లలాటే అయథాస్థానే అక్షి యస్య తథోక్త స్సన్,విభాతి విరుద్ధం ప్రకాశతే, విశేషేణ రాజత ఇతి చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. కిమేభి శ్శబ్దశ్లేషైకశరణై [2]ర్దూషణై రస్య ఖలు మృత్యుంజయస్య విశ్వఃస్తుత్య [3]మన్యాదృశం వదాన్యత్వమ్. 625

కి మితి. స్తుత్యం స్తోతుమర్హం, వదాన్యత్వందాతృత్వం, అన్యాదృశ మసదృశం.

ప దీర్ఘాయుర్మునిసూనవే స్మ దదతే దివ్యం తథాభీష్టదం
ప్రఖ్యాతాయ భగీరథాయ భగవత్పాదామృతం ప్రాదదాత్,

1 తదౌషధీశ. 2 ర్దోషై రస్య. 3 మసదృశం.

[1]పాపేభ్యోఽపి చ బాణపఙ్క్తివదన[2]ప్రష్ఠేభ్య ఇష్టం ఫలం,
ప్రాదాత్తస్య శివస్య భాతి జగదాహ్లాదాయ వాదాన్యకం. 626

దీర్ఘేతి. య శ్శివః, మునిసూనవే మార్కండేయాయ, దీర్ఘాయు శ్చిరజీవిత్వం, దదతేస్మ దత్తవాన్, ప్రఖ్యాతాయేతి పూర్వత్రాపి విశేషణం. భగీరథాయ రాజ్ఞే, అభీష్టదం భగవత్పాదామృతం గంగాం, ప్రాదదాత్ దత్తవాన్, బాణః బలిపుత్రః పఙ్క్తి వదనః రావణః తౌ ప్రష్ఠౌ పురస్సరౌ యేషాం తేభ్యః పాపేభ్యోఽపి, ఇష్టం ఫలం ప్రాదాత్. తస్య శివస్య వాదాన్యకం, జగదాహ్లాదాయ, భవతి.

[కృశానుః.]

గ. తదేత దాహతం భాషితం య స్మహాదేవస్య వాదాన్యకం జగదాహ్లాదయతి. 627

తదితి. ఆహతం మృషార్థకం.

గ. యతః. 628

ప. దత్త్వా వరం దానవరాక్షసేభ్యో విశ్వస్య చ స్వస్య చ యోవిషాదం,
సంపాదయామాసశశాంకమౌళేః దాతృత్వమేతస్యతవైవహృద్యం.

దత్త్వేతి. యః శశాంకమౌళిః, దానవరాక్షసేభ్యః, వరం ప్రార్థితం, దత్త్వా, విశ్వస్య స్వస్య చ, విషాదం దుఃఖం, సంపాదయామాస. భస్మాసురవరదానస్య స్వవిషాదజనకత్వా దితి భావః. ఏతస్య శశాంకమౌళేర్దాతృత్వం, తవైవ హృద్యం. న మమేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః]

గ. కుటిలధిషణ! గుణమపి దోష ఇతి ఘోషయతి భవాన్. 630

గ. తథాహి— 631

ప. దైత్యేభ్యో న వరా నదాస్యత యది త్ర్యక్షో ముహు స్తర్హి తే
నాశక్ష్యన్ [3]భువనాని పేష్టుముదయం నాప్స్యద్దయా శార్ఙ్గిణః,
నోదాయిష్యత మానుషాదిషు హరి ర్నో సేతుగీతాదికం
[4]ప్రాభంత్స్యద్భగవాన్ భవార్ణవమమీ నాలంఘయిష్యన్నరాః.

దైత్యేభ్య ఇతి. త్ర్యక్ష శ్శివః, దైత్యేభ్యో రాక్షసేభ్యో, వరాన్ నాదాస్యత యది, తర్హి, తే దైత్యాః, భువనాని ముహుః పేష్టుం నాశయితుం, నాశక్ష్యన్ సమర్థా నాభవిష్యన్, తతశ్చ, శార్ఙ్గిణో దయా ఉదయ ముత్పత్తిం నాప్స్యత్ ప్రాప్తా నాభవిష్యత్, తతశ్చ, మానుషాదిషు జాతిషు, హరిః నోదాయిష్యత నావిరభవిష్యత్.

1 పాపిభ్యోఽపి. 2 ప్రేష్ఠేభ్యః. 3 భువనస్య. 4 ప్రారప్స్యత్.

తతశ్చ భగవాన్, సేతు స్సాముద్రః, గీతా భగవచ్ఛబ్దపూర్వా ఆది ర్యస్య తదాదికం, ప్రాభంత్స్యత్ బద్ధం నాకరిష్యత్. కా హాని రత ఆహ—అమీ నరాః భవార్ణవం నాలంఘయిష్యన్. అత్ర 'లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ' ఇతి హేతు హేతుమద్భావే విహితస్య లృఙః రూపా ణ్యదాస్య తేత్యాదిని.

గ. కించ— 633

ప. [1]కంపాతరంగశిశిరానిలడింభజాత
కంపామ్రనిష్పతితపుష్పరసాభిషిక్తః,
సంపాదయ [2]త్యతులసంపద మర్థినోఽను
కంపాసుధాంబుధిరయం పతిరంబికాయాః. 634

కంపేతి. కంపాయా నామ నద్యాః తరంగైశ్శిశిరైః అనిలడింభై ర్మందమారుతైః జాతకంపాత్ కమ్రాత్ చూతవృక్షాత్ నిష్పతితేన పుష్పరసేన అభిషిక్తః, అనుకంపా సుధాంబుధిః, అంబికాయాః పతి రేకామ్రేశ్వరః, అర్థినః ప్రార్థకజనస్య, అతులాం సంపదం సంపాదయతి.

గ. [3]పురీం నిరీక్ష్య సశ్లాఘం. 635

ప. అల్పోఽపి కాంచ్యా మావాసాదాసాదయతి గౌరవం,
యత ఏతత్పురస్థాణు ర్గిరీశ ఇతి గీయతే. 636

అల్ప ఇతి. అల్ప స్స్వల్పోఽపి పదార్థః, కాంచ్యా మావాసాద్ధేతోః, గౌరవం మహత్త్వం, మాసాదయతి ప్రాప్నోతి. యతః, ఏతస్మిన్ పురే, కాంచ్యాం తిష్ఠతీతి స చాసౌ స్థాణుః, ఏతత్పురే స్థాణు రేకామ్రేశశ్చ, గిరీశః, పర్వతశ్రేష్ఠః, కైలాసనాథశ్చ, ఇత్యుక్తప్రకారేణ, గీయతే వ్యవహ్రియతే.

[కృశానుః.]

గ. అన్యోన్యవిరుద్ధస్వభావాభ్యాం దేవాభ్యా మాక్రాంతా మేనాం నగరీం కిం[4]విస్తౌషి. 637

అన్యోన్యేతి. ఏనాం నగరీం కాంచీం.

ప. దేవౌ ద్వావధి కాంచి పశ్య లసతగ ప్రాచీ[5]ప్రతీచ్యాశయో
స్తత్రైకః కురుతే వినాయక మథశ్చిత్రం పుర శ్చాపరః,
ఏకో నిత్య మనష్టమూర్తి రితరః ఖ్యాతోఽష్టమూర్తిర్జగ
త్యేకో వారితవాన్ గజార్తిమచిరా [6]ద్రత్యాగజార్తిం పరః. 638

1 పంపా. 2 అఖిల. 3 పున ర్నిరీక్ష్య. 4 విజానాషి. 5 ప్రతీచ్యాన్తయోః. 6 ధత్తే.

దేవావితి. అధికాంచి కాంచ్యాం, ప్రాచ్యామాశాయాం, ప్రతీచ్యామాశాయాం చ ద్వయోః, యౌ దేవౌ వరదరాజైకామ్రేశ్వరౌ, లసతః రాజేతే, తత్ర తయోర్మధ్యే, ఏకః వరదరాజః, వీనాం నాయకం గరుడం, అధః కురుతే. వాహనత్వాదిత్యర్థః. అపరః ఏకామ్రేశః, వినాయకం గణాధిపంచ, పురస్కురుతే. పుత్రత్వాదితి భావః. ఏకః నిత్యం, అనష్టమూర్తిః అష్టమూర్తిర్న భవతి. అవినాశిస్వరూపశ్చ ఇతి ఖ్యాతః ప్రసిద్ధః. ఇతరః నిత్యం, అష్టౌ భూతార్కచంద్రయజ్వానః మూర్తయః యస్య తథోక్తః, ఇతి ఖ్యాతః. జగతీ త్యుభయత్ర యోజ్యం, ఏకః, గజస్య గజేంద్రస్య ఆర్తిం నక్రకృతాం, వారితవాన్. పరః అగజాయాః పార్వత్యాః ఆర్తిం మాన్మథీం, గజభిన్నార్తిం చ, రత్యా ప్రేమ్ణా, వారితవాన్, ఏతచ్చిత్రం పశ్య.

గ. యద్వా— 639

ప. కాంచీనామ్ని పురే సురేశమహితే ప్రాక్పశ్చిమోద్దేశయో
శ్చిత్రం దైవతయోశ్చిరం నివసతో రీతి ర్విరుద్ధా మిథః,
ఏకో యద్ద్విజరాజమప్యధరయ త్యన్య స్తముత్తంసయ
త్యంఘ్రౌ హంత బిభర్తి కశ్చిదపర స్స్వేమూర్ధని స్వర్ధునీం. 640

కాంచీతి. సురేశేన మహితే పూజితే, కాంచీనామ్ని పురే, ప్రాగుద్దేశే పశ్చిమోద్దేశే చ, ద్వయో శ్చిరం నివసతోః దైవతయో ర్వరదరాజైకామ్రేశయోః, రీతి శ్చరిత్రం, మిథః అన్యోన్యం, విరుద్ధా యద్యస్మాదేకః వరదరాజః, ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం పక్షిణాం చ, రాజా, తం చంద్రం గరుడం చ, అధరయతి తిరస్కురుతే. వాహనత్వే నాధఃకురుతే, అన్యః ఏకామ్రేశః, తం ద్విజరాజం, ఉత్తంసయతి పూజయతి, చూడామణీకరోతి చ. కశ్చిత్, స్వే అంఘ్రౌ, స్వర్ధునీం గంగాం, బిభర్తి, అపరః మూర్ధని స్వర్ధునీం, బిభర్తి, హంతేతి ఖేదే.

గ. విరుద్ధదేవాక్రాంతకాంచీనగరసమాగమాద్వారణధరాధరోఽప్యేవమ్. 641

విరుద్ధేతి. సమాగమ స్సంబంధః, వారణధరాధరః హస్తిశైలోఽపి, ఏవం విరుద్ధ ఇత్యర్థః.

ప. [1]ఛేత్తా గోప్తా చ హరి ర్మహాసవజుషో హిరణ్యగర్భస్య,
భయకృదిభస్యాభయకృ న్మాలాంచలయోశ్చకాస్తి హస్తిగిరేః.

ఛేత్తేతి. మహాంతం ఆసవం మద్యం సవ మశ్వమేధం చ జుషత ఇతి తజ్జుషః, హిరణ్యం చాసౌ గర్భః అన్నం హిరణ్యకశిపుః - హిరణ్యగర్భః బ్రహ్మా చ తస్య, ఛేత్తా

1 భేత్తా.

గోప్తా నాశకో రక్షక శ్చ, ఇభస్య గజస్య, భయకృ చ్చ, హరి ర్విష్ణు ర్నరసింహశ్చ, హస్తిగిరే ర్మూలే అంచలే శిఖరే చ ద్వయోః, చకాస్తి ప్రకాశతే.

గ. [1]అన్యచ్చ. 643

ప. [2]దరానుషంగం చ గదాన్వయం చ
త్యక్తుం జనా యే నివసంతి కాంచ్యాం,
దంతావళాద్రీశ్వర మాశ్రితా స్తే
దేహక్షయే తౌ నియతం భజంతే. 644

దరేతి. యే జనాః, దరస్య భయస్యానుషంగం సంపర్కం, గదస్య రోగస్య అన్వయం సంపర్కంచ, ద్వయం త్యక్తుం, కాంచ్యాం నివసంతి, తే జనాః, దంతావళాద్రీశ్వరం వరదరాజ, మాశ్రితాస్సంతః, దేహస్య క్షయే అంతే, తౌ దరానుషంగగదాన్వయౌ, విష్ణుసారూప్యా త్పాంచజన్యకౌమోదకీనామకశంఖగదాయోగౌ చ, నియతం భజంతే.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! మైవం సంభాషిష్ఠాః. యత ఏకరూపదైవత మిదం నగర మితి సమర్థ్యతే. 645

సఖ ఇతి. ఇదం నగరం కాంచీ, ఏకరూపే అవిరుద్ధధర్మే దైవతే యస్మిన్ తథోక్తమితి, సమర్థ్యతే సాధ్యతే.

గ. శృణు తావత్. 646

ప. ఫణిపతిసరస్స్ఫురంతీ ధనాయకధరోత్తమాంగశోభితనుః,
భవహారసంజ్ఞా కాంచ్యోః పూర్వాపరయో ర్హి దేవతా జయతి.

ఫణీతి. ఫణిపతిసరసి అనంతసరసి-ఫణిపతిసరైః స్సర్పరాజహారైః స్ఫురంతీ, ధనాయకం నక్షత్రేశం ధరతీతి తద్ధరేణ ఉత్తమాంగే శిరసి శిఖరేచ శోభత ఇతి శోభినీ తనుర్యస్యా స్సా, భవః హారశ్చేతి సంజ్ఞే నామపదే, భవం సంసారబంధం హరంతీతి తద్ధరాః సంజ్ఞాః వరదరాజరామకృష్ణేత్యాదినామపదాని చ యస్యా స్సా దేవతా, పూర్వస్యాం వైష్ణవ్యాం, అపరస్యాం శైవ్యాం చ, ద్వయోః కాంచ్యోః, హి యస్మాత్, జయతి. తస్మా దేకరూపదైవతమితి సంబంధః.

గ. అన్యచ్చాస్య నగరస్య భూషణమేవ నతు దూషణమ్. 648

అన్యదితి. అన్యత్ నిరస్తదూషణేభ్యః, ఇతరత్ చకారోఽప్యర్థః.

[ఇత్యన్యత్ర దృష్టి మాదాయ సానందం.]

---

1 అయం ఛాపదోషః. 2 దారానుషంగం.

గ. అహో! ఖలు మమాద్య పచేళిమం భాగధేయమ్. 649

అహో ఇతి. పచేళిమం పక్వం.

ప. సురయూథపతోపగీతః [1]ప్రాతః పద్మాననో మునిధ్యాతః,
వ్యాసకృతౌ యః ఖ్యాతః పాండవదూతస్స దృక్పథం నీతః. 650

సురేతి. సురయూథపతేన దేవాంగనాసమూహేన ఉపగీతః స్తుతః, అర్జునేన హత మహావీరనూతనానేకదేవప్రియదాయకత్వాదితి భావః. ప్రాతః, పద్మాననః, మునిభి ర్నారదాద్యైః ధ్యాతః, యః పాండవదూతః శ్రీకృష్ణః, వ్యాసకృతౌ భారతే, ఖ్యాతః, స పాండవదూతః, దృక్పథం లోచనవిషయత్వం.

[కృశానుః.]

గ. అనుచితకర్మాసౌ కిమర్థ మనువర్ణ్యతే? 651

అనుచితేతి. అసౌ పాండవదూతః, అనువర్ణ్యతే స్తూయతే.

ప. సకలజగతా మీశానోఽపి స్వయం విగతశ్రియా
మిదమనుచితం దూతో జాతో యదేష పృథాభువాం,
కి మిహ మహతాం హృద్యా ఖద్యోతపోతనికేతనే
చిర మధిపతే ర్భాసాం దాసానుదాసతయా స్థితిః. 652

సకలేతి. ఏష పాండవదూత, స్వయం సకలజగతాం ఈశానః ప్రభురపి సన్, విగత శ్రియాం నష్టైశ్వర్యాణాం, పృథాభువాం పాండవానాం, దూతః జాతః అభూదితి యత్, తదిద మనుచితం, భాసా మధిపతే స్సూర్యస్య, ఖద్యోతః జ్యోతిః కీటః, తత్రాపి పోతః శిశు స్తస్య నికేతనే గృహే, దాసానాం భృత్యానాం యోఽనుదాసః తస్య భావ స్తత్తా తయా, దాసానుదాసస్సన్నితి యావత్. స్థితిః, ఇహలోకే, మహతాం హృద్యా కిం? అహృద్యైవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. పురోభాగిన్! భగవద్గుణేషు దోషమనీషయా భవానేవ దూష్యతి శ్రూయతా మేతత్. 653

ప. కవిత్వస్య గాంభీర్య మౌదార్య మృద్ధేః
ప్రభుత్వస్య శౌర్యం గురుత్వస్య విద్యాం,
మహావంశ్యతాయా స్సదాచారపూర్తిం
మహత్త్వస్య సౌలభ్య మాకల్ప మాహుః. 654

---

1 స్ఫుటతరపద్మాననో మునిః.

కవిత్వస్యేతి. కవిత్వస్య కావ్యరచనాయాః గాంభీర్యం గుణాలంకారవైశిష్ట్యేన వ్యంగ్యవ్యంజకత్వం, ఆకల్పం భూషణం, ఆహురితి పదద్వయం సర్వత్ర యోజ్యం. బుద్ధేః సంపదః, ఔదార్యం దాతృత్వం, ప్రభుత్వస్య శౌర్యం, గురుత్వస్య విద్యాం, మహావంశ్యతాయాస్సత్కులోత్పత్తేః, సదాచారేణ పూర్తిం పూర్ణతాం, మహత్త్వస్య సర్వోన్నతత్వస్య, సౌలభ్యం సులభత్వం, ఆశ్రితవిధేయత్వ మితి యావత్.

శ్రీగృధ్రసర స్తీరస్థవిజయరాఘవవర్ణనమ్.

[ఇత్యపరత్ర విమాన మానయన్ సానందం]

గ. అత్ర హి— 655

ప. వికచరుచిరపుండరీకషండద్యుతిమదమోచనలోచనప్రభావః,
జయతి విజయరాఘవ స్స[1]ఏషః శుచితరగృధ్రసరోవరోపకంఠే.

వికచేతి. వికచస్య వికసితస్య రుచిరస్య చ పుండరీకషండస్య శ్వేతపద్మరాశేః యో ద్యుతిమదః తం మోచయతి నాశయతీతి మోచనః లోచనయోః ప్రభావః మాహాత్మ్యం యస్య, స ఏష భువనప్రసిద్ధః, విజయరాఘవః, శుచితరే పరమపవిత్రే గృధ్రసరోవరస్య ఉపకంఠే తీరే, జయతి.

గ. కించ— 657

ప. సంపాతిసోదరసరస్తటసంప్రరూఢో
భాత్యద్భుతో విజయరాఘవపారిజాతః,
శాఖాతతే రుపరిసద్భి రుదీక్ష్యతే యో
యస్యాధ ఏవ సకల స్సుమనః ప్రపంచః. 658

సంపాతీతి. సంపాతిసోదరస్య జటాయుషః సంబంధి యత్సరః గృధ్రతీర్థం తస్య తటే సంప్రరూఢః, అద్భుతః, విజయరాఘవః భగవా నేవ పారిజాతః దేవవృక్షః, భాతి. లోకే వృక్షస్య ఉపరిశాఖాః తదుపరిపుష్పాణి, తద్విపర్యయోఽత్రే త్యద్భుతత్వం ప్రపంచయతి, యః విజయరాఘవపారిజాతః, సద్భి ర్యోగిభిః శాఖానాం శిఖానాం వేదశాఖానాం ఆశ్వలాయనాపస్తంబీయాదీనాం తతే రుపరిఊర్ధ్వదేశే, ఉపనిషత్సు చ ఉదీక్ష్యతే, యస్య అధ ఏవ భాగే, సకల స్సంపూర్ణ స్సమస్తశ్చ, సుమనసాం పుష్పాణాం దేవానాంచ ప్రపంచస్సమూహః, ఉదీక్ష్యతే, సర్వేపి దేవా స్తదధోభాగ ఏవ వర్తంత ఇత్యర్థః.

[పునః సభక్తిప్రకర్షం జనానుద్దిశ్య.]

గ. భో భో భక్తిముక్తిప్రేప్సవః! ఇదం శృణ్వంతు భవంతః 659

ప. విశ్రుతాశ్రితవాత్సల్యం వీరం విజయరాఘవం,
నమస్కురుత యో గృధ్రం సమస్కురుత [2]దాహతః. 660

---

1 దేవః. 2 రాఘవః.

విశ్రుతేతి. యో విజయరాఘవః, గృధ్రం జటాయుషం, దాహాతః సమస్కారత, దాహసంస్కారం చక్ర ఇత్యర్థః. విశ్రుతం ప్రసిద్ధం ఆశ్రితేషు వాత్సల్యం ప్రేమ యస్య తం, వీరం, విజయరాఘవం భగవంతం, నమస్కురుత, యూయం నమస్కురుధ్వం.

ర. అత్ర [1]గృధ్రసరస్తీరే విశ్వప్రసిద్ధా కాచిద్వైచిత్రీ. 661

అత్రేతి. వైచిత్రీ ఆశ్చర్యం.

ప. తనయార్థనయా సమాగతాభి
స్తరుణీభిః పరిభర్జితాశ్చ ముద్గాః,
దృఢ మంకుర మత్ర దేవశక్త్యా
సమ మాసాం పులకాంకురైః ఫలంతి. 662

తనయేతి. అత్ర వీరరాఘవక్షేత్రే తనయానాం అర్థనయా ప్రార్థనయా, సమాగతాభిః తరుణీభి ర్వంధ్యాభిః, పరిభర్జితాః పక్వాః ముద్గాః, దేవస్య విజయరాఘవస్య శక్త్యా ప్రభావేన, అంకురం, ఆసాం పులకాంకురైస్సమం, దృఢం ఫలంతి జనయంతి.

[కృశానుః.]

ర. నిజరూపమహిమానను రూపస్థితిరసౌ విజయరాఘవః కిమీడ్యతే?

నిజేతి. నిజస్య స్వీయస్య రూపస్య మహిమ్నః మాహాత్మ్యస్య అననురూపా అనుచితా స్థితి ర్మర్యాదా యస్య సః, కిం కుత ఈడ్యతే స్తూయతే?

ప. శుకస్తుతో హంసమయూరవాహ
ముఖప్రగీతో గరుడాసనోఽసౌ,
క్షీరాబ్ధితీరావసథోఽపి వాసం
కరోత్యహో గృధ్రసరోఽంతికేఽస్మిన్. 664

శుకేతి. శుకేన క్షీరేణ శుకయోగినా చ స్తుతః, హంసవాహో బ్రహ్మా మయూరవాహః కుమారః తౌ ముఖ మాది ర్యేషాం తైః సురైః ప్రగీతః కీర్తితః, గరుడాసనః, క్షీరాబ్ధితీరే ఆవసథం నివాసః యస్య తథోక్తోఽపి, అసౌ విజయరాఘవః, అస్మిన్ గృధ్రసరసః అంతికే సమీపే, వాసం కరోతి. అహో ఇతి ఖేదే! శుకాదిపక్షిభ్యః గృధ్రస్య నీచత్వాదితి భావః. శ్లేషానుప్రాణితేన విరోధాభాసేన గృధ్రేఽపి భక్తే వాత్సల్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

[విశ్వావసుః]

ర. తదేత ద్దయాపయోనిధే రస్య భూషణ [2]మేవ. 665

తదితి. తదేతత్తాదృశస్యాపి గృధ్రసరస్తీరనివాసః.

---

1 గృధ్రపతిక్షేత్రే. 2 ఏవ, నతు దూషణమ్.

ప. తత్తాదృగుత్తమపదే తమసః పరస్తా
[1]దస్తామయేఽప్యతులసూరిభి రర్చితోఽపి,
అ[2]త్రావిరాస హరి రేష చిరం నరాణాం
దృష్టిం కృతార్థయితు మేవ దృఢానుకంపః. 666

తదితి. తమసః పరస్తాత్, అజ్ఞానినాం దూర ఇత్యర్థః. అస్తామయేఽపి విగళ సమస్తదోషే, తత్తాదృశి అనుపమే ఉత్తమపదే వైకుంఠే, అతులైః సూరిభిః సనకాదిభిః, అర్చితః అర్చ్యమానః, స్థితోఽపీత్యర్థః. దృఢానుకంపః శాశ్వతభక్తవాత్సల్యః, అతఏవ, ఏష హరి ర్విజయరాఘవః, నరాణాం భక్తానాం దృష్టిం, కృతార్థయితుం దర్శనేన సఫలయితు మేవ, చిర మావిరాస ఆవిర్బభూవ.

అథ క్షీరనదీవర్ణనమ్.

గ. దక్షిణతోఽపి విమానం ప్రస్థాపయన్ సహర్షమ్. 667

గ. ఇయం హి— 668

ప. గంగాసింధుసరస్వతీ భవహరా తుంగా పతంగాత్మజా
రంగాభ్యాశతరంగిణీవ [3]దఘతత్యంగారభంగావహా,
శుద్ధారాశమనీ మనీషిజనతారబ్ధావగాహా ముహు
ర్ముగ్ధానామపి [4]శుద్ధబుద్ధిజననీ దుగ్ధాపగా దృశ్యతే. 669

గంగేతి. గంగాసింధుః గంగానదీ, సింధు రిత్యుజ్జయినీ ప్రాంతే కాచిన్నదీ, సరస్వతీ, భవహరా భవనాశినీ, తుంగా తుంగభద్రా, రంగాభ్యాశతరంగిణీ కావేరీ తా ఇవ తద్వత్, అఘతతేః పాపరాశే రే వాంగారాణాం ఉల్ముకానాం భంగావహా, శుచాం శోకానాం ధారాయాః పఙ్క్తేః శమనీ నాశనీ, ముహుర్మనీషిజనతయా విద్వత్సమూహేన ఆరబ్ధాః అవగాహాః స్నానాని యస్యాం సా, ముగ్ధానాం మూఢానా మపి, శుద్ధాం బుద్ధిం జనయతీతి జననీ, దుగ్ధాపగా క్షీరనదీ, దృశ్యతే.

గ కించ— 670

ప. మమ దుగ్ధనదీ ధనదీకృతమజ్జన్మానవా నవాంభోభిః,
బుధజాతనుతా తనుతాం తనుతాపహృ[5]ద్ఘనాఘానామ్.

మమేతి. నవైః అంభోభిః జలైః, ర్ధనదీకృతాః మజ్జంతః స్వస్మిన్ అవగాహమానాః మానవా యయా సా. బుధానాం జాతేన సమూహేన నుతా, తనో శ్శరీరస్య తాపహృత్, దుగ్ధనదీ క్షీరనదీ, మమ సంబంధినాం ఘనాఘానాం మహాపాపానాం, తనుతాం క్షీణత్వం, తనుతాం కరోతు.

1 అస్తామయైరతులః. 2 అవిరస్తి. 3 అఘహా గంభీరభంగా. 4 శుద్ధి. 5 ధనాఘానాం.

[కృశానుః.]

గ. భవత్వేవ మథాపి అస్యాః క్షీరతరంగిణ్యాః విధినా కృతా నీరసతా. 672

భవత్వితి. విధినా దైవేన, నీరసతా అనాస్వాద్యత్వం,

ప. కాలుష్య లేశవిధురా మధురాఽపి పయోనదీ,
రోచతే సాధవే యుక్తా నో చే ల్లవణసింధునా. 673

కాలుష్యేతి. కాలుష్యస్య మాలిన్యస్య లేశేనాపి విధురా రహితాపి, మధురాపి, పయోనదీ క్షీరనదీ, లవణసింధునా యుక్తా నోచేత్, సాధవే సజ్జనాయ, రోచతే.

[విశ్వావసుః]

గ. గుణ మపి దోషతయా భణసి. 674

గ. యతః. 675

ప క్వ చన సమాగతసింధుని ధునీజలే సాధుని స్నానం,
పంకవిలోపం కలయతి సంఘటయతి ధియ మితి స్మరంతి బుధాః. 626

క్వచనేతి. సమాగత స్సంగత స్సింధు స్సముద్రః యేన తస్మిన్, అత ఏవ సాధుని పవిత్రే, క్వచన కస్మి న్నపి, ధునీజలే స్నానం, పంకస్య పాపస్య కర్దమస్య చ విలోపం, నాశం, కలయతి, ధియం జ్ఞానం, సంఘటయతి, ఇత్యుక్తప్రకారం, బుధాః స్మరంతి జానంతి. 'శ్లో. సముద్రగా నదీస్నానం నరాణాం శుద్ధబుద్ధిద' మితి స్మరణా దితి భావః.

అథ బాహానదీవర్ణనమ్.

[కించిద్దక్షిణతోఽభిక్రమ్య].

ప. మోహాదిదోషరహితాం తటవాసిదేహి
వ్యూహాయ కామపి మతిం మహతీం దిశంతీ,
స్వాహాకరోతి దురితాని [1]శుభప్రవాహై
ర్బాహానదీబుధసమూహకృతావగాహా. 677

మోహేతి. తటయో ర్వాసినాం దేహినాం జంతూనాం వ్యూహాయ సమూహాయ, మోహాది దోషరహితాం, కామ ప్య నిర్వాచ్యాం, మహతీం, మతిం జ్ఞానం, దిశంతీ దదతీ, బుధసమూహకృతావగాహా, బాహానదీ, శుభైః శుభ్రైః ప్రవాహైః, దురితాని స్వాహాకరోతి, నాశయతీత్యర్థః.

---

1 శుభప్రవాహా.

అథ అరశాణిపాలగ్రామవర్ణనమ్.

క. అస్యాశ్శ్వేత్తరతీరే శ్రోత్రియోత్తంసనివాసయోగ్య స్సమ
గ్రగుణోఽసావగ్రహార స్సంలక్ష్యతే. 678

అస్యా ఇతి. అస్యాః బాహానద్యాః, శ్రోత్రియోత్తంసానాం వైదికశ్రేష్ఠానాం నివాసయోగ్యః, సమగ్రా స్సంపూర్ణా గుణా స్తృణకాష్ఠసమృద్ధ్యాదయో యస్మిన్, అసౌ అగ్రహారః బ్రాహ్మణస్వామికో గ్రామః.

క. పశ్య. 679

ప కర్ణానందకరస్ఫురన్మధుకరవ్యాహార బాహాపగా
రోధశ్శాఖిమరందతుందిలపయఃకల్యాణకుల్యావృతః,
ఆత్రేయాన్వయవిద్వదధ్వరహవిర్గంధానుబంధార్పిత
క్షేమో భాత్యరశాణిపాల ఇతి హి గ్రామోఽభిరామో భువి. 680

కర్ణేతి. కర్ణానందకరాః స్ఫురంతశ్చ మధుకరాణాం వ్యాహారాః ఝుంకారాః యేషు తేషాం బాహాపగాయాః రోధసి తటే శాఖినాం వృక్షాణాం సంబంధిభిః మరందైస్తుందిలస్య పూర్ణస్య పయసః జలస్య కల్యాణాభిః కుల్యాభిః కృత్రిమసరిద్భి ర్వృతః వేష్టితః, అత్రే ర్మునే రయం ఆత్రేయః అన్వయః గోత్రం యేషాం తేషాం విదుషాం అధ్వరేషు యాగేషు హవిషాం పురోడాశవపాదీనాం గంధస్య అనుబంధేన సంబంధేన అర్పితం దత్తం క్షేమం కుశలం యస్య సః, అభిరామః, భువి, అరశాణిపాల ఇతి తన్నామకః గ్రామః, భాతి హి ప్రసిద్ధౌ. అయం కవే రగ్రహార ఇతి ధ్యేయమ్.

ప. సాధ్వగ్రేసరయూపేత స్సాకేతనగరశ్రియం,
అగ్రహారో [1]వహత్యేష రఘునాథాభిరక్షితః. 681

సాధ్వితి. సాధుషు అగ్రేసరాణాం శ్రేష్ఠానాం ఆత్రేయగోత్రాణాం యూపైః యజ్ఞపశుబంధనదారుభిః ఇతః ప్రాప్తః, అన్యత్ర, సాధు అగ్రే, సరయ్వా నామ నద్యా ఉపేతః, రఘునాథేన కవేః పిత్రా శ్రీరామేణ చ అభిరక్షితః, ఏష అగ్రహారః, సాకేతస్య నగరస్య అయోధ్యాయాః, శ్రియం శోభాం, వహతి.

[కించి ద్విమాన మున్న మయ్య నద్యోః పార్శ్వద్వయ మవలోక్య సశ్లాఘమ్].

కించి దితి. నద్యోః బాహుక్షీరనద్యోః.

ప. చారుగుణై స్సన్మణిభి ర్జుష్టా బాహానదీపయస్విన్యోః,
ఉపకూల మగ్రహారా ఉదగ్రహారా ఇవావనే ర్భాంతి. 682

1 విభాత్యేషః.

చార్వితి. చారవః గుణాః సౌజన్య సౌశీల్యాదయః సూత్రాణి యేషాం తైః, సన్మణిభి స్సజ్జనశ్రేష్ఠైః సద్భి ర్మణిభిః రత్నైః, జుష్టాః యుక్తాః, బాహానదీ పయస్విన్యోః బాహునదీ క్షీరనద్యోః, రుపకూలం కూలేషు, అగ్రహారాః, అవనే ర్హ్యాభమేః, ఉన్నతాహారా ఉదగ్రహారా ఇవ, భాంతి.

[కృశానుః.]

ప. అమూ న్గ్రామా న్కథంకార మగ్రహారా న్ప్రచక్షతే,
సువృత్తముక్తారహితా య దేనానాశ్రితా జనాః. 683

అమూనితి. అమూన్ నదీద్వయతీరస్థితాన్, గ్రామాన్ అగ్రహారాన్, కథంకారం, కథ మిత్యర్థః. ప్రచక్షతే వదంతి, బుధా ఇతి శేషః. యద్యస్మా దేనాన్ గ్రామాన్, ఆశ్రితా జనాః, శోభనాభిః వృత్తాభిః వర్తులాభిః ముక్తాభి ర్మౌక్తికైః రహితాః, సువృత్తై స్సాధ్వాచారైః ముక్తై ర్విగతభవపాశై శ్చ జనైః అరహితా స్సంగతాశ్చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! భవతా స్తుతి రే వైషాం భంగ్యంతరేణ కృతేతి విమృ
ష్యామి తుష్యామి చ. 684

సఖ ఇతి. భంగ్యంతరేణ అన్యయా రీత్యా వ్యాజస్తుతివిధయేతి యావత్. విశేషేణ మృష్యామి సహే.

అథ తుణ్డీరమణ్డలవర్ణనమ్.

[అథ సర్వత స్తుండీరమండల మవలోకయన్ సహర్షాతిరేకం.]

అథేతి. తుండీరమండల మితి దేశ విశేషనామ, భాషాయాం తొండమనాడ్వితి.

గ. వయస్య! స్ఫుట మస్య తుండీర[1]మండలస్య పశ్యతు భవాన్
పావనత్వం రామణీయకం చ. 685

వయస్యేతి. రామణీయకం సౌందర్యం.

ప. తీరేతీరే స్ఫురతి సరితా మగ్రహారోఽత్ర భూయా
నగ్ర్యే వర్గో ధరణిమరుతా మగ్రహారేఽగ్రహారే,
వర్గేవర్గే ధరణిమరుతాం వర్ధతే సాధు యజ్ఞో
యజ్ఞే యజ్ఞే శ్రవణసుభగ స్తోత్ర[2]శాస్త్రాదిఘోషః. 686

1 మండలస్య రామణీయకమ్. 2 శస్త్రానుఘోషః; శస్త్రాదిఘోషః.

తీరేతీర ఇతి. సరితాం బాహానద్యాదీనాం, అ త్రాస్మిన్, తీరేతీరే ప్రతితీరం, భూయాన్ బహుళః, అగ్రహారః, స్ఫురతి. అగ్రహారేఽగ్రహారే ప్రత్యగ్రహారం, అగ్ర్యైః పూజ్యైః, ధరణిమరుతాం బ్రాహ్మణానాం వర్గః బృందం, స్ఫురతి, వర్గేవర్గే, యజ్ఞః జ్యోతిష్టోమాదిః, సాధు వర్ధతే. యజ్ఞేయజ్ఞే, సర్వత్ర వీప్సాయాం ద్విర్భావః. శ్రవణయోస్సుభగః మనోజ్ఞః, స్తోత్రశాస్త్ర మంత్రవిశేషావాదిః యేషాం తేషాం వైదికమంత్రాణాం ఘోషః నాదః వర్ధతే.

గ. కించ— 687

ప. తుండీరమండలనివాసిషు దుగ్ధసింధు
డిండీరఖండనిభకీర్తిషు పండితేషు,
ఆప్యాయమాన మఖిలై [1]రవిగీత మేత
ద్రోచేత ధూతదురితం చరితం న కస్మై? 688

తుండీరేతి. తుండీరమండలే నివాసిషు, దుగ్ధసింధోః క్షీరాబ్ధేః డిండీరఖండైః ఫేన రాశిభిః సదృశా నిభా తుల్యాకీర్తి ర్యేషాం తేషు, పండితేషు, ఆప్యాయమానం వ్యాప్ను వానం, తైః క్రియమాణ మితి యావత్. అఖిలైః వేదశాస్త్రపురాణాదిభిః, అవిగీతం అనిందితం, అత ఏవ, ధూతదురితం అపహతదోషం, ఏతచ్చరితం సత్కర్మ, కస్మై నరో చేత ? సర్వస్మా అపి రోచేతై వేత్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. హాం! తైతస్మి న్నంతిమయుగేఽప్యధ్వరకర్మాచరతా మమీషాం చరితాని కథమివ రోచేరన్ కోవిదేభ్యః? 689

హాంతేతి. అంతిమయుగే కలౌ యుగేఽపి, కోవిదాః అభిజ్ఞాః తేభ్యః.

ప. న ఋత్విక్సంపత్తిర్న చ కుశలతా యష్టు రనఘా
నచద్రవ్యం శుద్ధం న చ హృదయశుద్ధిః కలియుగే,
ప్రసిద్ధిం కాంక్షంతః పరిమిత[2]ధనాహంత కృపణా
వృథా పశ్వాలంభం విదధతి తథాపి క్షితిసురాః. 690

నేతి. కలియుగే, ఋత్విజాం మంత్రమంత్రార్థవిదాం సంపత్తి ర్లాభో నాస్తి, యష్టుః యజమానస్య, ఇద మగ్రిమవాక్యద్వయేఽపి. అనఘా నిర్దోషేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం. కుశలతా కర్మకరణనైపుణ్యం, నాస్తి, కించ శుద్ధం ద్రవ్యం నాస్తి, హృద యస్య శుద్ధిః కామాది దోషరాహిత్యం చ నాస్తి, తథాపి పరిమితధనాః అల్పద్రవ్యాః, కృపణా లుబ్ధాః, క్షితిసురాః బ్రాహ్మణాః, ప్రసిద్ధిం అయం దీక్షితోఽయం సోమయా

1 అవగీతం. 2 ధనం.

జీత్యాదిఖ్యాతిం, కాంక్షంత స్సంతః, వృథా అయథానుష్ఠానాన్నిష్ఫలం, పశో శ్శ్మేషాదే రాలంభం వధం, విదధతి కుర్వంతి.

ప. శౌచం నాచరితుం యథావిధి కలౌ శక్తా ద్విజాగ కించ తే
యగ ఖల్వాచమనాప్లవాదినియమ స్తం స్మర్తు మ ప్యక్షమాః,
క్వామీషాం పున రగ్నిహోత్ర నియమగ? క్వేష్టేరనుష్ఠాన[1]గీః?
క్వాగ్నిష్టోమముఖా మఖాస్సపశుకాగ?క్వ త్యాఽగ్ని చిత్యా తుసా?

శౌచ మితి. కించ, కలౌ యుగే, యే ద్విజాః, శౌచం పాదప్రక్షాళనాదికం, యథా విధి శాస్త్ర మనతిక్రమ్య, ఆచరితుం న శక్తాః, తే ద్విజాః, ఆచమనం ఆప్లవః స్నానం చ ఆది ర్యస్య స చాసౌ నియమః, యః ఖలు, తం నియమం, స్మర్తుమపి, కిముత కర్తు మితి భావః. అక్షమాః అశక్తాః, అమీషాం ద్విజానాం శౌచాచరణేఽప్య శక్తానాం, పునశ్శబ్ద స్త్వర్థే, అగ్నిహోత్రం నామ నియమకర్మ క్వ, నాస్త్యే వేత్యర్థః. ఇష్టేః దర్శపూర్ణమాసాదేః అనుష్ఠానగీః అనుష్ఠానాంగీకరణవార్తా, క్వ?, పశుభి స్సహితా స్సపశుకాః, అగ్నిష్టోమముఖాః మఖాః క్వ, సా ప్రసిద్ధా, అగ్నిచిత్యా స్థండిలవిశేష క్రియమాణ హోమకర్మ, క్వత్యా క్వ భవతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. [2]స్థూలమనీష ! మృషా కిమితి భాషసే?. 692

స్థూలేతి. హే స్థూలమనీష మందబుద్ధే.

గ. యతః. 693

ప. శిష్టేభ్యగ[3] ప్రతిగృహ్య విత్త ముచితం సంపాద్య విద్యాగ కలౌ
శ్రద్ధాళూ౯ శ్రుతికల్పసూత్రచతురా౯ లబ్ధ్వా శుచీ నృత్విజః,
ప్రీతం భాగవతీం ప్రకామ మభిసంధాయాహారంతగ క్రతూ౯
ధీమంతో యుగమంతిమం తు కృతయంత్యంతర్ముఖా స్సంతతం.

శిష్టేభ్య ఇతి. ధీ స్తత్వనిర్ణయశాలినీ బుద్ధి రేషా మస్తీతి ధీమంతః, అత ఏవ, అంతః దహరాకాశే ముఖం మనో గతి ర్యేషాం తే బ్రహ్మపరాయణాః, బ్రాహ్మణేభ్యః శిష్టేభ్య ఉచితం అనింద్యత్వేన పర్యాప్తత్వేన వా అనురూపం విత్తం ప్రతిగృహ్య, విద్యాః సంపాద్య, ఫలవదర్థావబోధపర్యంతం అధీత్య, శ్రద్ధాళూ౯ క్రతుసాద్గుణ్యా సంపాదికే చ్ఛావతః, శ్రుతిషు కల్పసూత్రేషు శ్రౌతేషు ఆశ్వలాయనాపస్తంబీయా దిషు చతురా౯ కుశలా౯, శుచీ౯ పరిశుద్ధా౯, ఋత్విజః అధ్వర్యూద్గాత్రాదీ౯, లబ్ధ్వా, భగవతః పరమేశ్వరస్య ఇమాం భాగవతీం, ప్రీతిం సంతోషం, అభిసంధాయ

1 ధీః. 2 లఘు. 3 పరిగృహ్య.

సంకల్ప్య, కలౌయుగే క్రతూన్ సంతతం అహః రంతః కుర్వంత స్సంతః, అంతిమం యుగం కలిం, కృతయంతి కృతయుగీకుర్వంతి.

గ. కించ— 695

ప. అయజ్ఞార్హద్రవ్యా వయ మితి తు యజ్ఞా ద్విరమతాం
న కల్పేతస్వాన్నై ర్నను భగవదారాధన మపి,
ప్రయత్నేన ద్రవ్యం శుచి కిమపి లబ్ధ్వా భగవతః
కృతం చే త్కైంకర్యం కి మితి న త దే వాధ్వరసమం. 696

అయజ్ఞేతి. వయం యజ్ఞస్య అర్హం యోగ్యం ద్రవ్యం యేషాం తే న భవంతీతి అయజ్ఞార్హద్రవ్యా ఇతి హేతోః, యజ్ఞా ద్విరమతాం, యజ్ఞం త్యజతా మిత్యర్థః. 'జుగుప్సావిరామే' త్యాదినా అపాదానత్వం. స్వైస్స్వీయై రన్నైః, భగవతః, ఆరాధనం నివేదనమపి, న కల్పేత న క్రియేత, నన్వితి ప్రశ్నే. స్వద్రవ్యమాత్రస్య దేవపూజాదిక యజ్ఞానర్హత్వాదితి భావః. ప్రయత్నేన అనింద్యేన శుచి కిమపి కించిద్ద్రవ్యం లబ్ధ్వా, భగవతః కైంకర్యం పూజనం కృతం చే, త్తేనేతి శేషః. తత్ భగవత్కైంకర్య మేవ, అధ్వరసమం కి మితి న భవతి? భవే దేవేత్యర్థః. తథాచ భగవత్కైంకర్యాధ్వరయో ర్యజ్ఞత్వా విశేషా దధ్వరత్యాగే భగవత్కైంకర్యస్యాపి త్యాజ్యతే త్యాగాపత్తి రితి భావః.

ప హింసాకృ త్ప్రత్యవేయా దితి కథయతి యో వేద ఏ వైష యోగే
పశ్వాలంభం విధత్తే యది క ఇహ మఖే వైదిక స్సంశయీత?
హింసాత్వాభావ మే వాధ్వరపశునిహతే రాహ రామానుజార్యః
తత్పక్షస్థోఽపి యో న ప్రసజతి యజనేక స్తదన్యో గురుద్విట్?.697

హింసేతి. హింసాకృత్ ప్రాణిహంతా, ప్రత్యవేయాత్ పాపీ భవేత్. 'నహింస్యా త్సర్వాభూతా' నీత్యాదినా హింసాయా నిషిద్ధత్వా దితి భావః. ఇత్యుక్త ప్రకారం యో వేదః కథయతి ఏష స ఏవ వేదః, యాగేపశో శ్ఛాగాదేః ఆలంభం హింసాం, విధత్తే ప్రేరయతి యది, 'అగ్నీషోమీయం పశు మాలభే' తేత్యాదినేతి భావః. తర్హి, వేదమధీతే వేద వా వైదికః, కః మఖే విషయే, సంశయీత సందేహంకుర్యాత్?, నకోపీత్యర్థః. ఉభయత్ర ప్రామాణ్యే ప్రామాణ్యాసంశయే వా యాగీయహింసాయా అవర్జనీయత్వ మితి హృదయం. కించ, రామానుజార్యః, యాగదూషకాణాం తెంగలాఖ్యానాం గురురేవ, అధ్వరే పశో ర్నిహతే ర్వధస్య, హింసాత్వాభావ మాహ, తత్పక్షస్థః రామానుజమతే వర్తమానోఽపి యో జనః, యజనే పశుకే యాగే, న ప్రసజతి నోద్యుక్తో, తదన్యః గురుద్విట్ గురుద్వేషీ, కః? నకోపి. కింతు స ఏవేత్యర్థః.

గ. ఇదం చావధేయం. 698

ప. హింసాంతరేష్వివ మఖాశ్రితహింసనేఽపి
జైనేతరో యది జనో భజతే జుగుప్సాం,
నార్యంతరే ష్వివ న నిందతి నందనానాం
నిష్పాదనం కిమనఘే పి నిజేకళత్రే. 699

హింసేతి. జైనాత్ బౌద్ధాదితరః జనః, హింసాంతరేషు యాగీయాతిరిక్తహింసాస్వివ, మఖాశ్రితే యాగీయే హింసనేఽపి, జుగుప్సాం ఉపక్రోశం, భజతే యది, తర్హి, నార్యంతరేషు పరాంగనాస్వివ, అనఘే నిర్దోషే నిజే కళత్రే భార్యాయామపి, నందనానాం నిష్పాదనం పుత్రోత్పాదనం, కిం కస్మాన్న నిందతి? ఽహింసోత్పాదనత్వయో రుభయత్రావిశేషాదితి భావః.

గ. ఇదమవగంతవ్యమ్. 700

ప. ఋత్విగ్విశుద్ధి[1]విరహాదివిశంకయా యే
కేచి త్కలా జహతి నిత్యమపి క్రతుం తే,
ముంచంతి గుర్వశుచితావిశయేన కిన్ను
చక్రాంకవైష్ణవమనుగ్రహణాది సర్వం?. 701

ఋత్విగితి. యే కేచి త్తెంగలాఖ్యాః, కలా ఋత్విజాం విశేషేణ శుద్ధేః విరహః అభావః ఆదిర్యేషు తేషు విశంకయా సందేహేన, నిత్యమపి క్రతుం, జహతి త్యజంతిచే, త్తర్హి, తే గురో రాచార్య పురుషస్య అశుచితాయాం విశయేన సంశయేన, చక్రాంకః వైష్ణవమనోః నారాయణాష్టాక్షరస్య గ్రహణం చాది ర్యస్య తత్సర్వం పంచసంస్కారాన్, కిం ను ముంచతి? అపరిశుద్ధి సంశయయో రుభయత్ర తుల్యత్వా దితి భావః.

గ. కించ— 702

ప. సర్వై ర్వేదైః స్మృతిగణయుతై స్సేతిహాసైః పురాణై
శ్శిష్టాచారై రపి నియమితా నధ్వరా న్మధ్వరాతేః,
ఆజ్ఞాసిద్ధా నహహ!జహత స్తద్విరుద్ధాని కృత్వా
న్యాతన్వంతః కతిచి [2]దపరా న ప్యమీ శిక్షయంతి. 703

సర్వైరితి. సర్వై ర్వేదైః స్మృతయః మానవ్యాదయః తద్గణయుతై స్సేతిహాసైః పురాణై శ్శిష్టాచారై రపి, నియమితాన్ కర్తవ్యత్వేన జ్ఞాపితాన్, మధ్వరాతే ర్భగవతః, ఆజ్ఞాసిద్ధానపి, అహహేత్యాశ్చర్యే, అధ్వరాన్, జహతః త్యజంతః, 'నాభ్యస్తా' దితి

1 విరహాదవిశంకయా చేత్. 2 ఇతరాన్.

సుమ్నిషేధః. తేషాం శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణశిష్టాచారభగవదాజ్ఞానాం విరుద్ధాని, కృత్యాని, స్వసంకేతసిద్ధాని, ఆతన్వంతః, కుర్వంతః, కతిచి దమీ అపరాన్ శ్రౌత స్మార్తానుష్ఠాతౄన్, శిక్షయంతి. అపి గర్హాయాం. స్వయంభ్రష్టస్య కపే ర్వనభ్రంశన మింవై తద్వృత్త మి త్యపహాసే వా.

గ. కింబహునా? 704

ప. యాగం యే బత! వైష్ణవా విజహతి చ్ఛాగచ్ఛిదాభీతిత
శ్శిష్యక్లేశనసాధ్వసా జ్జహతు తే చక్రాంకనప్రక్రియాం,
పూర్వస్మి న్బహుసమ్మతి ర్భగవతః ప్రీతిః ఫలం నో ధనా
న్యల్పీయోభిమతిర్గ పరత్ర ఫల మప్యర్థాప్తి రిత్థం భిదా. 705

యాగ మితి. యే వైష్ణవాః, ఛాగస్య ఛిదాభీతితః హింసాభయాత్, యాగం, విజహతి. బతేత్యాశ్చర్యే. తే తెంగలాఖ్యాః, శిష్యాణాం క్లేశనం తాపనం తస్మా త్సాధ్వసాద్భయాత్, చక్రాంకనస్య ప్రక్రియాం కరణ మపి, జహతు. ప్రాప్తకాలే లోట్. ద్వయో స్సాధకతారతమ్యవిమర్శే తు చక్రాంకన మేవ త్యాజ్యం స్యాదిత్యాహ- కించ. పూర్వస్మిన్ యాగే విషయే, బహూనాం వాదినాం అఖిలమతస్థానాం సంమతిః అంగీకారః, భగవతః ప్రీతిః ఫలం, ధనాని రాగద్వేషజనకాని ఫలం నో భవంతి. పరత్ర చక్రాం కనేతు, అల్పీయసీ ఏకద్వారా, అభిమతిః, అర్థానాం ఆప్తిః జారచోర కిరాతాది దుష్టశిష్టేభ్యః లాభః, ఫలం, న తు భగవత్ప్రీతిః, ఇత్థం ఉక్త ప్రకారభిదావిశేషతః, తారతమ్య మస్తీతి యోజ్యం.

[కృశానుః.] 706

[విహస్య.]

ప. తప్తాభ్యాం శంఖచక్రాభ్యాం తాపనం ప్రాణినా మిదం,
ఛాగాలంభసమత్వేన సాధో! [1]కి ముపవర్ణ్యతే?. 707

తప్తాభ్యా మితి. ప్రాణినాం శిష్యాణాం సంబంధి, తప్తాభ్యాం శంఖచక్రాభ్యాం తాపనం, ఛాగాలంభస్య పశుహింసాయా స్సమత్వేన, తుల్యత్వేన హేసాధో ఇత్యపహాసః, త్వయా కిం కుతః ఉపవర్ణ్యతే?

[విశ్వావసుః.]

గ. గుణదోషతారతమ్యానభిజ్ఞ! శృణు తావ దిదం. 708

1 కి మితిభావసే.

ప. ఛాగాలంభసహస్రతః క్షితిసురస్యైకస్య హింసాధికా
తస్మాద్బ్రాహ్మణతాపనం న కిమిదం తుల్యం పశోర్హింసయా,
శాస్త్రాత్తప్తరథాంగధారణ[1]మిదం శ్రేయస్కరం చేత్తదా
[2]వేదాదేవమఖే పశోర్విశసనం నైతేన కిం మీయతే? 709

ఛాగేతి. యస్మాదేకస్య క్షితిసురస్య హింసా ఏకా బ్రహ్మహత్యా, ఛాగాలంభసహస్రతః,అధికా,తస్మాత్ ఏకబ్రహ్మహత్యాయాః, సహస్రపశుహత్యాతుల్యత్వాద్ధేతోః, ఇదం బ్రాహ్మణస్య తాపనం తప్తశంఖచక్రముద్రాకరణం, పశోరేకస్య హింసయా న తుల్యం కిం? తుల్యం భవేదేవేత్యర్థః. తాపనకాలే హాతాత! మాత! హతోఽస్మీతి సార్వజనీనత్వేన తస్య హత్యాసహస్రాంశతుల్యత్వం ప్రమాణసిద్ధ మిత్యర్థః. శాస్త్రాత్ తప్తశంఖచక్రముద్రావిధాయకపాంచరాత్రాగమం అవలంబ్య, ల్యబ్లోపే పంచమీ. ఏవమగ్రేపి, ఇదం, తప్తేన రథాంగేన చక్రేణ ధారణం ముద్రాధారణం, శ్రేయస్కరం చేత్, తదా వేదా ద్వేద మవలంబ్యైవ, మఖే పశోర్విశసనం హింసా, ఏతేన తప్తశంఖచక్రముద్రాధారణేన, న మీయతే కిం న సదృశీక్రియతే కి మితి కాకుః. వస్తుతః సకలశ్రుతిసిద్ధస్య యాగీయపశుహింసనస్య తత్తుల్యత్వకథనమత్యంతానుచిత మిత్యర్థః.

గ. ఇత్యలం శ్రుత్యయుతవిహితసదాచరణావశ్యకతాసమర్థనేన కరబదరాస్తిత్వసాధకప్రమాణాంతరపరికల్పనకల్పేన. 710

ఇతీతి. శ్రుతీనాం అయుతం దశసహస్రాణి తైర్విహితస్య సతః కర్మణః యాగస్యాచరణ మనుష్ఠానం తదావశ్యకతాయాః సమర్థనేన సాధనేన, కరే వర్తమానస్యబదరస్య ఫలస్య అస్తిత్వం సత్తా తత్సాధకస్య ప్రమాణాంతరస్య ప్రత్యక్షాన్యప్రమాణస్య పరికల్పన ముపన్యాసః తత్సదృశేన తత్కల్పేనేతి శ్రుత్యయుతేత్యాదేర్విశేషణం.

అథ చఞ్జీపుర (తంజావూరు) వర్ణనమ్.

[ఇతి [3]విమాన మానీయ సశిరఃకంపం]

ప. ఖంజీకృతాఖిలహృదాం రమణీమణీనాం
మంజీరమంజుతరశింజితరంజితేన,
చంజీపురీ యువగణేన చకాస్తి పూర్ణా
సంజీవితోగ్రపరివంచితపంచబాణా. 711

ఖంజీకృతేతి. ఖంజీకృతం గర్వశూన్యీకృతం అఖిలస్య సార్వత్రికస్త్రీజనస్య హృత్ మనో యాభిస్తాసాం, రమణీమణీనాం, స్త్రీరత్నానాం మంజీరయోర్నూపురయో

1 మపి. 2 వేదైరేవసవేపశోర్విశసనాద్ధర్మోపి (ధర్మోన) కిం హీయతే? 3 ఇతి దక్షిణతో విమానం.

ర్మంజుతరేణ అతిమనోజ్ఞేన శింజితేన బద్ధేన రంజితేన అనురక్తీకృతేన, యువగణేన, పూర్ణా, అత ఏవ సంజీవతః ఉగ్రేణ శివేన పరివంచితః, భస్మితః పంచబాణో మన్మథః యస్యాం సా, చంజీనామపురీ, చకాస్తి రాజతే.

ప. ఋక్సామయోశ్చ యజుషాం చ నివాసభూతాః
పూతాః ద్విజాః స్మృతిపురాణకళాధురీణాః,
కుర్వంతి వాస మిహ కర్కశతర్కశబ్ద
తంత్రత్రయీశిఖరసింధుతలస్పృశోఽమీ. 712

ఋగితి. ఋచస్సామ్నశ్చ,యజుషాంచ, వేదానాం త్రయాణాం, నివాసభూతాః, సంపూర్ణ మధ్యేతార ఇత్యర్థః, అతఏవ పూతాః పవిత్రాః, స్మృతిషు పురాణేషు కళాసు చతుష్షష్టిషు ధురీణాః సమర్థాః, కర్కశానాం దురవగాహానాం న్యాయ స్తర్కః శబ్దో వ్యాకరణం తంత్రం మీమాంసా త్రయీశిఖరం వేదాంతశాస్త్రం తేషా మేవ సింధూనాం సముద్రాణాం తల మధఃప్రదేశ మంతర్భాగ మితి యావత్. స్పృశంతీతి, తత్స్పృశః, తత్పారదృశ్వాన ఇత్యర్థః. అమీద్విజాః పండితాః, ఇహ చంజీపుర్యాం, వాసంకుర్వంతి.

[కృశానుః.]

[సహాసం.]

ప. నైత ద్విభాతి నగరం నగరమ్యదుర్గ
ప్రాకారసాధనదశాసు విశాం పతీనాం,
[1]యుద్ధోన్నటద్భటశిర స్తట[2]నిస్సృతాస్ర
స్రోతస్సహస్రభరవిస్ర [3]పలాద్రిసాంద్రం. 713

నేతి. విశాం మనుష్యాణాం, పతీనాం రాజ్ఞాం సంబంధినీషు నగర మ్యస్య అత ఏవ దుర్గస్య గంతు మశక్యస్య ప్రాకారస్య సాలస్య సాధనదశాసు ఆక్రమణావస్థాసు, యుద్ధే ఉన్నటతాం పరాక్రమమాణానాం భటానాం శిర స్తటేభ్యః నిస్సృతానాం అస్రస్రోతసాం రక్తప్రవాహానాం సహస్రాణాం భరేణ అతిశయేన విస్రై రామగంధిభిః పలాద్రిభిః మాంసరాశిభిః సాంద్రం నిబిడ, మేత న్నగరం చంజీపురీ, వ భాతి. అతి జుగుప్సాకరత్వా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! గుణాన్వయస్య పున రస్య నిందాచ్ఛద్మనా ప్రశంసా మేవ కృతవాన్. 714

---

1 యుద్ధోన్నమత్. 2 నిస్సృతాసృక్స్రోతః. 3 పలాస్థి.

వయస్యేతి. అస్య నగరస్య, నిందాయాః ఛద్మనా, గుణాన్వయస్య మాహాత్మ్యవి యోగస్య, ప్రశంసా మేవ కృతవా నసీతి యోజ్యం.

[కృశానుః.]

ప. పురాతనానాం హి పురాంతరాణాం
[1]ప్రశాసితారోఽపి దిశాసు భూపాః,
పురం తదేత ద్వపురంత మాజౌ
హంతాభ్యుపేత్యాప్యల [2]మర్థయంతి. 715

పురాతనానా మితి. దిశాసు దశసు వర్తమానానాం, పురాతనానాం పురాంతరాణాం అన్యనగరీణాం, ప్రశాసితారః పాలకా అపి, భూపాః సర్వే, ఆజౌ యుద్ధే, వపుషః అంతం నాశ, మభ్యుపేత్య అంగీకృత్యాపి, తదే తత్పురం, అల మర్థయంతి భృశం కాంక్షంతే. లోకోత్తరసంపదావాసత్వా త్ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియ మేతత్పుర మితి భావః.

[నిరూపణ మభినీయ[3]ససాధ్వసం.]

గ. యతః. 716

గ. హంత! చిరంతనానాం ఇదానీంతనానాంచ వసుంధరాధురంధరాణాం అవారణీయోఽసా వవివేకః. 717

హంతేతి. వసుంధరాధురంధరాణాం భూభారధూర్వహాణాం, అసౌ వక్ష్యమాణః, అవారణీయః దుస్త్యాజ్యః.

గ. పశ్య! 718

ప. ప్రాజ్యే హంత! ధనే స్థితేఽపి నృవరో రాజ్యేఽపి సత్యూర్జితే
సంభోగానుగుణా విలోచనగుణై రంభోజదంభద్రుహః,
కల్యాణీ [4]స్తరుణీ రుపేక్ష్య కరుణాహీన స్స నేన స్స్వయం
హర్తుం శత్రుధరాం చిరా దభిలష న్మర్తుం రణే జృంభతే. 719

ప్రాజ్య ఇతి. నృవరః నృపః, ప్రాజ్యే బహుళే, ధనే స్థితే వర్తమానే సత్యపి, ఊర్జితే సమృద్ధే, రాజ్యే స్థితే సత్యపి, విలోచనయోః గుణైర్దైర్ఘ్యచాకచక్యాదిభిః, అంభోజానాం దంభద్రుహః గర్వహంత్రీః, సంభోగస్య అనుగుణాః, నతు వామాః, కల్యాణీ శ్శుభశీలాః, విశేషణత్రయేణ ఉపేక్షానర్హత్వం సూచ్యతే, తరుణీ రుపేక్ష్యానాదృత్య, అతఏవ కరుణాహీన స్సన్, శత్రోఃధరాం భువం, చిరాత్ అభిలషన్ కామయమానస్సన్,

1 ప్రశాధితారోహి. 2 అర్థయంతే. 3 సాస్వరసం; సాశ్రురసం. 4 రుదతీః.

రణే స్వయం ససేనస్సన్, మర్తుం జృంభతే ఉద్యుఙ్క్తే, ప్రాణేభ్యోఽపిగరీయసీ రాజ్యతృష్ణే త్యత్ర అవివేక ఏవ మూల మితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. విరుద్ధబుద్ధే! వివేక మేవ తావ దవివేక [1]మాకలయతి భవాన్.

గ. తథాహి— 721

ప. సంపద్వన్యసరిజ్ఝరీసహచరీ శంపాసమం ప్రాభవం
నార్య స్సూర్యకరావలీఢ[2]జలదచ్ఛాయాసుహృద్యౌవనాః,
దేహా స్స్నేహవిహీనదీపసఖ ఇత్యాలోచ్య పృథ్వీశ్వరాః
ప్రాణాన్ జుహ్వతి నాక మాకలయితుం శుద్ధా హి యుద్ధానలే.

సంపదితి. శుద్ధాః నిర్మలాంతఃకరణాః, అతఏవ పృథ్వీశ్వరాః, సంపత్, వనే భవాయాః వన్యాయాః సరిజ్ఝర్యాః వార్షికకుల్యాయాః సహచరీ సదృశీ, ప్రాభవంప్రభుత్వం, శంపయా తటితా సమం, నార్యః సూర్యస్య కరైః కిరణై రవలీఢస్య ఆక్రాంతస్య, తదాచ్ఛాదకస్యేతి యావత్. జలదస్య మేఘస్య, ఛాయయా అనాతపస్య సుహృత్ సదృశం యౌవనం యాసాం తథోక్తాః, దేహాః స్నేహరసేన తైలేన విహీనస్య దీపస్య సఖా సదృశః తత్సఖః,వన్యసరిజ్ఝర్యాదీనాం క్షణికత్వేన తత్తత్సామ్యం అత్యంతానిత్యత్వసూచకం ఇత్యుక్తప్రకార మాలోచ్య, నాకం నిత్యసుఖాస్పదం, స్వర్గమాకలయితుం, యుద్ధ ఏవానలే, ప్రాణాన్ జుహ్వతి త్యజంతీత్యర్థః. అత్రసంపదాదీనా మనిత్యత్వాలోచనస్య స్వర్గప్రాప్తీచ్ఛాయాశ్చ ప్రాణహోమే హేతుత్వా దనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం.

గ. శృణు చేదం చమత్కారం. 723

ప. రక్తే భటే రణముఖే రుధిరేణ తస్మిన్
రక్తా భవత్యమరయోషి దనువ్రతేన,
శూరస్స చే దతనుసాయకఖండితాంగ
స్సా ప్యచ్ఛకై రతనుసాయక[3]ఖండితాంగా. 724

రక్త ఇతి. అమరయోషి ద్దేవాంగనాపి, అనువ్రతా పతివ్రతేవ,రణముఖే యుద్ధారంభే, భటే రుధిరేణ రక్తే సతి, రక్తా అరుణా - తస్మి న్ననురాగిణీ చ భవతి. కించ, స శూరః, అతనుభి ర్మహద్భి స్సాయకైః బాణైః ఖండితాంగ శ్చేత్, సా దేవాంగనాపి, అతనోర్మన్మథస్యసాయకైః ఖండితాంగా భవతి.

---

1 ఆకలయసి. 2 రజనీ. 3 ఖండితేవ.

ప. దీప్రో విప్రభ మాశ్రితక్షితితలం దివ్యే విమానే స్థితో
గాఢాశ్లిష్టకృపాణపాణి చ కరగ్రస్తామరస్త్రీస్తనః,
తత్స్పందత్తనఖక్షతో బహుతరప్రత్యర్థిబాణక్షతం
యుద్ధాగ్నౌ హుత[1]జీవితో నిజవపుర్వీరో ముదా వీక్షతే. 725

దీప్ర ఇతి. యుద్ధ ఏవాగ్నౌ, హుతజీవితః, అతఏవ దీప్రః ఉజ్జ్వలః, దివ్యే విమానే స్థితః, కరగ్రస్తామరస్త్రీస్తనః, తత్స్పందత్తనఖక్షతః, వీరః, క్రమేణ, విప్రభం నిస్తేజస్కం, ఆశ్రితక్షితితలం, గాఢాశ్లిష్టకృపాణపాణి, బహుతరప్రత్యర్థిబాణక్షతం, నిజం వపుః పార్థివం, ముదా ఉపలక్షితః, వీక్షతే.

అథ పినాకినీవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యత్ర విమానం సంచారయన్ పరితో దృష్ట్వా].

ప. పినాకినీం పశ్య ఘనాఘనాశినీం జలాచ్ఛలక్ష్మీం గరుడాపగా మపి,
ఇదం తటే రాజతి దేవనాయకః [2]పరత్ర సర్గాదివ దేవనాయకః. 726

పినాకినీ మితి. ఘనాఘానాం నాశినీం, జలాల్లక్ష్మీం, లఘుజలా మిత్యర్థః. పినాకినీం చ దక్షిణాం, గరుడాపగాం గరుడనదీ మపి, పశ్య, సర్గా ద్వైకారికప్రపంచాత్, పరత్ర పరస్మిన్, అప్రాకృతవైకుంఠ ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. అనయోః పినాకినీగరుడనద్యోః తటే ఇదంతటే, దేవానాంనాయకః ప్రభుః, కః విష్ణుః, దేవనాయ క్రీడార్థం, రాజతి, దీవ్యతీత్యర్థః.

అథ శ్రీముష్ణక్షేత్రయజ్ఞవరాహవర్ణనమ్.

[ఇతరత్ర విమానం స్పందయన్ సానందం].

ప. అద్య ప్రత్నం పక్త్రిమం [3] న శ్చరిత్రం
దేవః ప్రీత స్సుప్రభాతా నిశా మే,
శ్రీముష్ణం య న్ముష్ణదంహస్సహస్రం
క్షేత్రం ప్రాప్తం నేత్రయోః పాత్రభావం. 727

అద్యేతి. నః అస్మత్సంబంధి, ప్రత్నం పురాతనం, చరిత్రం సుకృతం, అద్య ఇదానీం, పక్త్రిమం ఫలితం. దేవః భగవాన్, ప్రీతః ప్రసన్నః. నిశా మే సుప్రభాతా శోభనఫలదాయకచరమభాగా. య దస్మాత్, ముష్ణత్ నాశ్యమానం అంహసాం పాపానాం సహస్రం యేన తత్. శ్రీముష్ణం నామ క్షేత్రం, తిరుమొట్టూరితి భాషానామ. నేత్రయోః మదీయయోః, పాత్రభావం విషయత్వం.

1 జీవితం; జీవితే. 2 పరోఽత్ర. 3 సచ్చరిత్రం.

గ. అత్రహి— 728

ప. వరా వరాహరూపిణీ చరాచరాంతరస్థితా
సురాసురానుసేవితా ధరాధరాదిదేవతా,
సదాసదావళిస్తుతా ముదా ముదారశేవధిః
హితా హి తార్క్ష్యకేతనా నతానతా గతిం నయేత్. 729

వరేతి. వరా సర్వోత్తమా, చరాచరయోః స్థావరజంగమయోః అంతరే హృదయే స్థితా, సర్వాంతర్యామినీత్యర్థః. సురాసురానుసేవితా, ధరాం భువం ధరతీతి ధరాధరా, సదా, సతాం ఆవళ్యా సమూహేన స్తుతా, ముదాం బ్రహ్మానందానాం, ఉదారః మహాన్ శేవధిః నిధిః, హితా జగదాప్తా, తార్క్ష్యకేతనా గరుడధ్వజా నతైః భక్తై రానతా నమస్కృతా, వరాహరూపిణీ, ఆదిదేవతా, గతిం అపునరావృత్తిసీం, నయే త్ప్రాపయేత్. హి రేవార్థే.

గ. కవీంద్ర శ్చాత్ర కశ్చి దిత్థ మనుసంధత్తే— 730

ప. 'సదావదాతనిమ్నగాతటీకుటీరవాసినీ
[1]కటిస్ఫుటీభవత్కరా కిటీశ్వరీ పటీయసీ,
రసా రసా ది హోదితా రసాలసాలసంవృతే
వనేఽవనేషు దీక్షితా మదీక్షితాఽఽదిదేవతా.' 731

సదేతి. రసాయాం భూమౌ, రసా దనురాగా ద్ధేతోః, ఇహాస్మిన్, రసాలై శ్చూత వృక్షైః సాలైశ్చ సంవృతే, వనే, ఉదితా ఆవిర్భూతా, సదా అవదాతాయా నిర్మలాయాః నిమ్నగాయాః పినాకిన్యాః తట్యాం కుటీరే ఆలయే వాసినీ, కట్యాం స్ఫుటీభవన్ దృశ్యమానః కరః యస్యా స్సా,పటీయసీ సమర్థా,అతఏవ అవనేషు భక్తరక్షణేషు,దీక్షితా కృతసంకల్పా, కిటీశ్వరీ ఆదివరాహరూపిణీ, ఆదిదేవతా, మదీక్షితా మయా ఈక్షితా దృష్టా.

[కృశానుః.]

ప. [2]సోఽయం హేయప్రత్యనీకోఽపి శార్ఙ్గ్జ్
కష్టం పృథ్వీకాంక్షయాఽభూ ద్వరాహః,
ఇత్థం సిద్ధే బ్రూహి భూలాభలోభా
త్కంకం వేషం మానుషో[3]నేహ ధత్తే? 732

---

1 కటీతటీస్ఫుటీభవత్కరాకిటీ పటీయసీ. 2 యోఽయం. 3 నైవ ధత్తే.

స ఇతి. హేయానాం రాగద్వేషాదిదోషాణాం ప్రత్యనీకః విరోధీ, తచ్ఛూన్యోఽపీతి యావత్. సోఽయం శార్ఙ్గీ విష్ణుః, పృథ్వ్యాః కాంక్షయా లాభలోభేన, వరాహః తిర్యగ్జంతు రభూత్. కష్టం ఇతి ఖేదే. ఇత్థం భగవతోఽపి భూలాభేన తిర్యక్త్వస్వీకారే సిద్ధే సతి, ఇహ లోకే, మానుషః, భూలాభలోభాత్, కం, కం, అతినీచమపీత్యర్థః. వేషం కృత్యం సేవకత్వయాచకత్వాదిరూపం వా, న ధత్తే న స్వీకరోతి? కింతు స్వీకరోత్యేవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః]

గ. అభిజ్ఞో భవాన్ భగవదవతారరహస్యస్య. 733

గ. శృణు. 734

ప. పాఠీనీయం కామఠం కైటభారిః
కైటం రూపం యాతు కాంఠీరవం వా,
అన్యద్వా య త్సర్వ మప్రాకృతం త
తన్మా సౌ తేష్వ ప్యుజ్ఝతి స్వస్వభావం. 735

పాఠీనీయ మితి. కైటభోఽసుర స్తస్యారిః భగవాన్, పాఠీన స్సహస్రదంష్ట్రః మత్స్యః, కమఠః కూర్మః, కిటి ర్వరాహః, కంఠీరవః సింహః, త త్తత్సంబంధి, రూపం శరీర, మితి ప్రత్యేక మన్వేతి, యాతు గృహ్ణాత్విత్యర్థః. అన్యత్ ఉక్తరూపేభ్యః అన్యద్వా రూపం అశ్వీయాది, యాతు, అతిసర్గే లోట్. తథాపి, య ద్యస్మా, త్సర్వం త త్తజ్జాతీయం, సకలరూప మప్రాకృతం న ప్రకృతిపరిణామజన్యం. తస్మా దసౌ భగవాన్, తేషు సర్వే ష్వపి రూపేషు, స్వం స్వీయం స్వభావం మాహాత్మ్యం, నోజ్ఝతి న త్యజతి.

గ. కించ. 736

ప. కోలం భువి కోఽలం జగదాలంబ మవైతుం
స్వామీ శుభకామీ కిల భూమీ [1]మసురాత్తాం,
వారాశిగభీరాంభసి కారాభవనేభి
[2]న్యస్తా మివ యస్తా మివ ముస్తా ముదహార్షీత్. 737

కోల మితి. జగతః ఆలంబం ఆధారం, కోలం ఆదివరాహం, అవైతుం జ్ఞాతుం, భువి కః అలం సమర్థః? న కోపీత్యర్థః, శుభాని భక్తానాం కామయతీతి తథా కామీ, యస్స్వామీ ఆదివరాహః, అసురేణ హిరణ్యాక్షేణ ఆత్తాం హృతాం, వారాశే స్సముద్రస్య గభీరే నిమ్నే అంభసి, నిహితా మితి శేషః. అతఏవ కారాభవనే బంధనాలయే, అభిన్యస్తా మివ స్థితాం, తాం ప్రసిద్ధాం, భూమీం, ముస్తాం వరాహభక్ష్యకందవిశేష మివ, ఉదహార్షీత్ ఉద్ధృతవాన్. కిలేత్యైతిహ్యే. తం కోల మితిసంబంధః.

1 అసురార్తాం. 2 గ్రస్తా మిహ ముస్తా మివ యస్తాం.

[సభ_క్తిప్రకర్షం యజ్ఞవరాహ మభిధ్యాయన్ తమామన్త్ర్య.]

సభ_క్తీతి. తం యజ్ఞవరాహం, ఆమంత్ర్య సంబోధ్య, హేయజ్ఞవరాహేత్యు క్త్వేతి యావత్.

ప. ద్రాఘిష్ఠం కుహనావరాహ! భగవన్! దంష్ట్రాత్మకం [1]తే దృఢం
స్తంభం సంప్రతి చింతయామి జలధిస్నేహౌఘసంపూరితా,
యస్మిన్ విందతి దీపభాజనవిధా మామోదినీ మేదినీ
చిత్రం స్తత్ర చ రత్నసాను రయతే నిష్కంపదీపాకృతిం 738

ద్రాఘిష్ఠ మితి. కుహనయా మాయయా వరాహః వరాహరూపీ తస్య సంబుద్ధి, హే భగవన్, తే త్వదీయం, ద్రాఘిష్ఠం అతిదీర్ఘం, దంష్ట్రాత్మకం దంష్ట్రారూపం, దృఢం స్తంభం నీపస్తంభం, సంప్రతి చింతయామి ధ్యాయామి. యస్మిన్ స్తంభే, జలధి రేవ స్నేహౌఘ స్తైలప్రవాహ స్తేన సంపూరితా, ఆమోదినీ సంతోషవతీ, ఉద్ధారణా దితి భావః. మేదినీ భూమిః, దీపభాజనస్య దీపపాత్రస్య విధాం రీతిం,విందతి ప్రాప్నోతి. కించ, తత్ర దీపపాత్రే, చిత్రః, రత్నసానుః మేరుః నిష్కంపస్య నిశ్చలస్య దీపస్య ఆకృతిం రూపం, అయతే ప్రాప్నోతి. తం స్తంభ మితి సంబంధః.

అథ కావేరీవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యత్రాభిక్రామన్ మందానిలస్పర్శసుఖ మభినీయ సానందం.]

ప. కల్హారోత్పలతల్లజోల్లలనకృ త్కల్లోలనిర్లోలన
క్రీడాపాటవగాఢరూఢహిమతా సౌరభ్యవిభ్రాజితః,
కావేరీసలిలావగాహరసికః కస్యైష నేడ్యో మరుత్
క్లాంతానాం పున రధ్వనీనవపుషాం య న్నిర్ధునీతే శ్రమం. 739

కల్హారేతి. కల్హారోత్పలతల్లజానాం ప్రశస్తసౌగంధికకువలయానాం ఉల్లలనం ఉత్ప్లవనం కరోతీతి తత్కృత్ యత్ కల్లోలేషు పృథుతరంగేషు నిర్లోలనం భ్రమణం తదేవ క్రీడా తస్యాం పాటవేన ప్రాబల్యేన గాఢ మత్యంతం రూఢాభ్యాం హిమతయా శైత్యేన సౌరభ్యేణ చ విభ్రాజితః, కావేర్యాః నద్యాః సలిలే అవగాహే మజ్జనే రసికః అనురక్తః, ఏషమరుత్ వాయుః, కస్య నేడ్యః న స్తుత్యః? యద్యస్మాత్, దేవ పునః, క్లాంతానాం గమనేన శ్రాంతానాం, అధ్వనీనానాం పథికానాం వపుషాం సంబంధినం, శ్రమం ఖేదం, నిశ్శేషం ధునీతే వారయతి.

[కావేరీలహరీం నిరీక్ష్య సశిరఃకంపం]

1 త ద్దృఢమ్. 2 సంపూరితం. 3 లలనవత్. 4 సరితమ్ నిరూప్య సశిరః.

ప. హంత! రంగపురసంగత మ త్ర్యాహం తరంగచలపంకజసంఘం,
సహ్యజాయతఝరం బహు మన్యే స హ్యజాయత తమశ్శమనార్థం.

హంతేతి. అత్ర, పురోవర్తిదేశే, రంగపురేణ సంగతం, తరంగైశ్చలాః పంకజానాం సంఘాః రాశయః యస్మిన్ తం, సహ్యజాయాః కావేర్యాః ఆయతం దీర్ఘం ఝరం ప్రవాహం, అహం బహుమన్యే సమ్మానయామి, హి యస్మాత్, సః కావేరీప్రవాహః, తమసః అజ్ఞానస్య శమనార్థం నాశయితుం, అజాయత ఆవిర్బభూవ.

గ. ఏషా [1]కిల దోషాకులమనుజకులసకలకలుషశోషణ [2]బద్ధకంకణా, నిజతటనిబిడతమ[3]వకుళధవళకులతిలకామలకావిరళసరళకుంద చందనమందారసహకార[4]కేసరస రసబదరకదంబకదంబకగంభీరజంబీర జంబూసంపూర్ణపర్ణకుసుమపలాశసమృద్ధకపిత్థలోధ్రనీరంధ్ర శిలీంధ్ర పాటలపటలజటిలక్రముకప్రముఖవిశంకటవిటపిమంజరీపుంజపంజరీజృంభదురుతరశ్రమశమకరమకరందరసగ్రసనతాత్పర్యపర్యటదభ్రవిభ్రమాలంబలోలంబనికురుంబకరంబితతయా కళిందనందినీప్రతిచ్ఛందతామనువిందంతీ, నిశాకలితవిశాలసురతదశానుభవశ్రమశాలిక్షితీశనిశాంతకృశాంగీజనమజ్జనవేళాడోలాయితపృథులహారప్రత్యుప్తముక్తాఫలరుచినిచయపరిచయరచితయా శుచితయా పీతాంబరపదాంబురుహసంభవసరిడ్డంబరం విడంబయంతీ, సంతత మంతర్గతచిరంతనపురుషతల్పీభవదనంతఫణామణిశ్రేణీశోణీభూతతయా సరస్వతీమనుకుర్వన్తీ, పార్శ్వద్వయ్యామపి నైయమికకర్త్మానుష్ఠానశ్రద్ధాబద్ధాసనశుద్ధావనీసురానఘబ్రహ్మయజ్ఞసమయసమధిగతమంత్రబ్రాహ్మణామ్రేడనపూర్వక మజస్రం సహస్రపత్రమధ్యమధ్యాసీనానాం శ్రీరంగరాజనాభిసరోజవిరాజమాననిఖిలనిగమపఠనముఖరచతుర్ముఖవైఖరీం వ్యాచక్షాణానాం మదకలమరాళయూనాం వరటాపరిరంభచుంబనముఖానంగసంగరప్రవిక్షోభవిసృత్వరైః అభిరామతామరసపరాగైః అభినవచందనరసమసృణశరీరేవ, సలీల మాకంఠనిమగ్నమూర్తీనాం సుగాత్రీణాం వదనైరదసీయే పయసి వైహాయసాంఽధ్వ

1 ఖలు. 2 బద్ధకంకణకంకణా. 3 వకులవకుల; వకుళధరవకుళ; వకుళధరవకుళకుల. 4 కేసరం సరస.

నా సమాగత శ్చంద్రమా స్సన్నిహితశ్రీరంగధామా స్వసమాననా
మా విధు ర్విరచితానేకావతార ఇతీర్ష్యయా స్వయ మపి బహూని
రూపాణి విదధానో విరాజత ఇతి భ్రాంతా వనురాగమాంద్యసంపా
దికాయాం ఇతరేతరదృఢాశ్లేషవిశేషోన్మిషత్తోషాభిః కోకదంపతీపరం
పరాభి ర్నిరాకృతాయాం అకుంఠోత్కంఠేన యువలోకేన నిర్నిమేష
మవలోకమానేన అలంకృతా సారస్వతాభిముఖ్యేన కవే రాత్మజేతి
ప్రసిద్ధింసార్థయంతీ, శాంతనవాస్పదతయా గాంగేయతరంగిణీతి సంజ్ఞా
మన్వర్థయంతీ, మజ్జనదురితహరాఽపి నమజ్జనదురితహరా, నిరాకృతపథి
కశ్రాంతి స్స్రవంతీ చక్షుషో రమందం కందళయత్యామోదం. 741

ఏషేతి. దోషై రశుద్ధై రాకులానాం మనుజానాం కులస్య బృందస్య సకలానాం కలుషాణాం పాపానాం శోషణే నాశనే బద్ధం కంకణం దీక్షాంగం హస్తసూత్రం యయా సా, తదర్థం క్లృప్తసంకల్పేత్యర్థః. నిజతటే త్యాద్యనువిందతీ త్యంతస్య, అళిస మూహాకృతనైల్యేన యమునాసామ్యం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. నిబిడతమాః అతిసాంద్రాః వకుళాదయో వృక్షవిశేషాః, కదంబకం సమూహః, సంపూర్ణాని పర్ణాని చ కుసుమాని చ యేషాం తాదృశాః పలాశాః కింశుకాః తైః సమృద్ధాః నీరంధ్రాః నిరవకాశాః, పటలం సమూహః, జటిలాః నిబిడాః క్రముకాశ్చ ప్రముఖాః పురస్సరాః యేషాం తే, వికంకటా మహాంతః, విటపినో వృక్షాః, మంజరీభ్యః పుష్పగుచ్ఛేభ్యః, పంజరీ జృంభన్, భృశం ప్రవహన్. శ్రమస్య శమకరః నాశకృత్, సుగ్రసనం సుష్ఠు పానం, తాత్పర్యం ఇచ్ఛా, పర్యటంతః పరిభ్రమంతః, విభ్రమస్య ప్రేమ్ణః ఆలంబాః ఆశ్రయాః, లోలంబా అళయః, తేషాం నికురుంబేణ సమూహేన కరంబితతయా వ్యాప్తతయా, ప్రతిచ్ఛందతాం సామ్యం, నిశేత్యాదివిడంబయంతీత్యంతస్య గంగావిలాసం ప్రకటయంతీత్యర్థః. నిశాంతకృశాంగీ జనః అంతఃపురస్త్రీజనః, డోలాయితాః చలంతః ప్రత్యుప్తాని సంఘటితాని, నిచయేన సమూహేన, రచితయా కృతయా, శుచితయా ధావళ్యేన. చిరంతనపురుషః, శ్రీరంగనాయకః, తల్పీభవతః శయనీభూతస్య, అనంతస్య శేషస్య, ఫణాసు మణిశ్రేణ్యా మాణిక్యపఙ్క్త్యా, శోణీభూతతయా అరుణీకృతత్వేన పార్శ్వద్వయ్యామిత్యాదిశరీరే వేత్యంతస్య, వేదపారాయణేన. పద్మస్థిత్యా చ బ్రహ్మతుల్యైః హంసైః స్త్రీసంభోగసమయే కంపితేభ్యః పద్మేభ్యో గళితైః పరాగైః, చందనకుంకుమాలిప్తదేహేనేత్యర్థః. పార్శ్వద్వయ్యాం తటద్వయేఽపి, నియమేనభవతి నైయమికం నిత్యం కర్మ, సమధిగతాని గృహీతాని, ఆమ్రేడనం ద్విస్త్రిరుచ్చారణం పూర్వం యస్మిన్ కర్మని తత్తథా, సహస్రపత్రం కమలం తన్మధ్య మధ్యాసీనానాం ఉపవిష్టానా మత ఏవ చక్షు

నా సమాగత శ్చంద్రమా స్సన్నిహితశ్రీరంగధామా స్వసమాననా మా విధు ర్విరచితానేకావతార ఇతీర్ష్యయా స్వయ మపి బహూని రూపాణి విదధానో విరాజత ఇతి భ్రాంతా వనురాగమాంద్యసంపాదికాయాం ఇతరేతరదృఢాశ్లేషవిశేషోన్మిషత్తోషాభిః కోకదంపతీపరంపరాభి ర్నిరాకృతాయాం అకుంఠోత్కంఠేన యువలోకేన నిర్నిమేష మవలోకమానేన అలంకృతా సారస్వతాభిముఖ్యేన కవే రాత్మజేతి ప్రసిద్ధింసార్థయంతీ, శాంతనవాస్పదతయా గాంగేయతరంగిణీతి సంజ్ఞా మన్వర్థయంతీ, మజ్జనదురితహరాఽపి నమజ్జనదురితహరా, నిరాకృతపథిక శ్రాంతి స్స్రవంతీ చక్షుషో రమందం కందళయత్యామోదం. 741

ఏషేతి. దోష్ణై రక్షుభై రాకులానాం మనుజానాం కులస్య బృందస్య సకలానాం కలుషాణాం పాపానాం శోషణే నాశనే బద్ధం కంకణం దీక్షాంగం హస్తసూత్రం యయా సా, తదర్థం క్లుప్తసంకల్పేత్యర్థః. నిజతటే త్యాద్యనువిందతీ త్యంతస్య, అళిసమూహాకృతనైల్యేన యమునాసామ్యం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. నిబిడతమాః అతిసాంద్రాః వకుళాదయో వృక్షవిశేషాః, కదంబకం సమూహః, సంపూర్ణాని పర్ణాని చ కుసుమాని చ యేషాం తాదృశాః పలాశాః కింశుకాః తైః సమృద్ధాః నీరంధ్రాః నిరవకాశాః, పటలం సమూహః, జటిలాః నిబిడాః క్రముకాశ్చ ప్రముఖాః పురస్సరాః యేషాం తే, వికంకటా మహాంతః, విటపినో వృక్షాః, మంజరీభ్యః పుష్పగుచ్ఛేభ్యః, పంజరీ జృంభన్, భృశం ప్రవహన్. శ్రమస్య శమకరః నాశకృత్, సుగ్రసనం సుష్ఠు పానం, తాత్పర్యం ఇచ్ఛా, పర్యటంతః పరిభ్రమంతః, విభ్రమస్యప్రేమ్ణః ఆలంబాః ఆశ్రయాః, లోలంబా అళయః, తేషాం నికురుంబేణ సమూహేన కరంబితతయా వ్యాప్తతయా, ప్రతిచ్ఛందతాం సామ్యం, నిశేత్యాదివిడంబయంతీత్యంతస్య గంగావిలాసం ప్రకటయంతీత్యర్థః. నిశాంతకృశాంగీ జనః అంతఃపురస్త్రీజనః, డోలాయితాః చలంతః ప్రత్యుప్తాని సంఘటితాని, నిచయేన సమూహేన, రచితయా కృతయా, శుచితయా ధావళ్యేన. చిరంతనపురుషః, శ్రీరంగనాయకః, తల్పీభవతః శయనీభూతస్య, అనంతస్య శేషస్య, ఫణాసు మణిశ్రేణ్యా మాణిక్యపఙ్క్త్యా, శోణీభూతతయా అరుణీకృతత్వేన పార్శ్వద్వయా మిత్యాదిశరీరే వేత్యంతస్య, వేదపారాయణేన. పద్మస్థిత్యా చ బ్రహ్మతుల్యైః హంసైః స్త్రీసంభోగసమయే కంపితేభ్యః పద్మేభ్యో గళితైః పరాగైః, చందనకుంకుమాలిప్తదేహేనేత్యర్థః. పార్శ్వద్వయ్యాం తటత్వయేఽపి, నియమేనభవతి నైయమికం నిత్యం కర్మ, సమధిగతాని గృహీతాని, ఆమ్రేడనం ద్విస్త్రిరుచ్చారణం పూర్వం యస్మిన్ కర్మని తత్తథా, సహస్రపత్రం కమలం తన్మధ్య మధ్యాసీనానాం ఉపవిష్టానా మత ఏవ చతు

జుగుప్సితస్య అస్య విష్ణోః స్పృహ్యాం మనోజ్ఞాం చ, సుతాం జాహ్నవీం గంగాం, ఫేనైః, తద్వ్యాజేనేత్యర్థః. ప్రహసతీవేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా.

[పునస్సభక్తిప్రకర్షమ్].

ప. స్వర్ణవంతం విదుః కాంతం రామాం హేమాపగామిమాం,
దాంపత్య మనయో రేత దనురూపం విశోభతే. 743

స్వర్ణవంత మితి. ఇమం కాంతం పతిం,స్వర్ణ మస్యాస్తీతి స్వర్ణవంతం, తం ప్రసిద్ధం, శోభనం అర్ణవం సముద్ర మితి చ, ఇమాంరామాం భార్యాం, హేమమయీ మాపగాం కావేరీం చ, విదుః, అనయో ర్దంపత్యోః ఏతత్ దాంపత్యమనురూపం సత్, విశేషేణ శోభతే.

[కృశానుః.]

[సాక్షేపం.]

ప. పరిశోభితామ్రపార్శ్వా మధ్యమతో రంగరాజతస్స్ఫురితా,
కతిమివ దధాథ కీర్తిం కావేరీ కనకనిమ్నగేత్యేషామ్. 744

పరీతి. పరిత శ్శోభినా తామ్రమయా పార్శ్వా కుల్యతటా యస్యా స్సాపరిశోభితా ఆమ్రా శ్చూతవృక్షాః యయో స్తాదృశా పార్శ్వా యస్యా స్సేతి చ, మధ్యమతః మధ్యమభాగే, రంగేణ వంగలోహేన రాజతేన దుర్వర్ణరాశినా చ ద్వాభ్యాం రంగరాజతః శ్రీరంగనాయకేన చ స్ఫురితా, సార్వవిభక్తికస్తసిః. ఏషా కావేరీ, కనకనిమ్నగేతి కీర్తిం, కథ మివ దధాతి? అనుచితై వేయం కీర్తిరస్యా ఇతి భావః.

[విశ్వావసుః]

గ. ఆపాతదూషణ మిదం నిరూప్యమాణాయా అస్యా గుణ ఏవ స్యాత్. పశ్యతావ దేతస్యా రామణీయకమ్. 745

ఆపాతేతి. ఆ ఈషత్ పాతః లగ్నం యస్య త దాపాతం ఆలగ్నకం, దూషణం, రామణీయకం సౌందర్యం.

ప. పీతాంబరాలంకృతమధ్యభాగా కల్హారమాలాకమనీయవేణీ,
సహ్యాద్రికన్యా జనకస్య గేహా త్పత్యు స్సమీపం వ్రజతి ప్రసన్నా.

పీతేతి. సహ్యాద్రేః కన్యా పుత్రీ కావేరీ, పీతేనాంబరేణ కౌశేయేన విష్ణునా చాలంకృతః మధ్యభాగః నితంబప్రదేశశ్చ యస్యా స్తథోక్తా, కల్హారాణాం రక్తసరోజానాం మాలయా కమనీయా వేణీ కేశపాశః ప్రవాహశ్చ యస్యా స్తథోక్తా. ప్రసన్నా స్మేరముఖీ, అకలుషా చేయం, విధేయః జనకస్య గేహాత్పితృగృహాత్, సహ్యాద్రి

ప్రదేశాచ్చ పత్యు స్సమీపం భర్తృగృహం సముద్రసాన్నిధ్యం చ, వ్రజతి ప్రయాతి.

[పునర్ని రూప్య.]

ప. ఉద్గచ్ఛదుచ్చ్రతమగుచ్ఛలసచ్ఛిరస్కా-
స్తీరద్వయేఽపి తరవః ప్రతిభాంత్యముష్యాః,
ఏనాం తరీతు మిహ యత్న జుష స్స్వశీర్ష
బద్ధావదాతవసనాగ పథికా ఇవామీ. 747

ఉద్గచ్ఛదితి. అముష్యా స్తీరద్వయేఽపి, స్థితా ఇతి శేషః. ఉద్గచ్ఛద్భి రున్నమద్భిః ఉచ్చ్రతమై రత్యున్నతైః గుచ్ఛైః లసత్ శిరః అగ్రభాగః యేషాం తత్కాః, తరవః, ఏనాం కావేరీం, తరీతుం, యత్నజుషః, అతఏవ స్వస్మిన్ స్వీయే శీర్ష్ణి శిరసి బద్ధావదాతవసనాః, అమీ, పథికా ఇవ, భాంతి.

అథ శ్రీరఙ్గనగరీవర్ణనమ్.

[కించి దంతర ముపసృ త్యావలోక్యసహర్షం.]

ప. సారంగడింభనయనానవకేలియోగ్య
నారంగముఖ్యనగపుష్కలనిష్కుటేయం,
శ్రీరంగదివ్యనగరీ ప్రథతే నయాబ్ధి
పారం గతై ర్బుధజనైః పరిభూష్యమాణా. 748

సారంగేతి. సారంగడింభస్య మృగశిశో రివ నయనే యాసాం తాసాం మృగాక్షీణాం నవకేళిషు యోగ్యాః నారంగా ఏవ ముఖ్యాః ప్రముఖాః యేషాం తై ర్నగైః వృక్షైః పుష్కలాః పూర్ణా శ్చ నిష్కుటాః గృహారామాః యస్యాం సా, నయాశ్శాస్త్రాణ్యేవ అబ్ధిః తస్య పారంగతై ర్బుధజనైః, పరిభూష్యమాణా, ఇయం శ్రీరంగం నామ దివ్యనగరీ, ప్రథతే ప్రకాశతే.

[నిపుణం విభావ్య సశిరః కంపం.]

ప. హంసా నిష్కుటదీర్ఘికావసతయః ప్రక్రాంతతర్కా అహో
లీలోద్యానచరః పతంజలిగిరా పుంస్కోకిలః ఖేలతి,
ద్వైతాద్వైతకథా యథా విదధతి క్రీడామయూరా ఇహ
స్వైరం తాంత్రికశారికాః పరిపఠంత్యేతా ముహు శ్శారికాః. 749

హంసా ఇతి. ఇహ శ్రీరంగే, నిష్కుటేషు యా దీర్ఘికా వాప్య స్తాసు వసతిర్నివాసః యేషాం తే హంసాః, ప్రక్రాంతః ఉపన్యస్తః తర్కః న్యాయశాస్త్రం యై

స్తథోక్తాః, అహో ఇతి ప్రతివాక్యం యోజనీయం. లీలోద్యానచరః, పుంస్కోకిలః పతంజలిగిరా భాష్యఫణితా, ఖేలతి క్రీడతి. క్రీడామయూరాః, ద్వైతాద్వైతయోః కర్మకాండజ్ఞానకాండయోః కథాః ఉపన్యాసాన్, యథా విదధతి కుర్వంతి, తథా ఏతాః శారికా శ్శుకస్త్రియః, తాంత్రికకారికాః, భట్టవార్తికాని, స్వైరం యథేచ్ఛం, ముహుః, పరిపఠంతి.

ప. ప్రాతఃప్రాతః పయసి విమలే పావనే సహ్యపుత్ర్యా
స్నాయం స్నాయం సకలవిషయత్యాగినో యోగినోఽమీ,
వారంవారం భుజగశయనం లోచనాభ్యాం పిబంతః
క్షేమంక్షేమం క్షణవదఖిలం కాల మత్ర క్షిపంతి. 750

ప్రాత రితి. అత్ర సకలవిషయత్యాగినః, అమీ యోగినః, ప్రాతఃప్రాతః ప్రతికల్యం, సహ్యపుత్ర్యాః కావేర్యా స్సంబంధిని, పావనే విమలే పయసి, స్నాయంస్నాయం స్నాత్వాస్నాత్వా, లోచనాభ్యాం, భుజంగశయనం శ్రీరంగేశం, వారంవారంఅసకృత్, పిబంతః పశ్యంతస్సంతః, అతఏవ, క్షేమంక్షేమం నిత్యకుశలం, అఖిలం కాలం, క్షణవత్ క్షిపంతి గమయంతి.

[కృశానుః.]

గ. వయస్య! విరుద్ధ మేవ భాషసే. 751

ప. సారంగదృష్టిం కథముత్సృజద్భ్య స్సారంగదృష్టిస్స్వదతేమునిభ్యః
కవే రజాసంగతి:ముత్సిసృక్షోః కవేరజాసంగరుచిః కథం స్యాత్?

సారంగేతి. సారంగదృష్టిం స్త్రియ, ముత్సృజద్భ్యః త్యజద్భ్యః,మునిభ్యః,సారంగదృష్టిః స్త్రీ సా ప్రసిద్ధా, రంగస్య రంగనాయకస్య దృష్టిర్దర్శనం, కథం స్వదతే రోచతే? న రోచత ఏవేత్యర్థః. కం బ్రహ్మాణం వేత్తీతి కవేః బ్రహ్మవిదః, అజాయాః ప్రకృతే స్సంసారస్యేతి యావత్. కవేరజాయాః కావేర్యాః, సంగతిం సంబంధం ఉత్సిసృక్షోః త్యక్తు మిచ్ఛోః, కవేః పండితస్య అజాయాః కవేరజాయాశ్చ, సంగే సంబంధే, రుచిః వాంఛా, కథం స్యాత్? న స్యా దేవేత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! భవతా ఫణితానాం పదానాం వ్యాసేనైవవిరోధ స్సమాధేయః. [ఇత్యగ్రతోదృష్ట్వా అంజలిం బధ్వా.] 752

సఖ ఇతి. వ్యాసేన పారాశర్యేణైవ పదానాం ఛేదేనైవేతిచ, సమాహితుం శక్య స్సమాధేయః.

ప. శ్రీరంగే శోభతే యస్య శ్రీరంగే శోభతే చ యః,
నమోఽహం కలయే తస్మై న మోహం కలయే తతః. 754

శ్రీ రితి. యస్య రంగనాయకస్య, అంగే వక్షసి, శ్రీః శోభతే. శ్రీరంగే నామ క్షేత్రేచ, య శ్శోభతే తస్మైరంగేశాయ నమః, అహం కలయే కరోమి. తతః రంగేశస్య నమస్కారకరణాత్, మోహం అజ్ఞానం, న కలయే న భజామి.

గ. కించ. 755

ప. ప్రణిపతికర్మ కర్మః ఫణిపతిభోగేశయం రథాంగశయం,
కారణ మేకం జగతాం వారణపతిభీతివారణం ధామ 756

ప్రణిపతీతి. ఫణిపతేః శేషస్య భోగే శరీరే శేత ఇతితచ్ఛయం, రథాంగం చక్రం శయే హస్తే యస్య తత్, జగతాం ఏకం ముఖ్యం కారణం, వారణపతేర్గజేంద్రస్య భీతి వారణం భయనాశకం, ధామ వైష్ణవం తేజః, ప్రణిపతీనాం నమస్క్రియాణాం కర్మ ద్వితీయాంతవాచ్యం కర్మః. తద్ధామ నమస్కుర్మ ఇత్యర్థః.

[కృశానుః.]

గ. కి మస్మి న్నపి మహాభుజంగశాయిని త్వయా క్రియంతే ప్రణామాః.

కి మితి. మహాన్భుజంగః ఉత్తమవిటః తస్మిన్ మహాభుజంగే శేషే య శ్శేతే తస్మిన్ అస్మిన్ శేషశాయినీత్యప్యర్థః.

గ. తథాహి— 758

ప. శ్యామోత్తుంగపయోధరోజ్జ్వలరుచి స్తన్వన్ భుజంగాన్వయం
శ్రీరంగస్థలనిత్యవాసరసికః శృంగారిణా మగ్రణీః,
ప్రాకారప్రకరాంతరస్థితిమతీ యా రాజపద్మి న్యహో!
నిశ్శంకగ పరపూరుష శ్చిర మసౌ నిద్రాతి తత్సన్నిధౌ. 759

శ్యామేతి. శ్యామానాం యౌవనమధ్యస్థానాం ఉత్తుంగయో రున్నతయోః పయోధరయోః కుచయోః ఉజ్జ్వలా రుచిరా సక్తి ర్యస్య సః, శ్యామస్య నీలస్య ఉత్తుంగస్య చ పయోధరస్య మేఘస్యైవ ఉజ్జ్వలా రుచిః కాంతి ర్యస్యేతి చ, శృంగారిణాంసంభోగాసక్తానా మగ్రణీ శ్శ్రేష్ఠః, భుజంగానాం విటానాం అన్వయం సహవాసం శేషశయనం చ తన్వన్ కుర్వన్, శ్రియుక్తే రంగస్థలే నాట్యశాలాయాం శ్రీరంగక్షేత్రేచ నిత్యవాసరసికః, అసౌ పరపూరుషః జారః పరమపురుషశ్చ, ప్రాకారాణాం సప్తానాంప్రకరస్య సమూహస్య అంతరేమధ్యే స్థితిమతీ, యారాజ్ఞః పద్మినీ పద్మినీజాతిః రాజభార్యా

చంద్రపుష్కరిణీ చ, వర్తతే, తస్యాః రాజవద్మిన్యా స్సన్నిధౌ, నిశ్శంకః నిర్భయస్సన్, చిరం నిద్రాతి. అహో! ఇత్యాశ్చర్యే.

[విశ్వావసుః.]

గ. శ్లేషావలంబనా దోషా ఇమే న మే దోషావహాః. ప్రత్యుత తోషావహా ఇతి నాహ మత్రోత్తరయామి. 760

శ్లేషేతి. అత్ర సంతోషకరదూషణేషు,నోత్తరయామి ప్రతివాక్యాని న కరోమి.

[పున ర్నిరూప్య.]

ప. క్షితిభృద్భి ర్నిజమౌళిషు ధృతపాదో విరహితాపకారీ చ,
ఇందు రివ రంగబంధు ర్దోషాభావే విలోక్యతే కింతు. 761

క్షితీతి. క్షితిభృద్భిః రాజభిః పర్వతైశ్చ, నిజమౌళిషు స్వకీయేషు శిరస్సు శిఖరేషు, ధృతపాదః ధృతకిరణశ్చ, అవిః శైలః మేరుస్వరూపశ్చ, యద్వా-విః పక్షీ గరుడ ఇత్యర్థః. శ్లో. 'మేరు శ్శిఖరిణా మహం, వైనతేయోఽస్మి పక్షిణాం' ఇతి చ భగవద్వచనాత్. అహితానాం శత్రూణాం అపకారీ విరహిణాం తాపకారీ చ, రంగబంధుః శ్రీరంగేశః, ఇందు రివ విలోక్యతే, కింతు, రంగబంధుః, దోషాభావే అరాత్రౌ, హేయగుణాభావే చ, దృశ్యతే. వ్యతిరేకాలంకారః.

గ. యద్వా.— 762

ప. న విధౌ శుభరంగలక్షితాంగేసుముదాప్యాయనకారిణీహ దృష్టి,
కలయామి కురంగలక్షితాంగం కుముదాప్యాయనకారిణంవిధుంతం.

నేతి. శుభే రంగే క్షేత్రే లక్షితాంగే, శోభనయా ముదా ఆప్యాయనకారిణి సుఖకారిణి, ఇహాస్మిన్విధౌ చంద్రే విష్ణౌ చ, దృష్టేతి. కుత్సితే రంగే కురంగేణ మృగేణ చ లక్షితాంగం, కుత్సితయా ముదా కుముదానాం శ్వేతోత్పలానాం చ ఆప్యాయనకారిణం, తం ప్రసిద్ధం, విధుం చంద్రం, న కలయామి న పశ్యామీ త్యర్థః.

[పున ర్విచింత్య సవిస్మయం.]

ప రంగేశసేవకో యుక్తం వార్తరీతిం భజే దితి,
చిత్ర మేత దసంగీతి వ్యపదేశం య దశ్నుతే. 764

రంగేతి, రంగేశస్య రంగనాయకస్య శ్రేష్ఠరంగలోహస్య చ సేవకః భక్తః ఆశ్రయజనశ్చ, వార్తాంకుశలాం రీతిం స్థితిం, భజేత్ ప్రాప్నుయాత్. ఇతి యుక్తం, న చిత్ర మిత్యర్థః. అన్యత్ర వా ఇతి చ్ఛేదః. ఋతా మేవార్తాం సత్యాం రీతిం ఆరకూటం నామ లోహం, భజే ద్వా, న భజేదేవేతి యుక్తం. నార్తరీతి మితి వా పాఠః. ఆర్తస్య రీతి

త్యర్థః. కింతు, రంగేశసేవకః, అసంగీ విషయాసక్తిరహిత ఇతి వ్యపదేశం ప్రసిద్ధిం, శ్నుతే భజతే ఇతి యత్, తదేత చ్చిత్రం.

ప. అన్య దద్భుత ముద్భూత మత్ర శ్రీరంగధామని,
యచ్చంద్రాభిఖ్యయా ప్యేషా శోభతే పుష్కరిణ్యహో! 765

అన్యదితి. అత్ర శ్రీరంగే ధామని క్షేత్రే, యద్యస్మా దేషా పుష్కరిణీ కమలినీ, చంద్రస్య అభిఖ్యయా కాంత్యా చంద్రికయా చంద్రపుష్కరిణీతి నామ్నా చ, 'అభిఖ్యా నామశోభయో' రితి విశ్వః.

[సమంతా దవలోక్య సశ్లాఘం.]

ప. రంగక్షేత్ర మిదం రమేశితు రభివ్యక్తిస్థలే ష్వాదిమం
తీర్థం సైవ మరుద్వృధా భగవతీ యాం తోష్టవీతి శ్రుతిః,
సర్వాత్మా నగరస్య చాస్య జగతాం నిర్వాహకో నాయకో
వాస శ్చే దిహ లభ్యతే జగతి కో వైకుంఠ ముత్కంఠతే? 766

రంగేతి. ఇదం రంగక్షేత్రం, రమేశితుః భగవతః, అభివ్యక్తిస్థలేషు ఆవిర్భావస్థలేషు, తన్మధ్యే ఇత్యర్థః. ఆదిమం ప్రథమం, యాం విరజాతీర్థం, శ్రుతిః, తోష్టవీతి భృశం స్తౌతి, భగవతీ, మరుద్వృధా కావేరీ, సైవ తీర్థం విరజాతీర్థ మేవ, అస్య నగరస్య నాయకశ్చ, జగతాం సర్వేషాం నిర్వాహః పాలకః, సర్వాత్మా విష్ణు రేవ, ఇహ రంగక్షేత్రే వాసః లభ్యతే చేత్, స్వేనేతి శేషః. జగతి కః పుమాన్ వైకుంఠ ముత్కంఠతే? న కోపీత్యర్థః.

[కృశానుః.]

[సార్థాంగీకారం.]

ప. సోఽయం యద్యపి హృద్య ఏవ విషయ స్సాయంతనేందీవర
శ్యామాంగేన స నాయకః కృతతమో భంగేన రంగేందునా,
భ్రాంతాః కింతు చరంతి హంత! పిశునాః శాంతాత్మనాం తాపదాః
శ్రీమంతో యదుదంచనా ద్భృత న ఖల్వత్రాస మత్రాసతే. 767

స ఇతి. సాయంభవానాం సాయంతనానాం, వికసతా మిత్యర్థః. ఇందీవరాణాం నీలోత్పలానా మివ శ్యామం అంగం యస్య తేన, అన్యత్ర సాయంతనేందీవరశ్యామం అంగం మధ్యభాగః యస్య తేన, 'అంగం గాత్రాంతికోపాయప్రతీకే ష్వప్రధానకే' ఇతి విశ్వః. కృతః తమసః అజ్ఞానస్య తిమిరస్య చ భంగః యస్య తేన, రంగస్య ఇందు రివ రంగనాయక స్తేన, సనాయకః నాయకసహిత, స్సోఽయం విషయః దేశః, యద్యపి హృద్యః

మనోజ్ఞ ఏవ, కింతు తథాపి, భ్రాంతాః పరధనలుబ్ధాః, శాంతాత్మనాం తాపదాః స్వ తాపకారిణః, పిశునా శ్చోరాః, చరంతి వర్తంతే. హంతేతి ఖేదే. యేషాం పిశునానా ఉదంచనాత్ప్రాబల్యాద్ధేతోః, శ్రీమంతః లక్ష్మీవంతః, అత్ర విషయే, అత్రాసం నిర్భయః యథా తథా, నాసతే న వసంతి ఖలు.

గ. కిం బహునా? 768

ప. నిత్యం కాంచనసింధుమధ్యరుచిరో నిష్కంపసంపన్నిధిః
నిస్తుల్యా మపి కాంచనశ్రియ మురోమధ్యే దధాన స్స్వయం,
బిభ్య త్కిం పిశునేభ్య ఏష బహుళప్రాకారసంవేష్టితే
శేతే ధామని రంగనాయక ఇతి స్వాఖ్యా మిహ ఖ్యాపయన్. 769

నిత్య మితి. కాంచనసింధోః స్వర్ణరాశేః కావేర్యాశ్చమధ్యే రుచిరః, ఆసీన ఇత్యర్థః, నిష్కంపాయాః శ్శాశ్వతాయాః సంపదో నిధిః, నిస్తుల్యాం అసదృశీం, కాంచనస్య శ్రియం స్వర్ణమయహారశోభాం, కాం చ న ఇతి ఛేదః. కామపి అనిర్వాచ్యాం శ్రియం లక్ష్మీం చ, ఉరోమధ్యే దధానః, అత ఏవ, ఏష భగవాన్, స్వయం పిశునేభ్యః బిభ్యత్కిం? త్రస్య న్నివే త్యుత్ప్రేక్షా. బహుళై రనేకైః ప్రాకారైః సంవేష్టితే ధామని, రంగస్య లోహస్య క్షేత్రస్య చ నాయకః, స్వస్యాఖ్యాం నామ, న తు స్వర్ణ నాయక ఇతి స్వాఖ్యాం. ఇహ విషయే, ఖ్యాపయన్ ప్రకటయన్, శేతే నిలీయ తిష్ఠతి, నిద్రాతీతి చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! న జాతు శ్రీమతాం హానిః; ప్రత్యుత పిశునానా మేవ భవంత్యనర్థాః. 770

సఖ ఇతి. శ్రీ స్సంపత్ లక్ష్మీశ్చ తద్వతాం.

ప. పరవిత్తజిహీర్షయా ప్రవృత్తః పిశునస్తు స్వయ మేవ నాశ మేతి,
సులభ శ్శలభస్య కిం న దాహః పృథుదీపగ్రసనాయ జృంభితస్య?

పరేతి. పరేషాం విత్తస్యజిహీర్షయా హర్తు మిచ్ఛయా, ప్రవృత్తః వ్యాపృతః, పిశునస్తు, స్వయ మేవ నాశం, ఏతి. తథాహి—పృథో ర్దీపస్య గ్రసనాయ కబళనాయ, జృంభితస్య శలభస్య నామ కీటస్య, దాహః భస్మీభావః, న సులభః కిం?

గ. అలమన్యప్రసంగేన త మేవ పరమేశం శ్రీరంగధామానం అనుసంధామి. 772

[సవిస్మయం.]

ప. సపర్యాం విరుద్ధాదపి ప్రాప్తు మీష్టే
సమర్థో జగత్యాం యతో రామచన్ద్రాత్,
అరంగాధిరాజోదితప్రౌఢభక్తే
రపి ప్రాప పూజాం స రంగాధిరాజః. 773

సపర్యా మితి. జగత్యాం లోకే, సమర్థః పుమాన్, విరుద్ధా చ్ఛత్రో రపి, విరుద్ధశీలాద పీతి చ, సపర్యాం పూజాం, ప్రాప్తుం ఈష్టే శక్నోతి. యతః స్వయం రంగస్య అధిరాజోఽపి, సః భగవాన్, అరంగాధిరాజే రంగరాజాన్యస్మిన్, అరమితి చ్ఛేదః, అత్యంత మిత్యర్థః. గాధిరాజే విశ్వామిత్రే చ ఉదితా ఆవిర్భూతా ప్రౌఢా బహుళా భక్తిః యస్య తస్మా ద్రామచన్ద్రాత్, పూజాం, ప్రాప ప్రాప్తవాన్. తత ఇతి సంబంధః, రంగనాయకః రఘుకులదైవత మితి రంగమాహాత్మ్యే ప్రసిద్ధం.

గ. అథవా నాత్ర విరోధ ఇతి సమర్థయే. 774

ప. కువస్తుహంతా సద్వస్తుసంగ్రహీ రాఘవః క్షమం,
హంతా కురంగరాజస్య రంగరాజ మపూజయత్. 775

కువస్త్వితి. రాఘవః శ్రీరామః, కుత్సితానాం వస్తూనాం హంతా త్యాగీ,సద్వస్తూనాం సంగ్రహీచేతి, క్షమం యుక్తం. యతః, కుత్సితస్య రంగరాజస్య కురంగరాజస్య, మాయాకురంగశ్రేష్ఠస్యచ,హంతా,రాఘవః,రంగరాజం ఇమం,అపూజయత్ పూజితవాన్.

[పున స్సభక్తిప్రకర్షం భగవంత ముద్దిశ్య.]

ప. శ్రితసురనుతిఘోషే శత్రుషు స్ఫీతరోషే
నిహతవినతదోషే నిత్యదాస్యాభిలాషే,
లలితవపుషి శేషే లబ్ధసంపూర్ణతోషే
పరమపురుష! శేషే పర్వచంద్రావిశేషే. 776

శ్రితేతి. శ్రితః లబ్ధః సురాణాం నుతిఘోషః స్తోత్రధ్వనిః యేన తస్మిన్, శత్రుషు విషయే, స్ఫీతరోషే ప్రవృద్ధకోపే, నిహతవినతదోషే, నిత్యం దాస్యే అభిలాషః యస్య తస్మిన్, లబ్ధసంపూర్ణతోషే, పర్వణి పూర్ణిమాయాం చంద్రా దవిశేషే, అతిధవళ ఇత్యర్థః. లలిత వపుషి శేషే అనంతే, హే పరమపురుష, త్వం, శేషే నిద్రాసి.

గ. భగవన్! రంగచంద్ర! భవదీయసమ్ముఖే భాషితు మపి వయం బిభీమః. 777

గ. తథాహి.— 778

ప. వక్తృ వ్యాకరణస్య వామ మితర త్తస్య ప్రవక్తృక్షణం
భాష్యం వ్యాకరణస్య సాధు విదధే శయ్యా యదీయా పునః,
యద్వాహో ద్విజశేఖరః శ్రుతిమయో యస్య స్నుషాభారతీ
గోష్ఠ్యాం త్రస్యతి తస్య తే కవిజనో రంగేశ కర్తుం నుతిం. 779

వక్త్రితి. యదీ యే త్యగ్రిమం యథాలింగం సర్వత్ర యోజ్యం. వామం ఈక్ష ణం సవ్యనేత్రం, చంద్రఇత్యర్థః. వ్యాకరణస్య చాంద్రస్య, వక్తృ ప్రణేతృ, ఇతరత్ దక్షిణం నేత్రం, సూర్యః. తస్యచాంద్రవ్యాకరణస్య. ప్రవక్తృ. శయ్యా శయనం శేషః, వ్యాకరణస్య పాణినీయస్య, భాష్యం వ్యాఖ్యానం, సాధు సమ్య, గ్విదధే కరోతిస్మ, యస్య భగవతః వాహః వాహనం, శ్రుతిమయః వేదాత్మా, 'సుపర్ణోసీ'త్యాదిశ్రుతేః, ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం పక్షిణాం చ శేఖరః శ్రేష్ఠః గరుడ శ్చ, యస్య స్నుషా పుత్రపత్నీ, భారతీ సరస్వతీ, హేరంగేశ! తస్య తే, గోష్ఠ్యాం సభాయాం. కవిజనః, నుతిం కర్తుం, త్రస్యతి బిభేతి.

[పున రంజలిం బధ్వా సప్రార్థనం.]

ప. వరగుణగణసీమా వారిదశ్యామధామా
సతత మమరరామాసంఘసంగీతనామా,
పరిహృతభవదామా భాసితాకల్పహేమా
మమ కలయతు భూమా మంగళం రంగధామా. 780

వరేతి. వరాణాం గుణగణానాం సీమా అవధిః, వారిదస్య మేఘస్యేవ శ్యామం ధామ రూపం యస్య సః, సతతం అమరాణాం దేవానాం రామాణాం అంగనానాం సం ఘేన సమ్యగ్గీతాని గానవిషయీకృతాని నామాని హర్యాదీని యస్య సః, పరిహృతం భవస్య సంసారస్య దామ పాశః యేన సః, ఛిన్నసంసారబంధన ఇత్యర్థః. భాసితం ఆ కల్పానాం భూషణానాం హేమ యేన సః, రంగధామా రంగనాయకాత్మా, భూమా వ్యాపకః, భగవాన్, మమ మంగళం శుభం, కలయతు ఘటయతు.

[అన్యతో వీక్ష్య సప్రశ్రయం.]

ప స్వామినీం నౌమి నీలాబ్జమదమోచనలోచనాం,
అంగనాం రంగధామ్నోఽస్య దీప్తిం మూర్తిమతీ మివ. 781

స్వామినీ మితి. నీలాబ్జస్య కువలయస్య మదమోచనే సౌందర్యగర్వనివారకే లోచ నేయస్యాస్తాం, మూర్తిమతీం దీప్తిం, శరీరధారిణీం ప్రభా మివ స్థితాం, స్వామినీం ఈ దీశ్వరీం, అస్య రంగధామ్నః. అంగనాం మహాలక్ష్మీం, నౌమి నమస్కరోమి.

[దేవీ ముద్దిశ్య.]

ప. మోహోన్మూలనమూలికా భవజుషాం మోక్షాధ్వనిశ్శ్రేణికా
చేతశ్శుద్ధివిధానసిద్ధగుళికా చింతాతమశ్చంద్రికా,
విద్యావిభ్రమశాలికా ఽసి కమలే! విష్ణో రురోమాలికా
మాత స్త్వం మమ పారిజాతలతికా మోదాంబుధే ర్వీచికా. 782

మోహేతి. హే మాతః కమలే, త్వం భవజుషాం, ఇదం అగ్రిమచతుష్టయే యోజ్యం. మోహస్య ఉన్మూలనే ఉత్పాటనే మూలికా సిద్ధౌషధీవిశేషః, మోక్షస్య అధ్వనః నిశ్శ్రేణికా అధిరోహిణీ, చేతసః శుద్ధేః కామాదిరాహిత్యస్య విధానే సిద్ధస్య యోగినః సంబంధినీ గుళికా ఔషధవిశేషః, చింతాయాః వ్యసనస్యైవ తమసః చంద్రికా, విద్యానాం విభ్రమశాలికా విహారగృహం, విష్ణో రురసః మాలికా స్వర్ణమయీ, మమ పారిజాతలతికా కామితార్థప్రదాయినీ, మోదస్య బ్రహ్మానంద స్యైవ అంబుధే ర్వీచికా భవసీతి సర్వత్ర యోజ్యం.

[కృశానుః.]

ప. కాంత్యేవ హంత వృత్త్యాపి కమలా మతిచంచలాం,
అశిష్టేష్వేవ రజ్యంతీ మభిష్టౌతి కథం బుధః?. 783

కాంత్యేతి. కాంత్యేవ వృత్త్యా శీలేనాపి, అతిక్రాంతా చంచలా తటిత్ యయాతాం, అత్యంతచపలాం చ, కించ, అశిష్టే ష్వేవ రజ్యంతీం ప్రియమాణాం కమలాం, బుధః గుణదోషజ్ఞః, కథం అభిష్టౌతి. తత్ర బుధ ఇతి సాభిప్రాయవిశేష్యత్వా త్పరికరాంకురాలంకారః.

గ. తథాహి.— 784

ప. ప్రాక్పర్యంకమధిష్ఠితో మణిమయం పాలాశశయ్యా మపి
ప్రాయః ప్రార్థయతే కదన్న మివ యః క్షీరౌదనం దృష్టవాన్,
ప్రాశ్నాత్యేష కదుష్ణికా మమృతవ త్ప్రాగాత్తపీతాంబరః
కంథాం యాచతి భృత్యవత్ క్షితిపతి ర్లక్ష్మీకటాక్షాత్యయే. 785

ప్రాగితి. యః క్షితిపతిః, ప్రాక్ లక్ష్మీకటాక్షకాలే, మణిమయం పర్యంకం శయనం, అధిష్ఠితః ఆరూఢః, స ఏషః, ప్రాయః పాలాశీం పర్ణమయీం, శయ్యా మపి, ప్రార్థయతే, న తు లభతేఽపి వా. యః క్షీరయుక్తం ఓదనం కదన్నమివ దృష్టవాన్ స ఏషః, కుత్సితాం ఉష్ణికాం యవాగూం కదుష్ణికాం, అమృతవత్, ప్రాశ్నాతి పిబతి. యః ప్రాక్, ఆత్తపీతాంబరః ధృతపీతకౌశేయః, స ఏషః భృత్యవత్, కంథాం జీర్ణబహువస్త్రఖండ నిర్మితాం, యాచతి. లక్ష్మీకటాక్షాత్యయ ఇతి విధేయవాక్యత్రయేఽపి యోజ్యమ్.

గ. అన్యచ్చావధేయమ్. 786

ప. ధాతు ర్ద్వారి య ఏష వారణ మగా త్తద్ద్వా ర్యహో వారణమ్
పశ్యా మ్యద్య చిరా దశేత భువి యో భూ స్తస్య శేతే భుజే,
నాహారా నపి లేభిరే యదబలాహారా నమూ స్తత్ప్రియా
విందంతే కమలాదృగూర్మిభి రహో! నిమ్నో భవత్యున్నతః. 787

ధాతు రితి. య ఏష దరిద్రః, దాతు ర్ధనికస్య, ద్వారి ద్వారే, వారణం ప్రవేశ నిషేధం, అగాత్ ప్రాప్తవాన్, తస్య దరిద్రస్య ద్వారి, వారణం దరిద్రాణాం ప్రవేశ నిషేధం గజం వా, అద్య పశ్యామి. యః చిరాత్, భువి అశేత శయితవాన్, తస్య భుజే భూ రద్య శేతే, అద్య భుజేన భువం పాలయతీత్యర్థః. యస్య అబలాః స్త్రియః ఆహారా నపి న లేభిరే, అమూ స్తస్య ప్రియాః, హారా న్విందంతే లభంతే. కమలాయాః లక్ష్మ్యాః దృశః కటాక్షా ఊర్మయ ఇవ తాః కరణైః, నిమ్నః నీచోఽపి ఉన్నతః భవతి. అహో ?

గ. ఇదం చ బోద్ధవ్యమ్. 788

[శ్రియ ముద్దిశ్య.]

ప. హంతు ర్బంధుజనా న్ధనార్థ మనఘా న్గంతుః పరస్త్రీశతం
రంతు ర్జంతువిహింసకై స్సహ జనై స్సంతుష్యతో వంచనైః,
వక్తు స్తీక్ష్ణ మయుక్త మేవ వచనం వక్తు ర్మితం చౌదనం
నిత్యం నృత్యసి మందిరేషు కమలే శీలం త వైత న్మతమ్. 789

హంతు రితి. ధనార్థం అనఘా న్నిర్దోషా నపి బంధుజనా న్హంతుః, పరస్త్రీ శతం గంతుః సంగచ్ఛతః, జంతూనాం విహింసకై ర్జనై స్సహ రంతుః క్రీడతః, వంచనైః పరప్రతారణైః సంతుష్యతః, అయుక్తం తీక్ష్ణమేవ, నతు కదా ప్యుచితం మృదు చేత్యర్థః. వచనం వక్తుః, మితం స్వోదరమాత్రపూరకం ఓదనం, వక్తుశ్చ, జనస్యేతి ప్రతిషష్ఠ్యంతం యోజ్యం. మందిరేషు, హే కమలే, నిత్యం నృత్యసి రమసే, ఏతదుక్తవిధం తవ మతం శీలం కృత్యం కుత్ర భవం? న కుత్రాపి. కింతు త్వయ్యేవ భవ మిత్యర్థః. యద్వా—క్వశబ్దో నిందాపరః, అత్యంతగర్హ్య మిత్యర్థః. కృత్య మితి పాఠే ఏతత్. కృత్యం తవ మతం న త్వన్యస్యేత్యర్థః.

గ. అన్యచ్చ.— 790

ప. యేషా మన్యకళత్రదర్శనకళావ్యుత్పత్తిశూన్యే దృశౌ
మూఢం హృచ్చ పరార్తిచింతనవిధౌ మిథ్యానభిజ్ఞం ముఖం,

అప్రజ్ఞాతపశూర్ బుభుక్షితశిశూన భ్రోదకై స్తామ్యతః
తేషాం లక్ష్మి గృహాన్ దృశా భవ సరి న్నావేహ నావేక్షసే.

యేషా మితి. యేషాం శుద్ధచిత్తానాం, దృశా నేత్రే, అన్యకళత్రాణాం పరాంగ నానాం దర్శనమేవ కళా విద్యా తస్యాం వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానేన శూన్యే, తత్పరాఙ్ముఖే ఇత్యర్థః. యేషాం హృత్ హృదయం చ, పరేషాం ఆర్తేః పీడాయాః చింతనవిధా ఆలోచ నేఽపి, కిముత తత్కరణ ఇతి భావః. మూఢం వివేకశూన్యం, పరాఙ్ముఖ మితి యావత్. యేషాంముఖం వాక్, మిథ్యానభిజ్ఞం, తేషాం సంబంధినః, అప్రజ్ఞాతాః కదాఽప్యదృష్టాః పశవః గోమహిషాదయః యేషుతాన్, బుభుక్షితశిశూన్ క్షుధితబాలకాన్, అభ్రోద కై ర్వర్షైః, తామ్యతః పతితాన్ గృహాన్, హేలక్ష్మీ! త్వం, భవస్య సంసారస్యైవ సరితః నావా తరణ్యా దృశా, నావేక్షసే న పశ్యసి,కింతు బంధుహంత్రాదిగృహా నేవ ఆవేక్షసే ఇత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! మానసఖేదజననీ తవేయం వాణీ. 792

సఖ ఇతి. ఇయ ముక్తప్రకారా, తవ వాణీ వాక్, మానసస్య ఖేదజననీ.

గ. ఏతా దుర్భిక్షేషు దృశ్యమానా స్సాధుజనానుపయుక్తాస్సంపదా భాసాః ప్రత్యుత మృత్యుతరణకారణభువనజననీకృపాకటాక్షవైధుర్య నిబంధనా ఏవ. 793

ఏతా ఇతి. సంపద ఇవ ఆభాసంతే సంపదాభాసాః, కుత్సితసంపదఇత్యర్థః, ప్రత్యుత, విమర్శే సతీ త్యర్థః. మృత్యో స్సంసారసముద్రస్య తరణే కారణానాం భువనజన న్యాః లక్ష్మ్యాః కృపాకటాక్షాణాం వైధుర్యం శూన్యతానిబంధనం ఏషాం తథోక్తాఏవ.

గ. ఉక్తం హి గుణహానే రుదధిదుహితృవైముఖ్యనిబంధనత్వ ము చితజ్ఞేన నముచిద్విషా. 794

ఉక్త మితి. గుణానాం సౌశీల్యాదీనాం హానేః దోషీభావస్య, ఉదధిదుహితుః, లక్ష్మ్యాః వైముఖ్యం పరాఙ్ముఖత్వం, నిబంధనం ప్రయోజకం యస్యా స్తస్యా భావ స్తత్త్వం, నముచిద్విషా ఇంద్రేణ, ఉక్తం. హిరేవార్థే.

ప. 'సద్యో వైగుణ్య మాయాంతి శీలాద్యా స్సకలా గుణాః,
పరాఙ్ముఖీ జగద్ధాత్రీ యస్య త్వం విష్ణువల్లభే.' 795

సద్య ఇతి. హేవిష్ణువల్లభే లక్ష్మి! జగద్ధాత్రీ లోకమాతా, త్వం యస్య పరాఙ్ముఖీ భవసి, తస్య శీలాద్యా స్సకలా గుణాః వైగుణ్యం దోషత్వం, మాయాంతి, దోషీభవంతీ త్యర్థః. ఇత్యుక్త మితి పూర్వే ణాన్వయః.

గ. తత శ్చ. 796

తత ఇతి. తతశ్చ లక్ష్మీపరాఙ్ముఖస్య సర్వగుణదోషీకరణప్రయోజకత్వా దే వేత్యర్థః.

ప. సంపత్తిః కింపచానానాం సంప్రాప్తా కాపథేన యా,
నరకానుభవోదర్కా న సా లక్ష్మ్యాః కృపాఫలం. 797

సంపత్తి రితి. కింపచానానాం క్షుద్రాణాం యా సంపత్తిః సంపత్ కాపథేన అన్యాయమార్గేణ ప్రాప్తా, నరకానుభవః ఉదర్కః ఉత్తరఫలం యత స్సా సంపత్, లక్ష్మ్యాః కృపాఫలం న భవతి, కింతు తత్పరాఙ్ముఖఫల మిత్యర్థః,

గ. తథాహి.— 798

ప. ధన్యంమన్యతయా తృణీకృతబుధా ధర్మేషు దుర్మేధసః
సేర్ష్యా స్తామసపుణ్యలేశవిలసత్సంపల్లవాః పల్లవాః,
పంచాసూ నపహాయ పంచషదినై రాకల్ప మల్పా ఇమే
భోక్ష్యంతే బత యాతనా బహువిధాః కార్తాంతగర్తాంతరే. 790

ధన్యం మన్యత యేతి. తామసేన తమోగుణప్రధానేన పుణ్యస్య లేశేన విలసన్ సంపదః లవో లేశః యేషాం తే, అత ఏవ, ఆత్మానం ధన్యం మన్యంత ఇతి ధన్యంమన్యా స్తేషాం భావ స్తత్తా తయా దురహంకారేణ హేతునా, తృణీకృతబుధాః, దుర్మేధసః దుర్బుద్ధయః, అతఏవ ధర్మేషు విషయే సేర్ష్యాః, పల్లవాః విటాః, ఇమే అల్పాః దుష్టాః పంచషడ్వా దినాని తై రేవ, పంచ అసూన్ ప్రాణాన్, అపహాయత్యక్త్వా, కృతాంతస్య యమస్య అయం గర్తః కార్తాంతగర్తః నరకః తస్యాంతరే, బహువిధాః యాతనాః తీవ్రవేదనాః, ఆకల్పం ప్రళయపర్యంతం, భోక్ష్యంతే అనుభవిష్యంతి. బతేతి ఖేదే.

గ. యచ్చ ఫణితం భవతా తత్రభవతశ్శిష్టాన్ లక్ష్మీ ర్నవిందత ఇతి తదజ్ఞానోపజ్ఞమవజ్ఞాతు మే వార్ష్ణం యత స్సాధుజనేభ్యోముక్త్యై శ్వర్యపర్యంతనిరంతరభగవద్భక్తిసంపదం సంప్రదదతే దూరాపాస్తత మోవికారావారాశిదుహితు రుదారాః కటాక్షా స్సాధుసుధాధారాః.

య దితి. తత్రభవతః పూజ్యాన్ శిష్టాన్ న విందతి న భజతీతి ఫణితం ఉక్తం. 'యేషా మన్యకళత్రే' త్యాదిశ్లోకేనేతి శేషః. అజ్ఞానం ఉపజ్ఞా మూలం యస్య తథోక్తం తత్ ఫణితం, ముక్త్యైశ్వర్యం పర్యంతే అవసానే యస్యా స్తాదృశీం నిరంతరాం అవిచ్ఛిన్నాం చ భగవతి భక్తిసంపదం.

గ. తథాహి.— 101

ప. సంభోగారంభజృంభన్మదకితవపరీరంభసంపీడ్యమాన
ప్రౌఢస్త్రీరత్నహారప్రశిథిలగుణవద్భంగురాః సంపదోఘాః, 102

సాధూనాం మా స్మ భూవన్ సురపురనిరసీకారదక్షం హి లోకే
భోక్ష్యంతే మోక్ష మంతే స్థిరనిరవధికానంద ధారాత్మకం తే. 803

సంభోగేతి. సంభోగస్య అభ్యంతరస్య ఆరంభే జృంభతాం మదయుక్తానాం కిత వానాం ధూర్తానాం పరిరంభేణ ఆలింగనేన సంపీడ్యమానః త్రుట్యమానః ప్రౌఢస్త్రీణాం రత్నహారస్య ప్రకర్షేణ శిథిలః గుణ సూస్త్ర మివ గుణవత్ భంగురాః భంగశీలా, అత్యం తాస్థిరా ఇత్యర్థః. సంపదాం ఓఘాః సమూహాః, సాధూనాం శిష్టానాం, మాభూవన్. హి యస్మాత్, తే సాధవః, సురపురస్య స్వర్గస్య నిరసీకారే అనిత్యత్వా త్తుచ్ఛీకరణే దక్షం సమర్థం, స్థిరా నిరవధికా ఆనందస్య ధారా ఆత్మా స్వరూపం యస్య తత్కం మోక్షం, అంతే దేహావసానే, భోక్ష్యంతే, తస్మా దితి సంబంధః.

ప లక్ష్మీకటాక్షపూరః స జయతి యదుపచయతారతమ్యేన,
నరసురపశుప్రజానాం పతయ స్స్యుర్యాంత జంతవః కేఽపి. 804

లక్ష్మీతి, యస్య లక్ష్మీకటాక్షపూరస్య ఉపచయో వృద్ధిః తస్య తారతమ్యేన న్యూ నాధికత్వేన హేతునా, కేఽపి పూర్వం అప్రసిద్ధనామగోత్రా అపి, జంతవః, నరపతిః రాజా, సురపతి రింద్రః, ప్రజాపతి శ్చతుర్ముఖః, నరసురాణాం బ్రాహ్మణానాం పశూనాం గోమహిష్యాదీనాం ప్రజానాం జనానాం చ, పతయః పాలకాశ్చ స్యుః లక్ష్మ్యాః కటా క్షాణాం పూరః రాశిః, జయతి. హంతేత్యాశ్చర్యే.

[కృశానుః]

ప. కమలాకటాక్షాతిశయో విభవోపచయహేతు రితి నోపపద్యతే,
యత స్తదల్పీయ స్త్వమేవ సంపదుత్కర్షసంపాదకం. 805
గ. తథాహి— 806

ప. గజశిబికాతురగా స్స్యుః, నరస్య తన్వ్యా దృశా హరే స్తన్వ్యాః,
తద్భూమ్ని భవతి వాహో, నీరద ఉక్షా చ హంత పక్షీ చ. 807

గజేతి. తన్వ్యా అత్యల్పయా, హరే స్తన్వ్యాః లక్ష్మ్యాః, దృశా కటాక్షేణ, నర స్య, గజ శ్శిబికా ఆందోళికా తురగః తే వాహాఃవాహనాని స్యుః, తాసాం లక్ష్మీదృశాం భూమ్ని అతిశయే సతి, క్రమేణ, నీరదః మేఘః,వాహో భవతీతి పదద్వయం సర్వత్ర యోజ్యం, ఉక్షా వృషభః, పక్షీ హంసశ్చ, హంతే త్యాశ్చర్యే.

[విశ్వావసుః.]

[విహస్య]

గ. ఈదృశీ ముత్కర్షపిశునాం అరవిందాలయాయాః నిందా మభి నందామి. 808

ఈదృశీ మితి. ఈదృశీం ప్రాకృతవస్తుసామాన్యముఖేన ప్రవర్తితాం.

ప. కిం దర్పదాయ కథనోపచయప్రమత్తైః
కందర్పసాయకహతైః క్షితిపై రిహేతి,
సంతః పురందరనుతం త్వరవిందనాభే
రంతఃపురం త దవనా వనుచింతయంతి. 809

కి మితి. సంతః గుణదోషతారతమ్యజ్ఞాః, దర్పదాయకస్య ధనస్య ఉపచయేన వృద్ధ్యా ప్రమత్తైః, కందర్పస్య మన్మథస్య సాయకైః బాణై ర్హతై ర్వికారితైః, క్షితిపైః రాజభిః, ఇహ లోకే, కిం ప్రయోజన మితి, ఆలోచ్య, సా ప్రసిద్ధా చా సా వవనిర్దేశః తదవనిః పరమపదం తస్మి న్విషయే, యద్వా అవనౌ భువి, తత్ప్రసిద్ధం, అంతఃపుర మితి యోజనా. పురందరేణ ఇంద్రేణ నుతం స్తుతం, అరవిందనాభేః విష్ణోః, అంతఃపురం లక్ష్మీ మనుచింతయంతి ధ్యాయంతి.

[పున రనుధ్యాయ సాంజలిబంధం.]

ప. మాత స్తే మధుసూదనప్రణయిని! ప్రాత స్సరోజచ్ఛటా
ముష్టీముష్టివిచక్షణే శుభగుణే దృష్టీ నమస్కుర్మహే,
అష్టాభిః కిల దృష్టిభి శ్చ తిసృభి ర్జుష్టా సహస్రేణ వా
దేవా ద్వాదశభి శ్చ యద్విషయతా మేవార్థయంతే క్షణం. 810

మాత రితి. హేమధుసూదనప్రణయిని విష్ణువల్లభే మాతః, తే తవ సంబంధిన్యౌ ప్రాతస్సరోజచ్ఛటయా వికసతపద్మపఙ్క్త్యా ముష్టీముష్టిని ముష్టినాముష్టినా ప్రవృత్తే యుద్ధే విచక్షణే కుశలే, శుభగుణే, అత ఏవ, దృష్టీ లోచనే, నమస్కుర్మహే, అష్టాభిః దృష్టిభి రితి సర్వత్ర యోజ్యం. జుష్టాః యుక్తాః, దేవా శ్చతుర్ముఖరుద్రేంద్రషణ్ముఖా అపి, యయో ర్ద్వయో రేవ త్వద్దృష్ట్యోః విషయతాం గోచరత్వ మేవ, క్షణ మపి, అర్థయంతే యాచంతే. తావ దప్యేషాం దుర్లభ మితి భావః.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సామోదం.]

ప. ఉగ్రరిపునిగ్రహదవిగ్రహదివౌకశ్చక్రవృతశక్రమదవిక్రమనిహంతా
మోదరసమాదరసమేతఇహపూర్ణంప్రత్రీపతిపక్షిపతిరక్షియుగళంమే.

ఉగ్రేతి. ఉగ్రాణాం రౌద్రాణా మపి రిపూణాం నిగ్రహదవిగ్రహస్య పరాజయ కారివిగ్రహస్య దివౌకసాం చక్రేణ దేవసమూహేన వృతస్య శక్రస్యేంద్రస్య మద విక్రమయో ర్గర్వపరాక్రమయోః నిహంతా, అమృతహరణాదిసమయ ఇతి భావః. ఆద రేణ భక్తేషు ప్రేమ్ణా సమేతః, పక్షిపతి ర్గరుడః, ఇహ మే అక్షియుగళం ప్రతి, పూర్ణం మోదరసం, ప్రత్రీపతి సంఘటయతి. ఇందువదనావృత్తం.

[కృశానుః.]

గ. కిం వర్ణయసి సుపర్ణ మము మతిక్రాన్తమర్యాదం? 812

కి మితి. అముం సుపర్ణం గరుడం.

గ. తథాహి.— 813

ప. అధిగతనిగమాఙ్గోఽపి ద్విజరాజోఽప్యచ్యుతం దధానోఽపి,
నిజగార కథంకారం నిశ్శంకం భిల్లపల్లికాం గరుడః? 814

అధీతి. అధిగతాని ప్రాప్తాని నిగమమయా న్యంగాని శీర్షాదీని యేన సః తథోక్తో ఽపి, 'సుపర్ణోఽపి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం' మిత్యాదిశ్రుతేః. ద్విజరాజః బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠోఽపి పక్షిప్రభుశ్చ, అచ్యుతం భగవంతం, దధానోపి, గరుడః, భిల్లపల్లికాం హిరణ్యపురం నామ శబరగ్రామం కథంకారం, కథ మిత్యర్థః, నిజగార భక్షితవాన్.

[విశ్వావసుః.]

గ. పక్షిరాజస్య భిల్లపల్లీనిగరణే సాధుజనానుగ్రహః సాధుజననిగ్రహాసామర్థ్యం సదసద్వివేచనచాతుర్యం విజృంభితం తత్కథం భూషణ మేవ దూషయతి భవాన్ శృణు. 815

పక్షీతి, నిగరణే భక్షణే విజృంభితం ప్రకటీకృతం.

ప. గరుడో గిరన్ క మపి కిల్బిషావిలం ఖలభిల్లజాత ముషితం తదంతరే,
నిరజీగళం న్నిజగళా దిళాసురం భవతః ప్రపన్న మివ పన్నగేశయః.

గరుడ ఇతి. గరుడః కిల్బిషైః మహాపాపైః, ఆవిలం సాంద్రం, ఖలభిల్లానాం జాతం బృందం, గిరన్ భక్షయన్ సన్, తస్యకిరాతసమూహస్య అంతరే, ఉషితం త్రైస్సం కీర్ణ మిత్యర్థః. ఇళాసురం బ్రాహ్మణం కంచి న్నిజా ద్గళాత్ కంఠాత్, పన్నగేశయః భగవాన్, ప్రపన్నం శరణంగతం జనం, భవతః సంసారా దివ, నిరజీగళ్ నివర్తితవాన్.

గ. హంత! శకుంతపురందర స్యాస్య స్వచ్ఛందవిహారావసరే ష్వప్యభంగుర మేవ స్వామికైంకర్యమ్. 817

హంతేతి. శకుంతపురందరస్య పక్షీంద్రస్య, అస్య గరుడస్య స్వచ్ఛందాః నిరంకుశాః.

గ. యతః. 818

ప. స్వజ్యేష్ఠప్రేర్యహార్యాశ్రితరథఘృణిమన్మండలస్థాచ్యుతాప్యం
సన్మార్గం పక్షవాతోద్గతధరణిరజశ్ఛన్న మేతజ్జవేన,

కల్లోలై రుల్లలద్భిః ప్రచలజలనిధేః క్షోళయన్ ఘూర్ణదర్ణః
ప్రేంఖ ద్డిండీరఖండచ్ఛలకుసుమకులై ర్మండయత్యండజేంద్రః. 819

స్వేతి. అండజేంద్రః, గరుడః, పక్షయో ర్నిజయో ర్వాతేన ఉద్గతేన ధరణ్యాః రజసా ఛన్నం స్వస్య జ్యేష్ఠేన అరుణేన ప్రేర్యైః ప్రేరణీయైః హరిభి రశ్వై రాశ్రితః రథః యస్యతస్య ఘృణిమత స్సూర్యస్య మండలస్థేన అచ్యుతేన ఆప్యం ప్రాప్యం, సన్మార్గం ఆకాశంచ ఏతస్య పక్షవాతస్య జవేన ఉల్లలద్భిః ఉద్యద్భిః, కల్లోలైః పృథుతరంగైః, క్షోళయం త్సన్, ఘూర్ణతః క్షుభ్యతః అర్ణశః సముద్రోదకాత్ ప్రేంఖతాం ఉద్గచ్ఛతాం డిండీరఖండానాం ఫేనశకలానాం ఛలంవ్యాజో యేషాం తైః కుసుమానాం కులైః రాశిభిః మండయతి భూషయతి.

[పున రభిధ్యాయన్.]

ప. యద్వీక్షా ధైర్యరక్షాం కిల పులకభృతాం ధావతాం దైవతానాం
సేవాసమ్మర్దకాలే గిరిశఫణిగణా ద్బిభ్యతా మభ్యతానీత్,
సోఽయం గాంగేయపృథ్వీధరవరశిఖరచ్ఛాయసచ్ఛాయకాయో
భిందన్ బృందం రిపూణాం కలయతు కుశలం ఛాందసో నశ్శకుంతః.

య దితి. సేవాయాం భగవత్పూజాయాం సమ్మర్దః అహంపూర్వికయా యాగపద్యకృతః తత్కాలే గిరిశస్య రుద్రస్య ఫణిగణాత్ బిభ్యతాం అతఏవ పులకభృతాం భయా ద్రోమాంచపూర్ణానాం అత ఏవ ధావతాం దైవతానాం దేవానాం, యస్యవీక్షాదర్శనం ధైర్యరక్షా, మభ్యతానీత్ విస్తార యామాస. కిలేత్యైతిహ్యే, గాంగేయపృథ్వీధరస్య మేరోః వరశిఖరస్య ఛాయా పీతకాంతిః తేన సచ్ఛాయ స్సమానకాంతిః కాయః యస్య,సోఽయం,ఛాందసః వేదమయః, శకుంతః పక్షీ గరుడః, సః అస్మాకం రిపూణాం బృందం, భిందం త్సన్, కుశలం కలయతు ఘటయతు.

[పున స్సవిస్మయం.]

ప. నగరూప ముపైతి యుక్త మంగీకృతశాఖోఽపి సువర్ణ ఉన్నతోఽపి,
వినతైకవిధేయ ఏష చిత్రం స్థిర మామోద మధా న్మధోర్విపక్షాత్.

నగేతి. అంగీకృతాః స్వీకృతా అవయవకృతా శ్చ శాఖాః శిఖాః ఋగాదయశ్చ యేనసః, శోభనాని పర్ణాని వక్షౌ చ యస్య, కించ ఉన్నతోఽపి, నగస్య వృక్షస్య రూపం ఆకృతిం మేరుసామ్యం చ,ఉపైతీతి యుక్తం.,కింతు, వినతానాం నమ్రాణాం వినతానామ మాతు శ్చ ఏకం యథా తథా విధేయః వశంవదః, ఏషః నగరూపవాన్, మధో ర్వసంతస్య రాక్షసస్య చ, విపక్షాత్ శత్రో ర్భగవతశ్చ, స్థిరం ఆమోదం సౌరభం ఆనందం చ, అధాత్ ధృతవా, నితీదం తు చిత్రం. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః.

[అథ సర్వతః పురీం నిరీక్ష్య సాంజలిబంధం.]

ప. శ్రీవల్లభదాసేభ్యః శ్రీరంగక్షేత్రనియతవాసిభ్యః,
త్రుటితభవత్రాసేభ్యః నమోఽస్తు కృతశిష్యధీవికాసేభ్యః. 822

శ్రీతి. స్పష్ట ఏష శ్లోకః.

[కృశానుః.]

గ. సర్వా నేతత్పురవాస్తవ్యా న్నాస్మ భవా న్న మస్కార్షీత్.

గ. యతః. 824

ప. నిబిరీసగుణస్తోమైర్హరిదాసై రలంకృతే,
అట్టశూలాః కతిపయే పట్టణేఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితాః. 825

నిబిరీసేతి. నిబిరీసః సాంద్రః గుణానాం స్తోమః రాశి ర్యేషాం తైః హరిదాసైః, అలంకృతే అస్మి న్పట్టణే శ్రీరంగే,కతిపయే జనాః,అట్టం అన్నం తస్య శూలాః విక్రేతారః.'అట్ట మన్నమితిప్రోక్తం శూలం తద్విక్రయోమతః' ఇతి కోశః. ప్రతిష్ఠితాః వర్తంతే.

[నిరూప్య సవిస్మయం.]

ప. శక్రాద్యర్థం హవి రఘహరం శౌరిణాఽఽస్వాదితం య
ద్దత్తం విత్తగ్రహణచపలాః కేఽపి విక్రీణతే తత్,
ధామ శ్రీమ ద్యది మధుజితా దీయతే స్వీయ మే తే
నో తృప్యంతే ధనకణతృషా త చ్చ విక్రీణతే ఽజ్ఞాః. 826

శక్రేతి. శౌరిణా రంగేశేన, ఆస్వాదితం, తస్మై నివేదిత మిత్యర్థః. అతఏవ అఘహరం,యత్ హవిః అన్నం, శక్రాదయః ఆవరణదేవతాః తదర్థం, తద్బలిత్వేనేతి యావత్. దత్తం తద్ధవిః, విత్తగ్రహణచపలాః, కేఽపి, అత్యంతవ్రాత్యా ఇత్యర్థః. విక్రీణతే. కించ, మధుజితా రంగేశేన, ఏతేభ్యః విత్తగ్రహణచపలేభ్యః, శ్రీమత్ స్వీయం ధామ వైకుంఠం, దీయతే యది. తదేతేనాపి ఏతే అజ్ఞాః, నోతృప్యంతే. కింతు, తచ్చపరమపద మపి, ధనస్య కణే తృషా లోభేన, విక్రీణత ఏవ. అత్ర పరమపదవిక్రయణసంభావనేన కిముతాన్య విక్రయణ మిత్యర్థాపత్తిప్రతీతే రలంకారే ణాలంకారధ్వనిః. తేన నైతేభ్యః పరేవ్రాత్యా ఇతి వస్తుధ్వని శ్చ.

[విశ్వావసుః.]

గ. మందమతే! మా మైవం. 827

ప. కిం కిం న జీర్యతి ముకుందపదారవింద
ద్వంద్వాభివందనకృతా మిహ దేహభాజాం,

అత్యద్భుతౌషధవిశేషనిషేవకాణా
మాపాదయేత కి మనర్థ మపథ్యసేవా?. 828

కి మితి. ఇహ రంగక్షేత్రే, ముకుందపదారవిందద్వంద్వస్య అభివందనం కుర్వంతీ కృతాం, దేహభాజాం జనానాం, కిం కిం పాపం, న జీర్యతి న నశ్యతి? సర్వం నశ్యత్యే వేత్యర్థః. తథాహి—అత్యద్భుతస్య ఔషధవిశేషస్య నిషేవకాణాం రుగ్ణానాం పుంసాం, అపథ్యానాం వస్తూనాం సేవాభక్షణం, అనర్థం దేహోపద్రవం, ఆపాదయేత ఘటయేత? కిమితి కాకుః. న ఘటయే తైవే త్యర్థః.

[సమంతతః పురీం నిరీక్ష్య సశ్లాఘం.]

ప. రంగా దన్య దనంగారేః కంసారే ర్వా స్థలే ష్వహో!,
కిం దృష్టం? కిమపి క్షేత్రం సప్తప్రాకారవేష్టితమ్. 829

రంగా దితి. అనంగారేః శ్శివస్య క్షేత్రేషు వా, కంసారేః కేశవస్య క్షేత్రేషు వా, రంగాత్ అన్యత్ సప్తభిః ప్రాకారైః వేష్టితం క్షేత్రం కిమపి, దృష్టం? కి మితి కాకుః. న దృష్ట మేవే త్యర్థః.

అథ శ్రీజమ్బుకేశ్వర వర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

గ. వయస్య మైవం వోచః. 830

గ. యతః,— 831

ప. అభ్యర్ణే ఽస్య పుర స్యైత దధిసహ్యాత్మజాతటం,
శైవక్షేత్ర మవేక్షేథా స్సప్తప్రాకారసంవృతం. 832

అభ్యర్ణ ఇతి. యతః, అస్య పురస్య రంగస్య, అభ్యర్ణే సమీపే, అధిసహ్యాత్మజా తటం కావేరీతీరే, సప్తప్రాకారవేష్టితం, సప్తస్య జటాధరస్యేతి చ, ఏతత్ శైవం క్షేత్రం జంబుకేశ్వరంనామ, అవేక్షేథాః పశ్య.

[విశ్వావసుః.]

[విహస్య.]

గ. సత్యం జటాధరప్రాకారసంవృతస్యాస్య శ్లేషనైపుణ్యేనైవ రంగస్య ధర్మ్యం సమర్థనీయం. 833

సత్య మితి. జటాధరస్య శివస్య సంబంధిభిః ప్రాకారైః చతుర్భిః సంవృతస్య జంబుకేశ్వరక్షేత్రస్య, శ్లేషస్య సప్తశబ్దగతస్య నైపుణ్యేన సప్తయా జటయా సహితః స్సప్త ఇతి చాతుర్యేణైవ.

[నిపుణం విభావ్య.]

ప. నందత్కందర్ప దర్పక్షపణనిపుణదృగ్వహ్ని సంపన్న ఫాలా
రుణ్యః ఫణ్యగ్ర్యగణ్యప్రకరమయతయా భీషణో భూషణై ర్యః,
కాంత స్సాంతఃపుర స్స్రక్ కబళితగరళో రాజతే రాజతేఽద్రౌ
మహ్యాం సహ్యాత్మజాగ్రే విహరతి స చిరం శంకర శ్శంఖరోచిః. 834

నంద దితి. నందతః బ్రహ్మాదికీటాంతజయేన హృష్యతః కందర్పస్య యో దర్పః పూర్వో జయ స్తస్య క్షపణే నాశనే నిపుణాయాం దృశి యో వహ్ని స్తేన సంపన్నం సమృద్ధం ఫాలే ఆరుణ్యం యస్య సః, ఫణ్యగ్ర్యగణ్యానాం సర్పశ్రేష్ఠానాం ప్రకరమయతయా సమూహాత్మకత్వేన, భూషణైః హారకేయూరాదిభిః, భీషణః భయంకరః, కబళితగరళః, యః శంకరః, రాజతే రజతమయే, అద్రౌ కైలాసే, రాజతే ప్రకాశతే, సోఽయం, శంఖరోచి శ్శంకరః, సాంతఃపురస్స్రక్, కాంతః మనోజ్ఞశ్చసన్, అనేన సేవా సౌలభ్యం సూచ్యతే. మహ్యాం భూమ్యాం, సహ్యాత్మజాగ్రే జంబుకేశ్వరక్షేత్రే, చిరం విహరతి క్రీడతి.

[కృశానుః.]

గ. సఖే! నాత్ర స్థాతవ్యం; య దిహ విశ్వవిలక్షణా రీతి రాలక్ష్యతే.

సఖ ఇతి. విశ్వస్మాత్ విలక్షణా విచిత్రా.

గ. పశ్య! 836

ప. యే తోయై ర్నాదేయై రభిషిక్తా స్తే హి తాప ముజ్ఝంతి,
ప్రత్యుత జహాతి తాపం కావేరీ శంకరాభిషేకేణ. 837

య ఇతి. హి యస్మాత్, యే జనాః, నద్యా ఇమాని నాదేయాని తై స్తోయైః, అభిషిక్తాః, తే జనాః, తాపం ఉజ్ఝంతి. ప్రత్యుత, తద్విరుద్ధ మిత్యర్థః కావేరీ నదీ, శంకరస్య అభిషేకేణ, తాపం జహాతి. తతః విశ్వవిలక్షణేతి సంబంధః.

[విశ్వావసుః]

గ. కుత ఏవం? కుత ఏవం? 838

[కృశానుః.]

గ. శృణు తావత్. 839

ప. గంగానుషంగా ద్యమునా సదర్పే త్యసహ్యతాపా బత సహ్యకన్యా,
గంగాధరే సైవ్వరభిషిచ్యమానేతో యైస్స్వయంతాపమియం జహాతి..

గంగేతి. యమునానదీ. గంగాయా అనుషంగాత్, సంగమాత్ సదర్పా, ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః. అసహ్యతాపా దుర్భరమనస్తాపా, బతేతి ఖేదే. ఇయం సహ్యకన్యాసైవైః

స్వీయైః, తోయై రుద్రకైః, గంగాధరే శివే, అభిషిచ్యమానే సతి,స్వయం తాపం పూర్వో క్తం జహాతి, స్వస్యా అపి గంగానుషంగలాభా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. ఈదృశం దూషణం గుణగ్రాహిణా మభిమత మేవ. 841

అథ చోళదేశవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో విమానం ప్రస్థాప్య సానందం.]

గ. అమీ ఖలు. 842

ప. వ్యాళాధిపేశయశుభస్థలభూషితేళాః
శ్వేళాశనాయతనసాంద్రతరాంతరాళాః,
చోళా విభాంతి పవమానవిహారవేళా
డోలాయమానసహకారనవప్రవాళాః. 843

వ్యాళేతి. వ్యాళాధిపేశయస్య విష్ణోః శుభైః స్థలై రాలయైః భూషితాః ఇళా భూమిః యేషాం తే, శ్వేళాశనస్య ఆయతనై రాలయై స్సాంద్రతరాణి అంతరాళాని మధ్యభాగాః యేషు తే, పవమానస్య వాయో ర్విహారవేళాసు సంచారకాలేషు డోలాయమానాని చలంతి సహకారాణాం చూతవిశేషాణాం నవాని ప్రవాళాని పల్లవా యేషు తే, చోళాః జనపదాః, విభాంతి.

[నిపుణం విభావ్య సోత్కంఠం]

ప. నాగవల్లీమతల్లీభిః కామినీభి రి వాదరాత్,
పరిరబ్ధాః ప్రమోదంతే క్రముకాః కాముకా ఇవ. 844
గ. ఇతశ్చ భవా నవేక్షతాం. 845

నాగేతి. నాగవల్లీమతల్లీభిః శ్రేష్ఠతాంబూలీలతాభిః కామినీభి రివ, ఆదరాత్, పరిరబ్ధాః వేష్టితాః-ఆలింగితాశ్చ, క్రముకా వృక్షాః, కాముకా ఇవ, ప్రమోదంతే హృష్యంతి.

ప. అభ్రంలిహ నహహా! పశ్య మరుద్వృధాయాః
రోధోరుహాః పృథుఫలా నిహ నారికేళాన్,
ఆగచ్ఛతే సవితృమండల మాశ్రితాయ
నాథాయ భక్తిత ఇ వా త్తనవోపహారాన్. 846

అభ్ర మితి. మరుద్వృధాయాః కావేర్యాః, రోధసి తీరే రుహంతి జాయంత ఇతిరోధోరుహాః, అభ్రం ఆకాశం లిహంతి స్పృశంతీతి తల్లిహాన్ అత్యున్నతాన్, పృథు

ఫలాన్ నారికేళాన్, సవితు ర్మండలం సూర్యబింబం, ఆశ్రితాయ ఆగచ్ఛతే, నాథాయ భగవతే, భక్తితః ఆత్తః నవః ఉపహారః ఉపాయనం యై స్తథోక్తాని, వేత్యుత్ప్రేక్షా. ఇహ పశ్య, అహో మాహాత్మ్యాశ్చర్యే.

[కృశానుః]

గ. మమ త్వేవం మతిః. 847

మమేతి. మతి రభిప్రాయః.

ప లోలద్దీర్ఘదళా బృహత్తరఫలా వాతోల్లలద్ధూళిభి
శ్ఛన్నాః ప్రాంశుతమాః స్ఫురంతి పురతో యే నారికేళద్రుమాః,
ధూమాస్వాదనపాత్రభాజిన ఇమే ద్రాఘిష్ఠచంచజ్జటా
భస్మోద్ధూళితమూర్తయో వివసనాః పాషండభేదా ఇవ. 848

లోల దితి. లోలద్దీర్ఘదళాః, బృహత్తరఫలాః,వాతేన ఉల్లలంతీభిః ఉద్గచ్ఛంతీభిః ధూళిభి శ్ఛన్నాః,, ప్రాంశుతమా అత్యున్నతాః, యేనారికేళద్రుమాః పురతః స్ఫురంతి, ఇమే నారికేళవృక్షాః,.ద్రాఘిష్ఠాః అత్యాయతాః చంచంత్యః ప్రకాశమానాః జటాః యేషాం తే, ధూమస్య ఆస్వాదనస్య పాత్రం భజంతి గృహ్ణంతీతి తద్భాజినః, భస్మోద్ధూళితమూర్తయః, వివసనాః, పాషండభేదాః గోసాహిన ఇవ, స్ఫురంతి.

[విశ్వావసుః.]

[సహాస మన్యతో నిర్దిశ్య.] 849

ప. పద్మిన్యాకర్షోచితగంధప్రసవాన్ ప్రపశ్య పున్నాగాన్,
అతనూగ్రాశుగకలనా త్సంప్రాప్తా నధికరేణుసంపర్కం. 850

పద్మినీతి. పద్మినీనాం పద్మలతానాం స్త్రీణాం చ ఆకర్షః స్పర్ధా వశీకరణం చ తస్యోచితాని గంధప్రసవాని సుగంధకుసుమాని మదప్రసవాని చ యేషాం తాన్, అతనో ర్మహతః ఉగ్రస్య చ ఆశుగస్య వాయోః అతనోర్మన్మథస్య ఉగ్రాణాం ఆశుగానాం బాణానాం చ ఆకలనాత్ యోగాత్, అధికేన రేణునా కరేణుషు గజస్త్రీషు అధికరేణు. విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. సంపర్కం సంబంధం సంభోగం చ,సంప్రాప్తాన్, పున్నాగాన్ వృక్షాన్ పురుషగజాంశ్చ, ప్రపశ్య, అథవా, పద్మినీజాతిస్త్రీవశీకరణోచిత సుగంధకుసుమాన్, అధికః రేణుః రజో యాసాం తాసాం తరుణీనాం సంపర్కం సంభోగం, సంప్రాప్తాన్ పున్నాగాన్ పురుషశ్రేష్ఠాంశ్చ, ప్రపశ్యేతి సంబంధః

[పార్శ్వతో వీక్ష్య.]

గ. అహో! మహోన్నతా జనపదానా మమీషా మభిజాతతా.

అహో ఇతి. అభిజాతతా రమణీయత్వం.

గ. పశ్య! 851

ప. జ్యోతిష్టోమ స్సాంగ ఉక్థ్యోఽతిరాత్రో
ప్యాప్తో ర్యామ ష్షోడశీ వాజపేయః,
ప్రౌఢా యజ్ఞాః పౌండరీకాదయో వా
చోళే ష్వేతే నిత్య మేవ క్రియంతే. 852

జ్యోతిష్టోమ ఇతి. జ్యోతిష్టోమాదయః యజ్ఞభేదాః, పంచచతుస్త్రిద్వ్యేకరాత్ర సంస్థాకాః, ప్రౌఢాః మహాంతః, అతిపంచరాత్రసంస్థాకాః పౌండరీకాదయశ్చ యే యజ్ఞాస్సంతి,త ఇమే యజ్ఞాః,చోళేషు జనపదేషు, నిత్యం, క్రియంతే, ద్విజై రితిశేషః.

గ. కించ.—— 853

ప. గృహేగృహే పశ్య కృతాగ్నిహోత్రా
శ్శాస్త్రౌషధోల్లాఘహృదో విదోషాః,
పుణ్యోత్తరాః పండితపుండరీకాః
పునంతి వేదైకధనా జగంతి. 854

గృహ ఇతి. శాస్త్రాణ్యేవ ఔషధాని తై రుల్లాఘం నిర్మలంహృత్ యేషాం తే, అతఏవ కృతాగ్నిహోత్రాః, విదోషాశ్చ, వేదైకధనాః, పండితాః, పుండరీకాః వ్యాఘ్రా ఇవ పండితశ్రేష్ఠాః, పుణ్యోత్తరా స్సుకృతప్రధానా స్సంతః, జగంతి, పునంతి, పశ్య.

[కృశానుః.]

గ. ఏతద్విషయవిషయా శ్లాఘానుశ్లాఘా న కర్తవ్యా; యతః ఏతద్దేశే వసతాం సతా మప్యనేకప్రకారా దురాచారా ఉపలభ్యంతే.

ఏత దితి. ఏష విషయః చోళదేశవిషయః గోచరః యస్యా స్తాదృశీ, శ్లాఘానుశ్లాఘా స్తోత్రానుస్తోత్రం, ముహుః స్తోత్ర మితి యావత్.

ప. స్నాంతి ప్రాత రధిస్రవంతి విధివ త్సంధ్యాది కర్మాచరం
త్యగ్నీ నాదధతే మఖా న్విదధతే శాస్త్రాణి చాధీయతే,
అభ్యర్చంతి సురా న్పరార్ఘ్యకుసుమై రంచంతి కిం చాతిథీ
న్నన్నైః కింతు పురాతనైః తను మమీ పుష్ణంతి దుష్యం త్యతః.

స్నాంతీతి. అమీ చోళదేశవాసినో బ్రాహ్మణాః, ప్రాతః కాలే, స్రవంత్యాం నద్యాం కావేర్యాం వా అధిస్రవంతి, స్నాంతి. సంధ్యాదికర్మ విధివ దాచరంతి. అగ్నీన్ త్రీన్ ఆదధతే ఆహితాన్ కుర్వంతి. మఖాన్ దర్శపూర్ణమాసాదీన్, విదధతే కుర్వంతి. కించ, శాస్త్రాణి అధీయతే అభ్యస్యంతి. సురాన్ ఆదిత్యాంబికావిష్ణుగణనాథ మహేశ్వరాన్,పరార్ఘ్యైః కుసుమైః అభ్యర్చంతి. కించ అతిథీన్ అంచంతి పూజయంతి. కింతు పురాతనైః పర్యుషితై రన్నైః, తనుం శరీరం, పుష్ణంతి (పా) పుష్యంతి పోష యంతి, అతః పర్యుషితాన్న భక్షణాత్, దుష్యంతి ప్రత్యవయంతి.

[పున ర్నిరూప్య సవిస్మయం]

గ. కష్ట మేతద్దేశవాసినీనాం విలాసినీనాం నిత్య మేవ లజ్జావ్యుత్పత్తి రాహిత్యం! 857

కష్ట మితి. వ్యుత్పత్తిః జ్ఞానం.

గ. తథాహి.— 858

ప. అపి హంత! చోళవాస స్థైర్యవతీనాం చిరాయ యువతీనాం,
అపకంచుళికాబంధౌ కుచకుంభౌ వితి విరుద్ధ ముపలబ్ధం. 859

అపీతి. చిరాయ, చోళస్య కంచుళికాయాః వాససః ద్వయోః చోళేదేశే వాసస్య నివాసస్య చ, స్థైర్యం స్థిరత్వం తద్వతీనా మపి, యువతీనాం, కుచకుంభౌ, అపగతః కంచుళికాయాః బంధః సంబంధః యాభ్యాం తథోక్తౌ, ఇత్యాకారం విరుద్ధం విపర్యాసః, ఉపలబ్ధం దృష్టం.

గ. కించ. 860

ప. అగూఢగాఢ స్తనకుంభికుంభ మంభోజడంభోదయజైత్ర నేత్రం,
చిత్తేన ధత్తే బత చోళదేశ స్త్రైణం ప్రవీణం రతికాంతబాణం.

అగూఢేతి. అగూఢౌ అనాచ్ఛాదితౌ గాఢౌ నిరంతరౌ స్తనౌ కుంభినః గజస్య కుంభౌ వివ యస్య తత్, అంభోజస్య డంభోదయజైత్రే గర్వసమృద్ధిహరణే నేత్రే యస్య తత్, చోళదేశే స్త్రైణం స్త్రీసమూహః, ప్రవీణం నిపుణం, రతికాంతస్య బాణం లజ్జారూపం, చిత్తే న ధత్తే న వహతి. బతేతి ఖేదే. కులాంగనానాం లజ్జారాహిత్యా ద్విరుద్ధ మితి భావః.

గ. అపిచ. 862

ప. నవార్తవమహోత్సవే నను సహస్రశ స్సంగతాః
గృహా ద్బహి రశంకితం గదితకామగాథాశతాః,
అహార్యకఠినస్తనప్రకటనా దనాగస్వినో
మునే రపి మనోధృతిం చుళుకయంతి చోళాంగనాః. 863

నవేతి. చోళాంగనాః, నవ మార్తవం కన్యాయాః ప్రథమరజోదర్శనం తదేవ మహా నుత్సవః తస్మిన్, గృహా ద్బహిర్ద్వారే, సహస్రశః ఆసహస్రసంఖ్యం, సంగతా స్సత్యః, అశంకితం యథా తథా గదితాని భాషితాని కామగాథానాం సంభోగాభిలాషక గ్రామ్యశబ్దానాం శతాని యాభి స్తథోక్తాః, అనాగస్వినః నిరపరాధినః, మునే రపి, మనసి, ధృతిం ధైర్యం, అహార్యః పర్వతః తద్వత్కఠినయోః స్తనయోః ప్రకటనాత్ ప్రత్యక్షీకరణా ద్ధేతోః, చుళకయంతి నాశయంతి. అత్ర మునే రపీత్యపినా కిముత కామిన ఇత్యర్థాపత్తిః ప్రతీయతే.

గ. కించ. 864

ప. †న కేశేషు స్నేహో న చ నయనయో రంజనకథా
న వా వీటీ వక్త్రే న చ కుచతటే చందనరసః,
న చాల్పోఽప్యాకల్పో న చ సువసనం నైవ కుసుమం
స్నుషాత్వం పాపానాం ఫలమథ నగేహేషు సుదృశాం. 865

గ. అపిచ. 866

ప. అంసౌ చే దుదకుంభభారకిణితౌ వంఘ్రీ పున ర్గోమయ
స్థాయన్నాట్యమలీమసౌ కరతలం ఘాసచ్ఛిదా కర్కశం,
పాకాగ్న్యుత్థితధూమమేళనగళద్బాష్పావిలే లోచనే
కష్టం రిక్తగృహిస్నుషాత్వనరకః స్త్రీణాం మహో దుస్సహః! 867

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మా దూషయ చోళమండలవాసినో జనాన్. 868

అవ. పర్యుషితాన్న భక్షణదూషణ ముద్ధరతి.—

ప యాభి స్సర్వపదార్థశుద్ధి రుదితా తా స్వప్న దేవార్పితం
నిక్షిప్తం నిశి రక్షితం శుచి హవిః భక్ష్యేత చే త్కా క్షతిః?
త్యాజ్యం శాస్త్రనిషేధత స్త దితి చే త్సాజ్యం సతైలం చ త
ద్భోజ్యం పర్యుషితం స్మరంతి య దతో యోజ్యం న తద్దూషణైః.

---

† కేషుచి త్కోశేషు పద్యద్వయ మిదం నోపలభ్యతే.

యాభి రితి. యాభి రద్భిః, సర్వేషాం పదార్థానాం పవిత్రాణాం అపవిత్రాణాం చ శుద్ధి రుదితా, శాస్త్రేణేతి శేషః. తాసు అప్సు నిక్షిప్తం, దేవానామర్పితం నివేదితం, నిశి రక్షితం, శ్వమార్జాలాదిభ్య ఇత్యర్థః. అత ఏవ శుచి త్రిధా పరిశుద్ధం, హవిరన్నం, భక్ష్యేతచేత్, క్షతి ర్దూషణం, కా? న కాపీత్యర్థ. తత్పర్యుషిత మన్నం, శాస్త్రేణ, న తు యుక్త్యా. నిషేధతః త్యాజ్యం చేత్, సాజ్యం స తైలం చ, తత్పర్యుషితమన్నం, యద్యస్మాత్, భోజ్యం స్మరంతి, 'ఘృతాక్తం తైలసంగత' మిత్యాదినేతి భావః. అతః కారణాత్, త త్పర్యుషితాన్నం,ం దూషణై ర్న యోజ్యం, న సంఘటనీయ మిత్యర్థః. నిషేధవద్విధే రపి శాస్త్రీయత్వా దితి భావః.

గ. కించ.— 870

అవ. నిష్కంచుళికత్వాది స్త్రీ దూషణం నిరస్యతి.—

ప. పాతివ్రత్య ముపేత్య నిత్య మనఘాచారావదాతాత్మనాం
చోళీనాం యది కంచుకం న కుచయో స్మాలీమసీ కా తతః?
నారీణాం సురతోపయోగ్యవయవస్పష్టీకృతి ర్దోష ఇ
త్యుక్తశ్చే దధరాపిధాన మపి కిం న స్యా త్సదా వాససా? 871

పాతివ్రత్య మితి. పాతివ్రత్యం ధర్మముపేత్య, నిత్యం అనఘేన ఆచారేణ అవదాతాత్మనాం శుద్ధచిత్తానాం, అత ఏవ, చోళీనాం చోళదేశస్త్రీణాం, కుచయోః కంచుకం నాస్తి యది, తతః కంచుకాభావాత్, మాలీమసీ మాలిన్యం, కా? న కాపీ త్యర్థః. సురతే ఉపయోగినాం అవయవానాం స్పష్టీకృతిః ప్రకాశనం, నారీణాం దోష ఇత్యుక్త ఇతి చేత్, వాససా, అధరస్య సురతోపయోగినః అపిధానం ఆచ్ఛాదనం, కుతః? సదా న స్యాత్ న భవేత్, సర్వదేశానా మితి శేషః.

అథ శ్రీకుంభఘోణ శార్ఙ్గపాణివర్ణనమ్.

[పార్శ్వతోఽవలోక్య సశ్లాఘం.]

గ. అస్య దేశస్య భాగ్యవత్తా ఖ ల్వియత్తాపరిత్యక్తా. 872

అస్యేతి. అస్య చోళదేశస్య, భాగ్యవత్తా ధన్యతా, ఇయత్తయా పరిమిత్యా పరిత్యక్తా, అపరిమితేత్యర్థః.

గ. యతోఽత్ర. 873

ప. మణిమయఫణితల్పే మల్లికాపుంజకల్పే
శమితజగదభద్రాం సంశ్రయన్ యోగనిద్రాం,

దహరకుహరవర్తీ దేవతాచక్రవర్తీ
దళితదురితబాణే దృశ్యతే కుంభఘోణే 874

మణీతి. దహరకుహరే దహరాకాశే వర్తీ, అంతర్యామీత్యర్థః. దేవతానాం చక్రవర్తీ భగవాన్, దళితః దురితం బాణ ఇవ తస్మిన్, కుంభఘోణే నామక్షేత్రే, మల్లికానాం పుష్పాణాం పుంజేన తుల్యేతత్కల్పే, మణిమయః ఫణీ శేష ఏవతల్పః శయనం తస్మిన్, శమితం నాశితం జగతః అభద్రం అశుభం యయా తాం, యోగః స్వాత్మని మనోలయః తన్మయీం నిద్రాం, సంశ్రయంత్సన్, దృశ్యతే, అత్రత్యైరితి శేషః.

[అంతర్నాగరికీం జనతా మవేక్ష్య సశిరఃకంపం.]

అంత రితి. నగరే భవాం నాగరికీం, జనతాం జనసమూహం.

ప. స్నాత్వా సహ్యసుతాజలే శుచితమా భూత్వా జపాదిక్రమై
ర్హుత్వాఽగ్నౌ చ హవిః కృతేతరగిరాం కృత్వా చ పారాయణం,
నత్వా శార్ఙ్గధరం భవామయహరం స్తుత్వా చ తం భక్తిత
శ్శ్రేష్ఠాః కాల మమీ క్షిపంతి బహవః శ్రీకుంభఘోణే ద్విజాః.

స్నాత్వేతి. శ్రీకుంభఘోణే శ్రేష్ఠాః బహవః అమీ ద్విజాః, సహ్యసుతాజలే స్నాత్వా, జపాదిభిః క్రమైః కర్మభిః, శుచితమా భూత్వా, అగ్నౌహవి ర్హుత్వా చ కృతాగ్నిహోత్రా ఇత్యర్థః. కృతేతరగిరాం వేదానాం పారాయణం బ్రహ్మయజ్ఞం చ కృత్వా, భవస్య సంసారస్యైవ ఆమయస్య రోగస్య హారం శార్ఙ్గధరం, నత్వా, తం భగవంతం, భక్తితః స్తుత్వాచ, కాలం క్షిపంతి గమయంతి.

అథ చమ్పకారణ్యే శ్రీరాజగోపాలవర్ణనమ్.

ప కుటీషు గోపీరుచిరాసు యోఽర్కభూ
తటీషు గోపాల ఇతి శ్రుత శ్చరన్,
అకంపకారుణ్య ముపేత్య మోదతే
స చంపకారణ్య మగణ్యవైభవః. 876

కుటీష్వితి. అర్కభువః యమునాయాః తటీషు, గోపీభిః రుచిరాసు కుటీషు కుంజేషు, చరన్ యో భగవాన్, గోపాల ఇతి, శ్రుతః ప్రసిద్ధః, అగణ్యవైభవః అచింత్యమహిమా, సః గోపాలః, అకంపం స్థిరం కారుణ్యం యస్మిన్ తత్తథా, చంపకారణ్యం నామ క్షేత్రం, ఉపేత్య మోదతే, క్రీడతీ త్యర్థః.

గ. అత్ర కిల రాజగోపాలపాదకమల ముపాశ్రయత స్సాధుజనస్యేద మనుసంధానమ్. 877

ప. కోపాటోపదశావిశాలపరుషాలాపాదిరూపాశుభ
వ్యాపారగ్లపితార్థిలోకహృదయై ర్భూపాలపాశై రలం,
తాపావిష్టసకృత్ప్రపన్నజనముక్త్యాపాదనే దీక్షితం
పాపానా మపనోదనాయ కుహనాగోపాల మే వాశ్రయే. 878

కోపేతి. కోపస్య ఆటోపదశాయాం ప్రకాశావస్థాయాం విశాలై ర్బహుభిః పరుషా దారుణా ఆలాపాః ఆదిఃయేషాం తద్రూపై అశుభై ర్వ్యాపారైః గ్లపితం ఖేదితం అర్థిలోకస్య యాచకజనస్య హృదయం యేషాం తైః, భూపాలపాశైః రాజాధమైః, అలమితి నిషేధే. తాపైస్త్రిభి రావిష్టస్య ఆక్రాంతస్య సకృదేవ ప్రసన్నస్య తవాస్మీ త్యర్పితాత్మనః జనస్య ముక్తే రాపాదనే దానే, దీక్షితం, కుహనాగోపాలం కపట స్వీకృతరాజగోపాలరూపం, భగవంత మేవ, పాపానాం అపనోదనాయ నాశనాయ, ఆశ్రయే.

[కృశానుః]

గ. అత్రాపి మే విరోధ ఏవ ప్రతిభాతి. 879

అత్రేతి. అత్ర రాజగోపాలేఽపి.

గ. యతః. 880

ప. న్యస్తపాద స్సుమనసాం శీర్షేషు మధుహార్యహో !
మురారాతి ర్ద్విరేఫోఽపి చంపకారణ్య మాశ్రితః. 881

న్యస్తేతి. సుమనసాం పుష్పాణాం దేవానాం చ, శీర్షేషు అగ్రేషు శిరస్సు చ, న్యస్తపాద స్సన్, త్యజంత్స న్నితి యావత్. అసౌ మురారాతి ర్గోపాలః, ద్విరేఫో భృంగోఽపి రేఫద్వయఘటిత మురారాతిశబ్దవాచ్యశ్చ, మధుహారీ మకరందాదానేచ్ఛ స్సన్ మధునామకాసురభంజకశ్చ, చంపకారణ్య మాశ్రితః, అహో ఇత్యాశ్చర్యే. భృంగ చంపకయో ర్నిసర్గవిరోధా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. విరుద్ధానా మపి సహావస్థానసంపాదకే దేవే వాసుదేవే కా నామ విరోధకథా ? 882

విరుద్ధానా మితి. విరుద్ధానాం స్వాభావికవిరోధానామపి, సహావస్థానం ఏకత్ర స్వస్మి న్నివాసః.

ప యస్మి న్విలోచనతయా సహ పుష్పవంతౌ
పర్యంకవాహనతయా ఫణిపక్షిరాజౌ,
తేజస్వినా ప్రముదితౌ స్థితి మాశ్రయేతే
తస్మి న్మహో భగవతి క్వవిరోధగంధః? 883

యస్మిన్నితి. తేజస్వినౌ వీర్యవన్తౌ కాంతిమన్తౌ చ, పుష్పవన్తౌ చన్ద్రసూర్యౌ, ప్రముదితౌ సన్తౌ, యస్మిన్భగవతి, విలోచనతయా నేత్రత్వేన, సహ స్థితిం ఆశ్రయేతే. తేజస్వినౌ ఫణిరాజః శేషః, పక్షిరాజః గరుడః, ద్వౌ ప్రముదితౌ సన్తౌ యస్మిన్ పర్యంకత్వేన వాహనత్వేన పర్యంకవాహనతయా, సహస్థితి మాశ్రయతే, తస్మిన్ భగవతి రాజగోపాలే,విరోధస్య గంధః లేశోఽపి క్వ?, కుతో ఽస్తీత్యర్థః. అహో!

గ. కిం బహునా ? 884

ప. పరిగత సహకారైః ప్రాంశుభి ర్నారికేళై
ర్దినకరకరధారాదుష్ప్రవేశాంత రేభ్యః,
చుళుకితదురితేభ్య శ్చోళదేశస్థితేభ్యో
నమ ఇద మఖిలేభ్యో నాథదివ్యస్థలేభ్యః. 885

పరీతి. పరిగతా స్సర్వతో మిళితాః సహకారా శ్చూతవిశేషా యేషుతైః ప్రాంశుభి రున్నతై ర్నారికేళై ర్వృక్షైః,దినకరస్య సూర్యస్యకరధారయా కిరణపఙ్క్త్యా దుష్ప్రవేశం అంతరం మధ్యభాగః యేషాం తేభ్యః, చుళుకితదురితేభ్యః, చోళదేశస్థితేభ్యః అఖిలేభ్యః, నాథస్య భగవతః, శివకేశవాన్యతరాత్మనః దివ్యస్థలేభ్యః, ఇదం నమః, కరోమీతి శేషః.

[కృశానుః.]

గ. భవతు భవత ఏతేషు నమస్కర్తృతా, మమ తు దేవలకాదిదేవాలయోపజీవిదురాచారా నాలోచయతో న భవతి నమశ్చికీర్షా.

భవ త్వితి. దేవలకాః స్థావరపూజకాః ఆది ర్యేషాం తాదృశాః యే దేవాలయోపజీవినః కింకరాః తేషాం దురాచారాన్, ఆలోచయతః మమ తు, నమస్కర్తు మిచ్ఛా నమశ్చికీర్షా, న భవతి.

గ. తథాహి— 887

ప. వారస్త్రీకుచమర్ద్దిభి ర్విరచయం త్యర్ఘ్యాదిదానం కరై
స్తద్వీటీరసవాసితై శ్చ వదనై ర్జల్పంతి మంత్రా నమీ,
ద్రవ్యం దేవలకా హరం త్యచకితా దేవస్య తత్పూజితా
స్వేతాసు ప్రతిమాసు హంత! భవితా కిం దేవతాసన్నిధిః ? 888

వారస్త్రీతి. అమీ దేవలకాః, వారస్త్రీణాం వేశ్యానాం కుచమర్ద్దిభిః కరైః, దేవస్య హరే రర్ఘ్యాదిదానం,విరచయంతి. తాసాం వీట్యాః చర్వితదత్తతాంబూలస్య రసేన వాసితై స్సురభితైః, వదనై ర్వక్త్రైః, మంత్రాన్ అర్ఘ్యాదికర్మాంగభూతాన్, జల్పంతి ఉచ్చరంతి, కించ, ద్రవ్యం కైంకర్యార్థం భక్తార్పితధనం: అచకితాః త్యక్తపరలోకభయా ఇతి ప్రతివాక్య మన్వయః.హరంతి ముష్ణంతి. తై రీదృశై ర్దేవలకైః,పూజితాసు,ఏతాసు

ప్రతిమాసు అర్చావిగ్రహేషు, దేవతానాం హరిహరాదీనాం, సన్నిధిరావేశః, భవితా కిం భవిష్యతి కి ? మితి కాకుః. న భవిష్యత్యేవేత్యర్థః. హంతేతి ఖేదే.

గ. కించ. 889

ప. అఘ్రాతా బత పణ్యయౌవతకథా నో కర్మ సంధ్యాదికం
ద్రైరభ్యస్త మదభ్రసభ్యవచనం న త్వేవ వేదాక్షరం,
అంధశ్చౌర్యపరై ర్దురన్వయభవై స్సూదై రమీభిః కృతా
న్యన్నాద్యాని నివేదితాని భగవా నంగీకరోత్యేష కిం ? 890

ఆఘ్రాతేతి. ద్రై ర్దేవాలయపాచకైః,పణ్యయువతీనాం వారస్త్రీణాంసమూహః పణ్యయౌవతం తస్య కథాసల్లాప ఏవ, ఆఘ్రాతా అనుష్ఠితా, సంధ్యాదికం కర్మ నో ఆఘ్రాతం, అదభ్రం బహుళం సభ్యవచనం పరప్రతారక సవినయసుకుమారం వచనం, అభ్యస్తం శిక్షితం, వేదాక్షరం తు నాభ్యస్త మేవ, అంధసః అన్నస్య చౌర్యపరైః, దుర న్వయే దుష్కులే భవై రమీభిః సూదై ర్దేవాలయపాచకైః, కృతాని పక్వాని అన్నా ద్యాని అన్నసూపాదీని, నివేదితాని సంతి, ఏష భగవాన్, అంగీకరోతి కి మితి కాకుః

[విమృశ్య.]

గ. అహో!కలిమాహాత్మ్యా దఖిలజనానా మనివార్యో వివేకవిపర్యయః.

అహో ఇతి. వివేకవిపర్యయః అవివేకః, సదసద్విచారమూఢత్వ మితి యావత్.

గ. యతః. 892

ప. సద్మస్వాదరతోఽర్పితాని హరయే సత్త్వోత్తరై ర్భూసురై
రన్నా న్యత్ర న మానయంతి విధివ త్సిద్ధాని వృద్ధా అపి,
దేవస్యాయతనే ష్వదంతి విభయా వ్రాత్యైః కృతా నోదనాన్
స్పృష్టాన్ దుష్టజనేన నూన మఖిలై ర్దృష్టా నశిష్టాహృతాన్. 893

సద్మస్వితి. సద్మసు శిష్టగృహేషు, విధివ ద్యథాచారం సిద్ధాని పక్వాని, సత్త్వేన గుణేన ఉత్తరై శ్శ్రేష్ఠైః, భూసురైః బ్రాహ్మణైః, హరయే ఆదరతః అర్పితాని నివేదితాని అన్నాని, అత్రలోకే, జ్ఞానేన వయసా వృద్ధా అపి, న మానయంతి న గృహ్ణంతి, దేవ స్యాయతనేషు ఆలయేషు, వ్రాత్యై స్సంస్కారహీనైః, కృతాన్ పక్వాన్, దుష్ట జనేన స్పృష్టాన్, అఖిలైర్దృష్టా నశిష్టైః దురాచారై రాహృతా నోదనాన్ అన్నాని, వృద్ధా అపి, విభయా స్సంతః, అదంతి భుంజతే, హంత.

[విశ్వావసుః.]

గ. మాదృశేభ్యో హి దివ్యక్షేత్రమాహాత్మ్యవేదిభ్యో భవదీయ మృషాభాషణదూషణం న రోచతే. 894

గ. యతః. 895

ప. ఉషస్యేవ స్నానా దుచితశుచితాశాలివపుషో
వినీతా స్స్వే శాస్త్రే విజితవృజినాః పూజితజనాః,
పరిత్రాతుం లోకా న్విధివ దపతంద్రా విదధతే
పవిత్రై రన్నాద్యైః పరమపురుషారాధన మమీ. 896

ఉషసీతి. ఉషసి ప్రాత రేవ, స్నానా దుచితయా గృహీతయా శుచితయా శుద్ధ్యా శాలత ఇతి తచ్ఛాలి వపు ర్యేషాం తే, స్వే స్వమతసంబంధిని, శాస్త్రే వినీతా శ్శిక్షితాః. అధీతస్వశాస్త్రా ఇత్యర్థః. అత ఏవ, విజితం నిరస్తం వృజినం దురాచారో యైస్తే, అమీ పూజకజనాః దేవాలయోపజీవినః, లోకాన్ జనాన్, పరిత్రాతుం అప తంద్రాః గతప్రమాదా స్సంతః, పవిత్రై రన్నాద్యైః, విధివ త్పరమపురుషస్య భగవతః, ఆరాధనం అర్చనం, విదధతే. అత్ర లోకపరిరక్షణం స్వనివేదిత భగవత్ప్రసాదాన్నదా నద్వారేతి ధ్యేయం.

గ. అపకర్ణ్యతా మిద మపి యదభ్యుపగ మ్యాప్యభిధాస్యామి.

అపకర్ణ్యతా మితి. యద్వచః, అభ్యుపగమ్య భవదీయదూషణ మంగీకృత్యాపి, అభిధాస్యామి వక్ష్యామి.

ప. విధివ దవిధివ ద్వా భక్తితోఽభక్తితో వా
నను శుచి రశుచి ర్వా నాథ మర్చ త్విహాత్యః,
అనుదిన ముపయాతై రర్చ్యమానాసు దేవై
రరుచి రజితమూర్తి ష్వాస్తికస్యాస్తి కస్య ?. 898

విధివ దితి. నను హేకృశానో! ఇహ భవః ఇహత్యః జనః దేవలకాదిః,శుచిర్వా అశుచిర్వా సన్, నాథం భగవంతం, విధివద్వా అవిధివద్వా, భక్తితో వా అభక్తితో వా, అర్చతు పూజయతు. దినేదినే అనుదినం, ఉపయాతై రాగతైః, దేవైరింద్రాదిభి రర్చ్యమానాసు, అత ఏవ అజితస్య భగవతః మూర్తిషు ప్రతిమావిషయే, ఆస్తికస్య అరుచిః జుగుప్సా, కస్య అస్తి, దైవ మితిజ్ఞానం యస్య తస్య ఆస్తికస్యైవేత్యర్థః.

గ. ఇదం చావధేయం. 899

ప కేచి చ్చక్రధరాపచారచకితాః క్ష్మాపాలభీతాః పరే
శ్రద్ధాతః కతిచి త్ప్రచంత్యవహితా శ్శుద్ధాశ్చ దివ్యం హవిః,
అగ్రే న్యస్త మిదం ముదైవ భగవా నాలోకనైః స్వీకరో
త్యంహస్సంహరణాశయా చ తదిదం ప్రాశ్నంతి భాగ్యోత్తరాః.

కేచిదితి. కేచి ద్దేవాలయసూదాః, చక్రధరస్య భగవతః అపచారా చ్చకితాః భీతాః, అత ఏవ శుద్ధాః, అవహితాః అప్రమాదాశ్చ సంతః, దివ్యం హవి రన్నాద్యం, పచంతి,పదపంచక మిదం వాక్యత్రయేఽపి యోజ్యం. పరే అన్యే కేచిత్, క్ష్మాపాలాత్ రాజ్ఞః,భీతా స్సంతః, కతిచిత్ శ్రద్ధాతః,భగవా నగ్రే న్యస్తం త్రయాణా మన్యతమేన ప్రకారేణ శుద్ధం, ఇదం హవిః, ముదా ఉపలక్షితైః ఆలోకనైః,స్వీకరోత్యంగీకరోతి, భాగ్యోత్తరాః, అంహసాం సంహరణే ఆశయా, తదిదం భగవదంగీకృతం హవిః ప్రాశ్నంతి భుంజతే.

గ. పశ్య తావత్ స్వానుభవసిద్ధౌ ప్రకర్షనికర్షౌ భగవదాయతన తదితరస్థలపరికల్పితాన్నయోః. 901

పశ్యేతి. భగవదాయతనే పరికల్పితాన్నస్య, ప్రకర్షః ఉత్కర్షః, తస్మాద్దేవాలయా దితరస్థలే పరికల్పితస్య అన్నస్య వికర్షశ్చ, ద్వౌ స్వీయేన అనుభవేన సిద్ధౌ, తౌ పశ్యేత్యన్వయః.

ప. ఉపస్కారై స్సాన్ఫారై రుపచితరసామోదభర మ
ప్యవైత్యన్నం గేహే కృత మయ మభోగ్యం బుధజనః,
అభూయస్సంస్కారి ణ్యపి హవిషి దేవాలయభవే
త్వనల్పం భోగ్యత్వం పున రఘహారత్వం చ మనుతే. 902

ఉపస్కారై రితి. స్ఫారై ర్బహుభి, రుపస్కారైః వ్యంజనైః, ఉపచితః ప్రవృద్ధః, రసస్య మధురాదేః ఆమోదస్య సుగంధస్య చ ద్వయో ర్భరః అతిశయః అస్మిన్ తథోక్త మపి, గేహే శిష్టగృహే, కృతం పక్వం అన్నం, అయం బుధజనః, అభోగ్యం భోక్తు మయోగ్యం, అవైతి మనుతే. భూయాంసః సంస్కారా అస్మిన్ న సంతీ త్యభూయస్సంస్కారిణ్యపి,దేవాలయభవే హవిషి అన్నే తు,అనల్పం భోగ్యత్వం, పునః కించ, అఘహారత్వం చ మనుతే.

గ. ఇదం చ బోద్ధవ్యమ్. 903

ప. దేవాగారనిషేవిణః కిల జనా దుష్యంతు శుధ్యంతు వా
తేఽమీ స్వామిపరిగ్రహేణ నియతం మాన్యా మనీషాజుషాం,
ప్రాయే ణాశ్రయగౌరవేణ లభతే హీనోఽపి మాన్యత్వతాం
కుబ్జస్త్రీబముఖో జనోఽపి భజతే పూజాం హి రాజాశ్రయాత్. 904

దేవేతి. దేవాగారే దేవాలయే నిషేవిణః పరిచారకాః జనాః,దుష్యంతు వ్రాత్యా భవంతు వా, శుధ్యంతు శుద్ధా భవంతు వా కిల. అతిసర్గే లోట్. తేఽమీపరిచారకాః,

స్వామినో దేవస్య పరిగ్రహేణ హేతునా, మనీషాం జుషాం బుద్ధిమతాం, నియత మవశ్యం, మాన్యా భవంతి. హీనోఽపి జనః, ప్రాయేణ ఆశ్రయగౌరవేణ, మానస్య అర్హాతాం యోగ్యత్వం, లభతే, హి యస్మాత్, కుబ్జక్లీబముఖోఽపి జనః, రాజాశ్రయాత్ పూజాం భజతే లభతే.

అథ సేతువర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతః పరిక్రామ న్నగ్రతోఽవలోక్య సహర్షం సాంజలిబంధం.]

ప. పాతుం పాతకినో జనా నశరణాన్ పాతుం తమస్సాగరం
యాతుం యాతుపురీ మరీన్ రణముఖే జేతుం దశాస్యాదికాన్,
నేతుం భూతనయాం ముదం విరహిణీ మేతుం యశ శ్శాశ్వతం
దాతుం శర్మ చ రాఘవేణ రచితం సేతుం నమస్కుర్మహే. 905

పాతు మితి. పాతకినః పాపినః, అశరణాన్ రక్షకహీనాన్, జనాన్, పాతుం రక్షితుం, తమః అజ్ఞానమేవ సాగరం పాతుం పానం కర్తుం, నాశయితు మితి యావత్. యాతూనాం రక్షసాం పురీం లంకాం, యాతుం గంతుం, దశాస్యాదికాన్ రావణాదీ నరీన్, రణముఖే జేతుం, విరహిణీం వియుక్తాం, భూతనయాం సీతాం, ముదం నేతుం ప్రాపయితుం, శాశ్వతం యశః, ఏతుం లబ్ధుం, శర్మ సుఖం, మహాపాతక నిరసనజన్యం దాతుం చ, రాఘవేణ శ్రీరామేణ, రచితం, సేతుం నమస్కుర్మహే.

గ. హంత కఠినానామ ప్యమీషా మతిమహతీ ప్రీతి రనుబంధిజనే.

హంతేతి. కఠినానాం నిర్దయానా మపి నిష్ఠురాణాం చేతి చ అమీషాం నల సేతుశైలానాం,అనుబంధిని దేహసంబంధిని జనే సీతాయా విషయే, ప్రీతిః అతిమహతీ.

గ. యతః. 907

ప. లంకాపురే పఙ్క్తిముఖేన రుద్ధాం
భూమేః సుతాం భూమిభృతోఽనుబంధాత్,
సేతూభవంతః స్వయ మాప్లవంతే
పతిం పునః ప్రాపయితుం పయోధౌ. 908

లంకేతి. భూమిభృతః శైలాః, అనుబంధాత్ సంబంధాత్ స్వభృతభూమిజన్యత్వ రూపాద్ధేతోః, పఙ్క్తిముఖేన దశాస్యేన, లంకాపురే రుద్ధాం,భూమే స్సుతాం సీతాం పతిం రామం, ప్రాపయితుం, స్వయం పయోధౌ సేతూభవంతః, ఆప్లవంతే ఉన్మజ్జంతి.

[నిరూప్య.]

ప. పయోధిమధ్యే ప్లవమానమూర్తయః
తరంగవేగార్పితఫేనచిహ్నితాః,
హసంతి కిం మందర మంతరర్ణవం
నిమగ్న మేతే నలసేతుభూధరాః? 909

పయోధీతి. పయోధేర్మధ్యే ప్లవమానా అనిమగ్నామూర్తి ర్యేషాంతే, తరంగాణాం సాముద్రాణాం వేగే నార్పితైః ఫేనైః చిహ్నితాః, ఏతే, నలోనామ సుగ్రీవసేనాపతిః, తేన కృతే సేతౌ భూధరాః శైలాః, అర్ణవస్య క్షీరాబ్ధేః మధ్యే అంతరర్ణవం, నిమగ్నం మందరం నామ శైలం, హసంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షాయాం కిం శబ్దః.

[పున ర్విమృశ్య [

ప. లంకాపురావాసిరఘూద్వహారి, సంపర్కపాపా దివ సింధురాజః,
సపక్షభూభృన్నిబిడాంతరోఽపి, విపక్షభూభృద్భి రబంధి కష్టం.910

లంకేతి. సింధురాజస్సముద్రః,లంకాపురవాసినః రఘూద్వహారేః రావణస్య సంపర్కేణ యత్పాపం తస్మాది వేత్యుత్ప్రేక్షా, సపక్షైః ఆప్తైః పక్షసహితైశ్చ భూభృద్భిః రాజభిః పర్వతైశ్చ నిబిడం సాంద్రం అంతరం మధ్యభాగః యస్య తథోక్తోఽపి, ససహాయోఽపి సన్నిత్యర్థః. విపక్షైః శత్రుభిః పక్షరహితైశ్చ భూభృద్భిః రాజభిః పర్వతైశ్చ, అబంధి బధ్యతేస్మ. కష్టమితి ఖేదే.

ప. శుద్ధా స్సంశ్రితధర్మసేతవ ఇమే సోఢోగ్రవర్షాతపాః
స్థిత్వా సింధుజలే సదా క్షితిభృతోఘోరం తపః కుర్వతే,
నృత్యంతీ రిహ నిత్య మేవ చపలా స్త్రీక్ష్ణై రతన్వాశుగైః
లావణ్యం దధతీః కదాపి న చలంత్యాలోక్య వీచీ రమూః. 911

శుద్ధా ఇతి. సంశ్రితః ధర్మస్య సేతుర్మర్యాదా యై స్తే సంశ్రితః ధర్మేణ శ్రీరామధనుష్కోట్యా యుక్తః సేతు ర్యై స్తే ఇతి చ, సోఢా క్షాంతౌ ఉగ్రౌ వర్షం చ ఆతపశ్చద్వాయై స్తే, అత ఏవ శుద్ధా నిష్కల్మషాః,ఇమే క్షితిభృతః రాజానః పర్వతాశ్చ, సింధోః సముద్రస్య జలే,స్థిత్వా,ఘోరం దుష్కరం, తపః కుర్వతే,అతః ఏతే క్షితిభృతః, ఇహలోకే సముద్రేచ, లావణ్యం సౌందర్యం లవణరసంచ, దధతీః తీక్ష్ణైః, రతనోః రన్మథస్య ఆశుగైః బాణైః రతనుభిః మహద్భి రాశుగై ర్వాయుభిశ్చ,నిత్యం నృత్యంతీః ఉల్లసంతీః ప్రవర్ధితాశ్చ, అమూః ర్వీచీః, వ్యాప్తువానాః, చపలాః పుంశ్చలీః చపలాః

చంచలాః వీచీః తరంగాంశ్చ, ఆలోక్య దృష్ట్వా, న చలంతి న వికుర్వంతి న భ్రమంతి చ, 'చపలా కమలా విద్యు త్పుంశ్చలీ పిప్పలీషు' చేతి కోశః. 'నిత్య మేవ లులితా' ఇతి పాఠేతు తీక్ష్ణై రత స్త్వాశుగైః లులితాః క్షుభితాః నృత్యంతీః నృత్తనం కుర్వంతీః ఉచ్చలంతీశ్చ అమూ స్త్రియ ఇతి సర్వం పూర్వవత్.

[క్షణ మభిధ్యాయ న్నంజలిం బధ్వా.]

ప. అస్తోకదృష్టి రపి వారిధి రేష యస్మా
త్త్రస్తో బిభర్తి విపులోపలసాంద్ర సేతుం,
గోపాయతే దురితవంతి జగంతి తస్మై
గోపాయ తే రఘుపతే మహతే నమోఽస్తు. 912

అస్తోకేతి. అస్తోకః అనల్పః దృష్టి ర్గర్వో యస్య తథోక్తోఽపి, ఏష వారిధి ర్యస్మాత్ కోపాత్ త్రస్త స్సన్, విపులై రుపలైః పాషాణైః, సాంద్రం సేతుం, బిభర్తి, తస్మై దురితవంతి జగంతి, గోపాయతే స్వత్రస్తసముద్రధృతసేతుద్వారా రక్షతే, మహతే, హే రఘుపతే, తే తవ, గోపాయ నమోఽస్తు.

[కృశానుః]

[సాక్షేపం]

ప. కాకుత్స్థరోషచకిత కమితా నదీనా
మాసీ ద్యదా నను గురుప్లవనార్హతోయః,
శక్య స్త దైష తరితుం హరిభిః పదాభ్యాం
కిం వా ఫలం కథయ సేతుకృతీ శ్శ్రమస్య? 913

కాకుత్స్థేతి. కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య రోషా చ్చకితః, నదీనాం కమితా భర్తా సముద్రః, యదా యర్హి గురూణాం దుర్భరశైలానాం ప్లవనాయ ఉల్లలనాయ అర్హం తోయం యస్య తథోక్తః, ఆసీత్ ? నను ప్రశ్నే. తదా తర్హి, ఏష సముద్రః, హరిభి ర్వానరైః పదాభ్యా మేవ తరితుం శక్య ఇతి హేతోః, సేతోః కృతేః కరణాత్ యశ్శ్రమ స్తస్య, ఫలం కిం వా భవేత్ ? త త్కథయ.

[విశ్వావసుః.]

గ. తత్కథిత మేవ మయా భవతా తు న సమ్య గవధారితం శ్రుణు తర్హి పున స్సావధానః. 914

తదితి. అవధారితం గృహీతం.

ప. అంభోరాశిం వానరా లంఘయంత్వి
త్యేత ద్వ్యాజీకృత్య రాజీవనేత్రః,

అంహోరాశే ర్లంఘనార్థం నరాణాం
ఉద్నాంరాశౌ సేతు ముచ్చై రబధ్నాత్. 915

అంభ ఇతి. వానరాః, అంభోరాశిం సముద్రం, లంఘయంతు. ఇత్యుక్తప్రకారం, ఏతత్ వానరసముద్రలంఘనం, వ్యాజీకృత్య, రాజీవనేత్రః శ్రీరామః, నరాణాం అంహసాం పాపానాం రాశేః లంఘనార్థం, ఉద్నాంఉదకానాం రాశౌ ఉద్ధన్నిత్యాదినా ఉదకశబ్దస్య ఉదన్నాదేశః ఉచ్చైరున్నతం సేతుం, అబధ్నాత్ బద్ధవాన్.

[పున ర్నిరూప్య.]

ప. న సాగరోఽసౌ నభ ఏవ ఫేనవ్రజా న చామీ విపులోడువర్గాః,
న సేతు రేషోఽపి నిశాచరాణాం నృపాతకానా మపి ధూమకేతుః.

నేతి. అసౌ పురోవర్తీ, సాగరః న, కింతు నభః ఆకాశమేవ. అమీ ఫేనవ్రజాః న కింతు విపులానాం స్థూలానాం ఉడూనాం నక్షత్రాణాం వర్గాః బృందాని, ఏషోఽపి న సేతుః, కింతు నిశాచరాణాం నృపాతకానాం మనుష్యపాపానాంచ, ధూమకేతుః ఉత్పాతవిశేషః సవాలనక్షత్రరూపః.

గ. పశ్యాత్ర జలచరభ్రమ చమత్కారం. 917

పశ్యేతి. జలచరాణాం మత్స్యాదీనాం భ్రమస్య విపరీతజ్ఞానస్య చమత్కారం మాహాత్మ్యం.

ప. గజేంద్రబుద్ధ్యా నలసేతుశైలాన్ గ్రాహా గ్రసంతే జలధౌ వసంతః,
తద్గ్రాసజాయాససముత్థదంష్ట్రావ్యథాః ప్రధావంతి యథాగతం తే.

గజేతి. జలధౌ వసంతః గ్రాహాః మకరాః, నలస్యసేతౌ యే శైలాః తాన్ గజేంద్రా ఇతి బుద్ధ్యా భ్రమేణ, గ్రసంతే కబళయంతి, తేషాం శైలానాం గ్రాసాజ్జాయత ఇతి తజ్జాత్ ఆయాసాత్ సముత్థా దంష్ట్రాణాం వ్యథా యేషాం తథోక్తాస్సంతః, తే గ్రాహాః, యథాగతం ఆగతదేశ మనతిక్రమ్య, ప్రధావంతి.

ప. డిండీరఖండాన్వయపాండురాభం
ద్రాఘిష్ఠ ముచ్చైః పరిణాహవంతం,
కాకుత్స్థసేతుం కలయే గుణాఢ్యం
ధాత్రోత్తరీయం ధృత మర్ణవేన. 919

డిండీరేతి. డిండీరఖండానాం ఫేనపుంజానాం అన్వయేన సంపర్కేణ పాండురా ఆభా యస్యతం, ద్రాఘిష్ఠం సుదీర్ఘం, ఉచ్చైః పరిణాహవంతం అతి విస్తీర్ణం, గుణైః

పాపనిర్హారణాదిభిః తంతుభిశ్చ ఆఢ్యం పూర్ణం, కాకుత్స్థసేతుం అర్ణవేన ధృతం, ధౌతం శుభ్రం, ఉత్తరీయం, కలయే మన్యే.

ప. చిరాద్ధరాభూరిభరార్తమూర్తి
ర్హరిత్కరిష్వర్పితనైజకృత్యః,
శ్రమక్షయాయార్ణవవారిశీతే
శేతే స కిం సేతుమిషేణ శేషః! 920

చిరాదితి. చిరాత్ ధరాయాః భువః సంబంధినా భూరిణా భరేణ భారేణ ఆర్తమూర్తిః, అత ఏవ హరిత్కరిషు దిగ్గజేషు అర్పితం నైజం స్వీయం కృత్యం భూభరణకార్యం యేన తథోక్తః, సః ప్రసిద్ధః, శేషః, శ్రమస్య భూభరణాయాసస్య క్షయాయ శీతే అర్ణవస్యవారిజలే సేతోర్మిషేణ, శేతే, కి మితి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా.

[విమృశ్య సశ్లాఘం.]

ప. యః పురా పాపదశకచ్ఛేదే సాధనతాం గతః,
స సేతుర్న కథం శక్తః? పాపపంచకభంజనే. 921

య ఇతి. య స్సేతుః, పురా రామావతారే, పాపానాం దశకస్య చ, పాపస్య దశకాని శిరాంసి యస్య తస్య, రావణస్య ఛేదే వధే, సాధనతాం కారణత్వం, గతః, సః సేతుః, పాపానాం బ్రహ్మహత్యాదీనాం, పంచకస్య భంజనే విషయే, కథం నశక్తః? శక్త ఏవే త్యర్థః. శతే పంచాశ దితి సంభవ ప్రమాణసిద్ధత్వాదితి భావః.

అథ తామ్రపర్ణీవర్ణనమ్.

[ఇతి పరావృత్యాన్యతో విలోక్య సామోదం.]

ఇతీతి. పరావృత్య పశ్చా న్నివృత్య.

ప. తాపం విలుంపతి నృణా మిహ తామ్రపర్ణీ
త్యాఖ్యాం వహా న్భవదవానలజృంభితోత్థం,
పాథోనిధే స్త్రిజగతి ప్రథితో ఒవరోధో
రోధోలసత్పరమహర్షమహర్షియూథః. 922

తాప మితి. రోధసో స్తీరయో ర్లసత్ పరమహర్షాణాం మహర్షీణాం యూథం యస్య సః, త్రిజగతి లోకత్రయే, ప్రథితః ప్రసిద్ధః, తామ్రపర్ణీత్యుక్తప్రకారాం, ఆఖ్యాం నామ, వహా న్పాథోనిధే రబ్ధే, రవరోధః అంతఃపురస్త్రీ, తామ్రపర్ణీ నదీ యావత్. భవస్సంసార ఏవ దవానలః తస్య జృంభితాత్ వృద్ధేరుత్థం, నృణాం తాపం మనోవ్యథాం, విలుంపతి నాశయతి.

అథ కురుకానగర శఠకోపమునివర్ణనమ్.

[తదభ్యర్ణం నిర్వర్ణ్య.]

తదితి. తస్యాః తామ్రపర్ణ్యాః అభ్యర్ణం సమీపదేశం.

ప. చకాస్తి కురుకాపురీ శుచిని తామ్రపర్ణీతటే
విరక్తిపరిపక్త్రిమత్రియుగభక్తిభి ర్వైష్ణవైః,
దృఢవ్రతశఠారియోరోవకుళసంపతద్బంభర
ధ్వనిద్విగుణజృంభణద్రవిడ వేదఘోషోజ్జ్వలా. 923

చకాస్తీతి. శుచిని పరిశుద్ధే, తామ్రపర్ణీతటే, దృఢవ్రతస్య శఠారేః శఠకోపస్య నామ వైష్ణవయోగినః ఉరోగతే వకుళమాల్యే సంపతతాం ప్రవిశతాం బంభరాణాం భృంగాణాం ధ్వనినా ద్విగుణం ద్విరావృత్తం జృంభణం వ్యాపనం యస్య తాదృశేన ద్రవిడ వేదస్య ప్రబంధస్య ఘోషేణ అనుసంధానజన్యేన ఉజ్జ్వలా, కురుకా నామ పురీ, విరక్తైర్వైరాగ్యస్య పరిపక్త్రిమా ఫలాత్మికా త్రియుగే భగవతి భక్తి ర్యేషాంతైః, వైష్ణవైరుపలక్షితా, చకాస్తి ప్రకాశతే.

గ. అత్రత్యానాం ధర్మనిత్యానాం హరిభృత్యానా మిత్థ మనుసంధానం. 924

ప. పరిసృష్టవతే సహస్రశాఖాం
పరమాం ద్రావిడసంహితాం హితాం నః,
గురవే కరవామ నిత్య మస్మై
శఠకోపాయ మహర్షయే ప్రణామాన్. 925

పరీతి. సహస్రాణి చత్వారి శాఖాః ఖండికాః యస్యాస్తాం, పరమాం సర్వోత్కృష్టాం, హితాం ద్రావిడీం ద్రవిడభాషామయీం సంహితాం ప్రబంధం, నః అస్మభ్యం, పరిసృష్టవతే నిర్మాయ ప్రదాత్రే, శఠకోపాయ మహర్షయే గురవే, నిత్యం ప్రణామాన్ కరవామ.

ప. అంచామ చించాతరుమద్భుతంతం పంచామరద్రూనవధీరయంతం,
శఠారిసంజ్ఞం కిల యస్య మూలే తపఃఫలం కించిదుదంచితం నః.

అంచామేతి. యస్య చించాతరోర్మూలే, శఠారిసంజ్ఞం, కించిత్ అనిర్వాచ్యం, నః అస్మత్సంబంధి, తపఃఫల ముదంచితం ఆవిర్భూతం, తం పంచ అమరద్రూన్ మందారాదీన్, అవధీరయంతం తిరస్కుర్వంతం, అద్భుతం చించాతరుం తింత్రిణీవృక్షం, అంచామ పూజయామః.

927

గ. యద్వా.—

ప. దిశన్ శ్రితానా మమృతాత్మకం ఫలం
విలక్షణో భాతి సతింత్రిణీతరుః,
సహస్రశాఖం ద్రవిడాగమం సృజన్
స యస్య మూలం సముపాశ్రితో మునిః. 929

దిశ న్నితి. సహస్రశాఖం ద్రవిడాగమం, సృజన్, స ప్రసిద్ధో, మునిః శఠారిః, యస్య తింత్రిణీతరోర్మూలం సముపాశ్రితః, సః తింత్రిణీతరుః, శ్రితానాం సేవకానాం అమృతాత్మకం మోక్షరూపం ఫలం, దిశన్, ప్రయచ్ఛన్, ద్రావిడవేదద్వారేతి శేషః. అతఏవ విలక్షణః అద్భుతస్సన్, భాతి.

ప. హరి మివ కృతావతరణం వకుళాభరణం వృణీమహే శరణం,
ధ్యేయం యం విదు రార్యా ముముక్షుభి ర్యత్ప్రబంధ మధ్యేయం.

హరి మితి. వకుళాభరణం శఠకోపం, ముముక్షుభిః, ధ్యేయం ధ్యాతవ్యం, ఆర్యాః పూజ్యాః యస్య ప్రబంధం ద్రావిడం, ముముక్షుభిః, అధ్యేయం అధ్యేతుం యోగ్యం, విదుః, త మితి సంబంధః.

ప తస్మి న్మతి ర్మే స్తు దృఢా శఠారౌ
గాయంత ఉచ్చై రిహ యస్య గాథాః,
ప్రహాయ దేహం ప్రథయంతి దివ్యే
పదేఽహ మన్నాద ఇతి ప్రగీతే. 930

తస్మిన్నితి. యస్య శఠారేః సంబంధినీః, గాథాః ప్రబంధరూపాః, ఉచ్చైః గాయంతః పఠంతః, జనాః, ఇహ దేహం మానుషం, ప్రహాయ, 'అహ మన్నాద' ఇతి శ్రుత్యేతి శేషః. ప్రకర్షేణ గీతే ప్రసిద్ధే, పదే వైకుంఠే, ప్రథయంతి వర్ధయంతే,తస్మిన్ శఠారౌ, మే దృఢా మతి రస్తు.

ప. కృతదురితనిరోధానాం కలితశ్రుతిమౌళిభావబోధానాం,
వశితరమానాథానాం న సుధా పి సమా శఠారిగాథానాం. 931

కృతేతి. నిరోధః వారణం, శ్రుతిమౌళిభావః ఉపనిషదభిప్రాయః, వశితః వశతాం స్వాధీనీకృతః, శఠారిగాథానాం, సుధా అమృత మపి, న సమా.

[జనానుద్దిశ్య.]

ప. కఠినశఠనరేంద్రస్తావకాన్ శ్లోకపాశాన్
జఠరపిఠరపూర్త్యై జాతు మా సంగిరధ్వం,
లుఠత దృఢతమస్కా మా చ సంసారకూపే
పఠత శఠజిదుక్తీ రశ్రమానీతముక్తీః. 932

కఠినేతి. హేజనాః, యూయం జఠరపిఠరస్య ఉదరభాండస్య పూర్త్యై పూరణార్థం, కఠినానాం నిర్దయానాం శఠానాం విప్రియకారిణాం నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం స్తావకాన్ స్తుతికారిణః, అతఏవ శ్లోకపాశాన్ పద్యాధమాన్, జాతు కదాచిదపి, మా సంగిరధ్వం మా పఠత. దృఢతమస్కే గాఢాజ్ఞానే దృఢతిమిరే చ, సంసారకూపే, మా లుఠత. అశ్రమేణా నాయాసేన ఆసీతముక్తీః ప్రాపితమోక్షాః, శఠజితః శఠకోపస్య ఉక్తీః దివ్యప్రబంధరూపాః, పఠత. రాజస్తుతిః సంసారపతనహేతుః ప్రబంధో ముక్తిహేతు రితి హేతుద్వయోపపాదనాత్కావ్యలింగద్వయం.

[ఇతి కృశానుమామంత్ర్య.]

ప. నను శఠకోపాయ త్వం, ప్రణతిం ప్రాప్తాయ భావుకోపాయత్వం,
విమలమతే! కురు కాయా, న్నిరసితుమంహో విరాజతే కురుకాయాం.

నన్వితి. నను విమలమతే త్వం,. కాయా ద్దేహాత్, అంహః నిరసితుం భావుకః కుశలః ఉపాయః సాధనం తస్య భావ స్తత్త్వం ప్రాప్తాయ, సులభకారణాయేత్యర్థః. కురుకాయాం పురి, విరాజతే శఠకోపాయ, ప్రణతిం కురు.

ప. వకుళాభరణీయానాం, గాథానాం సన్ముఖాబ్జభరణీయానాం,
హరిగృహమధ్యే తారస్వరేణ పునతే ప్రపంచ మధ్యేతారః. 934

వకుళేతి. హరిగృహస్య మధ్యే, తారేణ ఉచ్చైస్తరేణ స్వరేణ నాదేన ఉపలక్షితాః, సతాం ముఖాబ్జైః భర్తుం యోగ్యానాం భరణీయానాం, పఠనీయానా మిత్యర్థః. వకుళాభరణీయానాం శఠకోపసంబంధినీనాం, గాథానా మధ్యేతారః. ప్రపంచం పునతే పవిత్రీకుర్వంతి.

[సశ్లాఘం.]

ప. విరక్తే రాస్థానీ మధుమథనభక్తే ర్నటనభూ
ర్విముక్తే ర్నిఃశ్రేణీ సుకృతతరుపఙ్క్తేః ఫల మసౌ,
ప్రపత్తే రుద్యానక్షితి రకృతకోక్తేః ప్రియసఖీ
చిదంకూరక్షోణీ వకుళధరవాణీ విజయతే. 935

విరక్తే రితి. విరక్తే ర్వైరాగ్యస్య ఆస్థానీ సభా, మధుమథనే భక్తే ర్నటనభూః నాట్యశాలా, విముక్తే ర్మోక్షస్య నిఃశ్రేణీ ఆరోహణదారుయంత్రవిశేషః, సుకృతానాం పుణ్యానా మేవ తరూణాం పఙ్క్తేః ఫలం, ప్రపత్తేః ఆత్మార్పణస్య ఉద్యానక్షితి రుద్యానభూమిః, అకృతకోక్తే ర్వేదస్య ప్రియా సఖీ, చితః చిన్మయస్య బ్రహ్మణః అంకూరస్య ఆవిర్భావస్య క్షోణీ ప్రదేశః, అసౌ వకుళధరస్య, వాణీ ప్రబంధః, విజయతే.

యతే ర్దుశ్చేష్టితం, కలే శ్చేష్టిత మితి పాఠే కలేః కలియుగస్య, అథవా కలేః పాపినః యతినః చేష్టితం, ఇహలోకే కో మృష్యేత్ సహేత? న కోఽపీత్యర్థః. రామరామే త్యత్యాశ్చర్యే.

గ. కిం బహునా. 942

ప. అన్యాయ్య మస్తి కిమితోఽపి కలౌ యుగే య
త్సన్న్యాసినో విదధతే గృహిణాం ప్రణామాన్,
ఏతత్తు చేత ఇహ కృంతతి వైష్ణవోఽసా
వి త్యాంధ్రశూద్ర మమతి ర్నమతి ద్విజో యత్. 943

అన్యాయ్య మితి. సన్న్యాసినః, గృహిణాం గృహస్థానాం ప్రణమాన్ విదధతే కుర్వత ఇతి యత్, ఇతః సన్న్యాసిక్రియమాణగృహస్థప్రణమనాత్, అన్యాయ్యం అనుచితం కర్మ, కిమస్తి? న కిమపీత్యర్థః. కించ, అసౌ ఆంధ్రశూద్రః, వైష్ణవః విష్ణో భక్త, ఇత్యాలోచ్య, ఆంధ్రశూద్రం సాతానీతి భాషా నామ, అమతి ర్మూఢబుద్ధి, రత ఏవ స్వయం ద్విజోఽపి, వైష్ణవః, నమస్కరోతీతి యత్, ఏతత్ సాతానినామాన మాంధ్రశూద్రం ప్రతి వైష్ణవద్విజకృతనమస్కరణంతు, ఇహ అత్ర కురుకాయాం, చేతః చిత్తం, కృంతతి విపాటయత్యేవ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే మైవం సంభాషిష్ఠాః. 944

సఖ ఇతి. ఏవం మాసంభాషిష్ఠాః మావద.

ప. ముంచంతు హంత యతినః కతిచి ద్వ్రతౌఘా
నుజ్ఝంతు భైక్షచరణం కలయంతు వాఽమీ,
హార్యంఘ్రిపంకరుహకింకరతారతా శ్చే
త్పంక ప్రసక్తి రకళంక హృదాం క్వ తేషాం? 945

ముంచం త్వితి. కతిచి ద్యతినః, వ్రతానాం స్నానసంధ్యాదీనాం, ఓఘాన్, ముంచంతు కలయంతు వా గృహ్ణంతు వా. భైక్షచరణముజ్ఝంతు ముంచంతు కలయంతు వా, అమీ, హరేః అంఘ్రిపంకరుహయోః కింకరతాయాం కైంకర్యే రతా ఆసక్తా శ్చేత్, తదా అకళంకహృదాం తేషాం భగవత్పాదపద్మారాధకానాం పంకస్య పాపస్య ప్రసక్తిః, క్వ కుత్ర భవతి? పాపప్రసక్తి ర్నాస్త్యేవే త్యర్థః.

యతే ర్దుశ్చేష్టితం, కలే శ్చేష్టిత మితి పాఠే కలేః కలియుగస్య, అథవా కలేః పాపినః యతినః చేష్టితం, ఇహలోకే కో మృష్యేత్ సహేత? న కోఽపీత్యర్థః. రామరామే త్యత్యాశ్చర్యే.

గ. కిం బహునా. 942

ప. అన్యాయ్య మస్తి కిమితోఽపి కలౌ యుగే య
త్సన్న్యాసినో విదధతే గృహిణాం ప్రణామాన్,
ఏతత్తు చేత ఇహ కృంతతి వైష్ణవోఽసా
వి త్యాంధ్రశూద్ర మమతి ర్నమతి ద్విజో యత్. 943

అన్యాయ్య మితి. సన్న్యాసినః, గృహిణాం గృహస్థానాం ప్రణమాన్ విదధతే కుర్వత ఇతి యత్, ఇతః సన్న్యాసిక్రియమాణగృహస్థప్రణమనాత్, అన్యాయ్యం అనుచితం కర్మ, కిమస్తి? న కిమపీత్యర్థః. కించ, అసౌ ఆంధ్రశూద్రః, వైష్ణవః విష్ణో భక్త, ఇత్యాలోచ్య, ఆంధ్రశూద్రం సాతానీతి భాషా నామ, అమతి ర్మూఢబుద్ధి, రత ఏవ స్వయం ద్విజోఽపి, వైష్ణవః, నమస్కరోతీతి యత్, ఏతత్ సాతానినామాన మాంధ్రశూద్రం ప్రతి వైష్ణవద్విజకృతనమస్కరణంతు, ఇహ అత్ర కురుకాయాం, చేతః చిత్తం, కృంతతి విపాటయత్యేవ.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే మైవం సంభాషిష్ఠాః. 944

సఖ ఇతి. ఏవం మాసంభాషిష్ఠాః మావద.

ప. ముంచంతు హంత యతినః కతిచి ద్వ్రతౌఘా
నుజ్ఝంతు భైక్షచరణం కలయంతు వాఽమీ,
హార్యంఘ్రిపంకరుహకింకరతారతా శ్చే
త్పంక ప్రసక్తి రకళంక హృదాం క్వ తేషాం? 945

ముంచం త్వితి. కతిచి ద్యతినః, వ్రతానాం స్నానసంధ్యాదీనాం, ఓఘాన్, ముంచంతు కలయంతు వా గృహ్ణంతు వా. భైక్షచరణముజ్ఝంతు ముంచంతు కలయంతు వా, అమీ, హరేః అంఘ్రిపంకరుహయోః కింకరతాయాం కైంకర్యే రతా ఆసక్తా శ్చేత్, తదా అకళంకహృదాం తేషాం భగవత్పాదపద్మారాధకానాం పంకస్య పాపస్య ప్రసక్తిః, క్వ కుత్ర భవతి? పాపప్రసక్తి ర్నాస్త్యే వే త్యర్థః.

గ. యత్పున రభిహితం ఫణివర్యపర్యంకకైంకర్యార్థం పర్యటన మపితుర్యాశ్రమాననుగుణమితి తదపి నిపుణరూపణవిరహవిజృంభితం.

యదితి. పర్యటనం సంచారోఽపి, తురీయస్య చతుర్థస్య ఆశ్రమస్య సన్న్యాసస్య అననుగుణంఅనుచితమితి యత్, వచః అభిహితం, తత్, నిపుణం నిరూపణస్య విచారస్య విరహేణ అభావేన విజృంభితం ప్రకాశితం.

ప. కేచన పంకజలోచనకైంకర్యాయైవ పర్యటంతే ఽమీ,
సన్న్యాసిన ఇహ ధన్యాస్తే హి స్వత ఉపగతస్పృహావిరహాః. 947

కేచనేతి. యే కేచన సన్న్యాసినః, పంకజలోచనస్య భగవతః కైంకర్యాయైవ, న స్వార్థం. పర్యటంతే, రాజధానీ మితి శేషః. స్వతః స్వభావాత్, ఉపగతః స్పృహావిరహాః ధనతృష్ణారాహిత్యం యేషాం తే, తే సన్న్యాసినః, ధన్యాః. హి రేవార్థే.

గ. ఇత్థం హి హేయోపాదేయవిద ఉదాహరంతి. 948

ఇత్థమితి. హేయం త్యాజ్యం, ఉపాదేయం గ్రాహ్యం, తే విదంతీతి తద్విదః, ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, ఉదాహరంతి కథయంతి.

ప. భోగాయైవ నితంబినీపరిణయో యాగాహృతిః ఖ్యాతయే
స్వార్థం పాకకృతిః కుపాత్రవిషయత్యాగార్థ మర్థార్జనం,
స్వాధ్యాయాధ్యయనం ప్రతిగ్రహకృతే వాదాయ శాస్త్రశ్రమః
దుష్యేచ్చోదరపూర్తయే యది హరేః కైంకర్య మాచర్యతే.

భోగాయేతి. నితంబిన్యాః స్త్రియః, పరిణయః వివాహః, ఆచర్యతే యది, దుష్యేత్ నింద్యో భవేదితి పదత్రయస్య ప్రతిప్రథమాంత మన్వయః. భోగాయైవేత్యేవకారః ప్రతిచతుర్థ్యంత మన్వయః, తద్వ్యావర్త్యం చ, న తు సంతత్యై, నతు స్వర్గాయ, నత్వతిథిజనార్థం, న తు ధర్మార్థం, న తు బ్రహ్మలోకార్థం, నతు జ్ఞానాయ, న తు పరమపదార్థమితిచ క్రమేణ బోధ్యం, ఆహృతిః అనుష్ఠానం, ఖ్యాతిః కీర్తిః, కుపాత్రేభ్యః కువిషయేభ్యః, పరదారసురాదిభ్యశ్చ త్యాగార్థం శాస్త్రేషు శ్రమః అభ్యాసజన్యః.

గ. అన్యచ్చ.— 950

ప. భూయోదోషై రపి పరివృతః పూరుష స్సాత్త్వికానాం
ప్రాయః పూజ్యో భవతి భగవద్భక్తి మాసాద్య హృద్యాం,
ఆక్రాంతాఽపి ప్రబలభుజగైః కంటకై రప్యనల్పైః
కిం వాఽఽదృత్యా సురభికుసుమా కేతకీ భాగ్యభాజాం. 951

భూయ ఇతి. భూయో బహుశః దోషైః వృథాశ్రమధర్మత్యాగాదిభిః పరివృతోఽపి, పూరుషః, హృద్యాం మనోజ్ఞాం, భగవతి భక్తిం, తదీయా మితి శేషః. ఆసాద్య

ప్రధానీకృత్య, సాత్వికానాం సత్త్వప్రధానానాం, ప్రాయఃపూజ్యాః భవతి. దృష్టాంత మాహ — ప్రబలై ర్భుజగైః కంటకై రపి ఆక్రాంతాఽపి, సురభికుసుమా కేతకీ వృక్షః, భాగ్యభాజాం ఆదృత్యా న భవతి కిం? ఆదరణీయై వేత్యర్థః.

అథ పాణ్డ్యచోళదేశీయస్మార్తశైవాదివర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో విలోక్య సాంజలిబంధం.]

ప. క్రియాంసార్థితవేదేభ్యః గ్రాహయద్భ్యః శ్రుతీ ర్బహూన్,
పాండ్యచోళనివాసిభ్యః పండితేభ్యో నమోఽస్తు వః 952

క్రియేతి. క్రియయా విహితకర్మానుష్ఠానేన సార్థితాః ప్రమాణీకృతాః వేదాః యై స్తేభ్యః, బహూన్ శిష్యాన్ శ్రుతీః, గ్రాహయద్భ్యః, పాండ్య శ్చోళశ్చ దేశభేదౌ తదుభయనివాసిభ్యః, పండితేభ్యః, వః యుష్మభ్యం, నమోఽస్తు.

వేదాన్తివర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

గ. మహ్యం పున ర్మహ్యమరాణా మప్యేషాం న రోచతే నమస్క్రియా యదేతేషు మిథ్యావాదిన ఏవ బహుళ ముపలభ్యంతే. 953

మహ్య మితి. నమస్క్రియా నమస్కరణం, మహ్యం న రోచతే.మమ న సమ్మతే త్యర్థః. ఏతేషు పండితానాం మధ్యే, మిథ్యాత్వం ప్రపంచస్య అసత్యత్వం వదంతీతి తద్వాదినః, అద్వైతిన ఇత్యర్థః. ఏవకారేణ మిథ్యావాదినః న పండితా ఇతి సూచ్యతే,

గ. అమీ ఖలు ప్రామాణికార్థం దూరీకృత్య అప్రామాణికార్థ మూరీ కుర్వంతి. 954

అమీతి. ప్రమాణేన ప్రత్యక్షేణ సిద్ధం ప్రామాణికం అర్థం జగత స్సత్యత్వం, దూరీకృత్య రజ్జౌ సర్పత్వ మివ జ్ఞానోత్తరకాలికబాధేన నిషిధ్య, అప్రామాణికం 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే' త్యాదిశ్రుత్యా సర్వప్రమాణాగోచరం అర్థం బ్రహ్మ, ఊరీకుర్వంతి అంగీకుర్వంతి. ప్రాతీతికదూష్యార్థస్తు స్పష్టఏవ.

గ. తథాహి.— 955

అవ. ఉక్త మేవార్థం స్పష్టయతి తథాహీతి.—

ప. ప్రత్యక్షగోచర మశేష మపి ప్రపంచం
మిథ్యేతి మాయిన ఇమే ప్రతిపాదయంతి,

సర్వప్రమాణ సరణీమతివర్తమానం
బ్రహ్మాశ్రయంతి చ పరం బత నిర్విశేషం. 956

ప్రత్యక్షేతి. మాయాశబ్ద స్తద్వాచిపరః, మాయాయాః పరిణామః ప్రపంచ ఇతి వాదః ఏషా మస్తీతి మాయినః, ఇమే అద్వైతినః, ప్రత్యక్షస్య చక్షురాదేః ప్రమాణస్య గోచరం విషయ మపి, అశేషం నిఖిలం, ప్రపంచం, మిథ్యా త్రైకాలికబాధా దసత్య మితి, ప్రతిపాదయంతి స్థాపయంతి, కించ విశిష్యతే వ్యవచ్ఛిద్యతే ఏభి రితి విశేషాః శుక్లాదిగుణాః సత్వాదయ శ్చతైః,లబ్ధసత్తాకం వస్తు, విశిష్యత ఇత్యుక్తేన నాస్తీతి నిర్విశేషం, నిర్గుణ మిత్యర్థః. తథాచ 'నిర్గుణశబ్ద మస్పర్శ మరూప మాద్య' మిత్యాది శ్రుతేః. అతఏవ సర్వేషాం ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రమాణానాం సరణిం, విషయత్వ మతీత్య వర్తమానం, 'యతో వాచో నివర్తంతే. అప్రాప్య మనసా సహే' త్యాది శ్రుతేః. పరం పరోక్షం, బ్రహ్మ సకలజగద్వ్యాపకం సకలజగదధిష్ఠానభూతం సచ్చిదానందాత్మకం, ఆశ్రయంతి అంగీకుర్వంతి. ప్రాకృతస్యైవ ప్రాకృతగోచరత్వా దితి భావః. బతేత్యాశ్చర్యే.

గ. హంత! బ్రహ్మబంధవ ఇమే బ్రహ్మణే పరస్మై ద్రుహ్యంతి. 957

గ. యతః — 958

ప. యదేవ సర్వజ్ఞ మపాస్తదోషం
భవార్తిహారి శ్రుత మాగమాంతే,
అజ్ఞం పరం బ్రహ్మ తదేవ భోక్తృ
సంసారతాపీతి చ సంగిరంతే. 959

య దితి. ఆగమాంతే ఉపనిషది, 'యస్సర్వజ్ఞః సర్వవి' దిత్యాదా వితి శేషః. య దేవ బ్రహ్మ, సర్వజ్ఞం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణయుక్తం, అపాస్తదోషం హేయగుణరహితం, భవార్తిహారి సంసారదుఃఖనివర్తకం చ సత్, శ్రుతం బోధితం, తత్ పరబ్రహ్మైవ, అజ్ఞం కించిత్ అజ్ఞం, 'అనుదరాకనే' త్యాదా వివ అల్పార్థే నఞ్ సమాసః. భోక్తృ సంసారసుఖదుఃఖానుభవశీలం, ద్వాసుపర్ణే' త్యాదిశ్రుతేః, అతఏవ సంసారేణ తాపోఽస్యాస్తీతి తత్తాపీ జీవఇతి. సమ్యగ్గిరంతే కథయంతి. సర్వజ్ఞత్వాది కించిజ్జ్ఞత్వాది గుణయో రభేదకథన మేవ బ్రహ్మణి ద్రోహ ఇతి ప్రాచీతికోఽభిప్రాయః. 'మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ,పశ్యతి తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి,నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ, ఆత్మా ఏక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం,బ్రహ్మ నేహ నానాస్తి కించన' 'తత్త్వమసీ'త్యాది బహుశ్రుతివ్యాకోపా త్తథా అకథన మేవ మహా ద్రోహ ఇత్యద్వైతినా మభిప్రాయః.

గ. న కేవలమమీ పరస్మై బ్రహ్మణే ద్రుహ్యంతి తత్ప్రమాణేభ్యశ్శ్రుతిభ్యశ్చ. 960

నేతి. తస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రమాణేభ్యః యాథార్థ్యసాధకేభ్యః.

గ. యతః.— 961

ప. మిథ్యార్థావేదకత్వాచ్ఛ్రుతిషు కుమతిభిః కర్మకాండే నిరస్త
ప్రామాణ్యే బ్రహ్మకాండైస్సహ గుణవచనైః శేషితో బ్రహ్మశబ్దః,
మిథ్యార్థాస్మిన్విభక్తిః ప్రకృతిరపి పరం బ్రహ్మ నైవాభిధత్తే
వాచ్యత్వానాశ్రయత్వాత్కథముపనిషదాం మానతాం జానతాం తే?.

మిథ్యేతి. కుమతిభిః దుర్బుద్ధిభిః, కుం కుత్సితం అసత్యం ప్రపంచం అతంతి జానంతీతి కుమతిభిః, ప్రపంచమిథ్యాత్వజ్ఞాతృభిరిత్యర్థః. గత్యర్థకస్య జ్ఞానార్థకత్వాదతతేరౌణాదిక ఇ ప్రత్యయః. గుణవచనైః సగుణప్రతిపాదకైః, బ్రహ్మకాండైరుపనిషద్భిః, సహ సహితే కర్మకాండే, మిథ్యా అసత్యానాం అర్థానాం కర్మణాం గుణానాం చ ఆవేదకత్వాద్బోధకత్వాద్ధేతోః, నిరస్తం నిషిద్ధం ప్రామాణ్యం ప్రమాకారిత్వం యస్య తథోక్తే సతి, బ్రహ్మ ఇత్యేకశ్శబ్దః, శేషితః ప్రమాణత్వేన స్థాపితః. అస్మిన్ బ్రహ్మశబ్దేపి, విభక్తిః స్వాదిః. మిథ్యా అసత్యః అర్థః ఏకత్వాదిరూపః యస్యాస్తథోక్తా భవతి. ప్రకృతిర్విభక్తిరహితబ్రహ్మేతిశబ్దరూపం, వాచ్యత్వశబ్దబోధ్యత్వస్య అనాశ్రయత్వాద్ధేతోః, పరం బ్రహ్మ నాభిధత్తే న బోధయత్యేవ, తన్మత ఇత్యుభయత్ర శేషః. అన్యథా బ్రహ్మణః వాచ్యత్వగుణవైశిష్ట్యాపత్తేరితి భావః. తతశ్చ, తే కుమతయః, ఉపనిషదాం మానతాం ప్రామాణ్యం, కథం జానతాం? ప్రాప్తకాలే లోట్. అజ్ఞానం ప్రాప్తావసరమిత్యర్థః.

గ. న పరమేతే శ్రుతిభ్యో ద్రుహ్యంతి కింతు శారీరకాయ. 963

నేతి. శారీరకాయ వ్యాసాయ.

ప. పరాశరభువా శాస్త్రం బ్రహ్మజ్ఞానాయ నిర్మితం,
అసమంజసతాం నీతమవేద్యబ్రహ్మవాదిభిః. 964

పరాశరేతి. పరాశరభువా వ్యాసేన, బ్రహ్మణః జ్ఞానాయ. బ్రహ్మజ్ఞాతుమిత్యర్థః. 'తుమర్థాచ్చభావవచనా' దితి చతుర్థీ, జగత ఇతి శేషః. నిర్మితం, శాస్త్రం బ్రహ్మసూత్రాణి, అవేద్యం మనోవాగగోచరం బ్రహ్మేతి వదంతీతి వాదిభిరితి హేతుగర్భవిశేషణం. అద్వయస్య బ్రహ్మణః అవేద్యత్వవాదాదితి హేతురోబ్ధ్యః. అసమంజసతాం అయోగ్యతాం అవ్యవస్థాపకత్వరూపాం, నీతం.

గ. యాదృశస్వభావస్సర్వేశ్వరస్తద్విపరీతమేవ తముపదిశంతి విరుద్ధబుద్ధయ ఏతే. 965

యాదృశేతి. తస్మా ద్విపరీతం భిన్నం, తద్విరుద్ధ స్వభావ మితి యావత్. తం సర్వేశ్వరం.

ప. సర్వజ్ఞ మజ్ఞ ఇతి సర్వపదాభిధేయం
కస్యా ప్యవాచ్య ఇతి సర్వమహాగుణానామ్,
స్థానం చ నిర్గుణ ఇతీహ సమ స్తవేద
వేద్యం త్వవేద్య ఇతి తే జగదీశమాహుః. 966

సర్వజ్ఞ మితి. సర్వజ్ఞం జగదీశం, అజ్ఞ ఇతి ఆహురితి సర్వత్ర యోజ్యం. సర్వేషాం పదానాం శబ్దానాం అభిధేయం వాచ్యం, కస్యాపి పదస్య అవాచ్య ఇతి, సర్వేషాం మహతాం చ గుణానాం, స్థానం ఆశ్రయం, నిర్గుణశ్చేతి. సమస్తైర్వేదై ర్వేద్యం జ్ఞేయం, అవేద్య ఇతి, తే అద్వైతినః.

ప. వివిధదురితవ్రాతస్ఫీతస్థిరవ్యసనాకులా
దతిమితమతే ర్జీవాదే వాభిదాం పరమేశితుః,
అపగతపరిచ్ఛేదామోదాంబుధే రుపగచ్ఛతాం
మశకశిశుతోఽభేదో న స్యాత్కుతో మదహస్తి నః? 967

వివిధేతి. వివిధానాం దురితానాం వ్రాతేన రాశినా స్ఫీతైః స్థిరైశ్చ వ్యసనైరాకులాత్, అతఏవ అత్యంతం మితా అత్యల్పా మతిః జ్ఞానం యస్య తస్మా, త్కించిత్ జ్ఞాదిత్యర్థః. జీవాత్, ఏవకారోఽత్యంతానౌచిత్యద్యోతకః. అపగతపరిచ్ఛేదః అపరిచ్ఛిన్నః ఆమోదః ఆనంద ఏవ అంబుధిః యస్య తస్య, పరమేశితుః పరమేశ్వరస్య, అభిధాం జహదజహల్లక్షణయా ధర్మైకదేశత్యాగేన అభేదం, ఉపగచ్ఛతాం అంగీకుర్వతాం, అద్వైతినాం, మశకశిశుతః బాలమశకాత్, మదహస్తినః, అభేదః కుతో హేతో ర్న స్యాత్? కిం తు స్యా దేవ. శ్లో. 'విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని, శునిచైవ శ్వపాకే చ పండితాస్సమదర్శిన' ఇతి భగవదుక్తేః ప్రమాణత్వాత్, అత్యంతవిరుద్ధయో రభేదాభ్యుపగమస్య తేషాం సమదర్శినాం నైసర్గికత్వా దితి భావః.

గ. అపరం చ. 968

ప. దృశ్యం మిథ్యా దృష్టికర్తాపి మిథ్యా
దోషో మిథ్యే త్యేవ యా ధీ రమీషాం,
సాధిష్ఠానాం శేఽపి కిం నేతి చింతా
సాధిష్ఠానాం పండితానా ముదేతి. 969

దృశ్యమితి. ద్రష్టుం యోగ్యం దృశ్యం రజ్జూరగా ద్యపి, మిథ్యా అసత్యం, దృష్టే రయం సర్ప ఇత్యాదిభ్రమస్య కర్తా ఆశ్రయ శ్చైత్రాదిశ్చ, మిథ్యా, దోషః పిత్తాదిశ్చ,

మిథ్యా, అత్ర క్రమేణ ప్రపంచాంతః కరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాజ్ఞానాని దృశ్యదృష్టి కర్తృదోషశబ్దైః గ్రాహ్యాని, ఔత్తరకాలికబాధా దితి సర్వేషా మసత్యత్వే హేతు రితి అద్వైత్యభిప్రాయః. ఇత్యుక్తప్రకార, మమీషా మద్వైతినాం, యా ధీర్జ్ఞానమస్తి, సా అంశత్రయేపి మిథ్యేతి బుద్ధిః, అధిష్ఠానం ఆధారః రజ్జ్వాదిబ్రహ్మచ, అస్మిన్నంశేపి, కిం కుతో న భవతి ? ఇత్యుక్తప్రకారా చింతా తర్కః, సాధిష్ఠానాం శ్రేష్ఠానాం, పండితానాం, ఉదేతి జాయతే, అజ్ఞాననాశా త్సత్యే అధిష్ఠానాంశే సా నభవతీత్యద్వైతినః, అత ఏవ ఆధినా కామాదికృతమనోవ్యథయా సహితా స్సాధిష్ఠాః గాఢాజ్ఞానినః, తేషామేవే దృశీ చింతేతి సాధూక్తి న్యాయావతార ఇత్యప్యాహుః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! మైవం మహీసురదూషణేషు విజృంభిష్ఠాః. 970

ప. పారంపర్యత ఆగతో నిజకులే పంథా న హాతవ్య ఇ
త్యద్వైతం పరిగృహ్య హంత జగతో మిథ్యాత్వ మాచక్షతాం,
అధ్యేతుం నిగమా నశేషత ఇమే కర్మాణి నిర్మాతు మ
ప్యాస్తిక్యా చ్చతురా నికామ మితరే కేతావ దేతాదృశాః? 971

పారంపర్యత ఇతి. నిజే స్వీయే కులే వంశే, పరంపరాయాః భావః పారంపర్యం, అవిచ్ఛిన్నాచారసంప్రదాయ ఇతి యావత్. తత ఆగతః ప్రాప్తః, పంథాః అద్వైతమార్గః, న హాతవ్యః నత్యాజ్యః, అన్యథా సంప్రదాయవిరుద్ధమార్గస్వీకారే మహాప్రత్యవాయ స్స్మరణా దితి భావః అనేన వస్తునా రామానుజీయానందతీర్థీయమతయోః తత్వాదిషు సాంకేతికత్వేన వాంశికసంప్రదాయాగతత్వాభావ స్సూచ్యతే. ఇతి హేతో రద్వైతం జీవేశ్వరయో రభేదమతం, పరిగృహ్య, ఇమే జగతః, మిథ్యాత్వం ఆచక్షతాం బ్రువతాం, ప్రాప్తకాలే లోట్. అద్వైతపరిగ్రహేణ జగన్మిథ్యాత్వం ప్రాప్తకాలమిత్యర్థః. అనేన జగన్మిథ్యాత్వవాదః సంప్రదాయసిద్ధ ఇతి సూచ్యతే. పరం తు నిగమాన్ ఋగాదీన్, అశేషతః ఆమూలాగ్రం, అధ్యేతుం, కర్మాణి తద్విహితాని, నికామం ఆస్తిక్యాత్ అస్తి పరలోక ఇతి నిశ్చయాత్ హేతోః,నిర్మాతు మపి అనుష్ఠితుమపి, చతురాః, ఇతరే మతాంతరస్థాః, కే జనాః, ఏతాదృశా అద్వైతితుల్యాః ?, న కేపీత్యర్థః.

గ. కించ. 972

ప. శ్రుతీ రధ్యేతారః కిమపి జపితారో మనుగణం
క్రతూ నాహర్తారః కి మపి దదితారః ప్రతిదినం,
అమీ స్మార్తాః శ్రాద్ధా న్యపి రచయితారో విధునతే
శ్రుతేరప్రామాణ్యం ప్రసజ దననుష్ఠాపకతయా. 973

శ్రుతీ రితి. యద్యపి స్మృతివిహితం కర్మ స్మార్తం ఏషామస్తీతి యోగేన సర్వేఽపి బ్రాహ్మణాః స్మార్తాః, తథాపి, స్మార్తపదం పంకజాదివ దద్వైతిషు యోగరూఢ మితి ధ్యేయం. అమీ స్మార్తాః, శ్రుతీః ఋగాదీన్ వేదాన్, అధ్యేతారః బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్వాణాః, ప్రతిదినం మనుగణం మంత్రసముదాయం, జపితారః జపం కుర్వాణాః, క్రతూన్ జ్యోతిష్టోమాదీన్, ఆహర్తారః సంపాదయంతః, కి మపి దదితారః యథాశక్తి దానం కుర్వంతః, శ్రాద్ధాని పిత్ర్యాణి కర్మాణి, రచయితారోఽపి సంతః, అననుష్ఠాపకతయా అధ్యయన జపహోమదానశ్రాద్ధకర్మానుష్ఠానాప్రయోజకతయా, ప్రసజత్ ప్రసజ్యమానం, శ్రుతే ర్వేదస్య, అప్రామాణ్యం అప్రమాణత్వం, విధునతే నిరస్యంతే. తదధ్యయనే తద్విహితకర్మానుష్ఠానే చ తత్ప్రామాణ్యస్య అర్థసిద్ధత్వా దితి భావః. అత్ర వేదాప్రామాణ్య నిరసనవస్తునా అద్వైతినాం వేదప్రమాణకత్వేన తదుక్తజగన్మిథ్యాత్వజీవేశ్వరాభేదవాదయో స్స్వప్రమాణకత్వం వేదాప్రామాణ్యద్వారా పూర్వోక్తాద్వైతవిషయకాఖిలదూషణానాం శశవిషాణప్రాయత్వం చ సూచితం.

[కృశానుః.]

[సమంతా దవలోక్య.]

గ. నిస్తులా అప్యమీ విషయాః శైవప్రచురతయా న శ్లాఘా మర్హంతి.

సమంతా దితి. నిస్తులా అసదృశా అపి శివస్య భక్తా శ్శైవాః ప్రచురాః బహులాః యేషు తేషాం భావ స్తత్తా తయా హేతునా.

గ. అత్ర హి తత్పదార్థం యథావస్థిత మనభిదధానా శ్శైవాః విదుషోఽపి విమోహయంతి. 975

అత్రేతి. తదితి పదస్య అర్థం బ్రహ్మ ఈశ్వరత్వాపచ్ఛిన్నం, యథావస్థితం అనతిక్రాంతస్వభావం యథా, తథా అనభిదధానాః అకథయంత స్సంతః.

గ. తథాహి.— 976

ప. మదనజనకే వీతాతంకే మహాగుణశేవధౌ
పరమపురుషే నిత్యాసక్తాం శ్రుతిం కమలా మివ,
బత పశుపతౌ శూలోపేతే మనోభవదాహకే
నిహితహృదయాం శైవా జల్పంత్యభాగ్యహతా మివ. 977

మదనేతి. వీతాః గతాః ఆతంకాః రోగాః దోషరూపాః యస్మిన్ తస్మిన్, మహతాం లోకోత్తరాణాం గుణానాం శేవధౌ నిధౌ, మదనస్య జనకే, పరమపురుషే విష్ణౌ, నిత్యాసక్తాం, అతఏవ కమలాం లక్ష్మీ మివస్థితాం, శ్రుతిం బ్రహ్మకాండం, శూలయా

ర్గేణ శూలే నాయుధేన చ, ఉపేతే పశూనాం మూఢానాం పతిః శ్రేష్ఠః, అతిమూఢ ఇతి యావత్. బ్రహ్మ విష్ణ్వాదయో దేవాః సర్వే పశవః, తేషాం పతిశ్చ తస్మిన్, మనోభవస్య మదనస్య దాహకే, అభాగ్యేణ ప్రాక్తనదుష్కర్మణా హతాం స్త్రియమివ, నిహితం నిక్షిప్తం హృదయం అభిప్రాయః యస్యాస్తథోక్తాం, శైవాః జల్పంతి కథయంతి, అత్ర శైవానాం తాత్పర్య మభివర్ణయామః, మహతాం అగుణానాం కామక్రోధాదీనాం శేవధి ర్యస్మా త్తస్మిన్ రాగద్వేషాదిజనకే, అతఏవ మదనస్య స్మరవికారస్య జనకే, అతఏవ విశేషేణ ఇతాః ప్రాప్తాః ఆతంకాః తాపాస్త్రయః యస్మాత్తస్మిన్ తజ్జనకే, 'రుక్తాప శంకా స్వాతంక' ఇత్యమరః. పరం భృశం అపురుషే అల్పపురుషే, 'అనుదరా కన్యే' త్యాదా వివ అల్పార్థే నఞ్ సమాసః నిత్యం ఆ ఈషదంశేన శక్తాం, అతఏవ కేచిత్తేఽమలం అపురుషసంబంధజన్యదుఃఖం యస్యా స్తథోక్తా మివ స్థితాం, 'కా శ్చిత్తాత్మర బ్రహ్మవాతా' ఇతి కోశః. అతఏవ చ అభాగ్యహతా మివ శ్రుతిం, మనసి భవంతీతి మనోభవాః కామాదయః, తద్దాహకే శూల మివ శూలం అజ్ఞాననాశకం జ్ఞానం తేనోపేతే, ప్రాప్యే ఇత్యర్థః. పశుపతౌ సర్వేశ్వరే, నిహితహృదయాం శైవాః జల్పంతీతి.

ప సూర్యా దారోగ్య మిచ్ఛే త్కమపి హుతవహా త్సంపదుల్లాసమిచ్ఛే
దీశానాత్ జ్ఞాన మిచ్ఛే దనవధి విభవం మోక్ష మిచ్ఛేన్ముకుందాత్,
ఇత్యాద్యా స్సత్యవాచో హితమునిఫణితీ రాకలయ్యాపి విష్ణో
శ్శైవా స్సేవాం త్యజంతో బత! భవహతయే భావయంతే భవంతే.

సూర్యా దితి. కమప్యనిర్వాచ్యం సంపదుల్లాసం, ఇత్యాద్యాః సత్యవాచః హితాః, మునీనాం వ్యాసాదీనాం ఫణితీః పురాణవాక్యాని 'ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛే' దిత్యాదీని, ఆకలయ్య జ్ఞాత్వాఽపి, తే శైవాః. విష్ణో స్సేతాం, త్యజంత స్సంతః, భవం శివం, భవస్య సంసారస్యశివస్య చ, హతయే ఛేదార్థం, భావయంతే భజంతే అత్ర 'తమేవం విదిత్వాఽతి మృత్యు మేతి' 'నాన్యః పంథావిద్యతేఽయనాయ' 'జ్ఞాత్వాతం మృత్యుమత్యేతి నాన్యః పంథా విముక్తయే, జ్ఞానాదేవ తు కైవల్య' మిత్యాదిభిః బహు శ్రుతిస్మృతిభిః, 'జ్ఞానాన్మోక్షః, జ్ఞానంచేశానాదే' వేతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధేః, భావయంతే భవంత ఇతి సుష్ఠూక్త మితి శైవా వదంతి. 979

గ. అపిచ.

ప. తద్విష్ణోః పరమం పదం హి తమసః పారే సదా పశ్యతా
సాంద్రం సూరిగణేన నిర్మలమహానందాత్మకం శాశ్వతం,
అప్రేప్సంత ఇమే సమేత మనిశం వేతాళభూతాళిభిః
లోకం భీకర మంచితుం వ్యవసితా మాహేశ్వరం నశ్వరం. 980

తదితి. తమసః, పారే అజ్ఞాననాశే సతి తత్ బ్రహ్మపశ్యతా సూరిగణేన సనకాది జ్ఞానిసంఘేన, సాంద్రం నిర్మలం, నిర్దుఃఖం మహాంశ్చానందః ఆత్మా స్వరూపం యస్య తత్కం శాశ్వతం, అతఏవ పరమం విష్ణోః పదం వైకుంఠం, అప్రేప్సంతః అనిచ్ఛంతస్సంతః, భేతాళా నామభూతాని పిశాచా స్తేషా మాళిభి, రనిశం సమేత మతఏవ భీకరం, కించ నశ్వరం మాహేశ్వరం శైవం లోకం, అంచితుం ప్రాప్తుం, ఇమే శైవాః, వ్యవసితా నిశ్చితవంతః, అతిమూఢా ఇతి భావః. వస్తుతస్తు, 'యస్య బ్రహ్మ చ విష్ణుశ్చ ఉభే భవత ఓదనః' 'మృత్యుర్యస్యోపసేచన' మిత్యాదిశ్రుత్యా వైకారికమూర్తిత్రయాణాపసానానాం త్రయాణా మపి నశ్వరత్వేన నిర్వికారసదాశివావాసపరమకైలాసకాంక్షిషు శైవేషూక్త మాషణం ఆరోపిత మేవేతి ధ్యేయం.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! గుణగ్రహణకుతూహలీ భూయాః. 981

ప. నిత్యం కర్మ సమాచరంతి నిగమాన్ శాస్త్రాణి చాధీయతే
సంతన్వంతి చ సప్తతంతునిచయం ధిన్వంతి భక్త్యాఽతిథీన్,
సాంబం త్ర్యంబక మర్చయంతి శుచయ శ్శైవా స్సదైవాదరా
దేషా మీదృశధర్మణాం కతిపయే దోషా విషహ్యేన కిం? 982

నిత్యమితి. శుచయః నిర్మలాః, అత ఏవ శైవాః, నిత్యం కర్మస్నానసంధ్యావహోమాదికం, సమ్య గాచరంతి. నిగమాన్ వేదాన్, శాస్త్రాణి చ అధీయతే. సప్తతంతూనాం మఖానాం నిచయం, సంతన్వంతి కుర్వంతి. అతిథీన్ భక్త్యా ధిన్వంతి ప్రీణయంతి. అంబయా జగజ్జనన్యా సహితం సాంబం, త్రీణ్యంబకాని యస్య తం మహేశ్వరం, ఆదరాత్ మోక్షసాధనజ్ఞానప్రేమ్ణః, స దై వార్చంతి. ఈదృశాః లోకోత్తరాః ధర్మాస్సత్కర్మాణి యేషాం తేషాం ఏషాం శైవానాం, కతిపయే ఏకద్వాః దోషాః, విశేషేణ సహ్యా న భవంతి కిం? క్షంతవ్యా ఏవే త్యర్థః. దుష్యంతి పరం నిందయేతి దోషా దూషకాః రామానుజీయాదయః కతిపయే, నతు సర్వమతస్థాః. విషహ్యా న కిం? ఇత్యపి ప్రాహుః.

గ. అన్యచ్చ శ్రోతవ్యం. 983

ప. స్మరహరపరిచర్యా సాంప్రతం తన్యతే యా
జనయతి హరిభక్తిం హంత జన్మాంతరే సా,
శమితదురితవర్గం సా చ సూతేఽపవర్గం
కుత ఇహ ఫలహానిః కుర్వతాం శర్వపూజాం? 984

స్మరేతి. సాంప్రతం యా స్మరహరపరిచర్యా శివపూజా, తన్యతే, సా ఇదానీంతన శివపూజా, జన్మాంతరే హరిభక్తిం జనయతి. హంత, సా హరిభక్తిశ్చ, శమితదురితవర్గం యథాతథా, అపవర్గం మోక్షం, సూతే. శర్వపూజాం కుర్వతాం ఇహ ఫలహానిః కుతః? నకుతో పీత్యర్థః, వాస్తవార్థస్తు, సా శివపూజా, జన్మాంతరే ప్రాక్తనే జన్మని, హరిభక్తిం జనయతి ప్రాదుర్భావయతి అనుమాపయతి. విష్ణుభక్తే శ్శివభక్తిజనకత్వం శంభురహస్య కాశీఖండాదౌ సుప్రసిద్ధతరం. కించ, సా శివపూజా, అపవర్గం సూతే, జ్ఞానజననద్వారేతి భావః.

గ. పరంతు. 985

ప. సా రుద్రభక్తి ర్వితనోతి భద్రం యావిష్ణువిద్వేషలవాసహిష్ణుః,
తఏవ ధర్మాయ భవంతిదారాః కదాపి యాన్నాభిమృశంతి జారాః.

నేతి. యా రుద్రభక్తిః, విష్ణౌ విద్వేషస్య లవస్యాసహిష్ణుః అసహనశీలా, సా రుద్రభక్తిః, భద్రం మోక్షం వితనోతి, యాన్ దారాన్ జారాః కదాపి నాభిమృశంతి న స్పృశంతి, తఏవ దారాః భార్యా, ధర్మాయ భవంతి.

గ. శేషశాయివిద్వేషఏవ మూర్ధాభిషిక్తో దోషః పురుషాణాం. 987

శేషేతి. మూర్ధాభిషిక్తః, సర్వేభ్యోఽధిక ఇత్యర్థః.

గ. పశ్య!. 988

ప. నాస్తిక్య మావహతి నారక మాతనోతి
ప్రౌఢిం నిహంతి పరిలుంపతి సంపదం చ,
ఆయుః క్షిణోత్యుపచినోతి సమస్తదోషాన్
ద్వేషో ముకుందవిషయో విషయోగతుల్యః. 989

నాస్తిక్య మితి. విషస్య యోగేన పానేన తుల్యః, ముకుందవిషయః ద్వేషః, నాస్తిక్యం బౌద్ధత్వం, ఆవహతి జనయతి, నారకం నరకం, ప్రౌఢిం ప్రాగల్భ్యం, పరిలుంపతి నాశయతి, క్షిణోతి నిహంతి, ఉపచినోతి వర్ధయతి.

[కృశానుః]

గ. సత్య మేవ; తథాపి అవైదికవృత్తిష్వేవ ప్రయాస్యతాంశివభక్తి మభినయతాం పాషండవిశేషాణాం వేష ఏవ భీషయతి హృదయం.

సత్య మితి. అవైదికీషు వేదావిహితాసు వృత్తిషు కామకాద్యాగమోక్తాచారేషు. ప్రయాస్యతాం కర్తు మిచ్ఛతాం, పాషండవిశేషాణాం, పండారా ఇతి భాషానామ,

ప. శ్రితా భవ్యమార్గా శ్చితాభస్మశుష్య
న్నిటాలా జటాలా స్స్ఫుటాలాపశూన్యాః,
శ్మశానాగ్నిసఖ్యా దృశా నిర్దహంతః
పిశాచా ఇవామీ దిశాసు భ్రమంతి. 991

శ్రితేతి. శ్రితః అభవ్యః అకుశలః మార్గః యై స్తే, చితాయాః భస్మనా శుష్య త్ నిటాలం లలాటం యేషాం తే, జటాలాః జటాధారిణః, స్ఫుటేన శ్రుతిప్రసిద్ధేన ఆలాపేన శూన్యాః, అమీ పాషండవిశేషాః, పిశాచా ఇవ, శ్మశానాగ్నే స్సఖ్యాసదృ శ్యా వీక్షణేన నిర్దహంత స్సంతః, దిశాసు సర్వాసు భ్రమంతి.

గ. కిం చైషా మతిజుగుప్సితా రీతిః. 992

ప. పత్నీకృత్య గిరీశం సిద్ధ్యా రహితాశ్చ మానహీనాశ్చ,
ఇచ్ఛంత్యధిగంతు మిమే ధనంజయం లింగదర్శనేనైవ. 993

పత్నీకృత్యేతి. మానేన చిత్తసమున్నత్యా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతఇత్య నుమానేన చ హీనాః. అతఏవ సిద్ధ్యా ఫలప్రాప్త్యా పర్వతోవహ్నిమానిత్యనుమిత్యా చ రహితాః, చకారద్వయ మప్యర్థకం. ఇమే పాషండాః, లింగస్య శివార్చామూర్తే ర్ధూమ రూపహేతో శ్చ దర్శనేనేవ, గిరీశం శివంపర్వతం చ, పత్నీకృత్య ఇష్టదేవతాం అనుమి త్యుద్దేశ్యం చ కృత్వా, ధనం కాంక్షితం జయం సర్వోత్కర్షం చ, ద్వా, ధనంజయం వహ్నిం చ, అధిగంతుం లబ్ధు మిచ్ఛంతి. అత్ర పర్వతే ధూమదర్శనా త్పర్వతోవహ్ని మా నిత్యనుమితి ర్జాయత ఇతి న్యాయశాస్త్రసరణిః సూచితా.

గ. అన్యే చాత్ర. 994

ప. దీర్ఘవక్రనఖరాః ఖరకల్పాః ఉద్ధరంత ఇవ బాహుయుగం తే,
శౌచ మాచరితు మప్యసమర్థా నీచబుద్ధిహృదయం భ్రమయంతి.

దీర్ఘేతి. దీర్ఘవక్రనఖరాః ఆయతకుటిలనఖాః, ఖరకల్పాః గర్దభతుల్యాః, శౌచమప్యాచరితుమసమర్థాః తే పాషండాః, బహుయుగముద్ధరంతః, ఊర్ధ్వబాహవ స్సంతః, నీచబుద్ధీనాం హృదయం, భ్రమయంతి మోహయంతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. సఖే! గుణగ్రాహిణా నైతే విదూషణీయాః. 996

ప. శీతోష్ణజృంభణసహేషు జితేంద్రియేషు
కష్టోపవాసపరిశుష్కకళేబరేషు,
పుణ్యస్థలాటనపరాకృతకిల్బిషేషు
జానీహి కానపి గుణా న్జటిలేష్వమీషు. 997

శీతేతి. జితేంద్రియేషు, అతఏవ శీతోష్ణజృంభణసహేషు, అమీషు జటిలేషు, • న ప్యనిర్వాచాన్, విషయిణాం, ఉక్తగుణానాం దుష్కరత్వా దితి భావః. జానీహి ప్రహేణ.

అథ జ్యౌతిషికవర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సాశంకం.]

గ. క ఇమే పుస్తకహస్తాః కల్య ఏవోత్థాయ తత ఇతః పర్యటంతి?

క ఇతి. కల్యే ప్రాత రేవ, పుస్తకహస్తాః పంచాంగధారిణః, పర్యటంతి సంచరంతి. ఇమే కే?

[కృశానుః]

[నిపుణ మాలోక్య సపరిహాసం.]

ప. జ్యోతిశ్శాస్త్రమహోదధౌ బహుతరోత్సర్గాపవాదాత్మభిః
కల్లోలైర్నిబిడే కణాన్ కతిపయాన్ లబ్ధ్వా కృతార్థా ఇవ,
దీర్ఘాయుస్సుతసంపదాదికథనైర్దైవజ్ఞపాశా ఇమే
గేహంగేహమనుప్రవిశ్య ధనినాం మోహం ముహుః కుర్వతే.

జ్యోతిరితి. ఉత్సర్గాపవాదాత్మభిః సామాన్యవిశేషస్వరూపైః, కల్లోలైః తరంగైః, నిబిడే సాంద్రే, జ్యోతిశ్శాస్త్రపయోనిధౌ, కతిపయాన్ త్రిచతురాన్ కణాన్ లేశాన్, లబ్ధ్వా అధీత్య, కృతార్థా ఇవ తథాఽభిమన్యమానాః, ఇమే దైవజ్ఞపాశాః జ్యౌతిషికాధమాః, గేహంగేహం ప్రతిగృహ, మనుప్రవిశ్య, దీర్ఘాయుస్సుతసంపదాదికథనైః తవ దీర్ఘాయు ర్భవిష్య తీత్యాదిభిః వాక్యైః, ధనినాం మోహం భ్రాంతిం, ముహుః కుర్వతే. ఇమే మహాత్మాన ఇతి బుద్ధిం జనయంతీ త్యర్థః.

గ. కించ. 1000

ప. విలిఖతి సదసద్వా జన్మపత్రం జనానాం
ఫలతి యది తదానీం దర్శయత్యాత్మదాక్ష్యం,
న ఫలతి యది లగ్నద్రష్టురేవైష దోషో
హరతి ధన మిహైవం హంత! దైవజ్ఞపాశః. 1001

విలిఖతీతి. దైవజ్ఞపాశః, జనానాం సంబంధి, సత్ యథార్థంవా, అసద్వా, జన్మపత్రం విలిఖతి, సత్ జన్మపత్రం, ఫలతి యది, తదా ఆత్మనః, దాక్ష్యం సామర్థ్యం,

దర్శయతి ప్రకటయతి. అసత్ జన్మపత్రం, న ఫలతి యది, తదా లగ్నస్య ప్రష్టు ర్వక్తు రేవ, దోషః మృషావాదిత్వకృతః, ఇహేతి ప్రకటయతి. ఏవం ఇహ లోకే, ధనం హరతి. హంత ధనినా మితి శేషః.

గ. అపి చ. 1002

ప. ప్రమోదః ఖేదో వా ప్ర్యుపనమతి పుంసో విధివశా
న్మయేదం ప్రాగే వాభిహితమితి మిథ్యా కథయతి,
జనా నిష్టానిష్టాకలనపరిహారైకనియతా
అసౌ మేషాదినాం పరిగణనయైవ భ్రమయతి. 1003

ప్రమోద ఇతి. పుంసః జనస్య, ప్రమోదో వా ఖేదో వా, విధేః కర్మణః, ప్రాక్తనస్య వశాత్ పాకాత్, ఉపనమతి ప్రాప్నోతి. న తు స్వకథనా దిత్యర్థః. ఇదం సుఖ దుఃఖాన్యతరప్రాప్తిః, మయా ప్రాక్ అభిహిత మేవ ఇతి మిథ్యా కథయతి. ఇష్టస్య సుఖస్య ఆకలనే సంపాదనే అనిష్టస్య దుఃఖస్య పరిహారే చ ఏకం ముఖ్యం యథా తథానియతాః నియమేన ఆసక్తా నత ఏవ జనాన్, అసౌ దైవజ్ఞపాశః, మేషాదీనాం రాశీనాం పరి గణనయా సంఖ్యానేనైవ,భ్రమయతి. తవ జన్మలగ్నా త్తృతీయే రవేః ప్రవేశా దిష్టం, జన్మలగ్నే తత్ప్రవేశా దనిష్ట మిత్యాదినా మోహయతీ త్యర్థః.

గ. అస్తు వా తథ్యవాదీ దైవజ్ఞ స్తథాపి వృథా తద్వచశ్శ్రవణం.

ప. అసుఖమథ సుఖం వా కర్మణాం పక్తివేళా
స్వహహ! నియత మేతే భుంజతే దేహభాజః,
తదిహ పురత ఏవ ప్రాహ మౌహూర్తికశ్చే
త్కథయ ఫలమమీషామంతతః కిం తతస్స్యాత్? 1005

అసుఖమితి. ఏతే దేహభాజః, కర్మణాం ప్రాక్తనానాం పక్తేః పాకస్య వేళాసు, అసుఖం దుఃఖం వా, అథవా సుఖం వా, నియతం భుంజతే, మౌహూర్తికః జ్యౌతిషికః, తత్ దుఃఖం సుఖం వా, పురతః పూర్వ మేవ, ప్రాహ చేత్, అహహేత్యాశ్చర్యే. తతః పూర్వకథనాత్, అమీషాం దేహభాజాం, అంతతః అహత్య ఇతి శేషః. నిష్కృష్య కిం ఫలం స్యాత్? కథయ కర్మాయత్త మేవ ఫలం భవే దన్యథా కిమపి న భవే దిత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. ఐహికాముష్మికారంభోపయోగినో నోపాలంభ మర్హంతి జ్యోతిర్విదః. 1006

ఐహికేతి. ఇహ లోకే భవాః ఐహికాః ఆముష్మికాశ్చ యే ఆరంభాః కర్మాణి తేషు ఉపయోగినః, కాలవిశేషజ్ఞాపనేనేతి భావః. ఉపాలంభం నిందాం.

గ. శృణు తావత్. 1007

ప. న దైవం న పిత్ర్యం చ కర్మాత్ర సిధ్యే
న్న యత్రాస్తి దేశే నను జ్యౌతిషజ్ఞః,
న తారా న చారా నవానాం గ్రహాణాం
న తిథ్యాదయో వా యతోఽత్రైవ బుద్ధః. 1008

నేతి. నను హే కృశానో, యత్ర దేశే గ్రామే, జ్యౌతిషజ్ఞః, నాస్తి, తత్ర దైవం కర్మ చ, న సిధ్యేత్, తారాః నిత్యనక్షత్రాణి, న సిధ్యేరన్. నవానాం గ్రహాణాం సూర్యాదీనాం, చారాః మేషాదిప్రవేశాః, న సిధ్యేరన్, తిథ్యాదయః ప్రతిపదాదయః తిథయః, ఆదిశబ్దేన భానపీయాదయః బవాదికరణాదయశ్చ గృహ్యంతే. న సిధ్యేరన్, యతః కారణాత్, ఏష జ్యౌతిషికః, అత్ర నిత్యతారాదిషు, బుద్ధః జ్ఞానం న ఘటేతేత్యర్థః. యతోఽత్రైవ బుద్ధః ఇతి పాఠః.

గ. యచ్చ సమర్థితం మహావార్తికవచశ్శ్రవణం ముఖేతి తన్నిపుణనిరూపణా న పణాయంతి. 1009

ప. భానోశ్శీతకరస్య వాఽపి భుజగగ్రాసే పురో నిశ్చితే
తీర్థానామటనం జనస్య ఘటయేత్తాపత్రయోచ్చాటనం,
ఇష్టే ప్రాగవధారితే సతి ధృతేస్తుష్టేశ్చ లాభో భవే
త్కష్టే చ వ్యసనేఽత్ర తత్పరిహృతిః కర్తుం జపాద్యైః క్షమా. 1010

భానోరితి. భానోర్భుజగగ్రాసే సూర్యగ్రహణే వా, శీతకరస్య భుజగగ్రాసే వా, పురః పురస్తాత్, నిశ్చితే సతి, చైత్రాదిదర్శపూర్ణమాసయోః, జ్యౌతిషికేనేతి శేషః. తాపత్రయోచ్చాటనం తీర్థానాం గంగాదీనాం అటనం, జనస్య ఘటయేత్. కించ, ఇష్టే ప్రాగవధారితే సతి, ధృతేః ధైర్యస్య లాభః, తుష్టేస్సంతోషస్య లాభశ్చ భవేత్, కష్టే దారుణే వ్యసనే తు దుఃఖే ప్రాగవధారితే సతి, అత్ర లోకే, తస్య వ్యసనస్య పరిహృతిర్నివారణం, జపాద్యైః కర్తుం క్షమా భవేత్.

గ. అవిస్రంభశ్చ దైవజ్ఞవచనేష్వనుపపన్నః. 1011

అవిస్రంభేతి. అవిస్రంభః అవిశ్వాసః.

ప. పుష్టిహ్రాసౌ కుముదసుహృదః పుష్పవంతోపరాగౌ
శుక్రాదీనా ముదయవిలయావిత్యమీ సర్వదృష్టాః,

ఆవిష్కుర్వంత్యఖిలవచనేష్వత్ర కుంభీపులాక
న్యాయాజ్జ్యోతిర్నయగతివిదాం నిశ్చలం మానభావం. 1012

పుష్టీతి. కుముదసుహృదశ్చంద్రస్య పుష్టిహ్రాసౌ వృద్ధిక్షయే, పుష్పవంతయోస్సూర్య చంద్రయోః, ఉపరాగౌ గ్రహణే, శుక్రాదీనా ముదయః విలయః అస్తమయశ్చ. ఇత్యుక్తవిధా అమీ సర్వైర్జనైర్దృష్టాః కాలవిశేషాః, దైవజ్ఞనిశ్చితా ఇతి శేషః. కుంభీ అన్నస్థాలీ, పులాకః అన్నకణః, తయోర్న్యాయః ఏకస్య పులాకస్య పక్వతాజ్ఞానాత్ స్థాల్యాః సర్వస్యాః పక్వతాజ్ఞానరూపః, తస్మాత్ జ్యోతిర్నయవిదాం, అఖిలేషు వచనేషు, నిశ్చలం నిశ్చంశయం, మానభావం ప్రామాణ్యం, ఆవిష్కుర్వంతి.

ప. విదైవజ్ఞం గ్రామం విబుధవిధురం భూపతిసభం
ముఖం శ్రుత్యా హీనం మనుజపతిశూన్యం చ విషయం,
అనాచారాం దారా నపహరికథం కావ్యమపి చ
ప్రవక్తృత్వాపేతం గురుమపి సుబుద్ధిః పరిహరేత్. 1013

విదైవజ్ఞమితి. శోభనా బుద్ధిర్యస్య స జనః, విదైవజ్ఞం గ్రామం పరిహరేత్ త్యజే, దితి కర్తృక్రియాపదే ప్రతిద్వితీయాంతం యోజ్యే. విబుధవిధురం పండితశూన్యం, భూపతిసభం, 'విభాషా సే' నేత్యాదినా హ్రస్వః. శ్రుత్యా వేదేన, హీనం ముఖం, బ్రాహ్మణస్యేతి శేషః. అపగతా హరికథా యస్మా త్తత్, ప్రవక్తృత్వా దభీప్సితోపదేశాత్ అపేతం నివృత్తం, తన్మూకమితి యావత్.

[కృశానుః.]

గ. అస్త్వేవమ్. 1014

అథ భిషగ్వర్ణనమ్.

[ఇత్యన్యతో వీక్ష్య సోపహాసం.]

ప. మిథ్యౌషధైర్హంత! మృషాకషాయై రసహ్యలేహ్యైరయథార్థతైలైః,
వైద్యా ఇమే వంచితరుగ్ణవర్గాః పిచండభాండం పరిపూరయంతి.

మిథ్యేతి. ఇమే వైద్యాః, అసత్యౌషధగుళికాకషాయలేహ్యాతైలైః, వంచితః రుగ్ణానాం రోగిణాం వర్గః యై స్తథోక్తా స్సంతః, పిచండం భాండ మివ జఠరపిఠరం, పరిపూరయంతి. 1016

గ. కించ.

ప. న ధాతోర్విజ్ఞానం న చ పరిచయో వైద్యకనయే
న రోగాణాం తత్త్వావగతిరపి నో వస్తుగుణధీః,

తథాప్యేతే వైద్యా ఇతి తరళయంతో జడజనాన్
అసూన్భృత్యా మృత్యోరివ వసు హారంతే గదజుషాం. 1017

నేతి. వస్తుతః ఏతేషాం ధాతోః వాతపైత్యశ్లేష్మాత్మకస్య నాడీవిశేషస్య విజ్ఞానం నాస్తి. వైద్యకనయే శారీరసూత్రస్థానాదౌ గ్రంథే, పరిచయః అధ్యయనం, నాస్తి. రోగాణాం జ్వరమేహాదీనాం తత్త్వస్య యథార్థస్య, అవగతి ర్జ్ఞానమపి, నాస్తి. వస్తూనాం ఔషధానాం గుణాః శైత్యపైత్యాదయః తేషాం ధీ ర్జ్ఞానం, నాస్తి, తథాపి ఏతే స్వయం వైద్యా ఇతి జడాన్ జనాన్, తరళయంతః భ్రామయంత స్సంతః, అతఏవ మృత్యో ర్భృత్యా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. గదజుషాం రోగిణాం, అసూన్ ప్రాణాన్, వసు ధనం చ, హారంతే.

ప. కషాయైరుపవాసైశ్చ నృణాముల్లాఘుతాం కృతాం,
నిజౌషధకృతాం వైద్యో నివేద్య హారతే ధనం. 1018

కషాయైరితి. కషాయైః త్రికటుత్రిఫలాదిసారమయైః, ఉపవాసైః లంఘనైశ్చ, కృతాం జాతాం, ఉల్లాఘుతా మారోగ్యం, వైద్యః నిజౌషధకృతాం నివేద్య. ధనం హారతే, రోగిణామితి శేషః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! విశ్వోపకారిషు వైద్యేష్వవద్యాని న కల్పయేథాః.

వయస్యేతి. అవద్యాని దూషణాని.

గ. పశ్య పశ్య. 1020

ప. మస్తే దుస్తరవేదనాకబళితే మగ్నే స్వరేఽంతర్గళం
తప్తాయాం జ్వరపావకేన చ తనౌ తాంతే హృషీకవ్రజే,
దీనే బంధుజనే కృతప్రలపనే ధైర్యం విధాతుం పునః
కశ్శక్తః కలితామయప్రశమనాద్వైద్యాత్పరో విద్యతే? 1021

మస్త ఇతి. మస్తే శిరసి, రోగిణ ఇతి శేషః. దుస్తరయా వేదనయా రోగవికారేణ కబళితే ఆక్రాంతే సతి, అంతర్గళం కంఠగర్భే స్వరే మగ్నే లీనే సతి, తనౌ దేహే జ్వర ఏవ పావకః అగ్ని స్తేన తప్తాయాం సత్యాం, హృషీకాణాం చక్షురాదీంద్రియాణాం వ్రజే సమూహే, తాంతే క్షీణే చ సతి, దీనే బంధుజనే మాతృపిత్రాదౌ కృతప్రలపనే, ధైర్యం విధాతుం స్థాపయితుం, కలితామయప్రశమనాత్ వైద్యాత్, పరోఽన్యః, కః పుమాన్ శక్తః విద్యతే? న కోపీత్యర్థః.

ప. మా బోధి వైద్యకకళామయమామయేషు
ప్రాప్తేషు యో భిషగితి ప్రథిత స్తమేవ,
ఆకారయ త్యఖిల ఏవ విశేషదర్శీ
లోకోఽపి తేన భిషగేష న దూషణీయః 1022

మేతి. అయం వైద్యః, వైద్యకకళాం వైద్యశాస్త్రం, మాబోధి మాజ్ఞాసీత్. తథాపి, విశేషదర్శీ తారతమ్యకోవిదః, అఖిలోఽపి లోకః జనః, ఆమయేషు ప్రాప్తేషు సత్సు, వ్యాధిషు సత్స్వితి భావః. యః భిషక్ వైద్య ఇతి ప్రథితః ప్రసిద్ధః, తమేవాకారయతి ఆహ్వాయతి, తేన కారణేన, ఏష భిషక్, న దూషణీయః.

గ. కష్టమహో కృతోపకారేష్వగదంకారేషు కృతఘ్న ఏవ లోకః.

కష్టమితి. లోకః జనః, అగదంకారేషు వైద్యేషు విషయే, కృతం ఉపకారం ఆరోగ్యం హంతి విస్మరతీతి కృతఘ్నః.

గ. ఇత్థం హి కవయః కథయంతి. 1024

ఇత్థమితి. యతః ఇత్థం కవయః పండితాః.

ప. నిర్వృత్తాధ్వరకృత్య ఋత్విజమహో తీర్ణాపగో నావికం
యుద్ధార్తం సుభటం చ సిద్ధవిజయో వోఢార మాప్తస్థలః,
వృద్ధం వారవధూజనం చ కితవో నిర్విష్టతద్యౌవనే
ధ్వస్తాతంకచయ శ్చికిత్సకమపి ద్వేష్టి ప్రదేయార్థినం. 1025

నిర్వృత్తేతి. నిర్వృత్తం సమాపితం అధ్వరకృత్యం యాగక్రియా యస్య సః, జన ఇతి సర్వత్ర ప్రథమాంతే యోజ్యం ప్రదేయం వేతనం అర్థతే యాచత ఇత్యర్థినం సర్వత్ర ద్వితీయాంతే విశేషణం, ద్వేష్టీతి క్రియాపదమపి సర్వత్ర యోజ్యం. ఆపగా నదీ, వోఢా వాహకః, నిర్విష్ట మనుభూతం తస్య వారవధూజనస్య యౌవనం యేన సః, ఆతంకచయః రోగసమూహః, చికిత్సకమపి వైద్యకమపి.

అథ కవివర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[విమానమగ్రతశ్చానయన్నగ్రతోఽవలోక్య సోపాలంభం.]

విమానమితి. సోపాలంభం సనిందం యథా తథా.

గ. సఖేఽత్ర పశ్య కవీనామేషాం శాస్త్రవిప్రతిషిద్ధాం చర్యాం.

సఖ ఇతి. ఏషాం కవీనాం సంబంధినీం చర్యా మాచారం.

ప. శ్రీనాథ స్తవనానురూపకవనాం వాణీం మనోహారిణీం
కష్టం! హా! కవయః కదర్యకుటిలక్ష్మాపాలసాత్కుర్వతే,
దూరోపాహృతసౌరసైంధవపయో దేవాభిషేకోచితం
సంసేకే వినియుంజతే సుమతయశ్శాకాలవాలస్య కిం? 1027

శ్రీనాథేతి. ఇమే కవయః, శ్రీనాథస్య స్తవనే అనుకూల ముచితం కవనం ప్రబంధ కరణశక్తిః యస్యా స్తాం, అత ఏవ మనోహారిణీం వాణీం శబ్దధోరణీం, కదర్యాణాం క్షుద్రాణాం కుటిలానాం క్ష్మాపాలానాం సాత్కుర్వతే అధీనాం కుర్వంతే, హా కష్ట మితి ఖేదే. అనౌచిత్యే దృష్టాంతం వైధర్మ్యేణ దర్శయతి. సుమతయః అతఏవ జనా దేవస్య రామనాథస్య అభిషేకోచితం, దూరాత్ ద్విత్రిశతయోజనదేశాత్, ఉపాహృతం సౌరసైంధవం, గాంగం పయః, శాకాలవాలస్య సంసేకే, వినియుంజతే కిం? న వినియుంజత ఏవ.

గ. కిం చ.— 1028

ప. స్తువద్భవనివర్తకే సతి హరౌ కవిస్సూక్తిభిః
కరోతి వరవర్ణినీచరితవర్ణనం గర్హితం,
అనీతిరవనీపతిర్గృహశునీతనుం మౌక్తికై
ర్విభూషయతి దేవతామకుటభాగయోగ్యైర్యథా. 1029

స్తువదితి. కవి స్తథా, స్తువతాం భవస్య నివర్తకే హరౌ సత్యపి సూక్తిభిః, గర్హితం నిందితం, వరవర్ణిన్యాః ఉత్తమాంగనాయాః చరితం సంభోగాదిచేష్టావర్ణనం, కరోతి, యథా అనీతిః వృద్ధి రశిక్షితః, అవనీపతిః రాజా, దేవతానాం మకుటభాగేషు యోగ్యైః మౌక్తికైః, గృహే శున్యాః తనుం, విభూషయతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. అంతరధ్వాంతహరయః కవయస్త్వయా నాధిక్షేప్యాః. 1030

అంతరేతి. అంతరస్య మానసికస్య ధ్వాంతస్య అజ్ఞానతిమిరస్య హారయస్సూర్యాః, నాధిక్షేప్యాః.

ప. కామం వాచః కతిచి దఫలాస్సంతు లోకే కవీనాం
సంత్యేవాన్యా మధురిపుకథాసంస్తవాః కామదోగ్ధ్ర్యః,
విత్తం కామం భవతు విఫలం దత్తమశ్రోత్రియేభ్యః
పాత్రే దత్తైర్భవతి హి ధనై ర్ధన్యతా భూరిధాతుః. 1031

కామమితి. కవీనాం కతిచిద్వాచః, లోకే కామం అఫలాః రాజాదివర్ణనేన వ్యర్థాస్సంతు. అతిసర్గే లోట్. తతోఽన్యాః, మధురిపోః కథాం సంస్తువంతీతి సంస్తవాః, అతఏవ కామదోగ్ధ్ర్యః వాచః సంత్యేవ, తేషామితి శేషః. అశ్రోత్రియేభ్యః అపాత్రేభ్యః, దత్తం, భూరిదాతుర్మహావదాన్యస్య, విత్తం కించిత్, కామం విఫలం భవతు, తతోఽన్యస్మై పాత్రే దత్తైః ధనైః, ధన్యతా పుణ్యం భవతి. హిరేవార్థే.

ప. కల్యాణం భగవత్కథాగ్రథనతః కావ్యం విధాతుః కవే
స్తస్యైవాంగతయా క్వచిద్రచయతశ్శృంగారవీరాదికం,
కో దోషో భవితా? యదత్ర కవితాశీలైస్సమాశ్రీయతే
పంథా వ్యాసవసుంధరాశ్రుతిభవగ్రంథాదిషు ప్రేక్షితః. 1032

కల్యాణమితి. భగవత్కథాగ్రథనతః కల్యాణం శ్రేయస్కరం కావ్యం విధాతుః కర్తుః తస్య కావ్యస్యైవాంగతయా శృంగారవీరాదికం రసం క్వచిత్ రచయతః కవేః కో దోషః భవితా భవిష్యతి? యద్యస్మాదత్ర లోకే, కవితాశీలైః కవిభిః, వ్యాసః వసుంధరాశ్రుతిభవః వల్మీకజన్మా తయోర్గ్రంథాదిషు భారతరామాయణాదిప్రబంధేషు, ప్రేక్షితః అయం పంథాః, అంగతయా శృంగారవీరాదివర్ణనం సమాశ్రీయతే, న తు స్వకల్పిత ఇత్యర్థః.

[కృశానుః.]

ప. నరస్తుతివిధాతారో న వస్తుత ఇమే బుధైః,
శ్లాఘనీయా ఇతి కవీన్ శాస్త్రాధ్వన్యో వినిందతి. 1033

నరేతి. నరస్తుతీనాం విధాతారః కర్తార, ఇమే కవయః, వస్తుతస్స్వభావాత్, ఉక్తవిధాదేవ బుధైః న శ్లాఘనీయాః, ఇత్యేవం కవీన్ శాస్త్రాధ్వన్యః పండితః, విశేషేణ నిందతి.

[విశ్వావసుః.]

గ. ధనచపలసకలపురుషసాధారణమిదం దూషణమవివేకిభిః కవిష్వేవ కేవలమాధీయతే. 1034

ధనేతి. ఇదం నరస్తవనరూపం దూషణం, అవివేకిభిః అవిమర్శిభిః.

ప. పద్యైర్హృద్యతమైః స్తువంతి కవయః ప్రాయేణ పృథ్వీపతీ
నన్యే తాన్ స్తువతే వచోభిరచమత్కారైరసారైరపి,
పద్యారంభణశక్త్యశక్తివిహితో భేదః కవీనాం భవ
త్యన్యేషాం చ పరం నరస్తుతికృతో దోషస్తు సార్వత్రికః. 1035

పద్యై రితి. హృద్యతమైః పద్యైః, కవయః, పృథ్వీశ్వరాన్ రాజ్ఞః, ప్రాయేణ స్తువంతి. కవిభ్యోఽన్యే కవిత్వదరిద్రాః, అచమత్కారైః అతఏవ అసారై ర్వచోభిః, పృథ్వీశ్వరాన్ స్తువంతి. పరంతు. కవీనాం అన్యేషాం చ పద్యానా మారంభణే నిర్మాణే శక్తిః. సామర్థ్యం, అశక్తిశ్చ తాభ్యాం విహితః క్లృప్తః, భేదః విశేషః, అస్తి. న తు కవీనా మేవ త్వదుక్తదోష ఇత్యాహ—నరస్తుతికృతః దోషస్తు సర్వత్ర ధనచపలేషు భవతీతి సార్వత్రిక ఏవ.

[క్షణమాలోచ్య సాదరం.]

ప. ప్రాచేతసవ్యాసపరాశరాద్యాః
ప్రాంచః కవీంద్రా జగదంచితా స్తే,
గోష్ఠీ నవీనాపి మహాకవీనాం
పూజ్యా గుణజ్ఞై ర్భువనోపకర్త్రీ. 1036

ప్రాచేత సేతి. ప్రాచేతసః వాల్మీకిః వ్యాసః పరాశరశ్చ తదాద్యాః తే ప్రసిద్ధాః, ప్రాంచః పురాతనాః, కవీంద్రాః, జగత స్సర్వస్య అంచితాః పూజ్యాః, భువనోపకర్త్రీ అతఏవ నవీనా ఆధునికీ మహాకవీనాం గోష్ఠీ సభాఽపి, గుణజ్ఞైః పూజ్యైవ.

గ. తథాహి.— 1037

ప. మాఘ శ్చోరో మయూరో మురరిపు రపరో భారవి స్సారవిద్యః
శ్రీహర్షః కాళిదాసః కవి రథ భవభూత్యాహ్వయో భోజరాజః,
శ్రీదండీ డిండిమాఖ్య శ్శ్రుతిమకుటగురు ర్బిల్హణో భట్టబాణః
ఖ్యాతా శ్చాన్యే సుబంధ్వాదయఇహకృతిభి ర్విశ్వమాహ్లాదయంతి.

మాఘ యితి. శ్రుతిమకుటగురు ర్వేదాంతాచార్యః, ఖ్యాతాః వాపవదత్తాపరిణయాదికృత్యా ప్రసిద్ధాః, అన్యే సుబంధ్వాదయః, సర్వే చ కవయః, కృతిభిః కావ్యైః శ్శిశుపాలవధాదిభిః, విశ్వ మాహ్లాదయంతి సంతోషయంతి. యత స్తతః నవీనాఽపి గోష్ఠీతి పూర్వేణ సంబంధః.

గ. పరంతు. 1039

ప. సంపన్నిర్మదభావయో రనఘయో స్సాహిత్యపాండిత్యయో
స్సామర్థ్యాన్యజనోపకారకతయో స్సామ్రాజ్యదాక్షిణ్యయోః,
ఔదార్యప్రియవాదయో శ్చ కథయంత్యాచారవిజ్ఞానయో
స్సామానాధికరణ్య మేవ విబుధో త్తంసప్రశంసాస్పదం. 1040

సంపదితి. అనఘయో రితి మధ్యమణిన్యాయేన సర్వత్ర యోజ్యం సంపత్ నిర్మదః దుర

హంకారరాహిత్యం చ తయో స్సామానాధికరణ్యం ఏకత్ర స్థితిం, విబుధోత్తంసానాం పండితశ్రేష్ఠానాం ప్రశంసాయాః స్తుతేః ఆస్పదం, కథయంతి, జనా ఇతి శేషః. పద చతుష్టయం ప్రతిషష్ఠ్యంతం యోజ్యం, విబుధోత్తంసాః ప్రశంసాస్పదం ఇతి పాఠే తు. జనా ఇతి న శేషపూరణం. ఉపకారకతా ఉపకారకరణం, ఔదార్యం దాతృత్వం.

గ. ఇదం చావధేయం. 1041

ప. ప్రణతచరణరేణువిష్ణుచిత్తః శఠమథనరసో మునిస్సభూతః,
మధురకవిరితోఽపరే చ ధన్యాః కతి నపునంతిజగంతిసూక్తిపూరైః॥

అథ తార్కికవర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[పురతో విమానం ప్రస్థాప్య పార్శ్వతో దృష్ట్వా.]

గ. పశ్యైతా నాగ్రహిణః పురుషాన్! య ఏతే వ్యర్థమేవ న్యాయగ్రంథసంతతచింతనేన విశ్రామ్యంతి. 1042

పశ్యేతి. ఆగ్రహిణః కలహాయమానాన్, విశ్రామ్యంతి ఖిద్యంతి.

గ. తథాహి.— 1043

ప. కర్మబ్రహ్మవిచారణాంవిజహతో భోగాపవర్గప్రదాం
ఘోషం కంచన కంఠశోషఫలకం కుర్వంత్యమీ తార్కికాః,
ప్రత్యక్షం న పునాతి నాపహరతే పాపాని పీలుచ్ఛటా
వ్యాప్తి ర్నావతి నైవ పాత్యనుమితి ర్నోపక్షతా రక్షతి. 1044

కర్మేతి. అమీ తార్కికాః న్యాయవిదః, భోగాపవర్గప్రదాం, కర్మవిచారణాం మీమాంసాశాస్త్రం, బ్రహ్మవిచారణాం వేదాంతశాస్త్రం చ, విశేషేణ జహత స్సంతః, కంచన దురభిధేయం, అతఏవ కంఠశోషఫలకం, ఘోషం కోలాహలం, కుర్వంతి నిష్ఫలత్వం ప్రపంచయతి. ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షప్రమాణం,తద్విచార ఇత్యర్థః. ఏవ మగ్రేపి, న పునాతి, పీలూనాం పరమాణూనాం ఛటా రాశిః, పాపాని నాపహరతే. వ్యాప్తి ర్నావతి. అనుమితి ర్నపాత్యేవ, పక్షతా నోరక్షతి. ప్రత్యక్షాదయ స్తార్కికప్రసిద్ధాః.

ప. హేతుః కించ విశిష్టధీ రనుమితౌ న జ్ఞానయుగ్మం మరు
త్త్వాచో నేతి చ మోహవాదముఖరా నైయాయికా శ్చే ద్బుధాః,
మేషస్యాండ మియత్ఫలం బలిభుజో దంతాః కియంత స్తథే
త్యేవం సంతతచింతనై శ్శ్రమజుషో న స్యుః కథం పండితాః? 1045

హేతు రితి. కించ, అనుమితౌ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిసంభావనాయాం విశిష్టస్య సాధ్యవ్యాప్తిమతః ధూమాదేః ధీః పర్వతాదౌ వృత్తిత్వజ్ఞానం, వహ్నివ్యాప్యధూమవా న్పర్వత ఇత్యాదిరూప మేవ హేతుః జ్ఞానయోః వహ్నివ్యాప్యో ధూమః ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాద్యాకారకయోః యుగ్మం ద్వయం తు, న హేతుః, మరుత్ వాయుశ్చ త్వాచః త్వగింద్రియగ్రాహ్యౌ న, ఇత్యుక్తప్రకారేణ మోహాయుక్తేనవాదేన, ముఖరాః కలహాయమానాః, నైయాయికాః బుధా శ్చేత్ పండితాయది స్యుః, మేషస్యాండం ఇయంతి ఫలాని యస్య తథోక్తం ఏతత్సంఖ్యాకపలపరిమాణమితి, బలిభుజః కాకస్య దంతాః కియంతః? ఇత్యేవం సంతతం చింతనైః, పరిశీలనైః, శ్రమజుషః జనాః, పండితాః కథం నస్యుః? కింతు పండితా భవేయు రేవేత్యర్థః. ఉభయత్ర ఫలాభావావిశేషాదితి భావః.

గ. విశిష్య చైతస్య శుష్కతార్కికస్య రీతి ర్వివేకినా మపహాసా 1046
స్పదం.

విశిష్యేతి. శుష్కా నిష్ఫలా.

గ. శృణు తావత్. 1047

ప. న జిఘ్రత్యామ్నాయం స్పృశతి న తదంగా న్యపి సకృ
త్పురాణం నాధీతే న గణయతి కించస్మృతిగణం,
వదన్ శుష్కం తర్కం పరపరిభవార్థో క్తిభి రసౌ
నయ త్యాయు స్సర్వం నిహతపరలోకార్థయతనః. 1048

నేతి. నిహతం పరిత్యక్తం పరలోకార్థం యతనం ప్రయత్నః యేన సః, అతఏవ అసౌ తార్కికః, ఆమ్నాయం వేదం జిఘ్రత్యాదయ స్సర్వేఽప్యధ్యయనార్థకాః, తస్య వేదస్య అంగాని శిక్షాదీని, పరేషాం పరిభవార్థాభిః, ఉక్తిభి రుపలక్షితం శుష్కం తర్కం వదంత్సన్, సర్వ మాయుః, ర్నయతి యాపయతి.

గ. అపి చ— 1049

ప. ప్రయత్నై రస్తోకైః పరిచితకుతర్కప్రకరణాః
పరం వాచో వశ్యాన్ కతిపయపదౌఘాన్ విదధతః,
సభాయాం వాచాటా శ్శ్రుతికటు రటంతో ఘటపటా న్
న లజ్జంతే మందా స్స్వయ మపి తు జిహ్రేతి విబుధః. 1050

ప్రయత్నైరితి. అస్తోకై రనల్పైః ప్రయత్నైః పరిచితాని అభ్యస్తాని కుతర్కస్య ప్రకరణాని యైస్తే, కతిపయేషాం పదానాం అవచ్ఛేదకాదిశబ్దానాం ఓఘాన్, వాచః వాగింద్రియస్య, పరంవశ్యాన్, విదధతః, అతఏవ వాచాటాః బహుగర్హ్యవాచః,

మందాః మూఢాః, ఏతే నైయ్యాయికాః, సభాయాం ఘటపటాన్ శబ్దాన్, శ్రుతికటు కర్ణకఠోరం యథాతథా, రటంత శ్శబ్దాయమానాస్సంతః, స్వయం న లజ్జంతే. అపితు కింతు, విబుధః జిహ్రేతి లజ్జతే. ఏతాన్ దృష్ట్వేతి శేషః.

[విశ్వావసుః.]

గ. వయస్య! వివిధో పాయకా న్త్వావమంస్థాః. 1051

గ. శృణు! 1052

ప. మోహం రుణద్ధి విమలీకురుతే చ బుద్ధిం
సూతే చ సంస్కృతపదవ్యవహారశక్తిం,
శాస్త్రాంతరాభ్యసనయోగ్యతమం వ్యనక్తి
తర్కశ్రమో న తనుతే కి మివోపకారం? 1053

మోహ మితి. తర్కశ్రమః, తర్కశాస్త్రాభ్యాస ఇత్యర్థః యతః, మోహం బుద్ధిమాంద్యం, రుణద్ధి వారయతి, అతఏవ బుద్ధిం విమలీకురుతే, సంస్కృతైః పదైః వ్యవహారే భాషణే శక్తిం చ, సూతే జనయతి, శాస్త్రాంతరాణాం వ్యాకరణాద్యన్యశాస్త్రాణాం అభ్యసనే యోగ్యతమం, వ్యనక్తి, తతః ఇహాన్యాయాధ్యేతరి, కం ఉపకారం న తనుతే న కరోతి?

గ. తథాహి — 1054

ప. ప్రాయః కావ్యై ర్గమితవయసః పాణినీయాంబురాశేః
పారజ్ఞస్యా ప్యపరికలితన్యాయశాస్త్రస్య పుంసః,
వాదారంభే వదితుమనసో వాక్య మేకం సభాయాం
ప్రహ్వా జిహ్వా భవతి కియతీం పశ్య కష్టా మవస్థాం. 1055

ప్రాయ ఇతి. కావ్యైః కావ్యాభ్యాసానుసంధానైః, గమితం వయః యౌవనం యస్య తస్య, పాణినీయస్య వ్యాకరణస్యైవ అంబురాశేః, పారజ్ఞస్యాపి, సభాయాం వాదస్య శాస్త్రీయచర్చాయాః ఆరంభే ఏకవాక్యం వదితుం వక్తుం మనః యస్యతస్య, అపరికలితన్యాయశాస్త్రస్య పుంసః జనస్య, జిహ్వా రసనా, ప్రాయః అధికం, ప్రహ్వానమ్రా, వాక్స్ఖలన్యేతి యావత్. భవతి. హే కృశానో! కియంతీం యావతీం, అనిర్వాచ్యామితియావత్. కష్టాం అవస్థాం పశ్య.

గ. కిం బహునా? 1056

ప. అపరీక్షితలక్షణప్రమాణైరపరామృష్టపదార్థసార్థతత్త్వైః,
అవశీకృతజైత్రయుక్తిజాలైరల మేతై రనధీతతర్కవిద్యైః. 1057

అపరీక్షితేతి. అపరీక్షితాని అపరిశీలితాని లక్షణాని అసాధారణధర్మాః ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని చ యై స్తైః, అపరామృష్టాని అవిచారితాని పదార్థానాం ద్రవ్యగుణాదీనాం సార్థస్య సమూహస్య తత్త్వాని యాథార్థ్యాని యై స్తైః, అవశీకృతాని జైత్రాణి జయశీలాని యుక్తీనాం జాలాని యై స్తైః, అనధీతతర్కవిద్యై రేతైః పండితై రలంఏ తేఽభూవన్నిత్యర్థః.

[నిరూప్య.]

ప. అద్భుత స్తర్కపాథోధి రగాధో యస్య వర్ధకః,
అక్షపాదో ఽతమస్పృష్ట స్స్వకళంక కళానిధిః. 1058

అద్భుత ఇతి. అగాధః దురవగాహః, తర్క ఏవ పాథోధి స్సముద్రః, అద్భుతః ఆశ్చర్యకరః, యతః తమసా తిమిరేణ రాహుణా వా అజ్ఞానేన చ స్పృష్టః న భవతీత్యతమస్పృష్టః, అక్షాణీంద్రియా ణ్యేవపాదాః కిరణాః యస్య సః, అక్షం నేత్రం ఇంద్రియం పాదే చరణే యస్యసః గౌతమనామా, అకళంకానాం నిష్కళంకానాం నిరపవాదానాం చ కళానాం షోడశాంశానాం విద్యానాం చ నిధిః చంద్రః పండితశ్చ, యస్య తర్కపాథోధేః, వర్ధకః, అతోఽద్భుత ఇతి సంబంధః. ప్రసిద్ధసముద్రవిపర్యయాశ్చర్యం.

[పునరాలోచ్య సశ్లాఘం.]

ప. జ్ఞానాబ్ధి రక్షచరణః కణభక్షకశ్చ
శ్రీపక్షిలోఽప్యుదయన స్స చ వర్ధమానః,
గంగేశ్వర శ్శశధరో బహవశ్చ నవ్యాః
గ్రంథై ర్నిరుంధత ఇమే హృదయాంధకారం. 1059

జ్ఞానేతి. జ్ఞానాబ్ధిః స ఇతి సర్వత్ర యోజ్యం. అక్షచరణాదయః తర్కకర్తారః, బహవః నవ్యాః శిరోమణ్యాదికర్తార శ్చ, హృదయస్యాంధకారం అజ్ఞానం, నిరుంధతే వారయంతి.

అథ మీమాంసక వర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[అపరత్ర వ్యోమయాన మానయన్నగ్రతో నిర్వర్ణ్య సోపాలంభం] 1060

ప. మీమాంసకాః కతిచి దత్ర మిళంతి వేద
ప్రామాణ్యసాధనకృతోఽపి న తేఽభివంద్యాః,

ఉద్ఘోషితోఽప్యుపనిషద్భి రశేష శేషీ
బ్రహ్మైవ నాభ్యుపగతః పురుషో త్తమో ఽయైః. 1061

మీమాంసకా ఇతి. మీమాంసాం జానంతీతి మీమాంసకాః,కతిచి ద్బుధాః,అత్ర మిళంతి వర్తంతే. వేదస్య ప్రామాణ్యస్య సాధనం స్థాపనం కుర్వంతీతి తత్కృతో ఽపి, తే మీమాంసకాః, అభివందితుం యోగ్యా అభివంద్యా, న భవంతి. యతః అశేషస్య ప్రపంచస్య శేషీ గురు రితి ఉపనిషద్భి రుద్ఘోషితః శబ్దాపితః, పురుషోత్తమః నారాయణాత్మాఽపి, బ్రహ్మైవ జగజ్జన్మాదికారణం, నాభ్యుపగతః నాంగీకృతః, కర్మైవ జగజ్జన్మాది కారణ మితి తత్సిద్ధాంతాదితి భావః.

గ. విశిష్య చ మీమాంసకగోష్ఠ్యాం విశ్రుతా శ్శబరాదయ శ్శబరాఇవ భగవద్భక్తానాం వినిందనీయాః. 1062

విశి ష్యేతి. శబరః మీమాంసాసూత్రభాష్యకర్తా ఆది ర్యేషాం తే, శబరాః కిరాతా ఇవ.

ప. తే మీమాంసాశాస్త్రలోకప్రసిద్ధా
స్సర్వర్షీణాం నేహిరేనైవ సత్తాం,
చైతన్యస్యాపహ్నవం దేవతానాం
చక్రు ర్విశ్వం వీశ్వరం మన్యమానాః. 1063

త ఇతి. మీమాంసాశాస్త్రస్య లోకేన విజ్ఞానేన ప్రసిద్ధాః, తే అమీ ఇతి ఛేదః. అమీ మాంసాశాని మృగాదిమాంసభేదకాని అస్త్రాణి బాణాదీని యస్య తస్మిన్ లోకే కిరాతజనే ప్రసిద్ధాశ్చ, తే మీమాంసకాః, విశ్వం ప్రపంచం, విగతః ఈశ్వరః యస్య తథోక్తం మన్యమానా స్సంతః, సర్వేషాం ఋషీణాం వసిష్ఠాదీనాం సత్తాం స్థితిం, న నేహిరే నేచ్ఛంతి స్మ. దేవతానాం అగ్నిష్టోమాదీనాం చైతన్యస్య దేహేంద్రియాది విశిష్టాత్మనః,అపహ్నవం మిథ్యాత్వం, చక్రుః వ్యవస్థాపయంతి స్మ. నవమాధ్యాయే దేవతానాం విగ్రహాదిపంచకనిరాకరణా దితి భావః.

[విశ్వావసుః.]

గ. నిగమార్థనిర్ధారణబద్ధాదరేషు మీమాంసకేషు మా సన్నహ్యేథాః. 1064

నిగమేతి. నిగమానాం వేదానాం అర్థస్య నిర్ధారణం న్యాయసహస్రేణ నిష్కర్ష స్తస్మిన్ బద్ధాదరేషు, మాసన్నహ్యేథాః మాసన్నద్ధో భవ, భూషణార్థ మితి శేషః.

గ. శృణు. 1065

ప. ఆదౌ ధర్మే ప్రమాణం ప్రథిత మథభిదాం శేషతాం చ ప్రయుక్తిం
పౌర్వాపర్యాధికారౌ తదను బహువిధం చాతిదేశం తథోహం,
బాధం తంత్రం ప్రసంగం నయనయనశతై స్సమ్యగాలోచయద్భ్యః
భిన్నా మీమాంసకేభ్యో విదధతి భువి కే సాదరం వేదరక్షాం?

ఆదా వితి. ఆదౌ ప్రథమతః, ధర్మే దర్శపూర్ణమాసాదౌ, ప్రథితం ప్రసిద్ధం, ప్రమాణం అగ్నిహోత్రం జుహుయా దిత్యాదిశ్రుతిం, అథ భిదాం ధర్మాణాం భేదం, అథ శేషతాం అంగత్వం, అథ ధర్మాణా మితి సర్వత్ర ద్వితీయాంతే యోజ్యం. ప్రయుక్తింప్రయోగం, పౌర్వాపర్యం క్రమం, అధికారఫలం బహువిధం, అతిదేశం ప్రకృతికర్మసామ్యం, ఊహం మంత్రాదీనాం వికృతౌ కర్మణి లింగవచనపరిణామేన ఉచ్చారణం, బాధం అతిదేశేన ప్రాప్తస్య బాధం, తంత్రం సకృత్కరణేన అనేకోపకారకత్వ ప్రసంగం ఆర్థికసిద్ధిం చ, ఏతాన్, నయాః తత్తదధికరణప్రతిపాద్యన్యాయా ఏవ నయనాని తేషాం శతైః దశదశభిః, సమ్యక్ ఆలోచయద్భ్యః విచారయద్భ్యః, మీమాంసకేభ్యః భిన్నాః అన్యే, భువికేబుధాః, వేదస్య రక్షాం స్వప్రతిపాద్యనిర్ణాయకత్వరూపాం, విదధతి?, ప్రమాణాదీని ద్వాదశాధ్యాయనామాని అతిదేశాధ్యాయా సప్తమాష్టమౌ ద్వావ పీత్యపిబోధ్యం.

గ. పశ్యతావద్భగవత ఇవ జైమినిమునే శ్శాసనం వైదికై స్సర్వైరప్యనతిక్రమణీయం. 1067

పశ్యేతి. శాసనం శాస్త్రన్యాయః ఆజ్ఞాచ.

గ. తథాహి — 1068

ప. నైయాయికా వా నను శాబ్దికా వా
త్రయీశిరస్సు శ్రమశాలినో వా,
వాదాహవే బిభ్రతి జైమినీయ
న్యాయోపరోధే సతి మౌనముద్రాం. 1069

నైయాయికా ఇతి. నైయాయికాదయః క్రమేణ తార్కిక వైయాకరణ వేదాంతినః, వాదఏవ ఆహవః యుద్ధః తస్మిన్, జైమినీయస్య మీమాంసాశాస్త్రీయస్య న్యాయస్య ఉపరోధే, బాధకే స తీత్యర్థః, మౌనముద్రాం బిభ్రతి, తన్న్యాయోల్లంఘనేన కి మపి న వదంతీత్యర్థః.

గ. యచ్చ మీమాంసకేషు దోషోద్ఘాటనం తత్ర తావ దప ధేహి.

ప. భగవదనభ్యుపగమనదైవతచైతన్యనిహ్నవ శైచ్ఛెషాం,
కర్మశ్రద్ధావర్ధకతత్పారీ శాన్యప్రదర్శనా ద్యైవ. 1071

భగవదితి. ఏషాం, భగవతః ప్రపంచేశ్వరస్య, అనభ్యుపగమనం అనంగీకరణం, దైవతానాం చైతన్యస్య నిహ్నవశ్చద్వయం, కర్మణి శ్రద్ధాయాః వర్ధకంయత్ తస్య కర్మణః ప్రాధాన్యం, తస్య ప్రదర్శనాయై న భవతి, న వస్తుత ఇత్యర్థః.

[పునరాలోచ్య సబహుమానం.]

ప. ఆగమరూపవిచారిణ్యధికరణసహస్రశిక్షితవిపక్షే,
స్వామిని జైమినియోగిన్యపి రజ్యతి హృదయ మస్మదీయ మిదం.

ఆగమేతి. ఆగమస్య వేదస్య రూపం విధ్యర్థవాదమంత్రాద్యాత్మకం స్వరూపం విచారయతీతి విచారిణి, ఆగమైః రూపస్య స్వరూపస్య విచారః అస్యాస్తీతి విచారిణిచ, అధికరణానాం న్యాయానాం సహస్రేణ, అధికేన రణానాం యుద్ధానాం సహస్రేణచ, శిక్షితాఃవిపక్షాః శాస్త్రాంతరపూర్వపక్షాః శత్రవశ్చయేనతస్మిన్, జైమినియోగిని, స్వామిన్యపి భగవతీవ, నిపాతానామనేకార్థత్వాదపేరివార్థః, స్వామినిజైమినియోగిన్య పీత్యపి శబ్దార్థ ఇతివా, అస్మదీయం హృదయం రజ్యతి.

గ. కించ— 1073

ప. శబరకుమారిలగురవో మండనభవదేవపార్థసారథయః,
అన్యేఽపి విశ్వమాన్యా జయంతి సంత్రాయమాణతంత్రాస్తే. 1074

శబరేతి. శబరః మీమాంసాభాష్యకర్తా, కుమారిలః భట్టః, గురుః ప్రభాకరః, అన్యే అప్పయదీక్షితాదయః తంత్రంమీమాంసాశాస్త్రం.

అథ వైయాకరణవర్ణనమ్.

[అస్త్వితి విమానమన్యతోగమయన్ పార్శ్వతో దృష్ట్వా సోపహాసమ్.]

ప. టిడ్ఢాణఞ్ ద్వయసచ్చ టాజసిజసాం త్రిప్రస్మి సిథ్థమి
బ్వస్మస్తానచి చ ష్టునాష్టు రతథ ఞ్మక్ఠ్చ ట్యచోంత్యాదిటి,
లోపోవ్యోర్వలి వృద్ధిరేచి యచిభం దాధాఘ్వదా బ్నా జ్ఝలా
విత్యేతే దివసాన్నయంతి కతిచి చ్ఛబ్దాన్ పఠంతః కటూన్. 1075

టిడ్ఢేతి. టిడ్ఢాణఞ్ ద్వయసజితి సూత్రైకదేశః, దఘ్నఞ్మాత్రచ్ఛయప్ఠక్ఞ్ కఞ్ క్వరప ఇతి శేషాంశః, త్రిప్రస్మిసిథ్థమిబ్వస్మ సిత్యప్యేకదేశః. తాతాం ఝథాసాథాంధ్వ మిడ్వహి మహి ఇతిశేషాంశః ఇత్యుక్త ప్రకారాన్, కటూన్ పరుషాక్షరాన్ కతిచిచ్ఛబ్దాన్ పఠంతస్సంతః, ఏతే వైయాకరణాః, దివసాన్నయంతి.

గ. కించ— 1076

ప. సూత్రైః పాణినికీర్తితైర్బహుతరైర్నిష్పాద్య శబ్దావళిం
వైకుంఠస్తవమక్షమా రచయితుం వంధ్యశ్రమాశ్శాబ్దికాః,
పక్త్వాఽన్నం మహతా శ్రమేణ వివిధాపూపాగ్ర్యసూపాన్వితం
మందాగ్నిననురుంధతే మితబలానాఘ్రాతుమప్యక్షమాన్. 1077

సూత్రైరితి. పాణినినా మునినా కీర్తితైః నిర్మితైః, బహుతరైః సూత్రైః ధాతూత్తరం ప్రత్యయవిధాయకైః కర్తరి కృదిత్యాదిభిః, శబ్దానాం రామకృష్ణేత్యాదీనాం ఆవళిం సమూహం, నిష్పాద్య ఆవిర్భావ్య, వైకుంఠస్య విష్ణోః స్తవం, రచయితుం అక్షమాః గద్యపద్యాన్యతరాత్మనా నిర్మాతుం అశక్తాః, అత ఏవ వంధ్యశ్రమాః వ్యర్థాయాసాః, శాబ్దికా వైయాకరణాః, వివిధైరపూపైః, అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం, సూపాన్వితం అన్నం పక్త్వా, మితం అల్పం బలం శక్తిః యేషాం తా, నత ఏవ ఆఘ్రాతు మపి, కిముత భోక్తుమిత్యపి సూచయతి, అక్షమాన్, మందాగ్నీన్ క్షుద్రహితాన్ జనాన్, అనురుంధతే అనుసరంతి, తత్సదృశా భవంతీత్యర్థః.

[విశ్వావసుః.]

గ. మహ్యాభరణేషు వైయాకరణేషు భవాన్మాస్మ కలయ దోషకలం. యతః. 1078

మహీతి. మహ్యాః భువః ఆభరణేషు.

ప. కృతదురితనిరాకరణం వ్యాకరణం చతురధీ రధీయానః,
బుధజనగణనావసరే కనిష్ఠికా మేవ చైష రంజయతి 1079

కృతేతి. కృతదురితనిరాకరణం, వేదాంగత్వాదితి భావః. వ్యాకరణం అధీయానః ఏషః, చతురధీః కుశలబుద్ధిః వైయాకరణః, బుధజనస్య గణనావసరే, కనిష్ఠికాం అంగుళి మేవ, రంజయతి. స ఏవ ప్రథమ ఇత్యర్థః.

గ కించ.— 1080

ప. పాతంజలే విష్ణుపదాపగాయాః
పాతం జలే చాపి చ యేఽవగాహం,
ఆచక్షతే శుద్ధిద మాప్రసూతే
రా చ క్షతే రిత్థ మధోక్షజే చ. 1081

పాతంజల ఇతి. యే శాబ్దికాః, పతంజలేశ్శేషస్యేదం పాతంజలం శబ్దభాష్యం తస్మిన్, విష్ణుపదాగాయాః గంగాయాః జలే చేత్థం అధోక్షజే విష్ణౌచ, పాతం ప్రవేశం, అవగాహం స్నానం, మనః ప్రవేశంచ, భజనమితి యావత్. ఆప్రసూతే ర్జన్మారభ్య, ఆక్షతే ర్మరణపర్యంతం చ, శుద్ధిదం ఆచక్షతే, భాష్యపఠనం గంగాస్నానం విష్ణుభజనం చ త్రయం ఆజన్మామరణం శుద్ధిప్రదానే తుల్యమితి వదంతీత్యర్థః.

గ. అపిచ. 1082

ప. నృణామనభ్యస్తఫణాభృదీశ
గిరాం దురాపా బుధరాజగోష్ఠీ,
అబుద్ధచాపశ్రుతిపద్ధతీనాం
యుద్ధక్షమేవోద్యతయోధసార్థాన్. 1083

నృణామితి. అనభ్యస్తా ఫణాభృదీశస్య పతంజలేః గిరో భాష్యం యైస్తేషాం, నృణాం పండితానాం, బుధరాజగోష్ఠీ పండితశ్రేష్ఠసభా, అబుద్ధా అనభ్యస్తా చాపశ్రుతే ర్ధనుర్వేదస్య పద్ధతి ర్మార్గః యై స్తేషాం నృణాం, ఉద్యతః యుద్ధాయ సన్నద్ధః యోధానాం సార్థః సంఘః యస్యాం సా, యుద్ధస్య క్షమా భూమిరివ, దురాపా దుష్ప్రవేశా.

గ. తథాహి— 1084

ప. అస్వీకృతవ్యాకరణౌషధానాం
అపాటవం వాచి సుగాఢ మాస్తే,
కస్మింశ్చి దుక్తేతు పదే కథంచి
త్స్వైరం వపుస్స్విద్యతి వేపతే చ. 1085

అస్వీకృతేతి. అస్వీకృతం అననుభూతం వ్యాకరణమేవ ఔషధం యైస్తేషాం పుంసాం, వాచి సుగాఢం అపాటవం పటుత్వశూన్యతా, ఆస్తే తిష్ఠతి, అతః కస్మింశ్చిదేకస్మిన్ శబ్దేతు, ఉక్తే సతి, వపుః, స్వైరం భృశం, స్విద్యతి వేపతే కంపతే చ.

[కృశానుః.]

గ. కథం సఖే! శతకోటిపాణినిగదితా దపి పాణినిగదిత మేవ వ్యాకరణమాద్రియతే? 1086

కథమితి. శతకోటి ర్వజ్రం పాణౌ యస్య తేన ఇంద్రేణ శతకోట్యాదిభిశ్చ నిగదితాత్ ఉక్తాదపి వ్యాకరణాత్, పాణినినా మునినా ఏకేన గదితమేవ వ్యాకరణం, ఆద్రియతే స్వీక్రియతే, బుధై రితి శేషః.

[విశ్వావసుః]

గ. పాణినీయమేవ వ్యాకరణం హి ప్రాయేణానౌపాధిక ప్రవిశద ప్రతీతికారణమితి తత్రైవాదరః పండితానాం. 1087

పాణినీయమితి. పాణినేరిదం పాణినీయం, అనౌపాధికం వ్యాకరణాంతరానపేక్షం యథాతథా ప్రవిశదాయాం నిర్దోషాయాం ప్రతీతౌ శబ్దతత్త్వవిజ్ఞానే కారణం, తత్ర పాణినివ్యాకరణ ఏవ.

గ. తథాహి— 1088

ప. సూత్రం పాణినిబద్ధం కంఠే కలయన్ సముద్వహతి సుదృశం,
వర్ణాదీనాం ధర్మాన్ బుద్ధ్వా విధివద్బుధః ప్రయుంక్తేఽసౌ. 1089

సూత్రమితి. యతః పాణినా హస్తేన నిబద్ధం పాణినినా మునినా బద్ధం నిర్మితంచ, సూత్రం మంగళతంతుః, పాణినిబద్ధమితి విధేయతయాఽవాయోజ్యం. కంఠే గ్రీవాయాం వాగింద్రియే చ, కలయన్ కుర్వంత్సన్, సుదృశం స్త్రియం శోభనవిజ్ఞానం చ, సముద్వహతి పరిణయతి సమ్యగ్బిభర్తి చ, అసౌ బుధః, వర్ణాదీనాం వర్ణాశ్రమాణాం సంబంధినః అక్షరపదాదీనాం సంబంధినశ్చ, ధర్మాన్ అధ్యయనాదీన్ హ్రస్వత్వాదపుంలింగాదీంశ్చ, విధివద్యథాశాస్త్రం, ప్రయుంక్తే అనుతిష్ఠతి ఉచ్చరతి చ.

అథ వైదికవర్ణనమ్.

[ఇతి విమాన మన్యత శ్చాలయన్ పురతోఽవలోక్య.]

క. సఖే! పశ్య ఛాందసాన్ ధనచాపలేన విక్రీయమాణామ్నాయాన్.

సఖ ఇతి. ఛాందసాన్ వేదమాత్రాధ్యేతౄన్. విక్రీయమాణామ్నాయాన్ భృతకాధ్యాపకాన్.

ప. ఆః కష్ట మప్రహృష్టాశ్శిష్టా అపి విత్తచాపలావిష్టాః,
అధ్యాపయంతి వేదానాదాయ చిరాయ మాసిమాసి భృతిం. 1091

ఆః కష్టమితి. విత్తచాపలావిష్టాః, అతఏవ అప్రహృష్టాః అసంతుష్టాః, శిష్టాఅపి ఛాందసాః, మాసిమాసి, భృతిం వేతనం, ఆదాయ, వేదాన్ చిరాయ, అధ్యాపయంతి.

[విశ్వావసుః] 1092

గ. వయస్య! మైవం వాదీః.

ప. నాధ్యాపయిష్యన్ నిగమాన్ క్రమేణో
పాధ్యాయలోకా యది శిష్యవర్గాన్,
నిర్వేదవాదం కిల నిర్వితానం 1093
ఉర్వీతలం హంత! తదాఽభవిష్యత్.

నేతి. ఉపాధ్యాయలోకాః జనాః, శిష్యవర్గాన్, నిగమాన్, క్రమేణ నాధ్యాపయిష్యన్ నాపఠయిష్యన్ యది, భృతకప్రత్యవాయశంకయేతి భావః. తదా ఉర్వీతలం భూలోకః, నిర్వేదవాదం, అతఏవ నిర్వితానం నిర్యజ్ఞం, చాభవిష్యత్కిల. హంతేతి ఖేదే, వేదమూలకత్వాత్తేషామితి భావః.

[కృశానుః]

గ. విరుద్ధ మిదం భాషితం; యద్వేదాపాయే సతి న యజ్ఞాభ్యుద 1094
యస్స్యాదితి.

విరుద్ధమితి. అపాయః అభావః, అభ్యుదయః అనుష్ఠానం.

[విశ్వావసుః.]

గ. అవగచ్ఛ తావ దవిరుద్ధ మేవ. 1095

ప. నామ్నాయజ్ఞో మఖే యస్మిన్యజమానతయా స్థితః,
తత్సమాగమతస్సోఽపి నామ్నాయజ్ఞో భవేన్న కిం? 1096

నేతి. యస్మిన్ మఖే యజ్ఞే, ఆమ్నాయజ్ఞః వేదవేత్తా న భవతీతి నామ్నాయజ్ఞః, యజమానతయా యజమానత్వేన స్థితః, భవేత్. తస్య అవేదజ్ఞయజమానస్య సమాగమతః సంపర్కాత్, సోపి యజ్ఞః, నామ్నాయజ్ఞః, ఆమ్నాయజ్ఞ యజమానరహితః, న భవేత్ కిం? భవేదేవేత్యర్థః. అథవా, ఆమ్నాయజ్ఞః, న భవేన్న కిం? నభవేదేవేత్యర్థః. కించ, నామ్నా నామమాత్రేణ యజ్ఞః న భవేత్ కిం, భవేదేవ. అపితు జ్ఞాత్వా యథావదనుష్ఠితః యజ్ఞః న భవేదేవేతి కృత్వా పూర్వోక్తరీత్యా జగతః నిర్వేదవాదత్వే సతి నిర్వితానత్వం సిద్ధమేవేతి భావః.

అథ రాజసేవకవర్ణనమ్.

[కృశానుః.]

[పున రన్యతో దృష్ట్వా సాపహాసం.]

గ. పశ్యైతాన్రాజసేవినః పరిత్యక్తలోకద్వయసౌఖ్యాన్ పురుషాన్.

ప నైషాం సంధ్యా భవతి సకలా నాచ్యుతార్చాపి సాంగా
న స్వే కాలే హవననియమో నాపి వేదార్థచింతా,
న క్షుద్వేళానియత మశనం నాపి నిద్రావకాశః
న ద్వావ్లోకావపి తనుభృతాం రాజసేవాపరాణాం. 1098

నేతి. ఏషాం రాజసేవినాం, సంధ్యాతదనుష్ఠానం సకలా సంపూర్ణా న భవతి, అచ్యుతస్య భగవతః అర్చా పూజాపి, సాంగా న భవతి, స్వే యథోక్తే కాలే, హవనస్య ఔపాసనాదేః నియమః న భవతి, వేదస్య అర్థచింతా తాత్పర్యపరిశీలనం న భవతి, ఏవ మాముష్మికసౌఖ్యాభావముక్త్వా ఐహికసౌఖ్యాభావమాహ—క్షుద్వేళాయాం బుభుక్షా కాలే నియతం సిద్ధం, అశనం భోజనంచ, అపిచ కించ, నిద్రాయా అవకాశః అంతరం, న భవతి, యతస్తతః, రాజసేవాపరాణాంతనుభృతాం, ద్వౌలోకౌతత్సౌఖ్యే అపి న స్తః.

[విశ్వావసుః.]

గ. దుస్సహైషా బహుజనపోషకాణా మేషాం నిందా. 1099

దుస్సహేతి. ఏషాం రాజసేవకానాం, దుస్సహా సోఢు మయోగ్యా.

ప. అశుభపుషి కలావప్యప్రమత్తాస్స్వధర్మా
దనుదిన ముపకారా నాచరంతో బుధానాం,
బహుజనపరిపుష్టౌ బద్ధదీక్షా స్త ఏతే
తనుసుఖమపి హిత్వా తన్వతే రాజసేవాం. 1100

అశుభేతి. అశుభపుషి దుష్కర్మవర్ధకే, కలౌ యుగేఽపి, స్వధర్మా దప్రమత్తాః ప్రమాదరహితాః, బహుజనానాం పరిపుష్టౌ పోషణే, బద్ధదీక్షాః, అతఏవ ఏతే రాజసేవకాః, అనుదినం బుధానాం ఉపకారానాచరంతస్సంతః, తనుసుఖం దేహసౌఖ్యమపి, హిత్వా, తనుసూక్ష్మమపి సుఖమితి వా, రాజసేవాం తన్వతే కుర్వంతి.

అథ దివ్యక్షేత్రాదివర్ణనోపసంహారః.

[సర్వాణి దివ్యక్షేత్రాణ్యవలోక్య సాంజలిబంధం కృశాను ముద్దిశ్య]

ప. గంగాఝరీపరిచితాంఘ్రిజగన్నిదానం
రంగాదిధామసు చిరాత్కృతసన్నిధానం,
విశ్వం స్వతో విశదమేవ విలోకమానం
వందస్వ వస్తు వరదార్తిహరాభిధానం. 1101

గంగేతి. రంగాదిషు శ్రీరంగాదిషు ధామసు, చిరాత్కృతసన్నిధానం, విశ్వం ప్రపంచం స్వతః స్వభావాదేవ, విశదం యథాతథా విలోకమానం, గంగాయాః ఝర్యాః ప్రవాహేన పరిచితః అంఘ్రి ర్యస్య తత్, గంగాఝర్యా పరిచితాః అంఘ్రయః శిఖా ఇవ అంఘ్రయః జటా యస్య తత్, గంగాజటాజూటమితి చార్థః. వరదాని వరప్రదాని ఆర్తిహరాణి భక్తదుఃఖహరాణి చ అభిధానాని నామాని హరికేశవాదీని యస్య తత్, జగన్నిదానం వస్తు, వందస్వ నమస్కురు.

[కృశానుః]

గ. న న్వత్ర తృతీయచరణార్థో న మహ్యం రోచతే. 1102

నన్వితి. అత్ర శ్లోకే తృతీయచరణస్య విశ్వం స్వత ఇత్యాదేః అర్థః స్వతః జగదవలోకనం.

ప. విలోచనే విభో ర్యస్య విఖ్యాతే పుష్పవత్తయా,
సాక్షాత్కర్తుం స్ఫుటం సర్వం స శక్నోతి కథం హరిః? 1103

విలోచన ఇతి. యస్య విభో ర్విలోచనే ద్వే, న తృతీయ మితి చ, పుష్పం పటలాఖ్యారోగః తద్వత్తయా, పుష్పవంతే సూర్యాచంద్రమసౌ తదాత్మతయా చ, విఖ్యాతే

తే, స హరిః, న తు హరః. తదన్యాలోచనస్యాపి తస్య సత్త్వా దిత్యర్థః. సర్వం స్ఫుటం సాక్షాత్కర్తుం, కథం శక్నోతి, న శక్నోత్యేవ.

[విశ్వావసుః]

గ. చంద్రసూర్యాలోచనతయా సచమత్కారం చక్రధరం స్తువతే తుభ్యం న కుప్యామి. 1104

చంద్రేతి. చమత్కారః శ్లిష్టశబ్దప్రయోగః, చక్రం ధారయతీ త్యంతర్భావిత ణ్యర్థాత్ విష్ణోశ్చక్రదాయకమితి చ.

గ. శృణు తావ దిదం. 1105

ప. శ్రేయ స్తోయదసంప్రదాయరసికచ్ఛాయస్సహాయశ్శ్రియ
శ్చింతారత్నసపత్నవీక్షితలవశ్చేక్రీయతా మాయతం,
యో విశ్వేన హి గాత్రవాన్ హిమరుచాప్యుష్ణాంశునా నేత్రవాన్
సుగ్రీవేణ చ మిత్రవాన్ కుశలవబ్రహ్మాదిభిః పుత్రవాన్. 1106

శ్రేయ ఇతి. తోయదస్య సంప్రదాయే స్వభావే రసికా స్థిరా ఛాయా యస్య సః, చింతారత్నస్య చింతామణేః సపత్న స్సదృశః వీక్షితస్య కటాక్షస్య లవః యస్య సః, శ్రియః సహాయః హరిః, ఆయత మవిచ్ఛిన్నం, శ్రేయః, చేక్రీయతాం భృశం కరోతు, యో హరిః, విశ్వేన, హి రేవార్థే, గాత్రవాన్ శరీరవాన్, 'ఆత్మైవేదగ్ం సర్వం' ఇతి శ్రుతేః. స ఇతి సంబంధః. తోయదానాం సంప్రదాయః మార్గః వ్యోమ ఛాయా అనాతపా ఇవ ఛాయాః కేశాః, తతశ్చ వ్యోమైవ రసికాః మనోజ్ఞాః కేశాః యస్య, శ్రియః సకలలోకైశ్వర్యస్య సహాయః భర్తా నారాయణః, ఉష్ణాః అంశవో జ్వాలా యస్య తేన అగ్నినేత్యపిశబ్దస్సముచ్చితః. కుశలం వాంతి ప్రాప్నువంతీతి కుశ లవాః బ్రహ్మాదయః బ్రహ్మరుద్రేంద్రాః తైః, పుత్రవాన్, 'బ్రహ్మరుద్రేంద్రా స్తేన ప్రసూయంతే' ఇతి శ్రుతేః. శేష ముభయత్ర సుగమం.

గ. సఖే ! సంక్షిప్య వక్ష్యమాణం సారభూతమర్థం గృహాణ. 1107

ప. నరాస్సురా వా పశవః పరేఽపి వా
న నిందనీయాః పురుషేణ భూష్ణునా,
యతోఽతిదోషప్రచురే జగత్త్రయే
న సంతి తే వీతగుణాః కలావపి. 1108

నరా ఇతి. భూష్ణునా ఊర్జస్వినా పురుషేణ, న నిందనీయాః, యతః కలావపి అతిదోషప్రచురే జగత్త్రయే, తే నరసురపశుపక్ష్యాదయః, వీతగుణాః కేవలదోషవంత ఏవ న సంతః, కింతు గుణవంతోఽపి సంతీత్యర్థః.

[కృశానుః.]

ఆ. దార్ఢ్యాయ గుణసమృద్ధేః దూషణఫణితిస్సమస్తవస్తూనాం,
అస్మాక ముపరి బద్ధా సిద్ధాంతస్యైవ పూర్వపక్షోక్తిః. 1109

దార్ఢ్యాయేతి. అస్మాకం సంబంధినీ, దూషణానాం ఫణితిః కథనం, సమస్తానాం వస్తూనాం, పూర్వపక్షోక్తిః, సిద్ధాంతస్యైవ గుణసమృద్ధేః, దార్ఢ్యాయ దృఢీకరణాయ, ఉపనిబద్ధా భవతి.

అథ కవేర్వాక్యమ్.

ప. ఇతి సకలజనానామీరయంతౌ స్వభావాన్
మధుమథనపవిత్రక్షేత్రసేవాకృతార్థౌ,
అనుపథి దృఢసఖ్యౌ హంత! గంధర్వముఖ్యౌ
నిజసదనమగాతాం నిర్భరానందసాంద్రౌ. 1110

ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ, సకలజనానాం స్వభావాన్ ఈరయంతౌ కథయంతౌ, అనుపథి మార్గే, మధోః అసురస్య వసంతస్య చ మథనః క్లేశకః హారిః, మిత్రమన్మథనాశనా ద్వసంతదుఃఖకరః. తస్య సంబంధినాం పవిత్రాణాం క్షేత్రాణాం సేవయా కృతార్థౌ, అత ఏవ నిర్భరానందసాంద్రౌ సంతౌ, దృఢసఖ్యౌ గంధర్వముఖ్యౌ కృశానువిశ్వావసూ, నిజసదనం గంధర్వలోకం, అగాతాం.

ప. సకలకుశలసిద్ధ్యై సర్వదేవస్థలేషు
వ్రజతు భువి చ వృద్ధిం వత్సరాద్యుత్సవశ్రీః,
అపగతభవరోగైరధ్వరాణాం ప్రయోగై
రఖిలశుభకరాణామస్తు భద్రం ద్విజానాం. 1111

సకలేతి. కించ భువి, సర్వదేవస్థలేషు, వత్సరాద్యుత్సవశ్రీః, సకలానాం కుశలసిద్ధ్యై వృద్ధిం, వ్రజతు ప్రాప్నోతు. అపగతః భవః సంసార ఏవ రోగః యేభ్యస్తైః, అధ్వరాణాం ప్రయోగైః అనుష్ఠానైః, అఖిలస్య లోకద్వయస్య శుభకరాణాం ద్విజానాం, భద్రం మంగళం. అస్తు. అత్ర వాక్యాంతే ప్రవక్త్రధ్యేతౄణాం శ్రేయోభివర్ధనాయాశీః.

ప. జయతు జగతి లక్ష్మణార్యపక్షో
జయతు వచశ్శ్రుతిమౌళిదేశికానాం,

జయతు నిగమవర్త్మ సుప్రసన్నం
జయతు చిరాయ మురారి రంజనాద్రౌ. 1112

ప. ప్రకాశదోషప్రచురే మదీయే
గ్రంథేఽప్యముష్మిన్ కరుణానుబంధాత్,
ప్రసాదవంతో న కృశానవంతు
పరం తు విశ్వావసవంతు సంతః. 1113

ఇతి శ్రీపంచమతభంజననిబంధనవిఖ్యాతతాతయజ్వభాగినేయవాజపేయసార్వప్రష్ఠాప్తోర్యామాదియాజ్యాత్రేయవంశమౌక్తికీభవదప్పయార్యతనూభవశ్లేషయమకచక్రవర్తి రఘునాథాచార్యతనయస్య శ్రీనివాసకృపాతిశయసంవిదితపయస్య సీతాంబాగర్భసంభవస్య శ్రీమత్కాంచీనగరవాస్తవ్యస్య వేంకటార్యయజ్వనః కృతిషు విశ్వగుణాదర్శచమ్పూస్సమ్పూర్ణా

జయత్వితి. లక్ష్మణార్యాః రామానుజార్యాః తత్పదుః విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతః, జయతు, శ్రుతిమౌళిదేశికాః వేదాంతాచార్యాః తేషాం సంబంధి వచః, జయతు. సుప్రసన్నం నిగమవర్త్మ వైదికమార్గః, జయతు. అంజనాద్రౌ వేంకటాద్రౌ, మురారిః శ్రీనివాసః, చిరాయ బహుకాలపర్యంతం, జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం. ఇతి పద్యద్వయప్రతిపాదితం శిష్టాచారపరిప్రాప్తం గ్రన్థాన్తే మఙ్గళాచరణం బోద్ధ్యమ్.

ఇతి శ్రీమత్కౌశికకులపయఃపారావారచంద్రేణ మీనాక్షీజానేర్యజ్ఞేశ్వరవిద్వచ్చూడామణేః రాత్మజేన సచ్చిదానందపరబ్రహ్మస్వరూపశ్రీకృష్ణపాదకమలధ్యానామృతపానప్రముదితహృదయేన మధుర సుబ్బాశాస్త్రిణా సంగ్రహతః కృతం భావదర్పణం నామ విశ్వగుణాదర్శవ్యాఖ్యానం సంపూర్ణమ్.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.